This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,578,861

Digitized by Google

1837
ARTES VERITAS SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

Digitized by Google

839.36
T57
N37

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1923.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Digitized by Google

INHOUD.

Bladz.

E. BLANCQUAERT, Een paar lengtemetingen 1
H. W. J. KROES, Ndl. *den* — Nhd. *Tenne* 20
W. DE VRIES, Gotisch *fitan* 25
A. JÓHANNESSON, Über die urnordische Sprache 28
L. REYPENS, S. J., Ruusbroecbijdragen 47
H. J. EYMAEL, Eenige noodzakelijke verbeteringen en toelichtingen in mijne Tweede Uitgave van Hofwijck . . 72
A. C. BOUMAN, Johannes Ruusbroec en de Duitsche mystiek. II 81
P. LEENDERTZ Jr., Het slot van Vondel's Lucifer . . . 116
A. A. VERDENIUS, Lexicologische aanteekeningen bij stichtelijk proza uit de middeleeuwen (*Slot*) 131
C. G. N. DE VOOYS, Een tweede handschrift van „Tspel van de Cristenkercke" 156
P. J. MEERTENS, Het Esbatement van de Appelboom. Een volksvertelsel omgewerkt tot esbatement 165
P. FIJN VAN DRAAT, Klankleer van den tongval der stad Deventer 194
Tabel der vocalen in het Deventersch. . . 194
Voorrede 195
Hoofdstuk I. De vocalen van het Deventersch dialect 197
Hoofdstuk II. Rekking. 228
Verkorting 232
Hoofdstuk III. Umlaut 235

Digitized by Google

Bladz.
Hoofdstuk IV. De neutrale vocaal 241
Hoofdstuk V. De medeklinkers. 244
Hoofdstuk VI. Vrije vertaling van Hildebrand's Veerschipper 263
C. B. VAN HAERINGEN, Sporen van Fries buiten Friesland II. 266
1. Frisismen met *ie*. 266
2. Sporen van Fries in westnederlandse dialecten 272
MARIE RAMONDT, Florentijn en de hertog van Bruyswijc uit den Gloriant 292
Naschrift. 302
J. W. MULLER, Maerlant's Martijn. 304
P. LEENDERTZ Jr., *Moortmisse* 318

KLEINE MEDEDEELINGEN.

118. W. DE VRIES, Het zuidlimburgsch ptc. op *-enteere* . 79
119. N. VAN DER LAAN, Een brief van Dousa aan Roemer Visscher 79
120. W. J. J. C. BIJLEVELD, Een ten onrechte aan Huygens toegeschreven sonnet 163

Digitized by Google

T57
N37

45

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

---

v. 42

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

Eerste Aflevering.

N. 1

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1923.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan éénе zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

EEN PAAR LENGTEMETINGEN.

Het zal in de eerste plaats noodig wezen den titel en daarmede het doel van deze studie nader te omschrijven. Ik heb namelijk de lengte van enkele lettergrepen en klanken willen vaststellen naar aanleiding van hetgeen over die lengte wordt beweerd in de twee historische grammatica's van het Nederlandsch die ik ken: De „Schets eener historische Grammatica van het Nederlandsch" door Prof. J. Vercoullie [1]) en de „Historiese Grammatika van het Nederlands" door Dr. Schönfeld [2]).

In zijn eerste hoofdstuk, tweede boek, bl. 7—8, zegt Vercoullie: „Bovendien valt *in onze taal*, evenals in alle Germ. „talen, de *quantitatieve klemtoon* steeds met den *expiratorischen* „*samen*, zoodat de lettergreep, die den meesten nadruk heeft, „steeds de langste is: vergel. *léggen* en *légplaats*, of *wánhoop* „en *wanhópig* — waaruit niet volgt dat *plaats*, ofschoon niet „zoo lang als *leg*, even kort zou zijn als *-en*, noch dat *wán* een langer klank zou hebben dan *wan*'.

„Men houde wel het verschil in 't oog tusschen korte of „lange lettergreep en een korten of langen klinker. Een let„tergreep die lang is, heeft niet daarom een langen klinker „en een lettergreep met langen klinker kan korter zijn dan „eene met korten klinker: verg. *manden* en *maanden*, waar „de eerste lettergreep in ieder woord even lang is, of ook „*legplaats* van hierboven".

Op bladz. 28 staat bij Schönfeld te lezen:

„Men onderscheidt dus in onze taal twee groepen van voka„len, lange (= van ouds lange + gerekte) en korte. Deze ter-

1) Gent. — Vuylsteke. 3e uitg. 2) Zutphen. — Thieme. 1921.

Digitized by Google

„men zijn alleen histories juist, en dat geldt niet alleen voor „de *ie* en de *oe*, maar ook voor de andere vokalen. Zoo is „er b.v. tussen de *a* van *lat* en die van *laat*, de *e* van *bek* „en die van *beek* niet verschil in tijdsduur, maar in vorming „(mindere of meerdere wijdte van de mondopening, enz.)".

In deze beide uittreksels komen een paar punten voor waarmede ik het reeds op 't eerste zicht niet eens was, en daar wij, bij de schaarschte van historische grammatica's van het Nederlandsch, nooit genoeg zorg kunnen besteden aan de minste bizonderheden die er in voorkomen, heb ik mijnen indruk willen objectiveeren met de volgende kwesties van naderbij te onderzoeken.

1°. Is het juist te zeggen, dat het accent de lettergreep waarop het rust tot de langste van het woord maakt, of dat de lettergreep waarop niet de hoofdtoon rust korter wordt dan de hoofdtonige?

2°. Is het waar, dat tusschen onze parallelreeksen van zoogenaamde korte en lange klinkers enkel een verschil van timbre en geen verschil van lengte meer bestaat?

3°. Indien het antwoord op deze beide vragen negatief luidt, hoe moeten dan de kwesties worden gesteld en opgelost van het verband tusschen expiratorisch accent en kwantiteit, en van de lengte-verhouding tusschen ă en ā, ŏ en ō, ĕ en ē?

* * *

Ik mocht mij natuurlijk niet tevreden stellen met mede te deelen hetgeen ik zelf hoor: namelijk in *wanhoop*, *legplaats*, enz., *hoop* en *-plaats* enz., resp. langer dan *wán-* en *lég-*; *a* van *maanden*, *a* van *laat*, *e* van *beek*, enz., resp. langer dan *a* van *manden*, *a* van *lat*, *e* van *bek*, enz. Een meening a priori, zelfs wanneer die, zooals hier, vrij algemeen is, is daarom niet altijd juist; hoeveel medeklinkers zijn er bijvoorbeeld niet, die in bepaalde woorden langer zijn dan de klinkers — en hoeveel oningewijden die zoo iets, op 't gehoor af, niet zouden aannemen?

Ik vond het zelfs geraadzaam mij voor mijn eerste reeks

Digitized by Google

proefnemingen — de zuiver acoustische — niet te wenden tot taalgenooten, die wellicht door traditie en schoolsche kennis zouden kunnen bevooroordeeld zijn, maar tot phonetisch geschoolden die onze taal niet kennen.

Ik riep dus de hulp in van twee vrienden, een Roemeenschen student en een Sjineeschen professor [1]), beiden met een scherp gehoor begaafd, en sedert jaren phonetisch getraind. Ik vroeg hen tweemaal opnieuw, op afzonderlijke dagen, in verschillende volgorde, zonder hen op voorhand het doel van mijn vragen te zeggen, en zonder dat de éene het antwoord van den ander kende, om mij hunne indrukken mede te deelen over de lengte van een reeks lettergrepen en klanken, zooals zij door mij werden uitgesproken. Men kan mij vragen of mijne uitspraak niet beïnvloed werd door het idee dat ik mijzelf had gemaakt over de lengte der lettergrepen en klinkers. Ik ben mijzelf integendeel zeer duidelijk bewust, juist dié lettergrepen en klinkers die, blijkens dit onderzoek, de kortste zijn, opzettelijk langer te hebben uitgesproken dan ik gewoonlijk doe, en de langere, korter [2]).

Nu waren de gehoorsindrukken mijner beide vrienden de volgende:

Petrovici: Bij de woorden *wanhoop*, *legplaats*, *támboer*, *windvlaag*, *toekomst*, *landaard*: eerste lettergreep korter dan de tweede, uitgezonderd bij *toekomst* (eerste langer, hoewel de *oe* in mijn uitspraak kort bleef).

Bij de woorden *hinderpaal*, *zegepraal*: eerste lettergreep korter dan de derde.

Bij de woordparen *manden*, *maanden; lat*, *laat; bek*, *beek; spel*, *speel; bed*, *beet; rok*, *rook*; *stok*, *stook; vlot*, *vloot*, de klinker van het eerste woord, en ook het eerste

1) De Heeren E. Petrovici, student in de Roemeensche philologie a. d. Sorbonne, Fu Liu, professor i. d. Sjineesche letterkunde a. d. hoogeschool te Peking, beiden met mij werkzaam in het phonetisch instituut v. d. Faculté des Lettres te Parijs, gedurende het academisch jaar 1921—1922.

2) Cf. bl. 9 de tijdsduur van mijne uitspraak *wanhoop* a en b met de andere specimens.

Digitized by Google

woord in zijn geheel, korter dan de klinker van het tweede woord of het tweede woord in zijn geheel; alleen tusschen *bek* en *bed* eenerzijds en *beek* en *beet* anderzijds werd het verschil als veel geringer gehoord dan tusschen *lat* en *laat*, *manden* en *maanden*, *rok* en *rook*, enz.

Fu Liu: Zelfde gehoorsindrukken als hierboven; alleen bij *toekomst* werd de tweede lettergreep als de langste gehoord; daarentegen werd de *a* van *manden* als langer gehoord dan die van *maanden*.

* * *

Dezelfde lettergrepen en klanken heb ik nu, op een paar na, ook gemeten met behulp van de registreer-apparaten die prof. Poirot mij in het phonetisch laboratorium van de Sorbonne leerde hanteeren en liet benuttigen naar believen [1]).

De gemeten woorden en klanken zijn in de eerste plaats die van mijn eigen uitspraak; voor wat de lengte mijner lettergrepen of klanken betreft, werd mij nopens mijn uitspraak nooit de minste opmerking gemaakt; ik vertrouw dus dat zij normaal is; maar ik heb het toch geraadzaam gevonden, naast mijne Zuid-Nederlandsche uitspraak, ook die van een Noord-Nederlander op te nemen, ten einde alle bezwaren van dien kant te vermijden. Mijn goedwillige zegsman was een Noord-Nederlandsch student [2]), die, ofschoon hij lange jaren ook in Zuid-Nederland verbleef, nooit anders dan zuiver Hollandsch heeft gesproken en nog spreekt.

Het apparaat waarvan ik mij bediende was in hoofdzaak een trommeltje (tambour Marey), waarvan het vlies de trillingen van de (door mond, mondstuk en gummi-buisje aangevoerde) luchtkolom mededeelt aan een speciale pen; deze laatste rust dan op een draaienden cylinder met beroet papier omkleed, en schrijft op dit papier de trillingen, afsluitingen en

1) Bij het publiceeren mijner eerste resultaten op experimenteel-phonetisch gebied, betuig ik hier aan Prof. Poirot mijnen oprechten dank.

2) De Heer J. O. van Griethuysen, doctorandus in de Romaansche philologie, Sorbonne. Hier zij hem, samen met de heeren Petrovici en Fu Liu, mijn welgemeende dank geboden.

Digitized by Google

plotse losbarstingen van de luchtkolom, met een woord al hare bewegingen, neer. Waar het noodig was werd, tegelijk met het mondstuk, een neusglaasje gebezigd dat door middel van een gummi-buisje met een tweede trommeltje en -pen verbonden was, en de door den neus wegstroomende lucht opving om in het bizonder begin en einde van de neusklanken te kunnen onderscheiden.

Bij elke proefneming werd de snelheid van den draaienden cylinder gemeten met een chronograaf — een stemvork van 50 trillingen per secunde, dien men in beweging bracht en die, door een speciale schikking, ook zijne trillingen, evenwijdig met die van de luchtkolom, op het papier schreef. Op die wijze kan de lengte van elken afgebakenden klank of lettergreep herleid worden tot een absoluten tijdsduur.

Ieder woord werd een voldoende aantal malen herhaald om er, volgens de duidelijkheid der graphische lijn, telkens vier of vijf specimens van te meten.

De opgenomen woorden werden afzonderlijk uitgesproken, in het tempo van het gewone spreken. Enkele malen werd een woord of een reeks woorden met méer nadruk dan in de gewone rede uitgesproken [1]). Dit is wel het geval geweest met *manden*, *maanden* bij den H. van Griethuysen, en met *lat*, *laat* bij mijzelf. Maar zulks verandert niets aan de gegrondheid van mijn verdere conclusies, vermits deze gesteund zijn op de *verhouding* van éen lettergreep van een woord tot een andere of van éenen klank tot een anderen, bij éen en denzelfden spreker, en dat het tempo waarmede de tweede lettergr. van een zelfde woord of twee opeenvolgende woorden (lat, laat; manden, maanden) werden uitgesproken, toch gelijk bleef. De Heer van Griethuysen ondervond in den beginne, zooals iedereen, eenige moeite om met de gepaste drukking tegen

1) Mijn vriend en collega Dr. P. De Keyser was zoo goed mijn artikel te lezen, en wees mij op de noodzakelijkheid om hier duidelijk te wijzen op het feit dat al deze woorden in denzelfden kalmen gemoedstoestand werden uitgesproken — wat ik hier gaarne toegeef — en ook aanneem bij Vercoullie en Schönfeld.

Digitized by Google

Bladz.
Hoofdstuk IV. De neutrale vocaal 241
Hoofdstuk V. De medeklinkers. 244
Hoofdstuk VI. Vrije vertaling van Hildebrand's Veerschipper 263
C. B. VAN HAERINGEN, Sporen van Fries buiten Friesland II. 266
1. Frisismen met *ie*. 266
2. Sporen van Fries in westnederlandse dialecten 272
MARIE RAMONDT, Florentijn en de hertog van Bruyswijc uit den Gloriant 292
Naschrift. 302
J. W. MULLER, Maerlant's Martijn. 304
P. LEENDERTZ Jr., *Moortmisse* 318

KLEINE MEDEDEELINGEN.

118. W. DE VRIES, Het zuidlimburgsch ptc. op *-enteere* . 79
119. N. VAN DER LAAN, Een brief van Dousa aan Roemer Visscher 79
120. W. J. J. C. BIJLEVELD, Een ten onrechte aan Huygens toegeschreven sonnet 163

Digitized by Google

57
N37
45

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

V. 42

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

Eerste Aflevering.

N. 1

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1923.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan éene zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

EEN PAAR LENGTEMETINGEN.

Het zal in de eerste plaats noodig wezen den titel en daarmede het doel van deze studie nader te omschrijven. Ik heb namelijk de lengte van enkele lettergrepen en klanken willen vaststellen naar aanleiding van hetgeen over die lengte wordt beweerd in de twee historische grammatica's van het Nederlandsch die ik ken: De „Schets eener historische Grammatica van het Nederlandsch" door Prof. J. Vercoullie [1]) en de „Historiese Grammatika van het Nederlands" door Dr. Schönfeld [2]).

In zijn eerste hoofdstuk, tweede boek, bl. 7—8, zegt Vercoullie: „Bovendien valt *in onze taal*, evenals in alle Germ. „talen, de *quantitatieve klemtoon* steeds met den *expiratorischen* „*samen,* zoodat de lettergreep, die den meesten nadruk heeft, „steeds de langste is: vergel. *léggen* en *légplaats*, of *wánhoop* „en *wanhópig* — waaruit niet volgt dat *plaats*, ofschoon niet „zoo lang als *leg,* even kort zou zijn als *-en*, noch dat *wán* een langer klank zou hebben dan *wan*'.

„Men houde wel het verschil in 't oog tusschen korte of „lange lettergreep en een korten of langen klinker. Een let„tergreep die lang is, heeft niet daarom een langen klinker „en een lettergreep met langen klinker kan korter zijn dan „eene met korten klinker: verg. *manden* en *maanden*, waar „de eerste lettergreep in ieder woord even lang is, of ook „*legplaats* van hierboven".

Op bladz. 28 staat bij Schönfeld te lezen:

„Men onderscheidt dus in onze taal twee groepen van voka„len, lange (= van ouds lange + gerekte) en korte. Deze ter-

1) Gent. — Vuylsteke. 3e uitg. 2) Zutphen. — Thieme. 1921.

Digitized by Google

„men zijn alleen historiës juist, en dat geldt niet alleen voor „de *ie* en de *oe*, maar ook voor de andere vokalen. Zoo is „er b.v. tussen de *a* van *lat* en die van *laat*, de *e* van *bek* „en die van *beek* niet verschil in tijdsduur, maar in vorming „(mindere of meerdere wijdte van de mondopening, enz.)".

In deze beide uittreksels komen een paar punten voor waarmede ik het reeds op 't eerste zicht niet eens was, en daar wij, bij de schaarschte van historische grammatica's van het Nederlandsch, nooit genoeg zorg kunnen besteden aan de minste bizonderheden die er in voorkomen, heb ik mijnen indruk willen objectiveeren met de volgende kwesties van naderbij te onderzoeken.

1°. Is het juist te zeggen, dat het accent de lettergreep waarop het rust tot de langste van het woord maakt, of dat de lettergreep waarop niet de hoofdtoon rust korter wordt dan de hoofdtonige?

2°. Is het waar, dat tusschen onze parallelreeksen van zoogenaamde korte en lange klinkers enkel een verschil van timbre en geen verschil van lengte meer bestaat?

3°. Indien het antwoord op deze beide vragen negatief luidt, hoe moeten dan de kwesties worden gesteld en opgelost van het verband tusschen expiratorisch accent en kwantiteit, en van de lengte-verhouding tusschen ă en ā, ŏ en ō, ĕ en ē?

* * *

Ik mocht mij natuurlijk niet tevreden stellen met mede te deelen hetgeen ik zelf hoor: namelijk in *wanhoop*, *legplaats*, enz., *hoop* en *-plaats* enz., resp. langer dan *wán-* en *lég-*; *a* van *maanden*, *a* van *laat*, *e* van *beek*, enz., resp. langer dan *a* van *manden*, *a* van *lat*, *e* van *bek*, enz. Een meening a priori, zelfs wanneer die, zooals hier, vrij algemeen is, is daarom niet altijd juist; hoeveel medeklinkers zijn er bijvoorbeeld niet, die in bepaalde woorden langer zijn dan de klinkers — en hoeveel oningewijden die zoo iets, op 't gehoor af, niet zouden aannemen?

Ik vond het zelfs geraadzaam mij voor mijn eerste reeks

Digitized by Google

proefnemingen — de zuiver acoustische — niet te wenden tot taalgenooten, die wellicht door traditie en schoolsche kennis zouden kunnen bevooroordeeld zijn, maar tot phonetisch geschoolden die onze taal niet kennen.

Ik riep dus de hulp in van twee vrienden, een Roemeenschen student en een Sjineeschen professor [1]), beiden met een scherp gehoor begaafd, en sedert jaren phonetisch getraind. Ik vroeg hen tweemaal opnieuw, op afzonderlijke dagen, in verschillende volgorde, zonder hen op voorhand het doel van mijn vragen te zeggen, en zonder dat de éene het antwoord van den ander kende, om mij hunne indrukken mede te deelen over de lengte van een reeks lettergrepen en klanken, zooals zij door mij werden uitgesproken. Men kan mij vragen of mijne uitspraak niet beïnvloed werd door het idee dat ik mijzelf had gemaakt over de lengte der lettergrepen en klinkers. Ik ben mijzelf integendeel zeer duidelijk bewust, juist dié lettergrepen en klinkers die, blijkens dit onderzoek, de kortste zijn, opzettelijk langer te hebben uitgesproken dan ik gewoonlijk doe, en de langere, korter [2]).

Nu waren de gehoorsindrukken mijner beide vrienden de volgende:

Petrovici: Bij de woorden *wanhoop*, *legplaats*, *támboer*, *windvlaag*, *toekomst*, *landaard*: eerste lettergreep korter dan de tweede, uitgezonderd bij *toekomst* (eerste langer, hoewel de *oe* in mijn uitspraak kort bleef).

Bij de woorden *hinderpaal*, *zegepraal*: eerste lettergreep korter dan de derde.

Bij de woordparen *manden*, *maanden; lat*, *laat; bek*, *beek; spel*, *speel; bed*, *beet; rok*, *rook*; *stok*, *stook; vlot*, *vloot*, de klinker van het eerste woord, en ook het eerste

---

1) De Heeren E. Petrovici, student in de Roemeensche philologie a. d. Sorbonne, Fu Liu, professor i. d. Sjineesche letterkunde a. d. hoogeschool te Peking, beiden met mij werkzaam in het phonetisch instituut v. d. Faculté des Lettres te Parijs, gedurende het academisch jaar 1921—1922.

2) Cf. bl. 9 de tijdsduur van mijne uitspraak *wanhoop* a en b met de andere specimens.

Digitized by Google

woord in zijn geheel, korter dan de klinker van het tweede woord of het tweede woord in zijn geheel; alleen tusschen *bek* en *bed* eenerzijds en *beek* en *beet* anderzijds werd het verschil als veel geringer gehoord dan tusschen *lat* en *laat*, *manden* en *maanden*, *rok* en *rook*, enz.

Fu Liu: Zelfde gehoorsindrukken als hierboven; alleen bij *toekomst* werd de tweede lettergreep als de langste gehoord; daarentegen werd de *a* van *manden* als langer gehoord dan die van *maanden*.

* * *

Dezelfde lettergrepen en klanken heb ik nu, op een paar na, ook gemeten met behulp van de registreer-apparaten die prof. Poirot mij in het phonetisch laboratorium van de Sorbonne leerde hanteeren en liet benuttigen naar believen [1]).

De gemeten woorden en klanken zijn in de eerste plaats die van mijn eigen uitspraak; voor wat de lengte mijner lettergrepen of klanken betreft, werd mij nopens mijn uitspraak nooit de minste opmerking gemaakt; ik vertrouw dus dat zij normaal is; maar ik heb het toch geraadzaam gevonden, naast mijne Zuid-Nederlandsche uitspraak, ook die van een Noord-Nederlander op te nemen, ten einde alle bezwaren van dien kant te vermijden. Mijn goedwillige zegsman was een Noord-Nederlandsch student [2]), die, ofschoon hij lange jaren ook in Zuid-Nederland verbleef, nooit anders dan zuiver Hollandsch heeft gesproken en nog spreekt.

Het apparaat waarvan ik mij bediende was in hoofdzaak een trommeltje (tambour Marey), waarvan het vlies de trillingen van de (door mond, mondstuk en gummi-buisje aangevoerde) luchtkolom mededeelt aan een speciale pen; deze laatste rust dan op een draaienden cylinder met beroet papier omkleed, en schrijft op dit papier de trillingen, afsluitingen en

1) Bij het publiceeren mijner eerste resultaten op experimenteel-phonetisch gebied, betuig ik hier aan Prof. Poirot mijnen oprechten dank.

2) De Heer J. O. van Griethuysen, doctorandus in de Romaansche philologie, Sorbonne. Hier zij hem, samen met de heeren Petrovici en Fu Liu, mijn welgemeende dank geboden.

Digitized by Google

plotse losbarstingen van de luchtkolom, met een woord al hare bewegingen, neer. Waar het noodig was werd, tegelijk met het mondstuk, een neusglaasje gebezigd dat door middel van een gummi-buisje met een tweede trommeltje en -pen verbonden was, en de door den neus wegstroomende lucht opving om in het bizonder begin en einde van de neusklanken te kunnen onderscheiden.

Bij elke proefneming werd de snelheid van den draaienden cylinder gemeten met een chronograaf — een stemvork van 50 trillingen per secunde, dien men in beweging bracht en die, door een speciale schikking, ook zijne trillingen, evenwijdig met die van de luchtkolom, op het papier schreef. Op die wijze kan de lengte van elken afgebakenden klank of lettergreep herleid worden tot een absoluten tijdsduur.

Ieder woord werd een voldoende aantal malen herhaald om er, volgens de duidelijkheid der graphische lijn, telkens vier of vijf specimens van te meten.

De opgenomen woorden werden afzonderlijk uitgesproken, in het tempo van het gewone spreken. Enkele malen werd een woord of een reeks woorden met méer nadruk dan in de gewone rede uitgesproken [1]). Dit is wel het geval geweest met *manden*, *maanden* bij den H. van Griethuysen, en met *lat*, *laat* bij mijzelf. Maar zulks verandert niets aan de gegrondheid van mijn verdere conclusies, vermits deze gesteund zijn op de *verhouding* van éen lettergreep van een woord tot een andere of van éenen klank tot een anderen, bij éen en denzelfden spreker, en dat het tempo waarmede de tweede lettergr. van een zelfde woord of twee opeenvolgende woorden (lat, laat; manden, maanden) werden uitgesproken, toch gelijk bleef.

De Heer van Griethuysen ondervond in den beginne, zooals iedereen, eenige moeite om met de gepaste drukking tegen

1) Mijn vriend en collega Dr. P. De Keyser was zoo goed mijn artikel te lezen, en wees mij op de noodzakelijkheid om hier duidelijk te wijzen op het feit dat al deze woorden in denzelfden kalmen gemoedstoestand werden uitgesproken — wat ik hier gaarne toegeef — en ook aanneem bij Vercoullie en Schönfeld.

Digitized by Google

het mondstuk, de woorden natuurlijk uit te spreken, maar hij verzekerde mij dat het, na een paar pogingen, veel beter ging, en dat het toestel hem ten slotte niet meer hinderde. Wat mij betreft, het spreken aan het registreer-apparaat belemmerde mij hoegenaamd niet meer.

Ziehier nu de uitslagen mijner metingen en berekeningen [1]):

		Blancquaert			van Griethuysen		
		tijdsduur van de					
		1e lettergr.	2e lettergr.	3e lettergr.	1e lettergr.	2e lettergr.	3e lettergr.
wán-hoop	a	31.5	33.2		24.8	35.1	
	b	34.3	33.5		22.4	37.5	
	c	23.7	32.5		26.3	36.3	
	d	23.5	34.7		24.3	39.5	
	e	27.0	33.2		20.9	39.5	
	gemiddeld	**28.0**	**33.4**		**23.7**	**37.6**	
wan-hó-pig [2])	a	22.5	20.7	40.7	17.8	16.3	37.8
	b	18.5	20.7	38.5	15.1	19.5	34.6
	c	22.2	20.7	44.0	19.5	18.5	37.5
	d	22.5	20.0	36.2	19.7	17.3	37.8
	e	24.0	21.5	39.0	20.0	16.5	39.0
	gemidd.	**21.9**	**20.7**	**39.6**	**18.4**	**17.6**	**37.3**
lég-plaats	a	18.0	32.0		26.2	42.1	
	b	25.0	43.0		31.6	49.1	
	c	16.6	40.0		23.4	49.8	
	d	29.2	45.0		25.7	49.1	
	e	24.0	45.0		27.6	48.0	
	gemidd.	**22.5**	**41.0**		**26.9**	**47.6**	

1) De tijdsduur wordt uitgedrukt in $^1/_{100}$ secunde, en bekomen door deeling van de gemeten lengte door de snelheid; a, b, c, d, e duiden op achtereenvolgende specimens van hetzelfde woord; de berekeningen werden niet verder gedreven dan $^1/_{1000}$ secunde; de uitslagen zijn dus juist op $^1/_{1000}$ secunde na; het einde der explosieven, en eventueel dus het begin der daarop volgende spraakklanken, werd vastgesteld niet dadelijk bij de afsluiting der luchtkolom, maar bij het eerste hoogtepunt dat daar onmiddellijk op volgt; dit brengt geene verandering teweeg in de *verhouding* van lettergreep tot lettergreep of van klank tot klank.

2) De gemiddelde tijdsduur van de p is 9.3 bij mijzelf en 11.8 bij den H. v. Griethuysen.

Digitized by Google

		Blancquaert			van Griethuysen		
		tijdsduur van de					
		1e lettergr.	2e lettergr.		1e lettergr.	2e lettergr.	
tám-boer	a	21.6	28.8		Het inzetten van de *t* was hier niet genoeg merkbaar; ik onthoud mij liever dan iets mede te deelen waarvan ik geen volle zekerheid bezit.		
	b	20.1	38.9				
	c	22.8	36.0				
	d	21.6	34.4				
	e	20.4	33.6				
	gemidd.	**21.3**	**33.9**				
wínd-vlaag	a	28.8	52.8		21.4	39.5	
	b	30.0	54.0		26.8	42.6	
	c	26.4	52.8		20.2	37.3	
	d	27.4	47.1		29.2	36.5	
	e	31.2	46.8		32.9	35.1	
	gemidd.	**28.7**	**50.7**		**26.1**	**38.2**	
tóe-komst	a	34.4	49.3		31.2	64.6	
	b	36.7	48.8		26.8	69.2	
	c	38.8	50.4		36.0	65.8	
	d	38.5	50.2		19.0	68.0	
	e	32.1	52.5		31.7	68.3	
	gemidd.	**35.9**	**50.2**		**28.9**	**67.1**	
		1e lettergr.	2e lettergr.	3e lettergr.	1e lettergr.	2e lettergr.	3e lettergr.
lán-daard	a	26.1	40.8		29.5	46.6	
	b	26.6	45.5		34.1	42.1	
	c	34.1	38.3		38.1	44.5	
	d	35.1	39.7		37.4	44.5	
	e	30.4	39.7		35.3	44.5	
	gemidd.	**30.4**	**40.8**		**34.8**	**44.4**	
hín-der-paal	a	28.8	15.6	51.6	28.0	25.6	43.9
	b	31.2	14.4	43.2	28.0	21.2	36.5
	c	28.8	18.0	43.2	31.7	23.1	42.6
	d	27.6	14.4	54.0	26.8	22.0	36.5
	e	25.2	16.8	55.2	32.1	26.3	34.1
	gemidd.	**28.3**	**15.8**	**49.5**	**29.3**	**23.6**	**38.7**

Digitized by Google

		Blancquaert			van Griethuysen		
		tijdsduur van de					
		1e lettergr.	2e lettergr.	3e lettergr.	1e lettergr.	2e lettergr.	3e lettergr.
zé-ge-praal	a	32.7	7.4	39.2	35.3	11.0	48.7
	b	35.0	7.0	40.1	37.3	13.9	48.7
	c	36.2	6.3	43.4	35.3	12.2	52.4
	d	36.2	6.3	42.5	35.3	9.7	52.4
	gemidd.	**35**	**6.7**	**41.3**	**35.8**	**11.7**	**50.5**

		Blancquaert		van Griethuysen	
		de *a* van *manden*	de *a* van *maanden*	de *a* van *manden*	de *a* van *maanden*
manden } maanen	a	10.0	24.0	8.9	26.9
	b	11.0	20.0	9.3	26.9
	c	7.0	18.0	11.2	28.1
	d	8.0	18.0	14.0	27.8
	e	9.0	17.4	14.0	30.4
	gemidd.	**9.0**	**19.4**	**11.4**	**28.0**

		Blancquaert		van Griethuysen	
		de *a* van *lat*	de *a* van *laat*	de *a* van *lat*	de *a* van *laat*
lat } laat	a	8.9	19.2	6.7	14.1
	b	9.6	19.2	6.9	13.4
	c	12.8	21.7	6.9	14.8
	d	11.1	21.3	7.9	14.8
	e	11.7		6.6	
	gemidd.	**10.8**	**20.3**	**7**	**14.2**

		Blancquaert		van Griethuysen	
		de *e* van *bed*	de *e* van *beet*	de *e* van *bed*	de *e* van *beet*
bed } beet	a	8.4	11.6	9.9	12.4
	b	9.3	11.6	10.6	13.3
	c	8.1	12.8	9.9	14.1
	d	9.3	10.9	10.6	14.1
	e	7.9	11.6	8.6	13.6
	gemidd.	**8.6**	**11.7**	**9.9**	**13.5**

Digitized by Google

		Blancquaert		van Griethuysen	
		tijdsduur van			
		de *e* van *bek*	de *e* van *beek*	de *e* van *bek*	de *e* van *beek*
bek / beek	a	10.6	13.4	9.2	14.1
	b	10.6	13.8	8.2	14.1
	c	8.5	14.3	9.0	14.1
	d	9.8	18.3	10.0	15.3
	e	11.3	17.0	11.2	14.6
	gemidd.	**10.1**	**15.3**	**9.5**	**14.4**
		de *o* van *rok*	de *o* van *rook*	de *o* van *rok*	de *o* van *rook*
rok / rook	a	6.0	14.0	7.4	17.8
	b	7.0	15.4	8.4	17.8
	c	9.3	14.7	8.6	21.0
	d	7.0	15.6	9.1	13.1
	e	8.8	15.1	9.9	14.8
	gemidd.	**7.6**	**14.9**	**8.6**	**16.9**
		de *o* van *vlot*	de *o* van *vloot*	de *o* van *vlot*	de *o* van *vloot*
vlot / vloot	a	14.0	23.3	7.7	14.0
	b	15.1	22.2	7.5	16.3
	c	14.0	24.5	5.8	19.9
	d	14.0	17.5	7.0	14.0
	e	11.6	21.7		
	gemidd.	**13.7**	**21.8**	**7.0**	**16.0**

Berekenen wij nu, bij wijze van samenvatting, de verhouding der gemiddelde lengte van de kortere lettergrepen en klinkers tot de langere, dan bekomen wij de volgende uitslagen:

$$\frac{\text{wán-}}{\text{hoop}} = \frac{28.0}{33.4} = \frac{83.8}{100} \text{ (Bl.)}; = \frac{23.7}{37.5} = \frac{63.0}{100} \text{ (v. Gr.)}$$

$$\frac{\text{lég-}}{\text{plaats}} = \frac{22.5}{41.0} = \frac{54.8}{100} \text{ (Bl.)}; = \frac{26.9}{47.6} = \frac{56.5}{100} \text{ (v. Gr.)}$$

$$\frac{\text{tám-}}{\text{boer}} = \frac{21.3}{33.9} = \frac{62.8}{100} \text{ (Bl.)}.$$

Digitized by Google

$$\frac{\text{wínd-}}{\text{vlaag}} = \frac{28.7}{50.7} = \frac{56.6}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{26.1}{38.2} = \frac{68}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

$$\frac{\text{toé-}}{\text{komst}} = \frac{35.9}{50.2} = \frac{71.5}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{28.9}{67.1} = \frac{43}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

$$\frac{\text{lán-}}{\text{daard}} = \frac{30.4}{40.8} = \frac{74.5}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{34.8}{44.4} = \frac{78.3}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

$$\frac{\text{hín(der)-}}{\text{paal}} = \frac{28.3}{49.5} = \frac{57.1}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{29.3}{38.7} = \frac{75.7}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

$$\frac{\text{zé(ge)-}}{\text{praal}} = \frac{35}{41.3} = \frac{84.7}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{35.8}{50.5} = \frac{70.9}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

$$\frac{a\ \text{(manden)}}{a\ \text{(maanden)}} = \frac{9}{19.4} = \frac{46.4}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{11.4}{28.0} = \frac{40.7}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

$$\frac{e\ \text{(bed)}}{e\ \text{(beet)}} = \frac{8.6}{11.7} = \frac{73.5}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{9.9}{13.5} = \frac{73.3}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

$$\frac{e\ \text{(bek)}}{e\ \text{(beek)}} = \frac{10.1}{15.3} = \frac{66}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{9.5}{14.4} = \frac{66}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

$$\frac{o\ \text{(rok)}}{o\ \text{(rook)}} = \frac{7.6}{14.9} = \frac{51}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{8.6}{16.9} = \frac{50.8}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

$$\frac{o\ \text{(vlot)}}{o\ \text{(vloot)}} = \frac{13.7}{21.8} = \frac{62.8}{100}\ \text{(Bl.)}; = \frac{7.0}{16.0} = \frac{43.7}{100}\ \text{(v. Gr.)}$$

* * *

Deze uitslagen behoeven weinig commentaar. Samen met die van de auditieve proeven, laten zij ons toe op de twee eerste vragen die op bl. 2 gesteld werden negatief te antwoorden:

1°. Het is dus niet juist te zeggen dat de lettergreep die den meesten nadruk heeft steeds de langste is.

2°. Het is ook onjuist te beweren dat tusschen onze historisch kort en lang genoemde klinkers, naast het verschil van timbre, geen verschil van lengte meer bestaat.

Wat betreft de derde vraag, de vraag naar het positieve dat in de plaats van beide bovenstaande ontkenningen zou treden, zij zal, om met volle zekerheid te kunnen beantwoord worden, een uitgebreider studie en een vollediger materiaal vereischen dan hetgeen hier voorhanden is. Wij moeten ons dus voorloopig tevreden stellen met te wijzen op de gevallen

Digitized by Google

die, in het aangehaalde materiaal, reeds nuttige aanduidingen geven.

Uit de volgende verhouding zouden wij geneigd kunnen zijn om af te leiden dat de beklemtoonde lettergreep langer is dan de niet beklemtoonde:

$$\frac{\text{wán (wánhoop)}}{\text{wan}' \text{(wanhópig)}} = \frac{28}{21.9} = \frac{127}{100} \text{ (Bl.)}; = \frac{23.5}{18.4} = \frac{127}{100} \text{ (v. Gr.)}$$

Maar wij mogen niet uit het oog verliezen dat *wanhoop* slechts uit twee, en *wanhopig* uit drie lettergrepen bestaat, wat voorzeker op de lengte van *wan-* inwerkt. Vergelijken wij daarenboven *-hoop* van *wanhoop* met *-hó-* van *wanhópig*, dan vinden wij dat *-hó-*, hoewel den hoofdtoon hebbend, korter is dan *-hoop*, bijtonig. Hier komen echter weer, buiten den klemtoon om, twee andere factoren in aanmerking: Ten eerste het feit dat *-ho-* een klank minder heeft dan *-hoop*; maar zelfs indien wij de gemiddelde lengte van de *p* bij *-ho-* voegen, blijft de verhouding nog:

$$\frac{\text{-hoop}}{\text{ho + p}} = \frac{34.6}{30.0} = \frac{112}{100} \text{ (Bl.)}; = \frac{37.5}{29.4} = \frac{127.5}{100} \text{ (v. Gr.)}$$

Wij moeten dus het overwicht toekennen aan het andere feit dat, buiten den klemtoon om, de lengte der lettergreep kan beïnvloeden: namelijk dat *-hoop* tot een tweelettergrepig woord behoort en *-ho-* tot een drielettergrepig.

Een laatste opmerking bij de cijfers die *wanhopig* ons geeft, is dat de langste lettergreep van dat woord, noch *wan-*, noch *-ho-* is, maar verreweg het onbeklemtoonde *-pig*. Zulks bewijst eens te meer dat de klemtoon er verre van af is de lettergreep waarop hij rust tot de langste van het woord te maken; *-pig* is de langste lettergreep omdat de *ch* van het einde een zeer lang geruisch is. Naast den klemtoon en het aantal medelettergrepen, is dus het aantal en de aard van de afzonderlijke klanken waaruit een lettergreep bestaat in aanmerking te nemen voor het bepalen van hare absolute of relatieve lengte.

Om nu de onderlinge waarde van deze verschillende factoren — waar ook de *plaats* van de lettergreep nog bijkomt —

Digitized by Google

vast te stellen, zou men ze zooveel mogelijk moeten isoleeren. De verlengende waarde van den *klemtoon* zou eventueel blijken uit de studie van woordkoppels als *doorlóopen* en *dóorloopen*; de verkortende waarde van het *aantal lettergrepen* uit gevallen als *zonder* naast *zonderling*, *wonder* naast *wonderlijk*, *wonderbaar*, *verwonderen*, *verwondering*, enz.; de waarde van elken klank afzonderlijk moet ten slotte gemeten worden in al de verschillende posities waarin deze klank zich kan bevinden: beginklank, middenklank, eindklank; vóortonig, beklemtoond, nátonig; alleenstaand of achtereenvolgens verbonden met al de andere klanken; dit laatste grenst aan het oneindige; de lettergrepen kunnen dus op hare beurt, volgens de klanken waaruit zij gevormd zijn, oneindig van lengte verschillen, en er zijn voor het vaststellen van de langste of kortste lettergrepen in een woord wel geene absolute regels te formuleeren. Men kan mijns inziens alleen de tendensen tot verkorting of verlenging van een zelfde lettergreep bestudeeren volgens de plaats van den klemtoon, het aantal lettergrepen van het woord waartoe zij behoort en hare plaats in dat woord.

Van de lengte-verhouding tusschen ă en ā, ŏ en ō, ĕ en ē zien wij uit de medegedeelde resultaten reeds zóoveel, dat er nog wel degelijk korte en lange a's, o's en e's zijn. Wél verschillen lengte en timbre volgens de klanken die er vóor en achter komen; maar de kwestie van klanknuanceering door omstaande klanken kan van de kwestie der respectievelijke lengte van die klanken gescheiden blijven. Om de juiste verhouding van ă tegenover ā te bepalen zou eerst die verhouding moeten gemeten worden in evenveel woordparen als er verschillende posities van de a mogelijk zijn ten opzichte van klemtoon, aantal lettergrepen, plaats en klank-omgeving. Ook hier schiet mijn materiaal nog te kort.

In zijn geheel moet dus de uitslag van dit onderzoek nog negatief heeten. Maar indien ik er in geslaagd ben enkele gegevens te verstrekken en daarmede een stoot te geven tót een nieuw en meer uitgebreid onderzoek over de lengte onzer

Digitized by Google

Nederlandsche klanken en beklemtoonde lettergrepen, zal ik mij voor mijn moeite rijkelijk beloond achten.

Bijschrift.

Eerst een paar maanden na afsluiting van de bovenstaande studie was het mij mogelijk mijne resultaten te vergelijken met die van andere Noord- en Zuidnederlandsche phonetici, maar deze omstandigheid is een waarborg te meer voor de objectiviteit van mijn onderzoek.

De studiën waarvan ik de uitslagen of de aanduidingen met de mijne kon vergelijken zijn de volgende [1]).

1. *Colinet.* (Ph.) De quantiteit der vocaal *a* in het dialect van Aalst.
   Leuv. Bijdr. V—3e afl.
2. *Eykman.* (L. P. H.)
   a) Signification des mouvements de la mâchoire en parlant.
      Archives du Musée Teyler. Sie II—Vol. VII—2e p.
   b) Description phonétique de la langue parlée à Grouw.
      Arch. Teyler. Sie II—Vol. XI—1e p.
   c) Registratie van bovenlipbewegingen bij het spreken.
      Onderz. physiol. lab. Utrecht 5e reeks V (1905).
3. *Gallée.* (J. H.)
   a) Over den duur van klinkers en medeklinkers.
      Onderz. physiol. lab. Utrecht. 5e reeks II.
   b) Studie van spraakklanken II.
      Taal en Letteren 1900. — 2e afl.
   c) Duur en toonshoogte van Nederlandsche klanken en lettergrepen.
      Handelingen v. h. 3e Nederl. Philologen-congres.
4. *Verschuur.* (A.) Klankleer van het Noord-Bevelandsch.
   Diss. Amsterdam 1902.

1) Tot mijn spijt kan ik, gezien de leemten in de Belgische bibliotheken, voor de volledigheid van deze opgave niet instaan.

Digitized by Google

5. *Zwaardemaker.* (H.) Graphiek der Spraakbeweging. Onderzoekingen physiol. lab. Utrecht. 5e reeks I.

Daaronder hebben enkel de studiën van Colinet en Gallée rechtstreeks en hoofdzakelijk voor doel den duur van beschaafd-Nederlandsche klanken of lettergrepen te bepalen, en bevatten de andere slechts incidenteel een aanwijzing die ons hier aanbelangt.

Verschuur heeft de klanken van het Noordbevelandsch — volgens zijne uitspraak (?) — in afzonderlijke woorden bestudeerd met, o. m., de insnijdingen te meten die zij op de phonograafrollen teweegbrachten [1]). Op p. 111 geeft hij ons de gemiddelde lengte van zijn klinkers, en wij stippen daar uit aan:

ŏ 0.087 sec.; ṑ 0.199 sec.; ȯ' o.212 sec.; ōū 0.282 sec.;
ă^o 0.125 sec.; ā^o 0.225 sec.; ĕ^a 0.151 sec.
ĕ^a 0.151 sec.; ē 0.202 sec.

Wat daar nu uit afgeleid voor het Nederlandsch?

Wel, de cijfers van V. wijzen er ons op dat er, in zijn dialect, een merkelijk lengte-verschil bestaat tusschen ŏ, ă^o, ĕ eenerzijds en ō, ȯ', ōū, ā^o, ē anderzijds. Bovendien vergelijkt V. deze klanken op pp. 7—8 met de overeenkomende Nederlandsche. Bijv. ō klinkt als de *o* in Ndl. *bode*; ... de ŏ wordt vergeleken met die van Geld. Overijs. *dom* en *pot*; ă^o klinkt als de *a* in Ndl. *man* met een licht ò-timbre; ā^o klinkt als een aangehouden ă^o; ĕ^a klinkt als de *e* van Ndl. *pet*, met een steeds waarneembaar maar in duidelijkheid zeer variëerend *a*-timbre; ē klinkt als de *ee* in Ndl. *been*, gewijzigd door een timbre der ĭ ...

Overal wordt ons gewezen op de timbre-nuanceering Noordbevelandsch-Nederlandsch, maar nergens is er spraak van een verschil in tijdsduur tusschen den Noordbevelandschen en den

---

1) Voor de methode zie V.'s diss. en cf. *Boeke*: Mikroskopische Phonogrammstudien. Pflügers Archiv. Bd. 50 en 76.

Digitized by Google

Nederlandschen klank; de tijdsduur van de *e* in *pet* en de *ee* in *been* komt dus voor V. overeen met dien van de Noordbevelandsche *ĕ*ª (0.151 sec.) en *ē* (0.202 sec.), etc.

„De Graphiek der Spraakbewegingen" van *Zwaardemaker* wordt hooger vermeld omdat Gallée, Eykman en anderen zich in min of meer gewijzigden vorm hebben bediend van de daarin beschreven graphische methode voor het registreeren der lip-, kin- en tongbewegingen.

In zijn „Description phonétique" (bibl. 2—b.) meet *Eykman* natuurlijk geene algemeen-Nederlandsche klanken, maar uit de beschrijving die hij pp. 30—35 van zijn Friesche klanken geeft, blijkt, evenals bij Verschuur, dat er voor hem een duidelijk lengte-verschil bestaat tusschen *o* van Ndl. *op* en *oo* van Ndl. *boom*. Ook in zijn „Registratie van bovenlipbewegingen" (bibl. 2—c.) geeft E. een lijst van alg.-Ndl. woorden, waarbij de juiste tijdsduur nog niet wordt aangegeven, maar toch phonetische weergave in het internationaal phonetisch schrift voorkomt: Welnu, daarin lezen wij *bo:r* en *bo:t* naast *bot* (i. p. v. *b2t?*) en *p2t*; *ba:t* en *bəpa:lə* naast *bat* en *kaʃə*; *be:rən*, *be:t* naast *bɛt*. Ook ik zijn artikel „Signification des mouvements de la mâchoire en parlant" geeft E. ons geen lengtemetingen, maar op tafel I worden ons de curven van enkele woorden weergegeven met de opmerking: „la première vallée de chaque courbe représente la voyelle, le membre" „montant indique la transition, le sommet est la consonne" „finale, etc...." — En bij de curven van *bat* en *baat* kan men met het bloote oog waarnemen dat de „vallée" van *bat* merkelijk enger is dan die van *baat*, dat de *a* van *bat* dus ook in de uitspraak van den H. Eykman korter is dan die van *baat*.

De studie van *Gallée* in de „Onderzoekingen" (bibl. 3—a) bevat slechts enkele klank-metingen die met de mijne moeten vergeleken worden: De zinnetjes als „Piet eet pitten", „zij maten met twee maten" e. a. zijn voor deze vergelijking niet bruikbaar, juist omdat het zinnetjes zijn, en omdat het zins-

Digitized by Google

accent hier als wijzigende factor kan optreden, buiten den eigen aard der klanken om; ook omdat daarin geene woordparen voorkomen die, zooals de mijne, enkel verschillen door de afwisseling van de gemeten klanken (*bek*, *beek*, etc.)

Hier zal dus enkel gelet worden op de afzonderlijke, door een Hollander gesproken woorden, waarin dergelijke afwisselingen voorkomen:

Dan tref ik in de eerste plaats aan: *baat* (a = 0.60 sec.) naast *bat* (a = 0.46 sec.)

Door een Vordener 6 maal gezegd, komt de *a* van *baan* voor als gem. $\frac{0.25 + 0.28 + 0.30 + 0.30 + 0.31 + (0.32 + 10)}{6} = \frac{1.86}{6} =$ 0.31 sec. en die van *ban* als gem.

$$\frac{(0.30 + \overline{0.10}) + 0.35 + 0.30 + 0.30 + 0.22 + 0.25}{6} = \frac{182}{6} =$$

$0.30\frac{1}{3}$ sec. Ook de *ee* van peet = 0.10, en de *e* van pet = 0.18 sec.

Daaronder wijken de uitslagen van *pet* — *peet* beslist en die van *ban* — *baan* eenigszins van de mijne af. Bij *pet* — *peet* valt op te merken dat slechts van éene enkele meting wordt gewaagd, en bij *ban* — *baan* is het mogelijk dat er een verschil van tempo of van nadruk geweest is. Steun voor mijn bewering dat in een woord de beklemtoonde lettergreep *niet* altijd de langste is, vind ik in deze studie van G. naar hartelust: de eerste lettergreep van *leven* duurt, volgens ik naar de cijfers van G. bereken, gemiddeld 0.56 sec.; de tweede 0.58 sec.; de eerste van (*zij*) *maien* 0.21 sec.; de tweede 0.23 sec.; de eerste van (*met twee*) *maten* 0.206 sec, de tweede 0.39 sec.

De „Studie van Spraakklanken II" (bibl. 3—b.) bevat hoofdzakelijk hetzelfde materiaal als het artikel van de „Onderzoekingen" en brengt voor ons onderwerp niets nieuws. Alleen een opmerking van den schrijver op p. 85 wil ik hier aanstippen, omdat zij misschien de verklaring bevat voor de niet verwachte verhouding der *a*'s in *ban* — *baan*: „Bij sommige „vocalen, o. a. bij de Hollandsche *a* die met sterk geopenden „mond gezegd wordt, werkte het (electrisch signaal) maar

Digitized by Google

„zelden regelmatig en bijna nooit zonder sterke inspanning". Men kan zich inderdaad afvragen of soms deze *ban*-woorden niet met dergelijke sterke inspanning werden uitgesproken?

In ieder geval zijn de conclusies van Gallée in „Taal en Letteren" niet van aard om Vercoullie en Schönfeld in hunne beweringen — geen verschil in tijdsduur voor *ă*—*ā*; *ŏ*—*ō*; *ē*—*ĕ* — te steunen.

In deze conclusies wordt inderdaad gezegd: „Voor ons oor gelijkklinkende vocalen zijn, naar deze maten oordeelende, niet altijd even lang, en evenmin is een, in de spraakkunst lang genoemde vocaal *altijd* (cursiveering van mij) langer dan een zoogenaamde korte; (vgl. Sievers Phonetik § 642) het omgekeerde kan zelfs het geval zijn. Wordt een klank met emphase gezegd, dan is deze meestal langer dan wanneer dit niet het geval is, vgl. *eet Piet pitten* met *Piet eet een pit*". — Hierover zal eenieder het wel eens zijn. Men zal in „*laat me met rust*" het eerste woord — en de *aa* die er in voorkomt — wel eens korter uitspreken dan het laatste in: „*geef me die lat*", maar daar gaat het niet over. Wél over de kwestie welke van beide klanken, de *a* van *laat* of die van *lat* de langste is, wanneer de eene even krachtig en met hetzelfde tempo wordt uitgesproken als de andere. Met andere woorden, om den duur van twee klanken onderling te vergelijken moet er voor gezorgd worden dat die klanken in een zelfde omgeving van andere klanken voorkomen, en zooveel mogelijk met gelijken klemtoon en in onveranderden gemoedstoestand worden uitgesproken [1]). Ook zullen die cijfers het grootste vertrouwen verdienen welke berusten op het grootste aantal metingen bij het grootst mogelijk aantal verschillende personen.

Uit de lezing van Gallée op het 3e Philologencongres (bibl. 3—c.) valt, in verband met ons onderwerp, het volgende aan

1) Dit is de reden waarom ik hier geen verder gebruik maak van de metingen die in Gallée's lezing op het 3e Ndl. Phil. congres voorkomen: talrijke cijfers zouden daar mijne stelling nopens lengte-verschil tusschen *a*'s, *e*'s en *o*'s kunnen steunen, maar beantwoorden niet aan de volgens mij onontbeerlijke vereischten.

Digitized by Google

te stippen: Sprekende over het tijdsaccent zegt hij op p. 117: „De klanken van op zichzelf staande woorden z. a. *baan*, *boon*,” „*ban* e. a., zie Taal en Letteren l. c., welke zonder verband” „gesproken zijn, geven geen juist begrip van den aard der” „klanken in het gesprek. Daarbij kan een willekeurige lengte” „gegeven worden. Voor de quantiteitsbepaling hebben zij geen” „waarde”.

Is dat nu het doodvonnis over mijn lengtemetingen? — Vooraleer ze als van geener waarde te verwerpen ware het rechtvaardig het volgende te bedenken:

Ten eerste, ongeveer elk woord van onzen taalschat kan, alleen staand en kalm uitgesproken zooals dit bij mijn metingen het geval was, zeer wel in het gesprek voorkomen, en op zichzelf een zin vormen, bijvoorbeeld als antwoord op een vraag.

Ten tweede, Vercoullie en Schönfeld zelf hebben zoo niet gedacht, vermits zij hunne voorbeelden geven, niet in den vorm van zinnen, maar van alleenstaande woorden.

Ten derde, „de” duur van een spraakklank kan in een zin die uit verscheidene woorden bestaat nog veel minder bepaald worden dan in afzonderlijke woorden, omdat juist in den zin het accent en de omstaande woorden in het oneindige kunnen afwisselen.

Voor mijn bewering dat de klemtoon *niet* iedere lettergreep waarop hij valt tot de langste van het woord maakt, vind ik in de lezing van Gallée weer bewijzen genoeg. De lettergrepen van het woord *lentedagen* bijvb. staan op p. 128 gemeten als volgt:

len	te	da	gen
0.32	0.17	0.32	0.29
0.28	0.17	0.31	0.30.

En op p. 117 zegt G. uitdrukkelijk: „De lange duur gaat” „niet altijd samen met het dynamisch accent. Zoo is b.v. in” „n°. 2 van het vers van Staring de syllabische duur van” „*hagen* 31 : 36, in n°. 1 daarentegen: 35 : 22”.

Digitized by Google

In „De quantiteit der vocaal *a*, etc...." (bibl. 1) geeft *Colinet* ons meer dan hij beloofde. Hij meet niet alleen de Aalstersche *a*'s, maar ook alg. ndl. klanken [1]). Bovendien komen ook zijn metingen van den Aalsterschen klank ons hier te stade.

Op p. 340 zegt hij inderdaad: „De Nederlandsche vocalen" „*a* en *ā* door mij uitgesproken, verschillen niet van de Aal-" „tersche".

En als uitslagen voor die Aalstersche *a*'s heeft schr. op p. 336 medegedeeld: „De gemiddelde duur van de korte *a* is „aldus (in $\frac{1}{100}$ van een sec.) 17.94, die van de lange *a* 30.92".

Om nu de Nederlandsche *a*- en ook de *i*-, *ie*-, *e*- en *o*-klanken met meer zekerheid te bepalen, heeft Colinet, naast zijne uitspraak, ook die van een Haagschen student en van een geboren Maastrichtenaar gemeten, en uitsluitend gebruik gemaakt van geïsoleerde woordkoppels als *pit-piet*; *pot*, *poot*; *bed*, *beet*, enz.

Als uitkomsten voor hemzelf en voor den Maastrichtenaar bekomt hij een verschil van $\frac{1}{2}$ tusschen korte en lange *a*'s, een van $\pm$ $\frac{2}{3}$ voor de *e*'s en de *o*'s. Bij den Haagschen student is de verhouding van monosyllaben ongeveer 3 of 4 tot 5.

Deze vergelijking met de resultaten van genoemde studiën laat mij dus toe de conclusies die ik eerst had gesteund op mijn eigen metingen alleen, onveranderd te bewaren. *De meest beklemtoonde lettergreep van een woord is daarom niet de langste; er bestaat, naast het verschil in timbre, ook nog een lengteverschil tusschen de Nederlandsche a's, e's, o's van lat, laat; bek, beek; rok, rook en dgl.*

Gent, 1922—23. E. BLANCQUAERT.

1) Grootendeels met den „tambour Marey", dus vermoedelijk, en aan de medegedeelde curven te oordeelen, op dezelfde wijze als mijne metingen.

Digitized by Google

NDL. *DEN* — NHD. *TENNE.*

Onder Tenne is bij *Kluge*, Et. Wb.[8] te lezen, dat het woord in de nhd. betekenis „innerhalb der verwandten germanischen Dialekte unbezeugt ist" (behalve ags. oden?). Over de etymologie van het woord laat Kluge zich voorzichtig uit; hij denkt aan verwantschap met ags. denu „dal" en ags. denn engl. den „wildleger", mndd. denne „kuil als legerplaats". Als grondbetekenis van Tenne wordt aangenomen „bretterner Fussboden".

Bij 't lezen hiervan rijzen bezwaren, allereerst al wat de genoemde grondbetekenis „planken vloer" betreft. Voor zover mij bekend is, zijn dorsvloeren altijd van gestampt leem; daarmee stemt overeen, wat *Paul* in zijn D.Wb. onder Tenne zegt: „nur deutsches Wort, hie und da auch Hausflur, überhaupt fest gestampfter oder gepflasterter Boden". De geplaveide vloer zullen we hierin als een modernere vorm van de vloer van aangestampte aarde mogen opvatten; een planken vloer als Tenne kent Paul niet.

Een tweede bezwaar zit in de betekenissen van de woorden, die als met Tenne verwant worden opgevat. Ik laat ags. denu „dal" nog even ter zijde; maar het is mij niet recht duidelik, hoe ags. denn „wildleger, hol", mndd. denne in dezelfde betekenis, waarbij met *Falk-Torp*, Wortschatz der germanischen Spracheinheit, onder danna nog te voegen is mecklenb. denn „wildleger, neergetrapte plaats in 't koren", in woordinhoud te verenigen zijn met Tenne, indien dit een planken vloer moet aanduiden.

In een folkloristies boekje: Zeden, gewoonten en gebruiken in de provincie Groningen door *Joh. Onnekes* (Kuilenburg 1885) stuitte ik nu op een plaats, die dunkt me, een goede

Digitized by Google

blik geeft op de oorspronkelike betekenis van T e n n e en op de samenhang met woorden, die „wildleger" betekenen. Er wordt daar op blz. 28 vlg. een korte beschrijving gegeven van 't k o o l z a a d d o r s e n in Groningen. De landbouwers besteden dit aan bij een zogenaamde „kleedbaas" d. w. z. een eigenaar van een dorskleed met toebehoren. In de tijd van het dorsen hoort men reeds in de vroegte in de dorpen het geluid van de hoorn, waarmee de baas zijn volk te zamen roept. Gezamenlik trekt men nu naar het land, waar gedorst moet worden. „Op een vooraf gereedgemaakte plek op 't land (in 't Noordwesten der provincie *den*, in 't Oldambt *legerstee* genoemd) wordt het dorskleed uitgespreid. Vroeger geschiedde het dorsen met vlegels, tegenwoordig door middel van een met twee paarden bespannen dorsblok. De bestuurder van de bespanning zit op een stellage boven het blok of staat in 't midden van de kringloop der paarden; hij heet de koning".

Van andere zijde, uit Uithuizen, vernam ik nog, dat daar de plekken op 't koolzaadland, waar 't dorsen plaats vindt „leger" werden genoemd; ter vergemakkeliking van 't werk werd alleen uit de onmiddellike omgeving aangedragen en trok de „legerkoning" met het volk weer naar een volgend „leger" verder, als het eerste stuk van het land afgewerkt was. Ongevraagd voegde mijn zegsman er aan toe, dat de naam „leger" heel passend is, omdat zo'n plek, waar gedorst is, er op 't land net uitziet als 't l e g e r v a n e e n h a a s i n 't g r o o t; op dezelfde wijze is de plek neergetrapt. — Tegenwoordig gaat 't dorsen meest machinaal, hoorde ik.

Het vermoeden ligt voor de hand, dat dit Groningse d e n „dorsplek op 't land" hetzelfde woord is als nhd. Tenne „dorsvloer"; bij het bovengenoemde mecklenb. denn „niedergetretene Stelle im Korn" had Falk-Torp al bijgevoegd „vgl. nhd. Tenne", blijkbaar echter zonder de spesiale aard van die neergetrapte plekken op 't land te kennen, want direkt daarop volgt, dat het ook mogelik is, dit mecklenb. d e n n met T a n n e „dennenboom" te verbinden. Ik geloof, dat de bovenstaande

Digitized by Google

korte beschrijving van het koolzaaddorsen ons volkomen het recht geeft 1°. om voor Tenne van een oorspronkelike betekenis „plek aangestampte aarde" uit te gaan, 2°. om de samenhang van Tenne en wildleger als vaststaand te beschouwen.

Intussen is ook al gebleken, dat de mening van Kluge en Paul, als zou Tenne een alleen-Duits woord zijn, onjuist is. Uit *Verdams* Wb. blijkt, dat het mndl. al denne „vloer, ook dorsvloer" kent, waarbij verder naar het W.Vlaams verwezen wordt, dat dem, den, dent, dein heeft (de Bo). Eindelik kent het Ndl. Wb. den in niet minder dan zeven betekenissen, nl. 1) als denneboom en verder als 2) hol, verblijf van een roofdier, 3) ruim v. e. schip, 4) dek daarvan, 5) luik en balk waarop dit rust, 6) bergzolder, spesiaal voor zout en eindelik 7) dorsvloer. Aan het eind van dit artikel wordt gezegd, dat bij deze zeer uiteenlopende betekenissen slechts vermoed kan worden, dat we in alle gevallen hetzelfde woord voor ons hebben.

Ik zou twee woorden den willen aannemen. Wel zijn de betekenissen 2—7 vrij goed met elkaar te verenigen; als men uitgaat van „ligplaats van een wild dier" komt men gemakkelik tot „dorsplek", „dorsvloer"; in de betekenis „vaste bodem" is het woord overgegaan op de „planken bodem in een schip", dan ook op 't ruim onder die bodem; verder op „bergzolder". (Een ontwikkeling, die in vele punten parallel loopt met die van deel (I) en verwante woorden, waarvoor *Franck-van Wijk* te vergelijken is.) — Het schijnt mij echter, dat wij goed doen nhd. Tanne als den (II) hiervan te scheiden, een mogelikheid, die *Falk-Torp* onder danna al overweegt; dit laatste zou met 't oog op de daar genoemde verwante woorden, o.a. skr. dhanvana „een zekere vruchtboom", (gr. θάμνος „struikgewas" wel niet verwant volgens *Muller*, Gr. Wb.) op idg. *dhonwā terug kunnen gaan met germaanse nn uit nw.. Den (I) daarentegen schijnt w.germaanse n- verdubbeling te hebben met het oog op vulgairlat. danea Reich. gloss., ags. dene „leger"

Digitized by Google

naast denn. In tegenstelling tot Falk-Torp zou ik ags. denu „dal" tot den (I) willen brengen, omdat de overgang „hol", „kuil als leger" tot „dal" zo voor de hand ligt; vgl. nhd. Tal, ndl. dal en nhd. Dalle „deuk, inzinking".

Ten slotte nog een folkloristiese opmerking. Volgens de beschrijving van *Onnekes* werd vroeger, toen men nog met vlegels dorste, het kooldorsen besloten met 't haasdorsen. Men maakte een haas van stro, omwonden met bont papier en opgesierd met linten, die onder hoorngetoeter in het dorskleed werd gebracht en met de vlegels werd stuk geslagen; dit heette het hazebloed er uit slaan. Ieder beijverde zich een stuk machtig te worden en trok daarmee naar de boer, waar men bij aankomst getrakteerd werd. Mijn Uithuizer zegsman kende dit gebruik ook en had spesiaal herinneringen van de tocht van 't land naar de boerderij, die — bij de zo weinig zingende Groningse bevolking — door gezang begeleid was; wat gezongen werd, was hem echter ontschoten; de „haas" was, naar hij meende, met stekels en bloemen versierd. Het is duidelik, dat wij hier „het vangen van de koorndemon" voor ons hebben, de personifikatie van de groeikracht, die als haan of bok of haas of zeug in het veld zit en in de laatste schoof of bundel gevangen kan worden. Met het oog op wat we boven over het overeenstemmende woord den voor wildleger en dorsplek vonden, is het wel verleidelik, de dorsplek of den als „leger van de haas", de vegetatiedemon, op te vatten —. Ook de weidse naam „koning" of „legerkoning" zal wel met de oude oogstgebruiken samenhangen en wijzen op de rol, die deze aanvoerder bij het dorsen oorspronkelik in het oogstfeest speelde. Eigenaardig is ook wat *Onnekes* vermeldt, dat op enige afstand van de den een gat gegraven is, op welks rand een biervat ligt, terwijl in het gat zelf de jeneverfles wordt bewaard. Nu natuurlik om de dorst van de arbeiders te lessen; maar vergelijking met plaatsen in *Wuttke*, Der deutsche Volksglaube der Gegenwart, 433 ff., waar het feest voor de arbeiders „Wodelbier" heet en waar melk of bier op de akker

Digitized by Google

uitgegoten wordt, doet vermoeden, dat het bier en het gat bij de den oorspronkelik betrekking hadden op een plengoffer.

Rotterdam. H. W. J. KROES.

NASCHRIFT. — Nadat het bovenstaande al gezet was, kreeg ik de 9e druk van *Kluges* Etym. Wb. (1921) in handen. Onder „Tenne" wordt daar tans naar vla. den „Dreschplatz auf freiem Felde" verwezen, verder naar mndd. denne „Lagerstätte" en ags. den „Höhle". De verbinding van „Tenne" en „Tanne" is opgegeven.

K.

Digitized by Google

GOTISCH *FITAN.*

In PBB 15, 547 zegt Feist: „Zu got. *fitan* 'gebären' stellt sich air. *idu* 'geburtswehen': idg. wzl. *pid* —"; in zijn Et. Wb. vindt men er bij opgegeven gen. *idan*, pl. *idain*; in Fick[4] heeft Whitley Stokes hetz. als afkomstig van oerkelt. *(*p*)*idôn*, gen. *(*p*)*idenos*. Maar het Iersche woord wijst voor het got. niet op de algemeen aangenomen bet. 'baren', ben. te bespreken gm. woorden nog minder, de gri. tekst allerminst. Ons woord staat Gal. IV 19, 27. In 27 is *τίκτω* vertaald met *bairan*, *ὠδίνω* met *fitan*; dit gri. woord staat ook in 19; *fitan* is dus 'weeën hebben'. Ik acht verwantschap waars. met ags. *fitt* 'conflict, struggle' bij Cædmon, in *on fitte*; scherp bepalen laat zich echter de bet. niet. In 't me. komt het blijkens NED sedert ± 1325 voor als 'a position of hardship, danger, or intense excitement; a painful, terrible, exciting experience'; maar „in quot. 1550 there is an apparent re-development of the OE. use". Niet alleen dit mag men houden voor inderdaad oud, maar ook de bett. 'a mental crisis; a bodily state that betokens death' (16e E) en 'a paroxysm, or one of the recurrent attacks, of a periodic or constitutional ailment' (reeds vóór 1547); slechts zal de bet. algemeener zijn geweest, zoodat andere eng. bett. niet uit een zoo speciale behoeven afgeleid. NED wil een *ja-* of *jô*-st.; misschien verdient een andere onderstelling overweging. Me. *fit*(*t*) heeft *fitte* naast zich; zulk een facultatieve *-e* hebben ook *schip*(*p*), *spick* (*speck*), waarin men *-os*/*-es*-stammen ziet. Bij zulke stammen komt daarenboven *r*-suffix voor (ags. *siȝor* 'zege', *salor* 'zaal'), *-e* (ags. *siȝe*), en afwezigheid van suffix (ags. *sæl*). Daarom ligt vergelijking voor de hand met fri. *fiter* enz. naast *fyt* (naar ndl. spelling *fiet*) en met mnl. en wvl. *vite*, *vijt* of naar ndl. spelling *viet* (dit door apocope?). Wegens het laatste en wegens ouder nnl. *fits* 'heftig' is mogelijk, dat de ben. te noemen nholl. en gron.

Digitized by Google

woorden geen fri. zijn; geographisch is dat evenwel onwaarschijnlijk. [Wvl. *fijts* (volk. *i*), en verder zafr. *fiets*, komen denkelijk van fra. *vite*.]

Neemt men voor den wortel de bet. '(sterk) trekken' aan, tr. en intr., dan is het got. en het eng. gebruik te begrijpen. Maar *trek*, *treek* is 'list'; ik neem dus ook verband aan met ohd. *fizzus* (met affric.) 'sluw' en nwfri. *fits* 'bits, vinnig' (vgl. bov. ndl. *fits*), 'tuk op winst, gierig', 'schrander'. Trouwens de ndl. adjj. *tuk*, en *tuik* (m. m. ook fri. en gron.) met verwanten vereenigen ook de bett. van schranderheid en van stekende pijn (ook *schrander* is in ouder ndl. tevens 'bits'), en behooren bij ww. met de bet. 'trekken, steken' (Ts. 41, 197, '8); mnl. *tuc* is „forsche trek of ruk" en „trek, treek, streek, list", en behoort bij *tucken* 'trekken', dus bij genoemde familie. De ohd. affricata doet denken aan weliswaar ongewoon suffixaal *-nús-*; maar bij elke onderstelling is *fizzus* vrijwel geïsoleerd.

'Snel' en 'krachtig' gaan veelal samen, zoodat tr. en intr. 'sterk trekken' grenst aan '[zich] snel bewegen'. Maar eveneens gaan 'vlug' en 'slim' in elkaar over (zooals ook ndl. *gauw* de bet. 'listig' heeft ontwikkeld). Daarom acht ik de volgende vormen met *î* verwant; een vocaaltrap die bij *os/es*-st. evengoed als *ĭ* mogelijk is, al moet ags. *fitt* op *ĭ* teruggaan indien het geen *j*-suffix bevatte. Bij Molema is *fietern* 'snel loopen', ook 'snel schaatsen', *der op om fietern* 'er op los ranselen', *oetfietern* 'hard wegloopen, zich met snelle vaart van een plaats verwijderen'. In 't Westerkw. zegt men van planten die snel groeien dat er *fieter* in zit. In 't nholl. kent men *fijter* (Bouman); „de beteekenis is doorgaans levendig, vlug, bevallig, opgeruimd, net". In W.-Frsl. is *fijter* (Gids 1904 I 325) 'gezond' (zooals in Gron. *vlug* de bet. 'gezond' heeft aangenomen). In Frsl. beteekent *fiterje* '*instigare*, drijven, aan-, voortdrijven; drillen, aanzetten', ook 'stoeiend of worstelend iem. afmatten', 'snellen' (in aanh.: elkoar foarby of efternei (achterna) fiterje), 'verdragen, doorstaan, volhouden'; *op 'e fiter*

Digitized by Google

'uit, op weg, aan den haal' is allicht uit het ww. afgeleid; het bijna niet uit te roeien, snel en krachtig groeiend kweekgras (inz. de wortel, die den strijd het meest vol moet houden) heet *fiter*. Maar de *-er*-afl. kent ook het begrip sluwheid. Het Fri. Wb. vermeldt *to fiter ha* 'voor den gek houden; teleurstellen, bedriegen', *ik ha dêr raer to fiter west* 'ben bedrogen uitgekomen, in ongelegenheid geraakt'. In 't Westerkw. is *te fiter zetten* of *hebben* 'te pakken krijgen' (in verschillende toepassing). Hetzelfde is er iem. *'n fiet ofzijn* (afzien). In overeenstemming hiermee is in Fri. Wb. *fyt* 'bedrijf, daad, veelal: een slechte daad', 'grap, guitenstuk'. De Bo geeft *vijte* (wvl. *vite*) f., alleen in *korte vijte* 'haastig en in korten tijd (iets doen, sterven, enz.), waarbij ik de beperkte toepassing aan fra. *vite* zou wijten; hij vergelijkt Kil. *vite* flandr. j. treke, treck. Mnl. Wb. zegt bij *vite* 6: „Minder voor de hand ligt de beteekenis *streek*"; inderdaad zal men die voortaan van de vorafgaande hebben te scheiden. In 7 staat *enen ene vijte* (*vijt*) *doen*; de eenige aanh. is uit M. Loop: iem. *rechte vijt doen*, wat blijkens den samenhang moet opgevat als 'iem. behandelen zooals hij verdient', en dus goed aansluit bij fri.-gron. *fiet*.

Bij Teirlinck vind ik een andere verklaring van zovl. *fiet* („zeer verkorte ie"), enkel in *op ne* — ‚in een oogwenk'; een woord dat moeilijk van het wvl. is te scheiden. „Het woord is wellicht eene klanknabootsing. Als men fijntjes den adem tusschen de lippen blaast, brengt men dat geluid voort. *Op ne fiet* duurt dus niet langer dan zulk geblaas". Wegens de andere hier besproken woorden acht ik deze etymologie min waars.

F.-V.W. noemt *de*, *het fijt*, *vijt* (fri. *fyt*, oostfri. westf. *fît*) een opvallenden bijvorm naast *fijk*. [Het door Berkhey als fri. genoemd *fik* (v. vee) staat niet in Fri. Wb.] Zou niet een inlandsch woord met *t* verenging van bet. hebben ondergaan door invloed van het klankverwante vreemde met *k*? Vgl. den invloed van *legere* op *lesan* en van *scrîbere*, later *-vere*, op *skrîban* (Ts. 40, 94).

Groningen. W. DE VRIES.

Digitized by Google

woorden geen fri. zijn; geographisch is dat evenwel onwaarschijnlijk. [Wvl. *fijts* (volk. *i*), en verder zafr. *fiets*, komen denkelijk van fra. *vite.*]

Neemt men voor den wortel de bet. '(sterk) trekken' aan, tr. en intr., dan is het got. en het eng. gebruik te begrijpen. Maar *trek*, *treek* is 'list'; ik neem dus ook verband aan met ohd. *fizzus* (met affric.) 'sluw' en nwfri. *fits* 'bits, vinnig' (vgl. bov. ndl. *fits*), 'tuk op winst, gierig', 'schrander'. Trouwens de ndl. adjj. *tuk*, en *tuik* (m. m. ook fri. en gron.) met verwanten vereenigen ook de bett. van schranderheid en van stekende pijn (ook *schrander* is in ouder ndl. tevens 'bits'), en behooren bij ww. met de bet. 'trekken, steken' (Ts. 41, 197, '8); mnl. *tuc* is „forsche trek of ruk" en „trek, treek, streek, list", en behoort bij *tucken* 'trekken', dus bij genoemde familie. De ohd. affricata doet denken aan weliswaar ongewoon suffixaal *-nús-*; maar bij elke onderstelling is *fizzus* vrijwel geïsoleerd.

'Snel' en 'krachtig' gaan veelal samen, zoodat tr. en intr. 'sterk trekken' grenst aan '[zich] snel bewegen'. Maar eveneens gaan 'vlug' en 'slim' in elkaar over (zooals ook ndl. *gauw* de bet. 'listig' heeft ontwikkeld). Daarom acht ik de volgende vormen met *î* verwant; een vocaaltrap die bij *os/es*-st. evengoed als *ĭ* mogelijk is, al moet ags. *fitt* op *ĭ* teruggaan indien het geen *j*-suffix bevatte. Bij Molema is *fietern* 'snel loopen', ook 'snel schaatsen', *der op om fietern* 'er op los ranselen', *oetfietern* 'hard wegloopen, zich met snelle vaart van een plaats verwijderen'. In 't Westerkw. zegt men van planten die snel groeien dat er *fieter* in zit. In 't nholl. kent men *fijter* (Bouman); „de beteekenis is doorgaans levendig, vlug, bevallig, opgeruimd, net". In W.-Frsl. is *fijter* (Gids 1904 I 325) 'gezond' (zooals in Gron. *vlug* de bet. 'gezond' heeft aangenomen). In Frsl. beteekent *fiterje* '*instigare*, drijven, aan-, voortdrijven; drillen, aanzetten', ook 'stoeiend of worstelend iem. afmatten', 'snellen' (in aanh.: elkoar foarby of efternei (achterna) fiterje), 'verdragen, doorstaan, volhouden'; *op 'e fiter*

Digitized by Google

'uit, op weg, aan den haal' is allicht uit het ww. afgeleid; het bijna niet uit te roeien, snel en krachtig groeiend kweekgras (inz. de wortel, die den strijd het meest vol moet houden) heet *fiter*. Maar de *-er*-afl. kent ook het begrip sluwheid. Het Fri. Wb. vermeldt *to fiter ha* 'voor den gek houden; teleurstellen, bedriegen', *ik ha dêr raer to fiter west* 'ben bedrogen uitgekomen, in ongelegenheid geraakt'. In 't Westerkw. is *te fiter zetten* of *hebben* 'te pakken krijgen' (in verschillende toepassing). Hetzelfde is er iem. *'n fiet ofzijn* (afzien). In overeenstemming hiermee is in Fri. Wb. *fyt* 'bedrijf, daad, veelal: een slechte daad', 'grap, guitenstuk'. De Bo geeft *vijte* (wvl. *vite*) f., alleen in *korte vijte* 'haastig en in korten tijd (iets doen, sterven, enz.), waarbij ik de beperkte toepassing aan fra. *vite* zou wijten; hij vergelijkt Kil. *vite* flandr. j. treke, treck. Mnl. Wb. zegt bij *vite* 6: „Minder voor de hand ligt de beteekenis *streek*"; inderdaad zal men die voortaan van de voorafgaande hebben te scheiden. In 7 staat *enen ene vijte* (*vijt*) *doen*; de eenige aanh. is uit M. Loop: iem. *rechte vijt doen*, wat blijkens den samenhang moet opgevat als 'iem. behandelen zooals hij verdient', en dus goed aansluit bij fri.-gron. *fiet*.

Bij Teirlinck vind ik een andere verklaring van zovl. *fiet* („zeer verkorte ie"), enkel in *op ne* — ,in een oogwenk'; een woord dat moeilijk van het wvl. is te scheiden. „Het woord is wellicht eene klanknabootsing. Als men fijntjes den adem tusschen de lippen blaast, brengt men dat geluid voort. *Op ne fiet* duurt dus niet langer dan zulk geblaas". Wegens de andere hier besproken woorden acht ik deze etymologie min waars.

F.-V. W. noemt *de*, *het fijt*, *vijt* (fri. *fyt*, oostfri. westf. *fît*) een opvallenden bijvorm naast *fijk*. [Het door Berkhey als fri. genoemd *fik* (v. vee) staat niet in Fri. Wb.] Zou niet een inlandsch woord met *t* verenging van bet. hebben ondergaan door invloed van het klankverwante vreemde met *k*? Vgl. den invloed van *legere* op *lesan* en van *scrîbere*, later *-vere*, op *skrîban* (Ts. 40, 94).

Groningen. W. DE VRIES.

Digitized by Google

ÜBER DIE URNORDISCHE SPRACHE.

Wie der indogermanische Philologe genaue Kenntnis aller einzelner idg. Dialekte haben und alle Fäden in seiner Hand sammeln muss um von der Aussichtswarte der konstruierten idg. Ursprache einen weiten Überblick über die geschichtliche Entwicklung aller zum idg. Sprachstamme gehörenden Einzeldialekte zu erlangen, liegt die Aufgabe des nordischen Philologen in erster Linie darin die gemeinsame Sprache der den Norden bevölkernden Stämme der Germanen zu erforschen, die sogenannte urnordische Sprache, die einige Jahrhunderte vor und nach Chr. Geburt ohne eingreifende dialektische Unterschiede den Gedankenaustausch unserer Vorfahren vermittelt hat.

Die sprachlichen Überlieferungen der nächstverwandten Stämme, wenn man vom Gotischen absieht, reichen nur ins 8. Jh. nach Chr. zurück (ahd.), indem die altsächsischen und angelsächsischen Sprachreste noch jüngeren Datums sind, während das älteste isländische Manuscript (ein Inventarienverzeichnis, der sogenannte Reykjaholtsmáldagi) erst aus der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts stammt; die sprachliche Überlieferung und Rekonstruktionsmöglichkeit der urnordischen Sprache scheint daher sehr schlecht. Zwar lässt sich die altnorweg. und altisländische Sprache auch für das 9., 10. und 11. Jh. aus den vielen Skaldengedichten und Eddaliedern erkennen, denn wenn diese auch einige Jahrhunderte später niedergeschrieben wurden, lässt der Reim, der Rhytmus, überhaupt die bragarhættir den ursprünglichen Zustand, sowohl die Aussprache wie auch die Gedankenwelt, soweit diese Gedichte uns darüber Aufschlüsse geben, deutlich zu Tage treten.

Wenn wir aber in die vorhistorische Zeit zurückgreifen wollen, sind es hauptsächlich drei Forschungsmittel, die ausser

Digitized by Google

den Aufschlüssen, die uns die anderen germanischen und indogermanischen Sprachen gewähren können, uns zu Gebote stehen:

I. Die sprachlichen Reste der Runeninschriften. II. Die Beziehungen zu den Nachbarvölkern. III. Die Weiterentwicklung der nordischen Sprachen.

I. *Die sprachlichen Reste der Runeninschriften.*

Zu den sprachlichen Resten gehören in erster Linie die urnordischen Runeninschriften, die in Schweden, Norwegen und Dänemark aufgefunden worden sind und alle aus dem 3. bis 8. Jh. nach Chr. stammen. Die Inschriften wie z. B.: N. N. setzte N. N. diesen Stein, und dgl. sind sehr knapp und mit Ausnahme von einigen wenigen Inschriften, von denen die vor einigen Jahren aufgefundene Eggjum-inschrift in Norwegen die wichtigste ist, bieten sie im allgemeinen zwar ein sehr dürftiges Material dar. Doch lassen sich aus den 80—90 Inschriften, die sprachwissenschaftliche Bedeutung haben, die Lautgesetze der urnordischen Sprache in vielen Punkten erkennen. Einige dieser Inschriften sind allerdings sehr zweifelhaft, indem viele von ihnen auf verschiedene Weisen gedeutet werden und einzelne der von den Gelehrten angenommenen Deutungen m. E. falsch sind. Dazu will ich die Järsberginschrift rechnen, die folgenderweise gelesen wird [1]):

ubaR hite harabanaR/( ) t iah ek erilaR
runoR wa/rit/u.

Diese Inschrift ist, u. a. von folgenden Gelehrten behandelt worden: S. Bugge, A. Noreen, O. v. Friesen, Th. v. Grienberger und in der allerletzten Zeit von E. Noreen, Ivar Lindquist und Jörgen Sahlgren.

Früher las man: Über *Hite. Hrafn *w i t (dualis, wir beide) und ich Jarl ritzten die Runen (Bugge), während A. Noreen u b a R als einen Mannsnamen betrachtete: Úfr (vgl. Ú f i in Flateyjarbók) dem *Hite (setzte diesen Stein). Nun will E.

1) Ich verweise hier und später auf meine isländisch geschriebene Urnordische Grammatik (Frumnorræn málfræði. Reykjavík 1920); deutsche Ausgabe Heidelberg 1923 (Grammatik der urnordischen Runeninschriften).

Digitized by Google

Noreen lesen [1]): ek erilaR ubaR hite harabanaR runoR waritu = Ich Jarl *Úfr (der böse) heisse (Fehlritzung hite statt haite = heisse). Hrafn Runen ritze (= ich Hrafn ritze diese Runen). Dann bleiben noch zurück die Runen t iah, die E. Noreen rückwärts liest = hait = haite), die er als eine Art Korrektur zu hite = haite betrachtet. Diese Deutung wird von Ivar Lindquist angenommen [2]), während ein Dritter, Sahlgren [3]), jetzt lesen will:

ubaR hite harabanaR ek erilaR runoR waritu hait( ) = *Úfr (Mannsname) *Heite (Mannsname in dat., Fehlritzung Hite = Haite) Hrafn (= Úfr und Hrafn setzten Heite diesen Stein). Ich Jarl ritze die Runen *Heite.

Betrachtet man diese neuen Deutungsversuche, muss man zugeben, dass ein Teil der Inschrift möglicherweise rückwärts gelesen werden soll (E. Noreens t iah), und dass es nicht ausgeschlossen scheint, dass die Inschrift nicht mit ubaR hite anfängt, indem die sogenannte βουστροφηδόν-Schrift z. B. auch auf den Steinen Tune und Eggjum vorkommt. Auf der Fonnås-Spange sind die drei ersten Runenreihen von rechts nach links geritzt, die 4. aber von links nach rechts u. s. w.; und auf diesem Steine stehen die Runen waritu, die ohne Zweifel zusammengehören, in drei Reihen und die Runen arit sind nach links zu lesen.

Diese neuen Deutungsversuche haben insoweit die alte Deutung gefördert, als waritu jetzt als 1. Pers. Präs. aufgefasst wird und nicht als Dualis, was durch die Ausfüllung einer angenommenen Lücke vor dem t mit wi (wit) durch Bugge hervorgerufen wurde. Indessen operieren die beiden neueren Erklärer E. Noreen und Sahlgren mit angenommenen Fehlritzungen und kommen auf die Weise zu einem Ergebnis, das

1) Om Järsbergsstenens inskrift. Uppsala Univ. Årsskr. 1918. Språkvetenskapl. Sällsk. förhandl. S. 1 ff.

2) Göteborg och Bohusläns fornm. för. tidskr. 1918, S. 51 ff.

3) Järsbergsstenens inskrift. Några anmärkningar. Studier tillegnade Oscar Almgren 1919, S. 300 ff.

Digitized by Google

sprachlich vielleicht mehr befriedigend ist als die alte Lesart von Bugge oder A. Noreen. Der Fehler E. Noreens u. Sahlgrens liegt m. E. darin, dass sie die Runenritzungen hite und ( ) t iah mit einander in Verbindung setzen, ohne dass dies notwendig ist.

Die alte Reihenfolge muss immer noch als die wahrscheinlichste gelten, da diese Runen ubaʀ hite u. s. w. geritzt sind als die anderen. Es kann nur gelesen werden: ubaʀ hite hąrabanaʀ ( ) t iah ek erilaʀ runoʀ waritu, indem wahrscheinlich vor dem t eine oder zwei Runen oder eine Binderune gestanden haben. Wenn man aber, anstatt mit Bugge einen Dualis wit zu konstruieren, annimmt, dass dies t das Endungs-t eines starken Präteritums etwa mit der Bedeutung 'setzte' ausmacht, wird ein neues Licht über die ganze Runeninschrift geworfen. Die Inschrift würde dann folgende Bedeutung haben:

Hrafn setzte diesen Stein über Hite und ich Jarl ritze die Runen oder: Hrafn liess diesen Stein errichten über *Hite (seinem Freunde, Verwandten o. dgl.) und ich Jarl ritze die Runen darauf. Nun fehlt aber das starke Verbum mit der Bedeutung errichten, behauen, setzen o. dgl. und dieses Zeitwort kann im gotischen maitan „hauen" erblickt werden; dieses maitan lebt weiter im altnord. meita-meitti, vgl. meitill, während das ursprüngliche reduplizierte verbum im nordischen verloren gegangen ist (dagegen ahd. meiȝanmiaȝ). Es sei hier an den Gebrauch des verbums meita erinnert: meita knífi hattar stall af Hákoni (Nóregskonungatal), meita manar (Atlakviða); ekki hafði hann látið meita skegg sitt né skera hár fyrir hrygðar sakir (Stjórn); die ursprüngliche Bedeutung hat man vielleicht noch bewahrt im neuisl. deminut. meitla = metalla cuneis dissecare, skjære metaller i Stykker med Mejsel (Björn Halldórsson), vgl. nhd. meisseln; das alte germ. Verbum maitan hatte eben diese Bedeutung im Gegensatz zu hauen oder schlagen. Nun lautete das Prät. von maitan in urnord.

Digitized by Google

Zeit sicherlich *mét, vgl. láta-lét, weshalb anstatt mit Bugge vor dem t wi einzusetzen, me vorzuziehen ist oder gar *lét, das fürs isl. Sprachgefühl fast ebenso gut passen würde. Zwar muss man, wenn diese Lesart vorgezogen wird, die folgenden Runen wie Bugge jah lesen, wenn auch die Haken der *a*-Rune nach links weisen; ferner muss man die *i*-Rune als ein Zeichen für die *j*-Rune annehmen; dies ist doch weniger auffallend, da Parallelen auf den Runensteinen vorkommen. Es soll daher gelesen werden: ubaʀ hite harabanaʀ (me)t iah ek erilaʀ runoʀ waritu = Hrafn meisselte diesen Stein über *Hite und ich Jarl ritze die Runen.

Dieser Exkurs über den Järsbergstein zeigt, wie vorsichtig man sein muss in der Beurteilung und Verwendung der Runeninschriften zur Rekonstruktion der urnordischen Sprache. Die meisten Deutungen der Inschriften leiden darunter, dass man die zu erklärenden Wortformen immer in Verbindung mit Wörtern anderer germanischer Sprachen setzt; falls nun die Runenwörter zu den durch die Methode der vergleichenden Sprachwissenschaft konstruierten Urformen passen, ist man zufrieden, während doch die Möglichkeit besteht, dass man in der urnord. Sprache auf entgleiste Wortformen und verschiedene Kuriositäten stossen würde. Es sei nur an die Possessivform minino auf dem Steine von Kjölevig erinnert, die man jedenfalls, wenn sie zufällig nicht belegt wäre, anders konstruieren würde.

II. *Die Beziehungen zu den Nachbarvölkern.*

Die vorhistorischen Einwohner des Nordens haben sicherlich lebhafte Beziehungen zum Osten, Süden und Westen gehabt, wie dies aus den vielen Lehnwörtern hervorgeht, die in die verschiedenen Sprachen aufgenommen wurden. Bekanntlich hat Vilh. Thomsen schon 1869 etwa 450 Wortvergleichungen zwischen Finnisch und Germanisch in seinem Buche: „Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen" aufgestellt; durch Lönnrots finnisch-schwedisches Wörterbuch (1886) und durch spätere Untersuchungen ist die Anzahl der hier-

Digitized by Google

hergehörigen und behandelten Wörter bis auf 12—1300 gestiegen; es sei hier insbesondere auf das in den finnisch-ugrischen Forschungen Bd. 13 1912—13 erschienene „Bibliographische Verzeichnis der in der Literatur behandelten älteren germanischen Bestandteile in den ostseefinnischen sprachen" hingewiesen, in dem die Wortvergleichungen etwa die Anzahl 1100 erreichten, sowie auf die 2 Jahre später erschienenen „Germanisch-finnischen Lehnwortstudien" von T. E. Karsten (Helsingfors 1915. Ein Beitrag zu der ältesten Sprach- und Kulturgeschichte der Germanen = Acta soc. Scient. fenn. Tom. XLV, n°. 2) [1]), die noch 116 finnische Wörter aufdecken, die germanisches Lehngut sind.

Ein grosser Teil der hierhergehörigen Wörter hat sicherlich der Urnordischen Sprache angehört, und man darf auf urnordische Existenz dieser Wörter für die Fälle schliessen, in denen sie in einem oder mehreren der skandinavischen Dialekte weiterleben, es sei denn, dass sie nachweisbar später als Lehnwörter aufgenommen wurden.

Diese Lehnwörter liefern wichtige Beiträge zu den altgermanischen Lautgesetzen, zu den Sitten und Gebräuchen, vor allem aber zu den religiösen Vorstellungen der Urbevölkerung des Nordens, indem eine beträchtliche Anzahl der german.-finnischen Lehnwörter mythologischen Inhalts ist. Wir erfahren so durch Vergleichung der einzelnen Wörter unter Heranziehung verschiedener Sitten und Gebräuche, die teilweise noch in Finnland und Skandinavien geübt werden, dass die Nordgermanen neben þórr einen wesensverwandten Gott Urgerm. Ferχuniz (= an. Fjǫrgynn) verehrt haben, dass der Nerthuskult sich wahrscheinlich so im Norden entwickelte, dass der göttliche Gatte der Nerthus, der *Tīwaz, der im Norden nur den Namen Freyr (= Herr) trug, allmählich in den

1) Vgl. ferner aus den letzten Jahren: K. B. Wiklund: Zur Kenntnis der ältesten german. Lehnwörter im finnischen u. lappischen. Le Monde Oriental V, 1911. Konrad Nielsen: En gruppe urnordiske laanord i lappisk, in Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde. 1908, s. 225—231.

Digitized by Google

Vordergrund trat, vielleicht wegen der wachsenden Macht der Könige (der Ynglingar), die in ihm ihren Stammheros verehrten; sein Ansehen erreichte den Höhepunkt in dem sogenannten Freysblót, das alle 9 Jahre in Uppsala stattfand, während die Verehrung der Göttin zu einem Ritus niedersank, der jedes Jahr beim Erwachen der Natur wiederholt wurde [1]).

Die Untersuchungen Karstens' haben bewiesen, dass die Freysverehrung auch in Finnland stattfand und wichtige Beiträge zur Lösung verschiedener Probleme geliefert. Er setzt den Anfangsterminus der germanisch-finnischen Berührungen keineswegs später als in die Mitte des letzten vorchristlichen Jahrtausends [2]).

Die Nordgermanen haben ebenso rege Beziehungen zu den östlichen Nachbarn, wie zu den südlich und westlichen gehabt. Es ist zwar schwierig das Verhältnis zwischen Urgermanisch und Urnordisch klarzulegen, indem ja das Urnordische als ein Dialekt des Urgermanischen zu betrachten ist. Dass aber die im Norden wohnenden Germanen lebhafte Verbindungen mit den südlichen Völkern, den Griechen und Römern, gehabt haben, zeigen die vielen germanischen Personennamen, die bei den griechischen und lateinischen Schriftstellern vor und nach Chr. Geburt vorkommen, wie z. B. in den Historiæ Polybii aus dem 3. Jh. v. Chr., bei Julius Cæsar, Titus Livius, Strabo, Sallustus, Nepos (alle aus dem 1. Jh. v. Chr.), bei Mela, C. Plinius Secundus, Claudius Ptolemæus in seiner Naturalis Historia (aus dem 1. Jh. n. Chr.), bei Cassius Dio Cocceianus, Festus (Breviarium), Plutarchus, Pausanias (Descriptio Græciæ), Appianus (aus dem 2. Jh. n. Chr.), Justinus (aus dem 3. Jh. n. Chr.), Ammianus Marcellinus, Rufus Festus Avienus, Sextus Aurelius, Eutropus (aus dem 4. Jh. n. Chr.), Paulus Orosius (aus dem 5. Jh.), Jordanes (aus dem 6. Jh.) u. s. w. Es seien promiscue einige solcher Namen hier ge-

1) Vgl. E. Mogk: Die Menschenopfer bei den Germanen in den Abhdlg. d. Kgl. Sächs. Gesellsch. d. Wiss., Philol.-Hist. Kl. Bd. 57.

2) a. a. O. S. 200.

Digitized by Google

nannt: Ariarcus, Berus, Cimberius, Dagvaldus, Freioverus, Gudilas, Hanhavaldus, Hariulfus, Lugius, Marcomarus, Panno, Runa, Sarus, Segimundus, Theolaifus, Vithericus; und von diesen sind einige sicherlich auch als urnordisch zu betrachten, da sie in den skandinavischen Sprachen weiterleben [1]).

Urnordische Personennamen würde man leicht konstruieren können I. aus den gemeingermanischen Bestandteilen des altnord. Namenschatzes (etwa 132), II. aus den gemeingermanischen Vollnamen (za. 74), III. aus den altnordisch-westgermanischen Namensthemen (za. 167) und IV. aus den ausschliesslich nordgermanischen Namensthemen (za. 195) [2]). Ferner würde man auch urnordische Kosenamen und Patronymica aufstellen können; auch viele der im Norden sehr beliebten Zunamen [3]) sind sicherlich in urnordischer Zeit benutzt worden. Man ist ziemlich gut orientiert über die Prinzipien, die bei der Namengebung der Indogermanen herrschten, wie die Namen von 2 Themen gebildet wurden und darauf Kurznamen entstanden, und wie die Namen hauptsächlich durch Bestandteile gebildet wurden, die ein Ausdruck waren für: 1) Dinge aus der Natur (Tiere, Blumen, Bäume, Sonne, Mond, Stern, Luft, Wetter usw.).

2) Schlacht und Krieg.

3) Persönliche Vorzüglichkeit (z. B. Kraft, Mut, Macht, Herrschaft, Schönheit, Klugheit, Güte, Stand, Beruf).

4) Religion [4]).

Auf ähnliche Weise würde man durch Vergleichung der nordischen und aussernordischen germanischen und indogerm.

---

1) Vgl. Georg Werle: Die ältesten germ. Personennamen. Zfdw. 12, Beiheft, 1—88; A. Noreen: Nordens älsta folk- och ortnamn. Fornvännen 1920, S. 23 ff.

2) Vgl. Hans Naumann: Altnord. Namenstudien (= Acta germanica. Neue Reihe 1. H. 1. Berlin 1912).

3) Vgl. Finnur Jónsson: Tilnavne i den islandske oldlitteratur. Årbøger 1907, 161—381 und B. Kahle: Die altwestnordischen Beinamen bis etwa zum Jahre 1400. Ergänzungen ü. Nachträge zu Finnur Jónssons Tilnave i den islandske Oldlitteratur. Arkiv 26, 141 -202.

4) Vgl. A. Fick: Griechische Personennamen 1. 2. Aufl. und Hans Naumann: Zur altnord. Namengebung. Eine Studie zur vergleich. Namenkunde. Germ.-Rom. Monatschr. IV, 630—640.

Digitized by Google

Namen mit ziemlicher Sicherheit die urnordischen Namensformen, ihre Bestandteile und Bildungsweise nachweisen können.

Wie bekannt haben viele Gelehrte sich mit den Beziehungen der alten Skandinaven zu den westlichen Kelten beschäftigt und entweder mit Nachdruck diese Beziehungen hervorgehoben oder teilweise bestritten (Zimmer, Stokes, Meyer, Sophus u. Alex. Bugge, W. A. Craigie u. a.). Literarische Beeinflussungen und mythologische Beziehungen können jedenfalls nicht in dem von Bugge aufgestellten Umfange angenommen werden, da durch die sprachlichen Untersuchungen der letzten Jahre jetzt festgestellt werden kann, dass die Skandinavier erst im letzten Dezennium des 8. Jh. regen Verkehr mit den Iren pflegten. Dies erhellt aus den Ulsterannalen. Indessen ist es auch wahrscheinlich gemacht worden, dass die Norweger za. 600 nach den Orknöern gelangten und von dort nach Schottland und Irland kamen. In den Annalen wird von einer „seefahrenden Flotte" (murchoblach muride) erzählt, die nach Eigg und Tory Island kam [1]). Nach 795 wurde der Verkehr der Norweger mit den Iren lebhaft, jene setzten sich fest an der Westküste Schottlands in der Nähe von Eigg Island und Kingarth und eine Mischsprache, keltisch-norwegische, entstand: die sogenannten Gall-Gáidil in den irischen Annalen sind dieselben wie die Vikingaskotar oder Gaddgeðlar der Orkneyingasaga. Einige hunderte der norwegischen Lehnwörter im Irischen sind nun philologisch festgestellt worden durch die tüchtige Arbeit Marstranders [2]); von den Personennamen sind etwa 120 identifiziert worden. Von allen diesen aufgenommenen Lehnwörtern gilt, dass sie im Westnordischen zu Hause sind, während nur ein Teil im Schwedischen und Dänischen gefunden werden, was darauf deutet, dass es hauptsächlich die Norweger waren, die mit den Kelten verkehrten.

1) Vgl. Zimmer in Sitzungsber. d. kgl. preuss. Akad. d. Wissensch. 1891.

2) Carl J. S. Marstrander: Bidrag til det norske Sprogs Historie i Irland. Kria 1915 (= Vidensk. Selsk. Skr. II. Hist.-Filos. Kl. 1915, no. 5).

Digitized by Google

Aus dem nordischen Sprachgute auf den Shetlandsinseln, den Orknöern, der Insel Man und in der Normandie sowie aus den nordischen Lehnwörtern im Angelsächsischen und Mittelenglischen, liessen sich vielleicht auch einige Rückschlüsse auf den urnordischen Zustand entnehmen [1]).

Wenn wir also aus den sprachlichen Überlieferungen, den Runeninschriften und den nordischen Lehnwörtern im Finnisch-lappischen, Irischen und Angelsächsischen, im Hoch- und Niederdeutschen, und bei den lateinischen und griechischen Autoren, verschiedenes Material zusammenbringen können und die überlieferten poetischen und prosaischen Denkmäler der altgerm. Dialekte und die vergleichende Methode der Sprachwissenschaft und der Literatur es ermöglichen ein Bild von der gemeinsamen urnordischen Sprache sowie auch von dem Leben und Denken dieses vorhistorischen Volkes zu entwerfen, so wird doch m. E. ein nicht unwesentlicher Beitrag zur Erforschung dieses Gebietes durch wissenschaftliche Verwertung der Weiterentwicklung der nordischen Sprachen geliefert werden können.

III. *Die Weiterentwicklung der nordischen Sprachen.*

In der faröischen Sprache begegnen uns Wortformen, die sich mit den urnordischen decken, und die Aussprache des jetzigen Faröischen ist in einzelnen Punkten, ebenso altertümlich wie die des Altisländischen oder Altnorwegischen. Insbesondere eignet sich die isländische Sprache dazu Rückschlüsse auf urnordische Zustände zu gestatten, da diese Sprache bis auf den heutigen Tag nur wenigen Änderungen unterworfen worden ist und die Seele des Urnordischen immer noch in ihr weiterlebt. Eine nahverwandte lebende Sprache eignet sich immer besser dazu z. B. Rhythmus und Satzaccent zu erläutern

---

1) Vgl. z. B.: E. Björkman: Scandinavian Loanwords in Middle English. I—II. Halle, 1900, 1902.

Ders.: Nordische Personennamen in England in alt- und frühmittelengl. Zeit. Halle 1910.

Jón Stefánsson: The oldest known list of Scandinavian Names in Saga Book of the Viking Club. Vol. IV, Part I, p. 296—317.

Digitized by Google

als trockene Konstruktionsformen. Einige Punkte sollen hier erörtert werden.

Zu den Diphthongen der minderbetonten Silben.

In meiner urn. Grammatik [1]) habe ich die Entwicklung der Vokale der Endsilben während der urnord. Zeit folgenderweise präzisiert:

Ursprünglich kurze Vokale schwinden im 7. Jh., ausser wenn sie durch nasale (n, m) und r gedeckt sind.

Lange Vokale werden zu kurzen Vokalen und

Diphtonge werden zu langen Vokalen (und später zu kurzen Vokalen).

Es wird angenommen: ai > ē > e: *wangai > wangē (run.)
au > ō > a: ahtau > *ahtō > átta (aisl.)
eu, iu > i, e: maʒiu (Stentofta, 7. Jh.) > mege, megi (aisl.).

Falls diese Lautgesetze überall Geltung hätten, wäre es eine leichte Sache die meisten Lautwandlungen des Urnordischen und des Altnordischen zu erklären.

Betrachten wir zuerst die Wandlung ai > ē: es leuchtet sofort ein, dass z. B. dat. sg. dagai > *dagē > degi wurde, ebenso wie n. pl. des adj. *blindai + R > *blindēR > blindir. Auf dieselbe Weise hätte g. sg. got. anstais > *ästēR werden sollen und um die an. Form ástar zu erklären müsste man eine Analogiewirkung nach den Wörtern auf -ar (g. sg. der u-Stämme) annehmen (Noreen, Heusler u. a.). Die ai-Verba müssten auf ähnliche Weise analogisch umgestaltet worden sein: *wakain-*wakaiðō-*wakaiðat > *wakēn-*wakēðō-*wakēðat > vaka-vakþi (vakti) -vakat, denn ein direkter Übergang ē > ā kann doch kaum angenommen werden.

Der Übergang ai > ē wird für die Fälle *dagai > *dagē, *blindaiR > *blindēR usw. durch urnord. Runenritzungen bewiesen, während kein ai-Verbum auch kein i-Stamm urnordisch belegt ist mit Ausnahme des etwas unsicheren þi*u*wi-naR auf dem Steine von Årstad in Norwegen (za 600), welche

1) a. a. O. S. 36 ff.

Form sonst darauf deutet, dass der gen. sg. der Masc. i-St. im urnord. neben -is (an. gests, grams, hams, slags, svans usw., Noreen[3], § 377) eine Form auf -aiz gehabt habe (gen. staðar, hugar, fundar, sultar, vinar u.s.w., Noreen § 378). Ein verschiedener Satzaccent kann dies Phänomen sicherlich erklären. Man muss sich vor Augen halten, dass eine Wortform wie got. gen. anstais oder urnord. *anstaiʀ überhaupt niemals allein ohne Verbindung mit anderen Wörtern vorkam: das Wort stand immer (in der Prosa) innerhalb des Satzes. Die verschiedene Entwicklung von *blindaiʀ > blinder, *anstaiʀ > ástar kann eben durch den Satzaccent erklärt werden. Ein normaler Mensch legt niemals dieselbe Betonung auf alle Wörter und Wortbestandteile eines Satzes und je nachdem er in ruhigem Gemütszustand oder im Affekt spricht ändert sich der ganze Satzbau und damit auch seine Sprache:

Kank mála mjǫt
of manna sjǫt,

dichtete Egill und der Verfasser von Grógaldr wünscht: „máls ok manvits sé þér á munn ok hjarta gnóga of gefit". Denn wer zu schnell spricht und seiner Zunge nicht Herr wird, kann viel Böses dadurch stiften, auch in sprachlicher Hinsicht, wie es in den Hávamál heisst:

„hraðmælt tunga
— opt sér ógótt um gelr".

Wenn eine plötzliche Freude die Brust durchbebt, oder ein jäher Zorn über einen kommt, lösen sich die Zungenbande und die Sprache strömt hervor, wie ein quellender Strom im Frühjahr alle Fesseln des Winters zerreisst.

„Þá verðr jarlinn feginn ok verðr hraðmæltr" heisst es in den Riddarasǫgur; man vergleiche dazu: „die frouwen sind snelredig" in den Marienliedern des Br. Hans, und später bei Fischart: „Weiber sind schnellredig und faulthätig"; viele solcher Beispiele könnten in allen Sprachen gesammelt werden.

Wenn auch die inhaltsschweren Wörter im Gegensatz zu

Digitized by Google

den minderwiegenden gewöhnlich einen schwereren Ton getragen haben, ist doch für das isl. Sprachgefühl einleuchtend, dass z. B. n. pl. des Adj. góðir u. dgl. im Satze gewöhnlich einen schwereren Ton getragen haben als z. B. gen. sg. ástar, indem solche Wörter dem Satzinnern angehört und daher leicht den in urnord. und urgerm. Zeit vorauszusetzenden Nebenton der Endung eingebüsst haben. Im Altnord. fängt ein Satz oft mit n. pl. eines Adj., z. B.: margir vóru aðrir góðir menn með Bǫglum (Fm. IX), enir beztu bœndr (Sturl. II) u. dgl., während gen. sg. z. B. ástar kaum jemals im Satzanfang gestanden hat. Von grosser Wichtigkeit ist auch, dass eine Menge von Wörtern die Pluralendung ai + ʀ (alle Adjektiva) sowie auch die Dativendung ai (alle a-Stämme) gehabt hat, während die Zahl der hierhergehörigen i-Stämme äusserst gering ist. Dasselbe gilt auch von den ai-Verben, die im Altnord. im Verhältnis zu den anderen Verben sehr selten sind. In diesen Fällen wurde ai > a; und wenn die Sieverssche Forschungsmethode der Intonation auch das altnord. Material verwertet hat wird dies noch deutlicher hervortreten. Vereinzelte Gelehrte haben den Übergang von ai > a angenommen wie z. B. R. C. Boer in seiner holländisch geschriebenen altnordischen Grammatik [1]) und in einer Abhandlung über altnordische Sprachlehre [2]). Er nimmt an, bei den ai-Verben sei ai > a geworden im Partizipium und im Präteritum nach einer langen Silbe, während nach kurzer Silbe die Entwicklung ai > ē > ĕ sei, z. B. vom an. Zeitw. skolla: *skollaiðō > *skollāðō > skollaða, während vom an. Zeitw. vaka die Entwicklung *wakaiðō > wakēðō > vakþa(vakta) gewesen sei. Wenn auch diese Wandlung sehr annehmbar ist, scheint der parallele Vorgang von iu > i auch nach kurzer Silbe (z. B. *suniuʀ > synir, siehe unten) auf dieselbe Wandlung von ai > a auch nach kurzer Silbe hinzudeuten.

1) Oudnoorsch Handboek door R. C. Boer, Haarlem 1920.

2) R. C. Boer: Studiën over oudnoorsche spraakleer, Tijdschr. voor Nederlandsche Taal- en Letterk. 39, afl. 3 en 4.

Digitized by Google

Ferner hat Axel Kock den Übergang ai > a für einzelne Fälle angenommen; zu erwähren sind die von ihm aufgestellten Etymologien von an. afráð, das häufig in der entstellten Form afhroð (gjalda afhroð) auftritt, < *afraið und forað < foraið [1]), ferner dísarsalr < *dísa-aiʀ-salr [2]) und das umstrittene herað < *hari-raiða vom Zeitw. reiða = ausrüsten (Heeresausrüstung, Teilnehmer in der Ausrüstung des Heeres, darauf später Konkret = ein Bezirk, der an der Ausrüstung des Heeres teilnimmt) [3]).

Auf ähnliche Weise ist ai < a geworden in urnordischer Zeit in dem Mannsnamen 'Alafr, Ólafr < *Anulaiƀaʀ. In schneller Aussprache mit schwerbetonter erster Silbe und unbetonter 2. Silbe entstand die Form 'Alafr, während 'Aleifr auf eine Form mit Nebenbetonung der 2. Silbe zurück geht. Wir ersehen hieraus, dass ai in verschiedenen Fällen in unbetonter silbe zu a werden konnte, und dieser Verlust des 2. Komponenten eines Diphthongs gilt wahrscheinlich auch für die andern Diphthonge.

Auf ähnliche Weise konnte ei > e werden, wahrscheinlich zu der Zeit, als ai als æi (tiefes, offenes *e* + *i*) gesprochen wurde, z. B. in den Verbindungen an. eindœmi: endemi, endimi, ferner *eitt-gi > ekki und an. ellifu < *ainliƀun, vgl. got. ainlif. Auf ähnliche Weise kann die altnord. Schiffsbenennung elliði entstanden sein < *ein-lidi „der allein über das Meer fährt", vielleicht ursprünglich Benennung eines Seekönigs und darauf übertragen auf das Schiff, zuerst als nomen proprium. In der Prosa kommt es zuerst vor in Landnáma I (Kap. 338) als Name des Schiffes des Ketilbjǫrn, darauf als Name des Schiffes des mythischen Königs Górr (Fornaldars. II, 5, Flat. I, 22) und des Romanhelden Friðþjófr [4]), Die verbreitete Etymologie, dass es ein

1) Altnord. u-Umlaut in Ableitungs- und Beugungsendungen S. 16.

2) Bidrag till nord. Ordforskning, Arkiv 20, S. 44 ff.

3) Arkiv 21, 358 ff., 22, 272 ff., dazu die Gegenbemerkungen von E. Brate, Arkiv 22, 206 ff.

4) Vgl. Hj. Falk: Altnord. Seewesen (Wörter und Sachen IV), Heidelberg 1912, Kap. XIII.

Digitized by Google

slavisches Lehnwort sei (aslav. aludija, ladija, lit. eldija, aldija) ist daher abzulehnen ebenso wie die von Finnur Jónsson angenommene Übernahme aus dem ags. ýd-lida = wave-traverser, das zuerst volksetymologisch él-liði umgestaltet sein soll (él = Schneesturm); wo es bei den Skalden vorkommt, reimt es immer mit kurzem Vokal. Ebenso wie die an. Namen Vetrliði, Sumarliði, Hafliði ist Elliði ein nord. Wort. Ferner hat man eine Parallele im an. Einriði, Eindriði, das später zu Indriði wurde (Beiname des Þórr)[1]. Auf ähnliche Weise wie ai > a und ei > e konnte auch au > a und iu > i werden: der Diphthong verlor den zweiten Komponenten.

Überblicken wir die wichtigsten Fälle, in denen au im Urnordischen in unbetonter Silbe stand:

gen. sg. der u-Stämme: got. magaus: an. magar

1. Pers. sg. Präs. Opt. der Verba: got. bairau: an. bera

3. " " Prät. " " " : " bērjau: " bæra:

vgl. ferner 1. Pers. Opt. des Verbums sein: got. sijau: an. sia (das belegt ist, später aber zu sé, se umgestaltet wurde analogisch nach der 2. 3. sg.: sér, sé, sé, sé) und Wortformen wie got. ahtau: an. átta. Es liegt keine einzige urnordische Runeninschrift vor, die den angenommenen Übergang au > ā (später > a) beweist, und wenn man in Erwägung zieht, dass ein Wort wie z. B. gen. magar, sunar u. dgl. im Satze sicherlich eine ähnliche Betonung wie z. B. ástar, vinar (vgl. oben) gehabt hat und ferner, dass die Anzahl dieser Wortendungen sehr gering ist, kann man ebenso gut die Annahme aufstellen: urn. -au in *sunauR, *magauR, *bērjau, *ahtau u. dgl. wurde direkt zu a, verlor den zweiten Komponenten.

Der Diphthong iu kommt hauptsächlich vor:

bei den u-Stämmen: dat. sg. ahd. suniu: an. syni; n. pl. got. sunjus: an. synir.

[1] [illegible] an. Namen [illegible] Namenstudien. [illegible] 1912. [illegible]

Ferner bei den ja-Verben: 1. Pers. sg. Präs. der langsilbigen ja-Verba: urnord. *sōkįu > an. sœ́ki, während Formen wie an. sœkjum < sōkįum, teljum < talium (1. Pers. Pl.) und tel < taliu (1. Pers. sg.) anders zu erklären sind.

Auch beim iu kann man den Schwund des 2. Komponenten annehmen und die Vergleichung der überlieferten runischen Formen: Kunimu[n]ðiu (Tjurkö, 7. Jahrh.), maȝiu (Stentofta, 7. Jh.) und des got. n. pl. sunjus gegenüber an. dat. sg. megi, n. pl. synir lässt kaum eine andere Erklärung zu.

Die wichtigste Stütze für diese Annahme des Verlustes des zweiten Komponenten liefert ein durchaus paralleler Vorgang in der Weiterentwicklung der altisländischen Sprache. Es ist in dieser Verbindung von den Fällen abzusehen, wo in den aisl. Handschriften e für ei steht, wie im Stockholmer Homilienbuch: elífa = eilífa, rétlé þasə usw., im Codex Regius der poet. Edda: helagt = heilagt, Cod. Wormianus: drefðiz = dreifðiz u. dgl. mehr. Solche Beispiele könnten zu Hunderten gesammelt werden, haben aber wenig Beweiskraft, da der Diphthong in diesen Fällen bis auf den heutigen Tag allein weiterlebt. In orthographischer Hinsicht sind die altisl. und altnorw. Handschriften mit viel Vorsicht zu verwerten; wo Diphthong und Monophthong nebeneinander in denselben Wörtern auftauchen, können nur der Reim und die lebende Sprache entscheiden.

Ein Wort, das allein für sich schwerbetont ist, verliert häufig im Satze gänzlich den Ton, tritt in levissimus-Position ein. In Südisland fragt man: hvert atlarðu? (< hvert ætlarðu?) wohin gehst du? mit der Satzbetonung x́ x x x̀; und nur dadurch, dass die Silbe völlig unbetont wird, erklärt sich der phonetische Übergang ai > a, während man auch sagen kann: hvert ætlarðu? mit der Betonung x́ x̀ x x. Auf ähnliche Weise erklärt sich der Übergang von vesælingur > vesalingur (armer Mensch), das allein üblich ist, indem vesæll (phonet. ai) in völlig unbetonter Silbe vesalingur werden konnte: x́ x x̀ x. Vgl. noch isl. ein-

Digitized by Google

lagt = immer, andauernd < einlægt, zu einlægr. Für den Übergang au > a liefern schlagenden Beweis die isl. Benennungen móalóttur (vom Pferde, mit einem bräunlichen Streifen längs des Rückens) < aisl. móálóttr < mór + álóttr von áll (*á* hat nämlich im neuisl. die aussprache *āu*). Ebenso bleikalóttur < bleikálóttr. In viersilbigen Wörtern liegt im Isländischen im allgemeinen der Ton auf der 1. und 3. Silbe, während die zweite Silbe völlig unbetont ist und diese Unbetontheit allein erklärt den Übergang von á (phonet. au) > a.

Die Personennamen Gunnlaugr, Guðlaugr, Guðlaug werden im Isl. häufig Gunnlögur, Guðlögur, Guðlög geschrieben und gesprochen. Hier vollzieht sich der phonetische Übergang öy > ö. Der 2. Komponent geht verloren. Auf ähnliche Weise ist das an. lauðr (Meerschaum) im Nisl. löður geworden, wahrscheinlich zuerst in Kompositen wie sjávarlöður u. dgl.; dieser Übergang deutet darauf, dass die Aussprache des au in altn. Zeit öu gewesen sei (und darauf öy wie im Neuisl.).

Für alle diese Fälle gilt, dass, wenn die Silbe völlig unbetont war, der Diphthong den 2. Komponenten verlor; und darum will ich für die oben besprochenen urnordischen Fälle das dort erörterte Lautgesetz folgenderweise modifizieren:

Die Diphthonge der unbetonten Silben verloren im Urnordischen den 2. Komponenten, falls sie völlig unbetont waren (in levissimus-Position eintraten).

Auf diese Weise wird ai entweder zu ē oder a, au entw. zu o oder a, eu, iu > e, i.

Zum Wortschatze des Urnordischen.

Ebenso wie lautliche Vorgänge im Isländischen zur Erklärung des Urnordischen beizutragen vermögen, kann der Wortschatz des Isländischen Aufschlüsse über den urnordischen Wortschatz geben. Es seien hier ein Paar Fälle erwähnt.

Im Gotischen kommt das Wort þlaqus einmal vor als Übersetzung des griechischen ἁπαλός, Mark. 13, 28; Streitberg übersetzt es „zart, weich". Dies Wort steht ohne Verbindung

Digitized by Google

mit anderen german. Wörtern und keine sichere Etymologie kann angegeben werden. M. E. lebt das Wort weiter auf Island in der Form *flökur*, flökurt, vgl. ad verða flökurt und flökurleiki (plötzliches Unwohlsein, Übelkeit); die Form flökult in Wörterbuche von Eiríkur Jónsson ist nur eine spätere Änderung und auch nicht üblich im Neuisländischen. Wie bekannt entspricht nord. fl got. þl (flýja: þliuhan u.s.w.), weshalb þlaqus im urn. *flakwuʀ, später flökur ergeben würde. Dass dies Wort im Altn. nicht vorkommt ist ohne jeden Belang.

Das isl. Wort *ábristir* (Gericht, das aus der Milch der Kuh in der 1. Woche, nachdem sie gekalbt hat, bereitet wird) schreibt man auf verschiedene Weise: ábristir, ábristur (Björn Halldórssons Lexicon), ábrestur (Gedichtsammlung Snót), ábreistur (Eiríkur Jónsson), ábrystir. Die Wörterbücher von Cleasby Vigfússon und Eiríkur Jónsson bringen das Wort in Verbindung mit áfr, áfir (buttermilk) und ysta (to curdle milk, in making cheese, < ostr (käse)). Finnur Jónsson verbindet dies Wort in seinem isländischen „Orðakver" mit ahd. biost, piost und ags. bysting (neugl. beestings); doch gibt es Formen mit *r* im schweizerischen briest und briemst und einige haben daher dies Wort in Verbindung mit an. brjóst (Brust) setzen wollen. Auf Island heisst diese Milch bis aus den heutigen Tag broddur (< *urn. *bruʀdaʀ), und darum scheint mir am wahrscheinlichsten, dass ábristir ursprünglich = áa (< *awavon ær 'Schaf') + brudd-t-ir sei, das zu brystir wurde (eigentlich bryztir) bei Zusammenkunft der Dentale (Explosionslaut wie z. B. bei der 2. Pers. sg. *braut-t < brauzt, *naut-t > nauzt von *briutan, *niutan). Die kürzere Form á statt áa hat man z. B. in á-sauðr (weibliches Schaf), während das suffixale-t in *brudd-t-ir in Wörtern wie mjaltir < *mjalk-t-ir vorkommt. Isl. ábrystir bedeutet daher soviel wie sauðabroddur und da dieses Milchgericht auch aus der Milch der Schafe bereitet wird, ist die hier gegebene Wortdeutung die natürlichste.

Die Wörter der isländischen Volkssprache werden jetzt

Digitized by Google

gesammelt und ein Teil in der isländischen Wochenzeitung „Tíminn" veröffentlicht. Ich entnehme dieser Sammlung das Wort slepja f. = Schlaf, Schläfchen; das Wort ist sicherlich uralt, bewahrt im an. slapr und slepingr, während das Simplex slepa auf urnord. *slēpō zurückgehen muss.

Die isl. Sprache ist bis jetzt nur bis etwa Mitte des 14. Jh. eingehend untersucht worden; es fehlt noch ein wissenschaftliches Wörterbuch des Mittel- und Neuisländischen, und eine Menge von Handschriften ist weder literargeschichtlich noch sprachlich verwertet worden. Ein grosses Feld liegt hier unbeachtet und wird sicherlich reiche Ernte für die germanische Sprachwissenschaft bringen.

Dass aber auch die anderen skandinavischen Sprachen, Norwegisch, Schwedisch und Dänisch vieles für unsere Kenntnis der urnordischen Zustände werden beitragen können, liegt auf der Hand. Ich habe mit den obigen Ausführungen nur die Richtlinien angeben wollen, nach denen sich die urnordische Sprache rekonstruieren lässt.

Leipzig. ALEXANDER JÓHANNESSON.

RUUSBROECBIJDRAGEN.

Belangrijke ontdekking in Handschrift A.

Niettegenstaande den baanbrekenden arbeid van DE VREESE [1]) en de door hem geboden eerste gedeeltelijke oplossingen, is de eigenlijke genealogie der Ruusbroec-handschriften in haar geheel genomen, een nog braakliggend veld. Bij mijn opzoekingen naar de afstamming der *Brulocht*-codices werd ik het onmiddelijk gewaar. Zelfs omtrent de groote handschriften, als daar zijn A, D en G, is alles lang niet gezegd, en kunnen de tot nogtoe verkregen uitkomsten niet bevredigen.

In deze studie verlang ik het mijne bij te dragen, om de zoo ingewikkelde vragen die Hs. A stelt nader tot hun oplossing te brengen.

Deze codex A heeft vroeger aan het klooster van Groenendael toebehoord, gelijk de aanteekening op het laatste blad getuigt [2]). Heden wordt het Hs. op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaard onder de nummers 19295—97. DE VREESE gaf het eerst de volledige wetenschappelijke beschrijving van den codex [3]).

De groote kwestie omtrent dit Hs. is een dubbele:

1) *Tot welken oorspronkelijken codex, of, zooniet tot één enkelen codex, tot welke verzameling-in-deelen van Ruusbroec's werken heeft dit stuk, dat we sinds David A noemen, behoord?*

2) *Wanneer werd het in zijn geheel of in zijne deelen, door*

---

1) *De Handschriften van Jan Van Ruusbroec's Werken*, Gent, Siffer, Eerste Stuk, 1900. Tweede Stuk 1902. Dit Ruusbroecmonument wacht nog steeds op zijn voltooing.

2) Over de hand dezer aanteekening zegt DE VREESE niets. Het wil ons toeschijnen, dat het geschrift van geen enkel der drie handen afkomstig is die den tekst afschreven. Over den ouderdom dezer aanteekening zullen wij verder spreken.

3) T. a. p., blz. 3—18.

Digitized by Google

de minstens drie copiisten afgeschreven, en in verband hiermee, van wanneer dagteekent de belangrijke miniatuur aan het hoofd van den codex?

EERSTE DEEL.

Tot welke verzameling van Ruusbroec's werken behoorde eenmaal A?

1. Tot nogtoe geboden oplossing.

David reeds had het als niet onwaarschijnlijk geacht, dat A een der drie deelen was der verzamelde werken van Ruusbroec die Miraeus te Groenendael meermalen zag [1].

De Vreese bemerkte, dat de orde waarin de drie tractaten van A elkander opvolgen, gelijkloopend is met deze waarin Valerius Andreas de werken van Ruusbroec opsomt, zooals blijkt uit onderstaande tafel:

Volgorde bij Valerius Andreas [2]	Volgorde in A [3]
1. *Regnum Amantium Deum...*	
2. *De Nuptiis spiritualibus*	
3. *De calculo...*	
4. *De quattuor Tentationibus*	
5. *De Fide et Iudicio*	
6. *De VII. Seris...*	
7. *Liber Apologeticus*	
8. *De VII. Beghinis...*	
9. *De Tabernaculo Spirituali Moysis*	1. *De spirituali tabernaculo*
10. *Speculum Salutis aeternae*	2. *Speculum salutis eterne*
11. *De VII. Gradibus*	3. *De .xij. gradibus*

1) *Werken van Jan van Ruusbroec.* Uitgave van de Maatschappij der Vlaemsche Bibliophilen, I. Voorrede, blz. XXII, 1e nota. David, die hier klaarblijkelijk uit het geheugen schrijft, vergist zich, met den Karthuizermonnik van Herne, Broeder Gerfaert, van die drie deelen te doen gewagen. Gelijk Auger het in zijn *Etude sur les Mystiques des Pays-Bas* zegt, blz. 193, 3e nota, is het Miraeus die in zijn *Fasti Belgici et Burgundici*, Bruxellis, apud Ioannem Pepermannum (1622), blz. 714 getuigt: „Scripsit (Rusbroquius) opera varia ascetica seu spiritualia idiomate Flandrico, quae tribus tomis manuscripta vidimus non semel in Viridi Valle: ex quibus unus tomus est Latine redditus, partim per *Guilielmum*

Bij deze gelijke volgorde kwam dan de vaststelling, dat de oude folieering van A niet met 1 maar met 90 begint. De Vreese besloot eruit: dus behoorde A tot een vollediger handschrift, en is van de eerste 89 bladen gescheiden. Daar de aanteekening aan het slot van A ons verwijst naar Groenendael voor de herkomst van den codex, „ligt de gevolgtrekking voor de hand dat A een gedeelte is van het handschrift vermeld door Valerius Andreas" [1]).

Noch Valerius met zijn „*leguntur in Viridi Valle, in pergameno scripta, hoc ordine*", zonder dat de manier waarop hij die orde meedeelt ondergeschikte groepeeringen aanduidt; noch Sanderus die door Valerius werd ingelicht en louter gewaagt van „*Iohannis Rvsbrochii Prioris Monasterii Viridi*[*s*] *Vallis, Opera omnia manuscripta*" [2]); noch Foppens, die den tweeden druk van Valerius Andreas hierbij overschrijft: geen van die drie laat vermoeden, dat de door hen bedoelde Dietsche verzameling van Ruusbroec's werken *uit meer dan één deel* zou bestaan hebben [3]). Waarom De Vreese dan ook besluit,

---

Iordanum, eiusdem loci Canonicum regularem, partim per *Gerardum Magnum* Dauentriensem, qui fratres seu clericos vitae communis instituit. Reliqui duo tomi Flandrico seu Teutonico idiomate conscripta continent, digna certe quae in Latinum transferantur".

2) *Valeri Andreae Desseli I. C. Bibliotheca Belgica* ... Editio renovata ... Lovanii, Typis Iacobi Zegers, 1643, blz. 556. De lijst wordt ingeleid door de volgende woorden: „leguntur ea (opuscula Ruysbroecquii) in Viridi Valle, in pergameno scripta, hoc ordine". Over de Latijnsche vertalingen van Ruusbroec's werken zegt Valerius, blz. 557: „Notet vero Lector, Theologiae mysticae studiosus, exstare versiones librorum Rusbrochij, in Viridi Valle, longe alias à Suriana, & forte meliores ac fideliores", waarna hij dan Jordaens' vertaling van het *Tabernakel*, de *Brulocht* en den *Blinckenden Steen*, en *Geert Groots* vertaling der *VII Trappen* noemt.

3) Wij schrijven hier de titels der tractaten over gelijk zij luiden in de inhoudsopgave op de keerzijde van het eerste blad in het handschrift.

1) T. a. p., blz. 15.

2) *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, II, blz. 141. Daar wij dit tweede deel niet tot onze beschikking hebben, citeeren wij naar De Vreese, blz. 15.

3) Paquot integendeel, in zijn *Mémoires*, foliodruk I, blz. 57, b, zegt duidelijk: „On garde au *Val-vert* les Oeuvres de *Rusbroch* Mstes en 3. vol. sur vélin. Elles sont toutes comprises dans les deux premiers en Flamand, dans le 3e en Latin, mais d'une version fort différente de celle de *Surius* ... et peut-être plus exacte". Als dit niet louter uit Miraeus en Valerius Andreas is overgenomen, maar door Paquot ook persoonlijk van zien of van hooren

Digitized by Google

slavisches Lehnwort sei (aslav. alŭdija, ladija, lit. eldija, aldija) ist daher abzulehnen ebenso wie die von Finnur Jónsson angenommene Übernahme aus dem ags. ýd-lida = wave-traverser, das zuerst volksetymologisch él-liði umgestaltet sein soll (él = Schneesturm); wo es bei den Skalden vorkommt, reimt es immer mit kurzem Vokal. Ebenso wie die an. Namen Vetrliði, Sumarliði, Hafliði ist Elliði ein nord. Wort. Ferner hat man eine Parallele im an. Einriði, Eindriði, das später zu Indriði wurde (Beiname des Þórr)[1]. Auf ähnliche Weise wie ai > a und ei > e konnte auch au > a und iu > i werden: der Diphthong verlor den zweiten Komponenten.

Überblicken wir die wichtigsten Fälle, in denen au im Urnordischen in unbetonter Silbe stand:

gen. sg. der u-Stämme: got. magaus: an. magar

1. Pers. sg. Präs. Opt. der Verba: got. bairau: an. bera

1. „ „ Prät. „ „ „ : „ bērjau: „ bæra; vgl. ferner 1. Pers. Opt. des Verbums sein: got. sijau: an. siá (das belegt ist, später aber in sie, sé umgestaltet wurde analogisch nach der 2. 3. sg.: sier, sér, sie, sé) und Wortformen wie got. ahtau: an. átta. Es liegt keine einzige urnordische Runenritzung vor, die den angenommenen Übergang au > ō (später > ā) beweist, und wenn man in Erwägung zieht, dass ein Wort wie z. B. gen. magar, sonar u. dgl. im Satze sicherlich eine ähnliche Betonung wie z. B. ástar, vinar (vgl. oben) gehabt hat und ferner, dass die Anzahl dieser Wortendungen sehr gering ist, kann man ebenso gut die Annahme aufstellen: urn. -au in *sunauʀ, *berau, *bārjau, *ahtau u. dgl. wurde direkt zu a: verlor den zweiten Komponenten.

Der Diphthong iu kommt hauptsächlich vor:

bei den u-Stammen: dat. sg. ahd. suniu: an. syni; n. pl. got. sunjus: an. synir.

1) Ueber an. Namen vgl. Hans Naumann: Altnord. Namenstudien, Berlin 1912, (= Acta Germanica. Neue Reihe 1. 4. 1), der indessen auch Elliði als ein slav. Lehnwort betrachtet.

Digitized by Google

Ferner bei den ja-Verben: 1. Pers. sg. Präs. der langsilbigen ja-Verba: urnord. *sṓkịu > an. sœ́ki, während Formen wie an. sœkjum < sōkịum, teljum < talium (1. Pers. Pl.) und tel < taliu (1. Pers. sg.) anders zu erklären sind.

Auch beim iu kann man den Schwund des 2. Komponenten annehmen und die Vergleichung der überlieferten runischen Formen: Kunimu[n]ðiu (Tjurkö, 7. Jahrh.), maʒiu (Stentofta, 7. Jh.) und des got. n. pl. sunjus gegenüber an. dat. sg. megi, n. pl. synir lässt kaum eine andere Erklärung zu.

Die wichtigste Stütze für diese Annahme des Verlustes des zweiten Komponenten liefert ein durchaus paralleler Vorgang in der Weiterentwicklung der altisländischen Sprache. Es ist in dieser Verbindung von den Fällen abzusehen, wo in den aisl. Handschriften e für ei steht, wie im Stockholmer Homilienbuch: elífa = eilífa, rétléþasə usw., im Codex Regius der poet. Edda: helagt = heilagt, Cod. Wormianus: dreføiz = dreifðiz u. dgl. mehr. Solche Beispiele könnten zu Hunderten gesammelt werden, haben aber wenig Beweiskraft, da der Diphthong in diesen Fällen bis auf den heutigen Tag allein weiterlebt. In orthographischer Hinsicht sind die altisl. und altnorw. Handschriften mit viel Vorsicht zu verwerten; wo Diphthong und Monophthong nebeneinander in denselben Wörtern auftauchen, können nur der Reim und die lebende Sprache entscheiden.

Ein Wort, das allein für sich schwerbetont ist, verliert häufig im Satze gänzlich den Ton, tritt in levissimus-Position ein. In Südisland fragt man: hvert atlarðu? (< hvert ætlarðu?) wohin gehst du? mit der Satzbetonung ×́ × × ×̀; und nur dadurch, dass die Silbe völlig unbetont wird, erklärt sich der phonetische Übergang ai > a, während man auch sagen kann: hvert ætlarðu? mit der Betonung ×́ ×̀ × ×. Auf ähnliche Weise erklärt sich der Übergang von vesælingur > vesalingur (armer Mensch), das allein üblich ist, indem vesæll (phonet. ai) in völlig unbetonter Silbe vesalingur werden konnte: ×́ × ×̀ ×. Vgl. noch isl. ein-

Digitized by Google

lagt = immer, andauernd < einlægt, zu einlægr. Für den Übergang au > a liefern schlagenden Beweis die isl. Benennungen móalóttur (vom Pferde, mit einem bräunlichen Streifen längs des Rückens) < aisl. móálóttr < mór + álóttr von áll (*á* hat nämlich im neuisl. die aussprache *āu*). Ebenso bleikalóttur < bleikálóttr. In viersilbigen Wörtern liegt im Isländischen im allgemeinen der Ton auf der 1. und 3. Silbe, während die zweite Silbe völlig unbetont ist und diese Unbetontheit allein erklärt den Übergang von á (phonet. au) > a.

Die Personennamen Gunnlaugr, Guðlaugr, Guðlaug werden im Isl. häufig Gunnlögur, Guðlögur, Guðlög geschrieben und gesprochen. Hier vollzieht sich der phonetische Übergang öy > ö. Der 2. Komponent geht verloren. Auf ähnliche Weise ist das an. lauðr (Meerschaum) im Nisl. löður geworden, wahrscheinlich zuerst in Kompositen wie sjávarlöður u. dgl.; dieser Übergang deutet darauf, dass die Aussprache des au in altn. Zeit öu gewesen sei (und darauf öy wie im Neuisl.).

Für alle diese Fälle gilt, dass, wenn die Silbe völlig unbetont war, der Diphthong den 2. Komponenten verlor; und darum will ich für die oben besprochenen urnordischen Fälle das dort erörterte Lautgesetz folgenderweise modifizieren:

Die Diphthonge der unbetonten Silben verloren im Urnordischen den 2. Komponenten, falls sie völlig unbetont waren (in levissimus-Position eintraten).

Auf diese Weise wird ai entweder zu ē oder a, au entw. zu o oder a, eu, iu > e, i.

Zum Wortschatze des Urnordischen.

Ebenso wie lautliche Vorgänge im Isländischen zur Erklärung des Urnordischen beizutragen vermögen, kann der Wortschatz des Isländischen Aufschlüsse über den urnordischen Wortschatz geben. Es seien hier ein Paar Fälle erwähnt.

Im Gotischen kommt das Wort þlaqus einmal vor als Übersetzung des griechischen ἁπαλός, Mark. 13, 28; Streitberg übersetzt es „zart, weich". Dies Wort steht ohne Verbindung

Digitized by Google

mit anderen german. Wörtern und keine sichere Etymologie kann angegeben werden. M. E. lebt das Wort weiter auf Island in der Form *flökur*, flökurt, vgl. ad verða flökurt und flökurleiki (plötzliches Unwohlsein, Übelkeit); die Form flökult in Wörterbuche von Eiríkur Jónsson ist nur eine spätere Änderung und auch nicht üblich im Neuisländischen. Wie bekannt entspricht nord. fl got. þl (flýja: þliuhan u.s.w.), weshalb þlaqus im urn. *flakwuR, später flökur ergeben würde. Dass dies Wort im Altn. nicht vorkommt ist ohne jeden Belang.

Das isl. Wort *ábristir* (Gericht, das aus der Milch der Kuh in der 1. Woche, nachdem sie gekalbt hat, bereitet wird) schreibt man auf verschiedene Weise: ábristir, ábristur (Björn Halldórssons Lexicon), ábrestur (Gedichtsammlung Snót), ábreistur (Eiríkur Jónsson), ábrystir. Die Wörterbücher von Cleasby Vigfússon und Eiríkur Jónsson bringen das Wort in Verbindung mit áfr, áfir (buttermilk) und ysta (to curdle milk, in making cheese, < ostr (käse)). Finnur Jónsson verbindet dies Wort in seinem isländischen „Orðakver" mit ahd. biost, piost und ags. bysting (neugl. beestings); doch gibt es Formen mit *r* im schweizerischen briest und briemst und einige haben daher dies Wort in Verbindung mit an. brjóst (Brust) setzen wollen. Auf Island heisst diese Milch bis aus den heutigen Tag broddur (< *urn. *bruRdaR), und darum scheint mir am wahrscheinlichsten, dass ábristir ursprünglich = á a (< *awavon ær 'Schaf') + brudd-t-ir sei, das zu brystir wurde (eigentlich bryztir) bei Zusammenkunft der Dentale (Explosionslaut wie z. B. bei der 2. Pers. sg. *braut-t < brauzt, *naut-t > nauzt von *briutan, *niutan). Die kürzere Form á statt áa hat man z. B. in á-sauðr (weibliches Schaf), während das suffixale-t in *brudd-t-ir in Wörtern wie mjaltir < *mjalk-t-ir vorkommt. Isl. ábrystir bedeutet daher soviel wie sauðabroddur und da dieses Milchgericht auch aus der Milch der Schafe bereitet wird, ist die hier gegebene Wortdeutung die natürlichste.

Die Wörter der isländischen Volkssprache werden jetzt

Digitized by Google

gesammelt und ein Teil in der isländischen Wochenzeitung „Tíminn" veröffentlicht. Ich entnehme dieser Sammlung das Wort slæpa, f. = Schlaf, Schläfchen; dies Wort ist sicherlich uralt, bewahrt im an. slápr und slæpingr, während das Simplex slæpa auf urnord. *slāpiō zurückgehen muss.

Die isl. Sprache ist bis jetzt nur bis etwa Mitte des 14. Jh. eingehend untersucht worden; es fehlt noch ein wissenschaftliches Wörterbuch des Mittel- und Neuisländischen, und eine Menge von Handschriften ist weder literargeschichtlich noch sprachlich verwertet worden. Ein grosses Feld liegt hier unbeackert und wird sicherlich reiche Ernte für die germanische Sprachwissenschaft bringen.

Dass aber auch die anderen skandinavischen Sprachen, Norwegisch, Schwedisch und Dänisch vieles für unsere Kenntnis der urnordischen Zustände werden beitragen können, liegt auf der Hand. Ich habe mit den obigen Ausführungen nur die Richtlinien angeben wollen, nach denen sich die urnordische Sprache rekonstruieren liesse.

Reykjavík. ALEXANDER JÓHANNESSON.

Digitized by Google

RUUSBROECBIJDRAGEN.

Belangrijke ontdekking in Handschrift A.

Niettegenstaande den baanbrekenden arbeid van De Vreese [1]) en de door hem geboden eerste gedeeltelijke oplossingen, is de eigenlijke genealogie der Ruusbroec-handschriften in haar geheel genomen, een nog braakliggend veld. Bij mijn opzoekingen naar de afstamming der *Brulocht*-codices werd ik het onmiddelijk gewaar. Zelfs omtrent de groote handschriften, als daar zijn A, D en G, is alles lang niet gezegd, en kunnen de tot nogtoe verkregen uitkomsten niet bevredigen.

In deze studie verlang ik het mijne bij te dragen, om de zoo ingewikkelde vragen die Hs. A stelt nader tot hun oplossing te brengen.

Deze codex A heeft vroeger aan het klooster van Groenendael toebehoord, gelijk de aanteekening op het laatste blad getuigt [2]). Heden wordt het Hs. op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaard onder de nummers 19295—97. De Vreese gaf het eerst de volledige wetenschappelijke beschrijving van den codex [3]).

De groote kwestie omtrent dit Hs. is een dubbele:

1) *Tot welken oorspronkelijken codex, of, zooniet tot één enkelen codex, tot welke verzameling-in-deelen van Ruusbroec's werken heeft dit stuk, dat we sinds David A noemen, behoord?*

2) *Wanneer werd het in zijn geheel of in zijne deelen, door*

---

1) *De Handschriften van Jan Van Ruusbroec's Werken*, Gent, Siffer, Eerste Stuk, 1900. Tweede Stuk 1902. Dit Ruusbroecmonument wacht nog steeds op zijn voltooing.

2) Over de hand dezer aanteekening zegt De Vreese niets. Het wil ons toeschijnen, dat het geschrift van geen enkel der drie handen afkomstig is die den tekst afschreven. Over den ouderdom dezer aanteekening zullen wij verder spreken.

3) T. a. p., blz. 3—18.

Digitized by Google

de minstens drie copiisten afgeschreven, en in verband hiermee, van wanneer dagteekent de belangrijke miniatuur aan het hoofd van den codex?

EERSTE DEEL.

Tot welke verzameling van Ruusbroec's werken behoorde eenmaal A?

1. Tot nogtoe geboden oplossing.

David reeds had het als niet onwaarschijnlijk geacht, dat A een der drie deelen was der verzamelde werken van Ruusbroec die Miraeus te Groenendael meermalen zag [1]).

De Vreese bemerkte, dat de orde waarin de drie tractaten van A elkander opvolgen, gelijkloopend is met deze waarin Valerius Andreas de werken van Ruusbroec opsomt, zooals blijkt uit onderstaande tafel:

Volgorde bij Valerius Andreas [2])	Volgorde in A [3])
1. *Regnum Amantium Deum...*	
2. *De Nuptiis spiritualibus*	
3. *De calculo...*	
4. *De quattuor Tentationibus*	
5. *De Fide et Iudicio*	
6. *De VII. Seris...*	
7. *Liber Apologeticus*	
8. *De VII. Beghinis...*	
9. *De Tabernaculo Spirituali Moysis*	1. *De spirituali tabernaculo*
10. *Speculum Salutis aeternae*	2. *Speculum salutis eterne*
11. *De VII. Gradibus*	3. *De .vij. gradibus*

1) *Werken van Jan van Ruusbroec.* Uitgave van de Maatschappij der Vlaemsche Bibliophilen, I. Voorrede, blz. XXII, 1e nota. David, die hier klaarblijkelijk uit het geheugen schrijft, vergist zich, met den Karthuizermonnik van Herne. Broeder Geeraert, van die drie deelen te doen gewagen. Gelijk Auger het in zijn *Etude sur les Mystiques des Pays-Bas* zegt, blz. 193, 3e nota, is het Miraeus die in zijn *Fasti Belgici et Burgundici*, Bruxellis, apud Ioannem Pepermannum (1622), blz. 714 getuigt: „Scripsit (Rusbroquius) opera varia ascetica seu spiritualia idiomate Flandrico, quae tribus tomis manuscripta vidimus non semel in Viridi Valle: ex quibus unus tomus est Latine redditus, partim per *Guilielmum*

Digitized by Google

Bij deze gelijke volgorde kwam dan de vaststelling, dat de oude folieering van A niet met 1 maar met 90 begint. DE VREESE besloot eruit: dus behoorde A tot een vollediger handschrift, en is van de eerste 89 bladen gescheiden. Daar de aanteekening aan het slot van A ons verwijst naar Groenendael voor de herkomst van den codex, „ligt de gevolgtrekking voor de hand dat A een gedeelte is van het handschrift vermeld door Valerius Andreas" [1]).

Noch VALERIUS met zijn *„leguntur in Viridi Valle, in pergameno scripta, hoc ordine"*, zonder dat de manier waarop hij die orde meedeelt ondergeschikte groepeeringen aanduidt; noch SANDERUS die door VALERIUS werd ingelicht en louter gewaagt van *„Iohannis Rvsbrochii Prioris Monasterii Viridi*[*s*] *Vallis, Opera omnia manuscripta"* [2]); noch FOPPENS, die den tweeden druk van VALERIUS ANDREAS hierbij overschrijft: geen van die drie laat vermoeden, dat de door hen bedoelde Dietsche verzameling van Ruusbroec's werken *uit meer dan één deel* zou bestaan hebben [3]). Waarom DE VREESE dan ook besluit,

---

Iordanum, eiusdem loci Canonicum regularem, partim per *Gerardum Magnum* Dauentriensem, qui fratres seu clericos vitae communis instituit. Reliqui duo tomi Flandrico seu Teutonico idiomate conscripta continent, digna certe quae in Latinum transferantur".

2) *Valeri Andreae Desseli I. C. Bibliotheca Belgica* ... Editio renovata ... Lovanii, Typis Iacobi Zegers, 1643, blz. 556. De lijst wordt ingeleid door de volgende woorden: „leguntur ea (opuscula Ruysbroecquii) in Viridi Valle, in pergameno scripta, hoc ordine". Over de Latijnsche vertalingen van Ruusbroec's werken zegt VALERIUS, blz. 557: „Notet vero Lector, Theologiae mysticae studiosus, exstare versiones librorum Rusbrochij, in Viridi Valle, longe alias à Suriana, & forte meliores ac fideliores", waarna hij dan JORDAENS' vertaling van het *Tabernakel*, de *Brulocht* en den *Blinckenden Steen*, en *Geert Groots* vertaling der *VII Trappen* noemt.

3) Wij schrijven hier de titels der tractaten over gelijk zij luiden in de inhoudsopgave op de keerzijde van het eerste blad in het handschrift.

1) T. a. p., blz. 15.

2) *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, II, blz. 141. Daar wij dit tweede deel niet tot onze beschikking hebben, citeeren wij naar DE VREESE, blz. 15.

3) PAQUOT integendeel, in zijn *Mémoires*, foliodruk I, blz. 57, b, zegt duidelijk: „On garde au *Val-vert* les Oeuvres de *Rusbroch* Mstes en 3. vol. sur vélin. Elles sont toutes comprises dans les deux premiers en Flamand, dans le 3e en Latin, mais d'une version fort différente de celle de *Surius* ... et peut-être plus exacte". Als dit niet louter uit MIRAEUS en VALERIUS ANDREAS is overgenomen, maar door PAQUOT ook persoonlijk van zien of van hooren

Digitized by Google

dat A een gedeelte is van een grooten standaardcodex, die dan waarschijnlijk „gedeeltelijk vernield, of althans uit zijn geheel (werd) gerukt in de beroerlijke tijden welke Ruusbroec's klooster op het einde der 18e eeuw doorleefde [1]).

Toen hij, bij de beschrijving van A, deze veronderstelling maakte, had De Vreese de aanteekening van Miraeus over de twee Dietsche codices uit het oog verloren. Maar bij de beschrijving van handschrift F, blz. 47, herinnert hij ze zich. Terwijl hij ginds A aanzag als een overblijfsel van den éénen grooten codex van Valerius Andreas, stelt hij hier A gelijk met het tweede der Dietsche deelen van Miraeus, waar F dan het overgeschreven eerste deel van is, en beschouwt hij de verzameling waar Valerius Andreas den inhoud van opgeeft niet langer meer als bestaande uit één deel, maar stelt ze gelijk met de twee deelen van Miraeus, zoodat Valerius Andreas niets anders doet dan „den inhoud (opgeven) der twee codices die Miraeus meer dan eens te Groenendael gezien heeft" [2]).

Maar dan is het niet meer noodig, gelijk De Vreese bij de beschrijving van A deed, af te dalen tot de omwentelingen op het einde der XVIIIe eeuw om een uitleg te vinden voor de splitsing van den codex van Valerius Andreas, vermits deze verzameling moet gelijk gesteld worden met de twee Dietsche codices en den éénen Latijnschen van Miraeus [3]).

---

wordt bevestigd, hebben we hier de aanduiding, dat de drie deelen van Miraeus nog in de tweede helft der XVIIIe eeuw te Groenendael aanwezig waren.

1) De Vreese voegt in nota bij, blz. 16: „Het klooster te Groenendael werd door keizer Jozef II in 1783 opgeheven, tijdens de Brabantsche omwenteling hersteld, en andermaal — en thans voor goed — opgeheven onder de Fransche Republiek".

2) T. a. p., blz. 47.

3) De inhoud van den *tomus latine redditus* zal dan ook op te maken zijn uit de aanteekening van Valerius Andreas: „Notet vero Lector, Theologiae mysticae studiosus, exstare versiones librorum Rusbrochij, in Viridi Valle, longe alias a Suriana, forte meliores ac fideliores: De Tabernaculo spirituali, interprete Guil. Iordano, Canonico Regulari in Viridi Valle, qui fatetur in versione ejus libri se adjutum ab ipso auctore adhuc superstite.

De Nuptiis Spiritualibus, eodem interprete.

De calculo, interprete eodem.

De VII. Gradibus Divini Amoris, interprete Gerardo Magno".

Digitized by Google

De omwentelingen kunnen dan verder alleen uitleggen, hoe het eerste deel, en het deel met de Latijnsche vertalingen, verdween. *Maar de verdeeling behoeven zij niet te verklaren* vermits die bestond [1]).

Deze bemerking maakt het mogelijk de Handschrift-A-kwestie scherper te stellen.

2. De vraag in haar juisten vorm.

Ja of neen, zijn MIRAEUS' twee Dietsche deelen van Ruusbroec's werken het resultaat der uiteenneming van één enkelen vroegeren codex? Ofwel hadden de oorspronkelijk twee bedoelde deelen een over allebei dóórloopende nummering der bladen, zoodat het tweede deel met blad 90 aanving, gelijk we A zien beginnen?

Deze laatste veronderstelling, die op zich zelve al minder in aanmerking komt om het ongewone, verliest vooral van haar kracht, omdat we van elders weten, dat te Groenendael de oudst bekende verzameling van Ruusbroec's werken uit *één* deel bestónd, en dat we na de eerste helft der XVe eeuw van dezen éénen grooten codex niets meer vernemen.

De aanwezigheid te Groenendael van dit groote handschrift wordt ons namelijk bevestigd door den schrijver van den zoogenaamden *Slotproloog* in Handschrift D [2]). Deze getuigt, dat hij in Ruusbroec's klooster na diens dood [3]), zijne werken gelezen heeft, en dat het tractaat der *XII Beghinen* „stond achter gheset in den boeke [*den codex*] te groenendale daer

1) Wij begrijpen best hoe DE VREESE ertoe kwam op eenige bladzijden afstand deze tegenstrijdige oplossingen te geven. De gedachte van den enkelen codex zal hem uit de gegevens van den slotproloog in Hs. D in den geest zijn gebleven. En de énkele codex heeft ook bestaan, gelijk wij verder zullen zien. DE VREESE is er echter niet toe gekomen de verschillende elementen der kwestie bewust samen te brengen, en er dan een organische oplossing voor te zoeken.

2) Nr. 3416—24 der Kon. Bibl. te Brussel, folio 287v. a.

3) Zeer zeker nog in de eerste helft der XVe eeuw en eerder in het eerste kwart dan in het tweede, gelijk wij zullen zien in eene bijdrage over Handschrift D.

Digitized by Google

alle sine boeken [*tractaten*] staen" [1]). Een bevestiging hiervan, uit dezelfde eerste helft der XVe eeuw, is, dunkt mij, te vinden in de wijze waarop in POMERIUS' levensbeschrijving van Ruusbroec de lijst zijner werken wordt medegedeeld. Deze orde is dóórloopend van één tot elf, *Primus... undecimus* [2]). En al zou dit opzichzelf weinig zeggen omtrent het samenzijn der tractaten in één enkelen codex, in verband met het gelijktijdig getuigenis van den *Slotproloog*, is het natuurlijker de doorloopende nummering in dien zin op te vatten. Zoo heeft men dan ook tot nogtoe gedaan [3]). In elk geval komt, èn in de volgorde bij POMERIUS, èn in den *Slotproloog* het tractaat der *XII Beghinen* achteraan, wat niet meer het geval is in de volgorde van VALERIUS ANDREAS. Men moet er redelijkerwijze uit besluiten, *dat* MIRAEUS' *verzameling in drie deelen, waar* VALERIUS ANDREAS' *opsomming mee gelijk te stellen is, in de eerste helft der XVe eeuw nog niet bestond* [4]).

En toch hoort Handschrift A, het overgebleven tweede deel dier verzameling, louter paleographisch gesproken, veeleer thuis op het eind der XIVe, dan wel in de tweede helft der XVe [5]).

---

1) In het verband, en door het „achter gheset" is de interpretatie voor geen redelijken twijfel vatbaar. Deze plaats wordt dan ook niet betwist.

2) Zie de uitgave van POMERIUS' werkje door de Bollandisten, Analecta Bollandiana, IV, blz. 295, of 33 van den overdruk.

3) DE VREESE, t. a. p. blz. 40, bij de beschrijving van Handschrift D, helt ook naar deze zienswijze over, maar omdat hij geen mogelijkheid ziet dat de twee Dietsche codices van MIRAEUS zouden voortgekomen zijn uit de splitsing van den codex waar de *Slotproloog* van spreekt, blijft hij weifelend. Vgl. zijne *Bijdragen* in BELFORT 1895, blz. 24 van den afdruk.

4) Ik heb eerst bij mijn opzoekingen de hypothese gevolgd die de tot nogtoe verkregen resultaten, en de meening van DE VREESE omtrent de onmogelijkheid eener verdeeling van den vroegeren éénen codex in de twee van MIRAEUS, openlieten, ja noodzakelijk maakten; dat namelijk te Groenendael twee exemplaren der volledige werken van Ruusbroec zouden bestaan hebben, een in één deel en een in twee. Maar buiten het feit, dat de schrijver van den *Slotproloog* slechts van een exemplaar in één deel gewaagt, stiet ik bij het uitwerken dezer hypothese op zooveel moeilijkheden, dat ik dezen weg verliet.

5) Laat ik er aan herinneren, dat de grootste omzichtigheid geboden is bij het vaststellen van den ouderdom van een codex uit louter paleographische gegevens, tenzij men zich met het aanduiden van een periode vergenoege. Want altoos moet men voor oogen houden, dat een afschrijver op jaren, den schrijftrant der hem voorgaande generatie, in zijn jeugd aangeleerd, nog een reeks jaren lang in de

Digitized by Google

Als we nu eenig feit konden vinden, er op wijzende, dat de verzameling in één codex, die de *Slotproloog* kent, en waaruit naar alle waarschijnlijkheid de levensbeschrijving van POMERIUS haar volgorde opneemt, in twee deelen werd gesplitst, en dat het die twee eigenste deelen zijn die MIRAEUS in het begin der XVIIe eeuw te Groenendael nog aanwezig ziet, dan was heel de kwestie organisch opgelost!

Voor deze hypothese blijkt het echter noodig, dat bij de splitsing van den éénen codex, de volgorde der tractaten gedeeltelijk gewijzigd werd. Want ze is bij VALERIUS ANDREAS, die zooals wij moeten besluiten zijn volgorde aan de codices van MIRAEUS ontleende, anders dan bij POMERIUS, waarvan we besloten, dat hij de volgorde aangeeft die de *Slotproloog* in den éénen codex aantrof; en daarom juist kwam DE VREESE tot de gevolgtrekking, dat de codices van MIRAEUS niet voortkwamen uit den codex van den *Slotproloog* [1]).

Welnu het bewijs eener wijziging in de volgorde der tractaten vond ik in Handschrift A zelf!

3. **Het nieuwe element voor de oplossing.** DE VREESE had bij het nagaan der oude folieering van A het opmerkelijke feit vastgesteld, dat het modern geteekende blad 126r, dat bij de oude folieering het cijfer 213 moest dragen, een ander getal, namelijk 226 heeft, waarna dan regelmatig tot aan het einde van den codex werd voortgeteld. Met andere woorden: *13 cijfers werden overgeslagen.*

Vreemd genoeg, DE VREESE is hier niet verder op inge-

---

hem volgende generatie kan doorzetten. Mijns inziens hebben we in A een gegeven, dat de dateering van het Handschrift door de VREESE (naar het einde der XIVe eeuw) bevestigt. De aanmerking namelijk die in het tractaat van den *Spieghel* door een latere pen in den rand boven kol. a van blad 154 werd geplaatst. Ze wijst erop, hoe de plaats in het tractaat waarboven ze is aangebracht, GERSON's beschuldiging tegen Ruusbroec over zekere plaatsen in de *Brulocht*, van haren grond ontbloot. Deze aanteekening werd hoogst waarschijnlijk aangebracht kort na, of gedurende de polemiek van SCHOONHOVEN met GERSON over Ruusbroec. Deze polemiek valt rond het jaar 1406.

1) T. a. p., blz. 40, bij de beschrijving van Handschrift D.

Digitized by Google

gaan [1]). Hij besluit alleen uit de oude folieering, dat A slechts een gedeelte is van een grooteren codex, dien van VALERIUS ANDREAS, dien hij zich, als wij hooger zagen, op deze plaats voorstelt als bestaande uit één deel. Bij deze gevolgtrekking uit de oude folieering heeft DE VREESE alleen gedacht aan den aanvang, die niet met 1 maar met 90 begint. Een bizonderen uitleg voor die andere leemte van 13 cijfers in de nummering van A heeft hij niet gezocht. *Hier juist deed ik mijn ontdekking* [2]).

De plaats zelf der leemte in de oude nummering valt tusschen het einde van het *Tabernakel*, op blad 125^v, en het begin van den *Spieghel* op blad 126^r van de moderne nummering. Een kleiner tractaat van Ruusbroec kon dus zijn weggenomen! Zouden het de *VII Sloten* niet zijn, die in de lijst van POMERIUS tusschen het *Tabernakel* en den *Spieghel* voorkomen?

Een eenvoudige berekening zou er de mogelijkheid en de waarschijnlijkheid doen van inzien.

De twee laatste tractaten in A zijn van een en dezelfde hand overgeschreven. De grootste waarschijnlijkheid bestaat, dat dit ook het geval was voor het weggenomen tractaat.

Als punt van vergelijking neem ik Handschrift G, dat op A is afgeschreven, en een regelmatige hand vertoont.

De $31^3/_4$ folio's die de *Spieghel* in G beslaan, komen overeen met $27^1/_2$ folio's in A. Eén folio in G komt dus overeen met $27^1/_2 : 31^3/_4$ of 0,873 folio's in A. De $14^3/_4$ folio's die de *VII Sloten* in G innemen beantwoorden dus, in het geschrift van den copiist van den *Spieghel* in A, aan $14{,}75 \times 0{,}873$ of 12,87 folio's [3]).

1) Blz. 14, bij de beschrijving van A.

2) Ik was met de uitwerking mijner vondst bezig, toen Dr. VAN MIERLO mij meedeelde langs dezen weg tot hetzelfde besluit te zijn gekomen. Hij was zoo vriendelijk mij de volledige uiteenzetting over te laten, als reeds gemeld in zijn studie over het tractaat der XII *Dogheden*, Studien, Maart 1923, blz. 224.

3) Bij het afschrijven van het tractaat des *VII Trappen* in A is het geschrift minder gedrongen geweest, gelijk aanstonds blijkt uit het feit dat in G het af-

Digitized by Google

Dit komt dus juist overeen met de 13 uitgevallen cijfers bij de oude folieering!

Het besluit ligt voor de hand: niet alleen ontbreken in Hs. A de 89 eerste folio's, maar het tractaat der *VII Trappen* werd eruit verwijderd. Oorspronkelijk bood het Hs. dus, voor de *vier* tractaten die het bevatte, de volgorde die POMERIUS' levensbeschrijving ons meedeelt.

A is dus met de grootste waarschijnlijkheid het overblijfsel van den éénen grooten codex dien POMERIUS *en de schrijver van den Slotproloog in het eerste vierde der XVe eeuw kenden!*

4. Bevestigingen.

Zoo dit waar is, dan moeten de 89 ontbrekende folio's al de tractaten bevat hebben die in de lijst van POMERIUS vóór het *Tabernakel* worden opgenoemd. Laat ons, ter verduidelijking, de lijst van POMERIUS plaatsen naast de lijst waartoe wij moeten besluiten in het grootere handschrift waar A toe behoorde. Hierbij zullen wij de lijst bij POMERIUS en het ontbrekende in A met schuine letter, het nog aanwezige in A met vette letter aangeven.

Lijst bij Pomerius	Lijst in den codex waar A toe behoorde
1. *Rike*	1. *Rike*
2. *Brulocht*	2. *Brulocht*
3. *Steen*	3. *Steen*
4. *IV Bekoringen*	4. *IV Bekoringen*
5. *Geloof*	5. *Geloof*
6. *Tabernakel*	6. in Hs. A: 1, **Tabernakel**
7. *VII Sloten*	7. in Hs. A: leemte, *VII Sloten*
8. *Spieghel*	8. in Hs. A: 2, **Spieghel**
9. *VII Trappen*	9. in Hs. A: 3, **VII Trappen**
10. *Samuel*	10. *Samuel*
11. *XII Beghinen*	11. *XII Beghinen*

schrift der *VII Trappen* slechts één folio méér inneemt dan in A, terwijl het tweemaal zoo lange afschrift van den *Spiegel*, dat dus in G vergelijkenderwijze 2 bladen meer moest beslaan, er 4 méér inneemt.

Digitized by Google

De 5 eerste tractaten van POMERIUS' lijst moeten dus plaats gevonden hebben op de 89 verwijderde bladen waar de folieering van A op wijst. De berekening kan in zoover niet heel precies zijn, dat we niet weten welke èn hoeveel verschillende handen die 89 folio's beschreven hebben. Zoodat er wel eenige speling kan bestaan tusschen meer of minder gedrongen geschrift. Maar zoo heel groot kan die wel niet zijn, want we moeten toch veronderstellen, dat voor een énkel bedoelden codex de verschillende copiisten dezelfde soort letter namen, in casu de halve fractuur, gelijk we dan ook, afwisselend met wat meer of wat minder ronding, door de verschillende afschrijvers van A gedaan vinden.

Laat ons als punt van vergelijking weer het regelmatig geschrevene Hs. G nemen.

Het afschrift uit A van diens 3 tractaten, beslaat er $184^{1}/_{4}$ bladen. Een blad van G neemt dus in A gemiddeld 168,50: 184,25 = 0,914 folio. Nu staan in G de 5 eerste tractaten van POMERIUS' lijst op ruim 100 bladen. Dit geeft, vergelijkenderwijze, voor het ontbrekende in A 91 bladen. Wat, gezien het vlottend element in de berekening, allerbest overeenkomt met de 89 weggenomen bladen uit A.

Dit is een eerste bevestiging. Het zoeken naar een tweede bracht mij niet hetgeen ik verwachtte, maar leidde tot een andere belangrijke vaststelling.

De redeneering is deze. Is A een overblijfsel van den ouden codex waarvan getuigd wordt in de eerste helft der XVe eeuw, dan moeten achter de *VII Trappen* nog twee tractaten gestaan hebben, nummer *10* en *11* van POMERIUS' lijst, namelijk de *Samuel* en de *XII Beghinen*. Zijn er nu in A sporen te vinden die er op wijzen, dat ook van achter even als van voren iets weggenomen werd? Konden we die ontdekken dan was de bewijsvoering volledig!

Daar is vooreerst de oude *folieering*. Gaat die niet door op het witgebleven laatste blad?

Geen spoor! Het feit ten andere dat geen enkel blad van

Digitized by Google

het laatste katern is afgesneden, en dat dit laatste, witte blad van het Hs. wel degelijk tot den laatsten katern behoort schept moeilijkheid. Want het was, om de kostbaarheid van het perkament, de gewoonte niet, tusschen twee tractaten in, als ze achter elkaar voor één codex werden afgeschreven, ook maar één wit folio te laten! Geen der drie afschrijvers van A heeft het dan ook gedaan voor de voorgaande tractaten.

Maar zou, bij de splitsing van den oorspronkelijken codex, de aanvang van het volgende tractaat, namelijk den *Samuel*, op de nu witstaande bladzijde niet *weggekrast* zijn, even als de veronderstelde voortloopende nummering der folio's?

Het uitzicht van het witte blad kon er wel den schijn van geven. Sporen van weggeschuurde plaatsen zijn er stellig, en sporen van geschrift zeer zeker op het recto van het witte blad, onzeker op het verso. Maar voor de sporen op het recto was het de vraag, of ze alleen de afdruk waren van den inkt op het verso van 't vorige blad!

Alleen een *reactief* kon hier zekerheid van verschaffen. De geachte Heer Conservator der Hss. op de bibliotheek te Brussel, dien wij hier onzen dank betuigen, bracht het onder onze oogen aan, op twee plaatsen van het witte blad, een op het recto en een op het verso.

Niets kwam boven!

Zoodat op het recto de schriftsporen afdrukken zijn van het vorige blad, en op het verso de *schijn* van mogelijk uitgekrast geschrift werkelijk niets dan *schijn* was!

Alles spreekt er dus voor, dat men na het afschrijven der *VII Trappen* er niet oogenblikkelijk op dacht den *Samuel* en de *XII Beghinen* verder bij te voegen.

Is dit nu een ernstige moeilijkheid voor de identificatie der twee codices van Miraeus met het éene vroegere handschrift van den *Slotproloog* en van Pomerius? Neen!

De twee bewijzen, van het wegnemen namelijk der *VII Sloten* en van de juist gepaste ruimte in de 89 ontbrekende folio's voor de 5 eerste tractaten van Pomerius, zijn te sprekend. En

Digitized by Google

een oplossing van het grootste belang wordt mogelijk gemaakt door het feit dat paleographische gegevens (die voor ons vooral kracht hebben door de hoogervermelde aanteekening in het tractaat van den *Spieghel* [1]), ons voor den datum van den codex naar het einde der XIVe eeuw kunnen verwijzen.

Hiermee kom ik tot het tweede deel dezer studie.

TWEEDE DEEL

Wanneer werd A afgeschreven en van wanneer dagteekent de miniatuur?

Uit de bewoording van den *Slotproloog*, namelijk, dat het tractaat der *XII Beghinen* „wert ghedicht na dat dit boec [*de Samuel*] gheschreven wort als ic wane ende daer om eest achter gheset inden boeke te Groenendale daer alle sine boeke staen" [2]), meende DE VREESE als niet al te gewaagd „de gevolgtrekking mogen op te maken, dat de verschillende werken van Jan Van Ruusbroec in dit „boec" om zoo te zeggen werden ingeschreven naarmate ze door den prior opgesteld werden. Dit boek bevatte dus de authentieken tekst van Ruusbroec's werken" [3]). Welnu ik meen in het hooger besproken feit van het witte blad na de *VII Trappen* een materieelen bewijsgrond te hebben gevonden voor de gedeeltelijke juistheid dezer gissing en dezer interpretatie van den *Slotproloog*. Met het overschrift der *VII Trappen* werd de verzameling als volledig beschouwd. De *Samuel* en de *XII Beghinen* waren nog niet geschreven, maar Ruusbroec had een reeds zoo hoogen ouderdom bereikt, dat men heel natuurlijk aan de volledige verzameling zijner werken kon gaan denken [4]).

1) Zie blz. 52, 5e aanteekening.
2) Hs. D, fo. 287v, a.
3) T. a. p. bij de beschrijving van D, blz. 39.
4) De *Samuel* is tusschen de jaren 1360 en 1370 geschreven, namelijk na de *VII Trappen*, die al een tijd na 1359 werden opgesteld. In dat jaar valt immers het de *VII Trappen* voorafgaande tractaat van den *Spieghel*, gelijk blijkt uit de aanteekening in Hs. D, fo. 29v, a. De *Samuel* valt vóór 1370, omdat in dit jaar Broeder GEERAERT reeds eenigen tijd uit Herne weg was. (Zie hieromtrent mijn

Digitized by Google

Tusschen de andere tractaten in A, al zijn ze van verschillende handen, is nergens een heel folio wit gelaten. Wat er op schijnt te wijzen, dat die tractaten afgeschreven werden zonder lange tusschenpoos, achter mekaar, met de bedoeling al het bestaande in één codex definitief vast te leggen. Daarom noemen wij de gissing van De Vreese slechts *gedeeltelijk* juist. Zij geldt namelijk voor de twee laatste tractaten, den *Samuel* en de *XII Beghinen*. Toen de Karthuizers van Herne den *Samuel* hadden uitgelokt [1]), en de copiist het tractaat bij de andere werken van Ruusbroec wilde voegen, begon hij niet op het witte blad achter de *VII Trappen*, maar nam een nieuw katern. Deze manier van doen zou heelemaal vanzelf spreken, indien de aanteekening over het thuishooren der verzameling te Groenendael [2]) reeds toen op het witte blad was aangebracht. Onmogelijk schijnt dit wel niet, maar weinig waarschijnlijk, omdat de bewoording, gelijk De Vreese ook opmerkt, natuurlijker is na Ruusbroec's dood [3]). We zouden in dat geval ook bijna moeten veronderstellen, dat het afgeschrevene, tot en met de *VII Trappen*, reeds werd ingebonden vóór de twee laatste tractaten er bijkwamen. Dit is ook wel niet onmogelijk, maar ook weer minder waarschijnlijk [4]). Het is daarom verkieselijker, de aanteekening over de herkomst te dateeren van de scheiding van het oorspronkelijke handschrift, zoolang louter paleo-

artikel *Voor de Geschiedenis van Jan Van Ruysbroeck* in Dietsche Warande en Belfort, 1914 blz. 494) Ruusbroec was dus al zeventig toen hij de *VII Trappen* had geschreven.

1) Zie „*Die Prologe van her Gerardus*", uitgegeven door De Vreese in zijn *Bijdragen*, Belfort 1895 II, blz. 6—21; 1—6 van den afdruk.

2) Zij luidt aldus: „Dit boeck hoert toe den cloester van Groenendae [*sic*] ligghende in zonien bi Bruesel. Ende heeft ghemaeckt overmits inspiracie des heilichs ghees brueder Jan ruysbroeck yerste prioer des voerseidens cloesters". Gelijk wij reeds hooger opmerkten, vertoont ze een ander schrift dan dat der 3 handen van A, en de inkt is iets anders getint. De vorm *Ruysbroeck* is jonger dan de vorm *Rusbroec*, door den 3[en] afschrijver gebezigd fo. 170[r].

3) T. a. p. bij de beschrijving van A, blz. 11.

4) Van den ouden band van A bleef niets over. Het Hs. zit in een moderne roode half-marokijnen inbinding. Maar zeer zeker is hetgeen ons in A van de oude verzameling overblijft niet dikwijls heringebonden. Want de signaturen en reclamen bleven bewaard, ook de gaatjes voor de afregeling.

Digitized by Google

graphische gegevens dat niet tegenspreken. Dat doen zij niet, integendeel! Zonder de mogelijkheid eener andere toevallige reden te ontkennen, is het witte blad dus waarschijnlijk te wijten aan de tusschenpoos tusschen het afschrijven der tractaten tot en met de *VII Trappen*, en het op perkament brengen van het nieuwe tractaat van den *Samuel*, gevolgd door het laatste de *XII Beghinen.*

Uit deze redeneering komen we tot het besluit, dat Hs. A, met wat er vóór en na het *Tabernakel* werd uit verwijderd, nog wel degelijk vóór den dood van Ruusbroec *kan* zijn geschreven. Maar lang daarvóór is niet goed mogelijk, o. a. omdat Ruusbroec zelf den tekst wel niet herzien heeft. Of in die jaren bij het personeel van Groenendael een copiist kan gevonden worden wiens afkomst zekere dialectvormen in A genoegzaam uitlegt, hebben wij nog niet afdoende kunnen onderzoeken. Op eene bevestiging van deze zijde wachten wij alleen om ons stelliger uit te spreken.

De twee laatste tractaten werden dan, zeer kort vóór, of weinig na den dood van Ruusbroec bij de verzameling gevoegd, *zoodat rond het jaar 1381 „het boec" van den „Slotproloog" tot stand kwam.*

2. Wanneer werd het verdeeld, en wat was de reden dier verdeeling?

Dat het in het eerste kwart der XVe eeuw nog gaaf was daartoe hebben wij hooger besloten uit de gegevens van den *Slotproloog* en de lijst van Pomerius in diens levensbeschrijving van Ruusbroec. In het begin der XVIIe eeuw was het in twee gedeeld, gelijk wij zagen. Maar we hebben bewijzen dat het reeds in de XVe eeuw werd uiteengenomen.

Met De Vreese moeten we namelijk besluiten [1]), dat Hs. F, in de tweede helft der XVe eeuw [2]), werd afgeschreven op

1) T. a. p. bij de beschrijving van F, blz. 47.
2) Waarschijnlijk in het laatste derde, meent De Vreese, steunend op de watermerken.

Digitized by Google

een codex die de volgorde had van de verzameling in twee deelen van MIRAEUS en VALERIUS ANDREAS. Op f° 1*a*, van het Hs. staat: *Prima pars librorum fratris Johannis de Ruysbroeck primus prior monasterii Viridis uallis.* En inderdaad, de 8 tractaten die het Hs. bevat, zijn de 8 eerste van de lijst bij VALERIUS ANDREAS, gelijk blijkt uit volgende tafel.

Lijst bij Valerius Andreas	Volgorde der tractaten in Handschrift F
1. *Rike*	1. *Rike*
2. *Brulocht*	2. *Brulocht*
3. *Steen*	3. *Steen*
4. *IV Bekoringen*	4. *IV Bekoringen*
5. *Geloof*	5. *Geloof*
6. *VII Sloten*	6. *VII Sloten.*
7. *Samuel*	7. *Samuel*
8. *Beghinen*	8. *Beghinen*
9. *Tabernakel*	
10. *Spiegel*	
11. *VII Trappen*	

Ik meen een ander bewijs ervoor te vinden in Hs. G, dat in 1480 geschreven werd. Het is zonder twijfel voor de drie eerste tractaten op Hs. A afgeschreven, gelijk DE VREESE genoegzaam bewezen heeft [1]). In beide handschriften komen die drie tractaten in dezelfde volgorde voor, orde die verschilt van die in de lijst van POMERIUS, vermits de *VII Sloten* uitvallen. Zuster Martine van Woelputte, die G afschreef, begon

1) T. a. p. bij de beschrijving van G, blz. 69. Laat ons bij de daar gegeven bizonderheden bijvoegen, dat de copiiste ook letterlijk de verzen overschrijft, de vraag om een gebed namelijk, die Hs. A, fo. 246ᵛ a, vertoont. In A staat alles in 't mannelijk „Die ghene die dit heeft ghescreven Hi begheert enz.". Zuster Van Woelputtel behoudt, slaafs, gelijk elders, den mannelijken vorm. — Laat ik te dezer gelegenheid een verkeerde bewering goed maken. In mijn bijdrage „*Voor de Geschiedenis van Jan van Ruysbroeck*", Dietsche Warande en Belfort, 1914, blz. 516, 2ᵉ nota, wees ik erop, dat DE VREESE in zijn beschrijving van hs. G verwaarloosd had de aanwezigheid dezer verzen te vermelden. Daar ik toen hs. D en A niet onder de oogen had, besloot ik uit de beschrijving door DE VREESE, dat D deze verzen niet bevatte, en ik dacht er niet op de gemeenzame bron ervan in A te zoeken, gelijk ik nu deed met goeden uitslag. Ook bij A vermeldt DE VREESE de verzen niet.

Digitized by Google

dus met de *Secunda Pars* van MIRAEUS' verzameling. Hs. A, dat ermee gelijk te stellen is, bestond dus reeds in 1480 [1]). En de miniatuur stond er ook vooraan, vermits ze mee gecopieerd werd. Ze schijnt ten andere de reden te zijn geweest waarom Zuster Van Woelputte haren grooten codex van Ruusbroec's werken met de *Secunda Pars* begon.

De uiteenneming van den oorspronkelijken Groenendaelschen grooten codex met Ruusbroec's werken valt dus vóór 1480. Daar nu POMERIUS's levensbeschrijving van den mysticus het éene handschrift nog kent, *had de verdeeling na de jaren 1417—21 plaats.* Want op dien datum schreef POMERIUS [2]).

3. Kunnen we naar de reden der splitsing met waarschijnlijkheid gissen? Het wil mij voorkomen van ja.

Het is, dunkt mij lastig aan een *ongelukkig toeval* te denken. Dat zou gemakkelijker gaan, als alleen de 89 eerste bladen waren weggenomen. Men zou kunnen veronderstellen, dat ze ofwel beschadigd, verbrand of weggerukt waren. Maar de uitlichting, midden in het bewaarde gedeelte, van een tractaat, tusschen alleszins ongerepte bladen, maakt beschadiging b. v. door brand, onwaarschijnlijk, en verzwakt tezelfdertijd heel sterk de hypothese van beschadiging der 89 eerste folio's. *Gewilde uiteenneming* heeft heel wat meer kans aan de feiten te beantwoorden. En we vinden gereedelijk een reden ervoor: de te groote omvang van het Hs., waarvan de band, bij eenig gebruik, wel gauw moet geleden hebben. Want bij de 271 bladen die de oude nummering ons doet kennen, moet nog het noodige aantal folio's gevoegd worden om de twee laatste tractaten, den *Samuel* en de *XII Beghinen* te be-

---

1) Wel werd de *Prima Pars* in een andere volgorde geschreven dan die Valerius Andreas er voor aangeeft, maar dit is niet alleen geen moeielijkheid, maar leidt alweer tot een bevestiging omtrent de manier waarop het oorspronkelijke Hs. tot stand kwam, gelijk verderop zal worden gezegd.

2) Dat deze datum, door de Bollandisten het eerst vastgesteld, door VAN MIERLO bevestigd, moet gehandhaafd worden, heb ik in hooger genoemde bijdrage aangetoond.

Digitized by Google

vatten. Als hooger, blz. 10, naar Hs. G gerekend, geeft ons dat nog een goede 80 bladen. De oorspronkelijke codex was dus boven de 350 perkamenten bladen groot. Men moet een tijd lang zulkdanigen middeleeuwschen codex behandeld hebben, om te begrijpen, dat de sterkste band het niet lang uithoudt bij zulk een omvang. En nu is het juist opmerkelijk, dat met de weggenomen 89 eerste folio's uit A en de andere uitgeschakelde dertien folio's van de *VII Sloten*, en het daar bijvoegen der twee laatste tractaten, de *Samuel* en de *XII Beghinen*, men een band verkrijgt *van dezelfde groote* als die van het huidige Hs. A, zoodat de twee deelen van MIRAEUS gelijke deelen waren. Men kan het zich voor de oogen duidelijk maken bij het afschrift van Ruusbroec's werken in Hs. G. Ook dit Hs. is in één band, en bevat een nog grooter aantal bladen. Maar per katern is slechts één vel perkament, en drie andere vellen papier, dat om zijn veel mindere stijfheid en dikte den langeren duur der inbinding niet zoo lastig maakt. Welnu het overschrift der *Secunda Pars* beslaat in G 199 bladen. Het overschrift van wat overeenkomt met de *Prima Pars*, 188 bladen.

Op deze plaats van mijn betoog is beter vatbaar een bevestiging waar ik in een vorige nota van gewaagde.

Wij zagen het, de afschrijfster van Hs. G begon met de Groenendaelsche *Secunda Pars* van Ruusbroec's werken, namelijk Hs. A, over te schrijven, en de miniatuur ervan te copieeren. De *Prima Pars* echter schreef zij in een andere volgorde af, maar zóó, dat twee groepen van tractaten *inwendig* bij de twee HSS. dezelfde orde bewaren, maar *als groep* juist in de omgekeerde zin voorkomen. Onderstaande tafel, zal dit verduidelijken.

Digitized by Google

Volgorde der Prima Pars bij Valerius Andreas en in Hs. F	Volgorde van het tweede gedeelte van Hs. G, na de VII Trappen
Ie Groep	Ie Groep
1. *Rike*	1. *VII Sloten*
2. *Brulocht*	2. *Samuel*
3. *Steen*	3. *XII Beghinen*
4. *IV Bekoringen*	
5. *Geloof*	
IIe Groep	IIe Groep
1. *VII Sloten*	1. *Rike*
2. *Samuel*	2. *Brulocht*
3. *XII Beghinen*	3. *Steen*
	4. *IV Bekoringen*
	5. *Geloof*

Ik heb geen reden, tot nogtoe, om te gelooven, dat Zuster Van Woelputte die A overschreef, ook de *Prima Pars* der Groenendaelsche collectie niet heeft onder de oogen gehad.

Waarom verandert zij dan de orde?

Wij merkten reeds op, dat zij haren codex doet aanvangen met de *Secunda Pars* van Miraeus, en dat de aanwezigheid der miniatuur vooraan in die *Secunda Pars* daar waarschijlnijk de aanleiding toe geweest is. Heeft ze gedacht, juist om de miniatuur op die plaats, dat de volgorde in de codices van Groenendael niet de juiste was? Mogelijk. Maar het heeft er den schijn heelemaal van, in haar verdere manier van afschrijven, dat ze iets gemerkt heeft van de splitsing waar de twee Groenendaelsche codices het resultaat van zijn, en van de toevoeging achteraf aan de *Prima Pars*, gelijk zij die vóór zich had, van drie tractaten die er vroeger niet bijhoorden [1]). Ze meent die dan op hun plaats te stellen, met ze achter de *VII Trappen* af te schrijven, en daarna pas de *Prima Pars*,

1) Tenzij er absoluut geen sporen der oude bladnummering bij de uiteenneming gelaten werden, kon zij gemakkelijk een verandering aan de schikking der tractaten in de twee deelen merken. Of ze de leemte in de nummering bij de uitgevallen *VII Sloten* gezien heeft, is lastig om te zeggen.

Digitized by Google

(waarvan ze, om de miniatuur vóór de *Secunda*, kan gemeend hebben dat ze verkeerd als de *eerste* was behandeld) in haren codex op te nemen. Duidelijk is het, dat men te Bergen-op-Zoom in het klooster geen zekerheid bezat aangaande de chronologische orde der tractaten, en dat men er de orde der codices van MIRAEUS niet aanzag als de echte. Inderdaad, de rubricator, die waarschijnlijk de *Rector monialium* was [1]), stelt vooraan in den codex, folio 4b, een andere volgorde op, met de waarschuwing, dat die van Zuster Van Woelputte niet de echte is. Wat hij in de plaats zet is ook de Groenendaelsche van MIRAEUS en VALERIUS ANDREAS niet, noch ook die van POMERIUS, maar een andere. Hij heeft namelijk een codex onder de oogen gehad met het afschrift der 5 werken die de Karthuizer GEERAERT van Herne aanlegde, en waar deze tractaten, *Rike*, *Brulocht*, *Tabernakel*, *Steen* en *Samuel* respectievelijk genoemd worden *het eerste*, *tweede*, *derde*, *vierde* en *vijfde*. Dit heeft den rubricator doen meenen, dat hij hier met de oorspronkelijke volgorde, ten minste van vijf tractaten te doen had. De overige plaatst hij dan, merkwaardig genoeg, in de orde uit POMERIUS bekend, telkens de tractaten overslaand die bij de 5 eerste reeds gerekend zijn. Onderstaande tafel zal het alweer duidelijk maken [2]).

1) De Windesheimers waren bestuurders der kanonnikkersen te Bergen-Op-Zoom. In 1481 (Stijl van Kamerrijk) stierf te Groenendael, den 4[en] Januari „Quintinus de Wildere (of Wildre), de Lovanio, presbyter, qui fuit librarius (blijkbaar te Groenendael) et etiam aliquot annis confessor monialium in bergis supra zomau, et erat zelosus pro disciplina". Zie het *Sterfboek* van Groenendael, Hs. II, 155 der K. B. Te Brussel. Zoo deze de Wildere nog in 1480 te Bergen op Zoom verbleef, is hij, met de grootste waarschijnlijkheid, de rubricator van G. Men begrijpt dan heel goed hoe Zuster Van Woelputte door den vroegeren librarius van Groenendael de codices van MIRAEUS te leen verkreeg. Maar dan blijkt er te meer uit, dat men al een tijd geleden te Groenendael de geschiedenis der twee Dietsche deelen Van Ruusbroec's werken niet meer kende. De splitsing moest reeds eenige tientallen van jaren gebeurd zijn.

2) De tractaten van Ruusbroec worden met de beginletters aangeduid. Waar noodig, wordt, ter onderscheiding, een tweede letter of een Romeinsch cijfer bijgevoegd. Deze aanduidingsteekens zullen wij elders ook bewaren.

Digitized by Google

Pomerius	Geeraert	Rubricator van G
1. *R*	1. *R*	1. *R*
2. *B*	2. *B*	2. *B*
3. *St*	3. *T*	3. *T*
4. *IV B*	4. *St*	4. *ST*
5. *G*	5. *Sa*	5. *Sa*
6. *T*		6. *IV B*
7. *Sl*		7. *G*
8. *Sp*		8. *Sl*
9. *VII T*		9. *Sa*
10. *Sa*		10. *VII T*
11. *XII B*		11. *XII B*

Uit dit alles blijkt, dat men te Bergen-op-Zoom in 1480 bij het afschrijven en rubriceeren van G de orde in de twee toen bestaande Groenendaelsche codices niet als de chronologische beschouwde, en naar een betere zocht; dat Zuster Martine van Woelputte met veel waarschijnlijkheid bemerkt heeft dat de drie laatste tractaten der *Prima Pars* er later aan toegevoegd werden, en dat zij, mogelijk om de inleidende miniatuur, het *Tabernakel* als Ruusbroec's eerste tractaat aanschouwd heeft, zoodat de *Secunda Pars* inderdaad in haar meening de *Prima* was, of in het oorspronkelijke eerste eenige Hs., zoo zij dat vermoed heeft en in haar eenige codex nagebootst, aan de spits stond.

Dat Zuster Van Woelputte zich gedeeltelijk vergiste, en gedeeltelijk onlogisch te werk ging, zal niemand verwonderen die haar manier van afschrijven naderbij bestuurdeerde. Maar gelijk hare verstrooidheden en machinale overschrijvingen voor de tekskritiek soms kostbaar zijn, *zoo meen ik, dat ook in de wijze waarop ze haren codex aanlegde, bevestigingen te vinden zijn voor mijne vondst en voor de gevolgen die ik meen er met de noodige waarschijnlijkheid te mogen uit trekken.*

4. Ouderdom der miniatuur in Hs. A.

Het belang dier miniatuur heeft De Vreese genoegzaam in

Digitized by Google

het licht gesteld [1]). Den ouderdom ervan heeft hij niet rechtstreeks behandeld. Na de vorige uiteenzettingen kan ik er duidelijker over spreken.

De teekening zelf, zoo ze niet van een vroegere is gecopieerd, voor welke veronderstelling geen enkel reden schijnt te bestaan, geeft zelf een *eerste element* voor de dateering. Gelijk De Vreese in zijn nauwkeurige beschrijving opmerkt, kende de schilder zeer goed de werkwijze van Ruusbroec, terwijl de copiiste van G in 1480 ze niet meer begreep. Dit doet er toe besluiten, dat de teekening afstamt van iemand die Ruusbroec nog persoonlijk gekend heeft, of, op z'n allerminst, samenleefde met broeders die hem nog gekend hadden.

Een *tweede element* voor de dateering der miniatuur geeft ons: de plaats waar zij kan gestaan hebben in den grooten oorspronkelijken codex.

Zeer onwaarschijnlijk is het, dat zij bij den aanvang ervan, dat is vóór het tractaat van den *Rike der Ghelieven* heeft gestaan. Want dan ziet men, buiten een onwaarschijnlijk gebleken toevallige verminking, geen reden waarom ze, bij de splitsing van den codex, niet meer in de *Prima Pars*, maar in de *Secunda* terecht kwam. Was zij voor het begin van den codex bestemd geweest, dan ware ook zeer waarschijnlijk het *eerste* blad van het vel waarvan het *tweede* blad, op het verso, de miniatuur draagt, door de eerste inrichters van het groote handschrift niet wit gelaten gelijk nu het geval is [2]).

Het is dan ook ten hoogste waarschijnlijk, dat bij het eerste aanleggen van den grooten codex op de miniatuur niet gedacht werd.

Werd zij later gedurende het afschrijven van den codex ontworpen, en bij de inbinding, daar het lastig geworden was

1) T. a. p., blz. 5—9.

2) Naar De Vreese is het opschrift op het recto van dat eerste witte blad van eene zeventiendeeuwsche hand. De inhoudsopgave op het verso van dat witte blad, van een hand uit het begin der XVe. Zeer zéker is het *eerste opschrift* betrekkelijk modern, en de *inhoudsopgave* van een latere hand dan die der afschrijvers van A.

Digitized by Google

ze te pas te brengen bij den reeds afgewerkten en versierden aanvang [1]), *elders* in den codex geplaatst?

Bij voorbeeld na het tractaat van den *Ghelove?* In welk geval ze bij de scheiding op haar plaats zou gebleven zijn, en een reden te meer zou bestaan voor het feit dat de splitsing op *die* plaats werd uitgevoerd.

Ofwel na het tractaat der *VII Trappen*, vóór de twee laatste tractaten? Want die tractaten zijn kort vóór of na den dood van Ruusbroec afgeschreven, naar de hooger verkregen uitkomst. In die jaren begrijpt men best, dat het verlangen rees de beeltenis van den grooten man eenigszins te bewaren. Wel geloof ik, dat het portretteeren van levenden met de bescheiden kloostergewoonten van toen minder strookt. En dat is een bezwaar te meer voor gelijktijdigheid der miniatuur met het afschrift van het begin van den grooten codex. Maar rond de jaren 1381, valt dit bezwaar. Want zelfs vóór den dood van Ruusbroec, in zijn laatste ziekelijke dagen, kon, *buiten zyn weten om*, en gezien de algemeene vereering, het portret wel beproefd zijn geworden, met het inspiratiemotief erbij. In dit geval zou, bij de verdeeling van den codex de miniatuur zijn verplaatst geweest [2]).

Geen dezer twee hypothesen is, meen ik, waarschijnlijk.

Want bij het inbinden van den codex, ook al was het begin van het handschrift eerst niet op de aanwezigheid der miniatuur berekend, lag het toch voor de hand er bij den aanvang plaats voor te maken, wat in geen geval onmogelijk was, liever dan het portret achteraan in den codex verdoken te laten.

Hier zou dan eerder uit blijken, dat de miniatuur werd vervaardigd *na* de inbinding van den grooten codex. En dan wordt het natuurlijk ze te dateeren van de splitsing van het

---

1) Aanvang die men zich naar alle waarschijnl'jkheid moet denken met opschrift, inhoudstafel en mooi verluchte eerste bladzijde (naar analogie met het begin van het *Tabernakel* in A).

2) De veronderstelde verplaatsing was niet lastig, vermits de miniatuur op een apart vel (2 bladen) werd aangebracht. Ze hangt dus met geen enkel beschreven katern samen, en moest niet afgesneden worden om te worden verplaatst.

Digitized by Google

handschrift, namelijk tusschen de jaren 1417 en 1480. Kort na de jaren 1417 leefden nog kloosterlingen te Groenendael die Ruusbroec zelf gekend hadden, en de miniatuur konden vervaardigen of inspireeren gelijk ze is. Zoo sprekend een figuur biedt ze precies wel niet, dat ze voor een naar 't leven geteekend portret zou moeten doorgaan. Integendeel [1]).

Dateert men de miniatuur van den tijd der splitsing van den grooten codex, dan begrijpt men best waarom ze vóór de *Secunda Pars*, niet voor de *Prima* werd geplaatst. De *Prima* toch had een waardig begin voor de verzameling, vermits de aanvang van den oorspronkelijk éénen codex er met de waarschijnlijke inhoudstafel en versierde eerste bladzijde bewaard bleven. In de *Secunda Pars* echter moesten, vóór het mooi verlucht begin van het Tabernakel, schutbladen worden gevoegd, en daar kon nu het vel met de miniatuur en het vooraf-gaand witte blad best voor dienen! Wel stond de miniatuur op die wijze niet bij den aanvang der verzameling, maar toch op een eereplaats, en in 't zicht, bij het begin der *Secunda Pars*.

En zoo schijnt het ons, alles samen, meer waarschijnlijk, dat de miniatuur gelijktijdig is met de splitsing van den ouden grooten codex in de twee Dietsche Partes van Miraeus.

Samenvatting.

1. Met de ontdekking, dat uit Hs. A het tractaat der *VII Sloten* werd gelicht, dat de 89 vooraan verwijderde bladen juist beantwoorden aan de noodige ruimte voor de 5 eerste tractaten van POMERIUS' lijst, meen ik op 't ware spoor te zijn gekomen van de afstamming van Hs. A.

2. Reeds werd vastgesteld door DE VREESE, dat dit Hs. identisch is te beschouwen met de *Secunda Pars* van MIRAEUS. Ik meen nu genoegzaam te hebben bewezen, dat de twee

1) In een vorige bijdrage over *Ruusbroec's geestelijke physionomie*, wees ik erop, dat een oud, zoek geraakt, schilderijtje mijns inziens heel wat meer kans heeft op een portret te gelijken. *Zie Dietsche Warande en Belfort*, 1923, Januari, blz. 1.

Digitized by Google

Dietsche deelen van MIRAEUS gelijk te stellen zijn met den verdeelden enkelen grooten Groenendaelschen codex dien de schrijver van den *Slotproloog* gekend heeft, en waaruit, naar alle waarschijnlijkheid, POMERIUS zijn volgorde opnam.

3. Hieruit volgt, dat Hs. A een overblijfsel is van het eerste groote standaardhandschrift van Groenendael. Een organische oplossing, is aldus gevonden voor de lastigste kwestie die dit handschrift deed rijzen, *en de definitieve basis schijnt hiermee gelegd voor de genealogie der groote Ruusbroec-handschriften.*

4. Als waarschijnlijk moet ik het aanzien, dat het grootste gedeelte van den oorspronkelijken codex, inbegrepen hetgeen ons in A bewaard bleef, nog vóór, maar kort vóór, Ruusbroec's dood werd afgeschreven, *en dat heel het handschrift rond de jaren 1381 tot stand kwam.*

5. Het werd, om zijn te grooten omvang, in twee gesplitst tusschen de jaren 1417 en 1480 [1]). Daar men anders, om twee gelijke deelen te bekomen, het tractaat van het *Tabernakel* had moeten splitsen, zoodat een stuk ervan in de *Prima*, een ander in de *Secunda Pars* terecht kwam, werd liever heel het *Tabernakel* naar het tweede deel verwezen, en voegde men drie tractaten die in den grooten codex achteraan kwamen, het 7e (*VII Sloten*), en de twee laatste (*Samuel* en *XII Beghinen*) bij de 5 eerste om aldus de *Prima Pars* te vormen.

6. Ook waarschijnlijk ter gelegenheid der splitsing werd de aanteekening achter in A over het thuishooren te Groenendael aangebracht.

7. Waarschijnlijker bij de splitsing werd de *miniatuur* vervaardigd en aan het hoofd der *Secunda Pars* geplaatst. Zonder de teekening waardeloos te maken, vermindert dit feit sterk de kans dat we in haar een echt portret van Ruusbroec zouden bezitten.

8. De vroegere hypothesen over toevallige beschadiging van

1) Of het jaar 1435 als het juiste tijdstip kan aangezien worden, zullen wij elders onderzoeken.

Digitized by Google

den codex waartoe A eens behoorde, worden door huidige vondst zoo goed als uitgesloten. Over een nog niet gemaakte hypothese die mij te voren langer bezig hield, vind ik het nuttig in een andere bijdrage uit te weiden, omdat de studie ervan tot een besluit voerde dat voor de Groenendaelsche handschriftenoverlevering in het algemeen, van het grootste belang is, en omdat zij tevens tot een verdere bevestiging dient der hier verkregen oplossing.

Leuven, 15 Maart. L. REYPENS, S. J.

Digitized by Google

EENIGE NOODZAKELIJKE VERBETERINGEN EN TOELICHTINGEN IN MIJN TWEEDE UITGAVE VAN HOFWIJCK.

Eens te meer ben ik, door de heusche recensie van Prof. De Vooys [1]), de welwillende en opbouwende critiek van Dr. C. H. Ph. Meijer [2]) en eene aangename briefwisseling met Mr. C. Bake, aan de juistheid eener uitspraak van mijn diepbetreurden vriend, Prof. Verdam, herinnerd: „Men raakt met Huygens nooit klaar!"

Erkentelijk voor de mij toegedeelde terechtwijzingen, haast ik mij die ter kennis der lezers van mijn boek te brengen en betuig ook der Redactie van dit Tijdschrift mijn hartelijken dank, dat zij mij daartoe in de gelegenheid wilde stellen. Om aan haar verlangen van *kortheid* te voldoen, moet ik mij tot het allernoodzakelijkste bepalen.

* * *

Bij vs. 25:

'k Will Hofwijck, als het is, 'k will Hofwijck, als 't sal wesen.
Den Vreemdelingh doen sien, den Hollander doen lesen.

had ik aangeteekend: „De vreemdeling moet het buiten *zien*, omdat hij het *Hollandsch* gedicht niet kan lezen."

Terecht voelt zich Dr. Meijer door deze verklaring niet voldaan. Z. i. doelt **H.** met het laten zien aan den vreemdeling op de uitvoerige plaat bij het gedicht. „Door plaat en gedicht kan hij vreemdeling en Hollander het buiten doen kennen, ook als het er niet meer is."

Op het eerste gezicht leek mij die verklaring aannemelijk, doch aldra rezen er bezwaren, waarvan ik maar één zal aan-

1) *Nieuwe Taalgids* XIV, bl. 265.
2) *Museum*, 29ste Jaarg. n°. 3 kol. 56 vlgg.

halen, nl. dat men wel op eene plaat kan zien, hoe Hofwijck *is*, maar niet tegelijker tijd, hoe het *zal wezen* in de toekomst.

Ik heb mij toen afgevraagd, of ik wel deed door *vreemdeling* op te vatten als *buitenlander*, die het Hollandsch niet machtig is. 't Zou toch nog al zonderling zijn, zoo **H.** Hofwijck, „een eenvoudig huisje van vertreck", aan buitenlanders als iets bijzonders wilde laten zien. Zeker, het daarop volgende *Hollander* zou eene tegenstelling van *inlander* met *buitenlander* doen vermoeden, doch het kan ook voor *vreemde bezoeker* genomen worden en juist in dezen zin bezigt hij het vs. 920:

> Dat weet de *Vreemdelingh*, de *Wandelaer van buyten*,
> Die sulcken Galery doet gissen en besluyten
> Wat van uw binnen is.

en vs. 925:

> Danckt mij toe *Vreemdelingh*, die t' uwer gunst genegen,
> Noch schooner hebb gemaeckt den schoonsten wegh der wegen.

De verklaring luidt dus: Ik wil Hofwijck, zooals het is en zooals het eenmaal zal wezen, aan den bezoeker doen zien en aan alle Hollanders (niet-bezoekers) doen lezen.

Vs. 2577 vlgg.

> Mijn trouwste Nacht-slot is, voor geen ontrouw te vreesen...
> Der vromen vriend te zijn, den boosen noyt geterght,
> Noyt ongelijck gedaen te hebben, *noch geverght.*

Ik omschreef de cursief gedrukte woorden: „noch verlangd te hebben, dat men het hun doe."

Dr. Meijer lijkt dit niet heel zuiver en vraagt: „Zou het niet eer zijn: den boozen geen onrecht gedaan, noch hun aanleiding, om 't mij te doen, gegeven. *Gevergd* dus in den zin van *opgeweckt*, *verlockt*, als in vs. 2599."

Hij ziet dan echter over 't hoofd, dat hij zoodoende **H.** tweemaal hetzelfde doet zeggen. Want wat beteekent *de boozen tergen* anders dan hen *opwekken*, *uitdagen* om leed of onrecht

Digitized by Google

te doen? **H.** zal ook wel zijn vijanden niet *opgewekt* hebben, om hem onrecht te doen; maar, had hij het gewild, dan had hij door zijne invloedrijke positie kunnen bewerken, dat hun b.v. bij sollicitaties of in rechten ongelijk gedaan werd.

Vs. 2767 vlgg.

> *mijn Rijdertjens* zijn moe:
> Sy doen de Schaetsen af, en ick de Venster toe.

en mijne aanteekening bij vs. 2775:

> Gevalt u, voor de moeyt, van 't *kinder-mael* te zijn,

„den maaltijd met mijne kinderen te deelen" stuiten bij Dr. Meijer op bezwaar.

Vooreerst meent hij, dat **H.** met *mijn Rijdertjes* waarschijnlijk niet zijn eigen kinderen, die bij hem op bezoek zijn, bedoelt, maar de jeugd uit zijne omgeving, de kinderen van bedienden of boeren; op grond, dat **H.** van zijn eigen kinderen van vs. 2634 tot 2742, dus in een honderdtal regels, niet meer rept; doch dat weegt bij mij volstrekt niet zwaar. **H.** weidt elders nog wel langer uit, eer hij tot zijn onderwerp terugkeert, b.v. als hij in zijne beschrijving van Hofwijck tot de vier huisjes aan de hoeken van zijnen tuin gekomen, van vs. 1731 tot vs. 1965 (234 regels!) over de vrijerij, de liefde en de huwelijksplichten handelt. Zou hij daarenboven de vraag, die hij vs. 2742 tot „*zijn* rappe jeughd" richt, nl. of hij zoo kwalijk had gedaan, van wat weiland in water te herscheppen, wel aan de kinderen van bedienden of boeren stellen? En zou hij, die vs. 1361, als hij heer of vrouw uitnoodigt, zijn fruittuin binnen te treden, daaraan toevoegt:

> maer Meid en Knecht staet uyt en
> Lackeyen, weest gegroet, en Pages wandelt buyten,
> Voor sulcke Kijckers zijn de sporten van dit Heck,

wel bereid en geneigd zijn bevonden, om ze op zijn vijver rondom het huis toe te laten en ze niet liever naar de Vliet hebben verwezen, die er vòòr lag?

Digitized by Google

En wat nu het *kindermaal* betreft, ik ben er zoover af te betwisten, dat *kindermaal* vandmaal of kraammaal kan beteekenen, dat ik Dr. Meijer zelfs op de volgende plaats wil wijzen, waar **H.** het in die beteekenis gebruikt, *Dagh-werck* vs. 891 vlgg. waar sprake is van het gastmaal, op hetwelk het Compromis der Edelen geteekend werd:

Vrijheid, die wij nog beleven — Die ons noyt en wilt begeven,
'T liep oock op uw *kindermael* — Lustigh over kopp en schael.

Maar hièr moet ik die beteekenis bepaald afwijzen. Het *kinder-*, *vand-* of *doopmaal* was altijd een plechtig gastmaal, waarop alleen familieleden of goede vrienden genoodigd werden, doch geen vreemdelingh of *wandelaer* van de straat werd verzocht om te komen „peist'ren" d. i. hier zooveel als: eten, wat de pot schaft. Vervolgens kan hier van een doopmaal ter eere van het gedicht Hofwijck geen sprake zijn, want, wat Dr. Meyer er ook van zeggen moge: het kind is nog niet geboren, m. a. w. *het gedicht is niet af.* De woorden vs. 2759 vlg.

Verheught U, Leser-lief, 't is met mij omgekomen
Mijn penn is afgedicht; vreest voor geen langer droomen, enz.

wijzen slechts op een *naderend* einde en mogen niet opgevat worden als slot van het gedicht. Immers dan zou de beschrijving van Hofwijck niet volledig zijn: het uitzicht, dat men van het huis geniet, en dė vermelding van zijne dierbare bibliotheek behooren daar stellig bij. Hij, die den bezoeker bij zijn „tour du propriétaire" op de geringste bijzonderheid wijst, kan stellig niet verzuimen, wat ieder eigenaar van een mooi gelegen landhuis doet, nl. op het fraaie uitzicht wijzen. Evenmin kan hij, die zelfs zijn keukengereedschap en zijn linnenkasten der vermelding waardig acht, zijne boeken en muzikale compositiën vergeten. Slechts als hij aan dezen eisch heeft voldaan, kan hij met gerust geweten het gedicht eindigen en met zelfvoldoening getuigen: *De groote Webb is af.*

Wat nu de plaatsen betreft, waar Dr. Meijer gaarne eene verklaring of breedere opheldering had gewenscht, of waar

Digitized by Google

ze te pas te brengen bij den reeds afgewerkten en versierden aanvang [1]), *elders* in den codex geplaatst?

Bij voorbeeld na het tractaat van den *Ghelove?* In welk geval ze bij de scheiding op haar plaats zou gebleven zijn, en een reden te meer zou bestaan voor het feit dat de splitsing op *die* plaats werd uitgevoerd.

Ofwel na het tractaat der *VII Trappen*, vóór de twee laatste tractaten? Want die tractaten zijn kort vóór of na den dood van Ruusbroec afgeschreven, naar de hooger verkregen uitkomst. In die jaren begrijpt men best, dat het verlangen rees de beeltenis van den grooten man eenigszins te bewaren. Wel geloof ik, dat het portretteeren van levenden met de bescheiden kloostergewoonten van toen minder strookt. En dat is een bezwaar te meer voor gelijktijdigheid der miniatuur met het afschrift van het begin van den grooten codex. Maar rond de jaren 1381, valt dit bezwaar. Want zelfs vóór den dood van Ruusbroec, in zijn laatste ziekelijke dagen, kon, *buiten zyn weten om*, en gezien de algemeene vereering, het portret wel beproefd zijn geworden, met het inspiratiemotief erbij. In dit geval zou, bij de verdeeling van den codex de miniatuur zijn verplaatst geweest [2]).

Geen dezer twee hypothesen is, meen ik, waarschijnlijk.

Want bij het inbinden van den codex, ook al was het begin van het handschrift eerst niet op de aanwezigheid der miniatuur berekend, lag het toch voor de hand er bij den aanvang plaats voor te maken, wat in geen geval onmogelijk was, liever dan het portret achteraan in den codex verdoken te laten.

Hier zou dan eerder uit blijken, dat de miniatuur werd vervaardigd *na* de inbinding van den grooten codex. En dan wordt het natuurlijk ze te dateeren van de splitsing van het

---

1) Aanvang die men zich naar alle waarschijnlijkheid moet denken met opschrift, inhoudstafel en mooi verluchte eerste bladzijde (naar analogie met het begin van het *Tabernakel* in A).

2) De veronderstelde verplaatsing was niet lastig, vermits de miniatuur op een apart vel (2 bladen) werd aangebracht. Ze hangt dus met geen enkel beschreven katern samen, en moest niet afgesneden worden om te worden verplaatst.

Digitized by Google

handschrift, namelijk tusschen de jaren 1417 en 1480. Kort na de jaren 1417 leefden nog kloosterlingen te Groenendael die Ruusbroec zelf gekend hadden, en de miniatuur konden vervaardigen of inspireeren gelijk ze is. Zoo sprekend een figuur biedt ze precies wel niet, dat ze voor een naar 't leven geteekend portret zou moeten doorgaan. Integendeel [1]).

Dateert men de miniatuur van den tijd der splitsing van den grooten codex, dan begrijpt men best waarom ze vóór de *Secunda Pars*, niet voor de *Prima* werd geplaatst. De *Prima* toch had een waardig begin voor de verzameling, vermits de aanvang van den oorspronkelijk éénen codex er met de waarschijnlijke inhoudstafel en versierde eerste bladzijde bewaard bleven. In de *Secunda Pars* echter moesten, vóór het mooi verlucht begin van het Tabernakel, schutbladen worden gevoegd, en daar kon nu het vel met de miniatuur en het vooraf-gaand witte blad best voor dienen! Wel stond de miniatuur op die wijze niet bij den aanvang der verzameling, maar toch op een eereplaats, en in 't zicht, bij het begin der *Secunda Pars*. *En zoo schijnt het ons, alles samen, meer waarschijnlijk, dat de miniatuur gelijktijdig is met de splitsing van den ouden grooten codex in de twee Dietsche Partes van Miraeus.*

Samenvatting.

1. Met de ontdekking, dat uit Hs. A het tractaat der *VII Sloten* werd gelicht, dat de 89 vooraan verwijderde bladen juist beantwoorden aan de noodige ruimte voor de 5 eerste tractaten van POMERIUS' lijst, meen ik op 't ware spoor te zijn gekomen van de afstamming van Hs. A.

2. Reeds werd vastgesteld door DE VREESE, dat dit Hs. identisch is te beschouwen met de *Secunda Pars* van MIRAEUS. Ik meen nu genoegzaam te hebben bewezen, dat de twee

---

1) In een vorige bijdrage over *Ruusbroec's geestelijke physionomie*, wees ik erop, dat een oud, zoek geraakt, schilderijtje mijns inziens heel wat meer kans heeft op een portret te gelijken. Zie *Dietsche Warande en Belfort*, 1923, Januari, blz. 1.

Digitized by Google

Dietsche deelen van MIRAEUS gelijk te stellen zijn met den verdeelden enkelen grooten Groenendaelschen codex dien de schrijver van den *Slotproloog* gekend heeft, en waaruit, naar alle waarschijnlijkheid, POMERIUS zijn volgorde opnam.

3. Hieruit volgt, dat Hs. A een overblijfsel is van het eerste groote standaardhandschrift van Groenendael. Een organische oplossing, is aldus gevonden voor de lastigste kwestie die dit handschrift deed rijzen, *en de definitieve basis schijnt hiermee gelegd voor de genealogie der groote Ruusbroec-handschriften.*

4. Als waarschijnlijk moet ik het aanzien, dat het grootste gedeelte van den oorspronkelijken codex, inbegrepen hetgeen ons in A bewaard bleef, nog vóór, maar kort vóór, Ruusbroec's dood werd afgeschreven, *en dat heel het handschrift rond de jaren 1381 tot stand kwam.*

5. Het werd, om zijn te grooten omvang, in twee gesplitst tusschen de jaren 1417 en 1480 [1]). Daar men anders, om twee gelijke deelen te bekomen, het tractaat van het *Tabernakel* had moeten splitsen, zoodat een stuk ervan in de *Prima*, een ander in de *Secunda Pars* terecht kwam, werd liever heel het *Tabernakel* naar het tweede deel verwezen, en voegde men drie tractaten die in den grooten codex achteraan kwamen, het 7e (*VII Sloten*), en de twee laatste (*Samuel* en *XII Beghinen*) bij de 5 eerste om aldus de *Prima Pars* te vormen.

6. Ook waarschijnlijk ter gelegenheid der splitsing werd de aanteekening achter in A over het thuishooren te Groenendael aangebracht.

7. Waarschijnlijker bij de splitsing werd de *miniatuur* vervaardigd en aan het hoofd der *Secunda Pars* geplaatst. Zonder de teekening waardeloos te maken, vermindert dit feit sterk de kans dat we in haar een echt portret van Ruusbroec zouden bezitten.

8. De vroegere hypothesen over toevallige beschadiging van

1) Of het jaar 1435 als het juiste tijdstip kan aangezien worden, zullen wij elders onderzoeken.

Digitized by Google

den codex waartoe A eens behoorde, worden door huidige vondst zoo goed als uitgesloten. Over een nog niet gemaakte hypothese die mij te voren langer bezig hield, vind ik het nuttig in een andere bijdrage uit te weiden, omdat de studie ervan tot een besluit voerde dat voor de Groenendaelsche handschriftenoverlevering in het algemeen, van het grootste belang is, en omdat zij tevens tot een verdere bevestiging dient der hier verkregen oplossing.

Leuven, 15 Maart. L. REYPENS, S. J.

Digitized by Google

EENIGE NOODZAKELIJKE VERBETERINGEN EN TOELICHTINGEN IN MIJN TWEEDE UITGAVE VAN HOFWIJCK.

Eens te meer ben ik, door de heusche recensie van Prof. De Vooys [1]), de welwillende en opbouwende critiek van Dr. C. H. Ph. Meijer [2]) en eene aangename briefwisseling met Mr. C. Bake, aan de juistheid eener uitspraak van mijn diep-betreurden vriend, Prof. Verdam, herinnerd: „Men raakt met Huygens nooit klaar!"

Erkentelijk voor de mij toegedeelde terechtwijzingen, haast ik mij die ter kennis der lezers van mijn boek te brengen en betuig ook der Redactie van dit Tijdschrift mijn hartelijken dank, dat zij mij daartoe in de gelegenheid wilde stellen. Om aan haar verlangen van *kortheid* te voldoen, moet ik mij tot het allernoodzakelijkste bepalen.

* * *

Bij vs. 25:

'k Will Hofwijck, als het is, 'k will Hofwijck, als 't sal wesen.
Den Vreemdelingh doen sien, den Hollander doen lesen,

had ik aangeteekend: „De vreemdeling moet het buiten zien, omdat hij het *Hollandsch* gedicht niet kan lezen."

Terecht voelt zich Dr. Meijer door deze verklaring niet voldaan. Z. i. doelt **H.** met het laten zien aan den vreemdeling op de uitvoerige plaat bij het gedicht. „Door plaat en gedicht kan hij vreemdeling en Hollander het buiten doen kennen, ook als het er niet meer is."

Op het eerste gezicht leek mij die verklaring aannemelijk, doch aldra rezen er bezwaren, waarvan ik maar één zal aan-

1) *Nieuwe Taalgids* XIV, bl. 265.
2) *Museum*, 29ste Jaarg. n°. 3 kol. 56 vlgg.

Digitized by Google

halen, nl. dat men wel op eene plaat kan zien, hoe Hofwijck *is*, maar niet tegelijker tijd, hoe het *zal wezen* in de toekomst.

Ik heb mij toen afgevraagd, of ik wel deed door *vreemdeling* op te vatten als *buitenlander*, die het Hollandsch niet machtig is. 't Zou toch nog al zonderling zijn, zoo **H.** Hofwijck, „een eenvoudig huisje van vertreck", aan buitenlanders als iets bijzonders wilde laten zien. Zeker, het daarop volgende *Hollander* zou eene tegenstelling van *inlander* met *buitenlander* doen vermoeden, doch het kan ook voor *vreemde bezoeker* genomen worden en juist in dezen zin bezigt hij het vs. 920:

> Dat weet de *Vreemdelingh*, de *Wandelaer van buyten*,
> Die sulcken Galery doet gissen en besluyten
> Wat van uw binnen is.

en vs. 925:

Danckt mij toe *Vreemdelingh*, die t' uwer gunst genegen,
Noch schooner hebb gemaeckt den schoonsten wegh der wegen.

De verklaring luidt dus: Ik wil Hofwijck, zooals het is en zooals het eenmaal zal wezen, aan den bezoeker doen zien en aan alle Hollanders (niet-bezoekers) doen lezen.

Vs. 2577 vlgg.

Mijn trouwste Nacht-slot is, voor geen ontrouw te vreesen...
Der vromen vriend te zijn, den boosen noyt geterght,
Noyt ongelijck gedaen te hebben, *noch geverght*.

Ik omschreef de cursief gedrukte woorden: „noch verlangd te hebben, dat men het hun doe."

Dr. Meijer lijkt dit niet heel zuiver en vraagt: „Zou het niet eer zijn: den boozen geen onrecht gedaan, noch hun aanleiding, om 't mij te doen, gegeven. *Gevergd* dus in den zin van *opgeweckt*, *verlockt*, als in vs. 2599."

Hij ziet dan echter over 't hoofd, dat hij zoodoende **H.** tweemaal hetzelfde doet zeggen. Want wat beteekent *de boozen tergen* anders dan hen *opwekken*, *uitdagen* om leed of onrecht

Digitized by Google

te doen? **H.** zal ook wel zijn vijanden niet *opgewekt* hebben, om hem onrecht te doen; maar, had hij het gewild, dan had hij door zijne invloedrijke positie kunnen bewerken, dat hun b.v. bij sollicitaties of in rechten ongelijk gedaan werd.

Vs. 2767 vlgg.

mijn Rijdertjens zijn moe:
Sy doen de Schaetsen af, en ick de Venster toe.

en mijne aanteekening bij vs. 2775:

Gevalt u, voor de moeyt, van 't *kinder-mael* te zijn,

„den maaltijd met mijne kinderen te deelen" stuiten bij Dr. Meijer op bezwaar.

Vooreerst meent hij, dat **H.** met *mijn Rijdertjes* waarschijnlijk niet zijn eigen kinderen, die bij hem op bezoek zijn, bedoelt, maar de jeugd uit zijne omgeving, de kinderen van bedienden of boeren; op grond, dat **H.** van zijn eigen kinderen van vs. 2634 tot 2742, dus in een honderdtal regels, niet meer rept; doch dat weegt bij mij volstrekt niet zwaar. **H.** weidt elders nog wel langer uit, eer hij tot zijn onderwerp terugkeert, b.v. als hij in zijne beschrijving van Hofwijck tot de vier huisjes aan de hoeken van zijnen tuin gekomen, van vs. 1731 tot vs. 1965 (234 regels!) over de vrijerij, de liefde en de huwelijksplichten handelt. Zou hij daarenboven de vraag, die hij vs. 2742 tot „*zijn* rappe jeughd" richt, nl. of hij zoo kwalijk had gedaan, van wat weiland in water te herscheppen, wel aan de kinderen van bedienden of boeren stellen? En zou hij, die vs. 1361, als hij heer of vrouw uitnoodigt, zijn fruittuin binnen te treden, daaraan toevoegt:

maer Meid en Knecht staet uyt en
Lackeyen, weest gegroet, en Pages wandelt buyten,
Voor sulcke Kijckers zijn de sporten van dit Heck,

wel bereid en geneigd zijn bevonden, om ze op zijn vijver rondom het huis toe te laten en ze niet liever naar de Vliet hebben verwezen, die er vòòr lag?

Digitized by Google

En wat nu het *kindermaal* betreft, ik ben er zoover af te betwisten, dat *kindermaal* vandmaal of kraammaal kan beteekenen, dat ik Dr. Meijer zelfs op de volgende plaats wil wijzen, waar **H.** het in die beteekenis gebruikt, *Dagh-werck* vs. 891 vlgg. waar sprake is van het gastmaal, op hetwelk het Compromis der Edelen geteekend werd:

Vrijheid, die wij nog beleven — Die ons noyt en wilt begeven,
'T liep oock op uw *kindermael* — Lustigh over kopp en schael.

Maar hièr moet ik die beteekenis bepaald afwijzen. Het *kinder-*, *vand-* of *doopmaal* was altijd een plechtig gastmaal, waarop alleen familieleden of goede vrienden genoodigd werden, doch geen vreemdelingh of *wandelaer* van de straat werd verzocht om te komen „peist'ren" d. i. hier zooveel als: eten, wat de pot schaft. Vervolgens kan hier van een doopmaal ter eere van het gedicht Hofwijck geen sprake zijn, want, wat Dr. Meyer er ook van zeggen moge: het kind is nog niet geboren, m. a. w. *het gedicht is niet af.* De woorden vs. 2759 vlg.

Verheught U, Leser-lief, 't is met mij omgekomen
Mijn penn is afgedicht; vreest voor geen langer droomen, enz.

wijzen slechts op een *naderend* einde en mogen niet opgevat worden als slot van het gedicht. Immers dan zou de beschrijving van Hofwijck niet volledig zijn: het uitzicht, dat men van het huis geniet, en dė vermelding van zijne dierbare bibliotheek behooren daar stellig bij. Hij, die den bezoeker bij zijn „tour du propriétaire" op de geringste bijzonderheid wijst, kan stellig niet verzuimen, wat ieder eigenaar van een mooi gelegen landhuis doet, nl. op het fraaie uitzicht wijzen. Evenmin kan hij, die zelfs zijn keukengereedschap en zijn linnenkasten der vermelding waardig acht, zijne boeken en muzikale compositiën vergeten. Slechts als hij aan dezen eisch heeft voldaan, kan hij met gerust geweten het gedicht eindigen en met zelfvoldoening getuigen: *De groote Webb is af.*

Wat nu de plaatsen betreft, waar Dr. Meijer gaarne eene verklaring of breedere opheldering had gewenscht, of waar

Digitized by Google

hij eene woordspeling voorbij gegaan acht, zal ik kortheidshalve slechts die aanhalen, waarmede ik mij vereenigen kan, de overigen aan het bescheiden oordeel der lezers overlatende.

Ik neem dus over de opmerking aangaande vs. 1501: *overheeren*; vs. 2001: *Die al dat Boomen kunt*; en vooral vs. 2618 vlgg.: *Mijn Bleck en Silverwerck.* Aangaande dit laatste had ik in mijne aanteekening vrijwel onbeslist gelaten, of men *Bleck en* gescheiden moest lezen en dus *Bleck* als een subst. opvatten, dan wel of men het als aaneengeschreven en dus voor een adject. moest houden. Ik ben thans overtuigd, dat het laatste de voorkeur verdient, niet alleen wegens het door Dr. Meijer aangevoerde, maar vooral omdat **H.** in vs. 2623 van *yser overtent* spreekt, wat klaarblijkelijk op *blecken Silverwerck* terugwijst.

Onder de door Dr. Meijer opgemerkte woordspelingen acht ik voornamelijk aannemelijk die van vs. 639, waar **H.** zegt, dat hij Heer in 't groen van Roodenbergh is geworden. Als de naam *Juffertje in 't groen* voor de plant *Nigelia damascena* reeds in de 17de eeuw bestond, dan is het zeer mogelijk, dat **H.** daarop gezinspeeld heeft. Maar dat het tevens eene toespeling op Theodore Roodenburgh zou bevatten, lijkt mij te gezocht: „man muss nicht zuviel hineininterpretieren."

* * *

Aan eene omvangrijke correspondentie met den voortreflijken Huygens-kenner Mr. C. Bake, dank ik ook enkele waardevolle verbeteringen.

Bl. 16, Aant. 3: Aan het cijfer 379,000,000 is eene nul te veel.

Bl. 22, Aant. 8. *wijkplaats van 't Hof.* Mr. Bake merkt terecht op dat mijne bedoeling beter zou uitkomen door te verklaren: *plaats, waar men het hof ontwijkt.*

Bl. 59, vs. 947 vlg.

Ghy lett op d' eerste meest, ick op de tweede straff,
En, krijght ghy *d' ander* toe, soo denkt, dat komt' er af.

Digitized by Google

Ik teekende aan: krijgt gij de andere (de tweede) er bij. Mr. Bake merkt terecht op, dat *de tweede* moet *de eerste* zijn.

Bl. 71, vs. 1261 vlgg.

Denckt aan het hoogh gebouw van balcken verr gebrocht
Dat geen vervuyl en kent van Spinnewebs gedrocht.

Waarschijnlijk zal **H.**, wat hij van de *Groote zaal* medegedeelt, wel ontleend hebben aan P. Bor, die in zijn *Oorspronck der Nederl. Beroerten* IX, 142 (a°. 1621) schrijft: „een seer heerlycke groote ende magnifycke zale, lanck thien ende een halve roede; breed vyff roeden binnen muyren, ende de diepte van de cap sesthalve roede, een heerlyck gebou van Yrlantsch houtwerck daer geen spinnencoppen in groeyen."

In het *Historisch Verhael over het afsterven van Prins Mauritius* door Daniël Souterus tot Haarlem a°. 1626 fol. 180, door A. Ising geciteerd in *Het Binnenhof* heet het:

„Men segt, dat dese Sale ghetimmert is van Yrlandsch hout, d'welck van sulcken aerdt is, dattet nemmermeer verrottet." Wat Bilderdijk beweert, als zouden de balken van *cederhout* door den voorzaat van Willem II uit *Palestina* gebracht zijn, zal dus wel een sprookje zijn. Ook aan de legende van het *onvermolmbaar* hout, waar volgens Bor „gheen spinnencoppen in groeyen" zouden, maakt A. Ising een einde door er op te wijzen, dat bij het afbreken in 1861 het houtwerk wel degelijk bedorven en verrot bleek.

Bl. 96 vs. 1933, vlg.

Als 't Mans hert open gingh en veilde sijn gedachten
Sijn minst was weder-gunst van 't Vrouwen-hert te wachten
Of 't was een mancke minn.

Mijne aant. *'t minste, waarop hij aanspraak kon maken*, is moeilijk overeen te brengen met vs. 1937 vlgg.

Want wien waer 't mogelick een spijtig' gast t' onthaelen,

en moet dus in het tegengestelde veranderd worden: 't minste, wat hij (van zijn kant) doen kon, enz.

Digitized by Google

Bl. 105 vs. 105:

En oordeelt sittende van 't *naeste* spelend paer

Ik teekende aan *naeste*: in de nabijheid. Mr. Bake verbetert terecht: *'t naestvolgende.* De spelers volgen elkander bij paren op.

En hiermede wensch ik allen gebruikers van mijne Hofwijck-uitgave bestendig heil.

Elsene bij Brussel, 16 April 1923. H. J. EYMAEL.

Naschrift. In een zeer lezenswaardig artikel: *Een Cartographische Vraag* (Tijdschrift v. h. Aardrk. Genootschap, 2de Serie, dl. XI, 3) vestigt Dr. J. W. Muller er de aandacht op, dat Huygens zeer dikwijls de Hoofdwindstreken noemt, waar de Tusschenstreken op hare plaats zouden zijn, b. v. Noord voor Noord ten Westen, Noordnoordwest of Noordwest ten Noorden, en dat die vereenvoudiging der plaatsaanduiding steeds in dezelfde richting (een kwartslag naar links, nooit naar rechts!) geschiedt. Dit schijnt op een destijds langs onze kust heerschend gebruik te wijzen en de lezer van Hofwijck zal goed doen met hierop te letten.

In verband hiermede wijs ik er op, dat Mr. Bake in een gedrukt stuk aantoont, dat een groot deel van het tegenwoordige Zuid-Holland, waaronder den Haag en omstreken, destijds in aardrijkskundigen zin, tot Noord-Holland gerekend werden, wat voor de verklaring van vs. 33 van belang is.

Digitized by Google

KLEINE MEDEDEELINGEN.

118. HET ZUIDLIMBURGSCH PTC. OP -ENTEERE.

In Zuidlimburgsch *loupentéere*, *loopentéere* 'al loopend', *s(j)peulentéere* 'al spelend' enz. enz. is — zoo heeft men gezegd — de *n* bewaard welke de inf. mist. M. i. is de gangbare opvatting (inf. + raadselachtig suffix *-téere*) verwerpelijk. Veeleer is compositie aan te nemen met het subst. dat in 't mnl. *tiere* luidt en o. a. beteekent 'aard, wijs'. Iets *spelenderwijs* doen en iets *al spelend* doen is veelal verwisselbaar; iets *pratenderwijs* onder de aandacht brengen is 'iets *al pratend* o. de a. b.' Gaat men zoo uit van **loopender tiere*, dan is het verlies van toonloos *er* na toonloos *en*, vooral vóór *r* in de tweede volgende syllabe, bijzonder begrijpelijk in zulk een vaste verbinding. Evenwel zijn we niet genoodzaakt die syncope aan te nemen, want men kan een adverbialen acc. gebezigd hebben, en in **loopende tiere* was sync. tusschen *d* en *t* haast onvermijdelijk; syntactisch is dan te vgl. o. a. mnl. *hoedane wijs* en *hoegedaen wijs* naast *hoegedaenre wijs*. Wellicht is de vorm op beide wijzen ontstaan. Of soms voor geheel Zuid-Limburg *ou* in *loupen* en *ee* in *t..re* destijds gold, valt hier niet te onderzoeken. Wel moet opgemerkt, dat *ee* niets opvallends heeft; zoo is 'liep' èn in Maastricht èn in Heerle *leep*; z. verder Houben en Jongeneel.

Groningen. W. DE VRIES.

---

119. EEN BRIEF VAN DOUSA AAN ROEMER VISSCHER.

Roemers versje (Q. VI, 3):

Heer, u brief is my ghecomen te hant,
Daer ghy om mijn te prysen oeffent u verstant:
Dan als ghy van my seght al dat ghy denkt of weet,
Soo zijt ghy een ongevallich Waersegger, en een goed Poeet.

is het antwoord op een elegie van Dousa, *Ad Romulum Piscarium*, een gedicht vol uitbundigen lof aan het adres van zijn Amster-

Digitized by Google

damschen gastvriend en voor het eerst gedrukt in 1586 [1]). Er blijkt uit, dat Dousa met Roemers gedichten in kennis is gekomen door Van Hout, die ze prees om hun snedigen inhoud, terwijl ik er tevens uit meen te mogen opmaken, dat Roemer Visscher een welkom gast geweest is in het gezelschap der dichters, die in de „nieuwe universiteyt der Stad Leyden", vermoedelijk onder leiding van Jan van Hout, de Latijnsche of Nederduitsche poëzie beoefenden [2]). Immers Dousa verklaart, dat de deuren van het Lycaeum (= de Leidsche universiteit) zich als vanzelf, bij Roemers komst, voor hem openen. Voor het overige prijst dan Dousa's lofdicht in Roemer Visscher vooral den taalzuiveraar en den dichter: den taalzuiveraar, die onze taal, nu ongeëerd en geenszins van vreemde smetten vrij, weldra tot de evenknie zal maken van het Latijn; en den dichter, dien hij, met Van Hout [3]), tegenover de Rederijkers stelt, wier gerijmel onze taal verbasterd en ons tooneel tot een bespotting heeft gemaakt.

„Hoe is toch", zoo vraagt Dousa ten slotte, „met uw liefde tot de vaderlandsche dichtkunst uw naam Romulus te rijmen? In de eerste plaats verdient ge dien, omdat ge Rome zoo door en door kent [4]). Maar ook doordat, gelijk Romulus de Sabijnsche maagden roofde om ze voor zijn stadgenooten tot vrouwen te bestemmen, gij „raptu meliore" de Romeinsche Muzen gehuwd hebt aan den Nederlandschen Mercurius".

---

1) Iani Dousae à Noortwyck Odarum Britannicarum Liber... (1586), Eleg. II, I.
2) Vgl. Prinsen, De Nederl. Renaiss.-dichter Jan van Hout, 155, 164.
3) Eleg. II, II.
4) Dousa maakt hier melding van een boekwerk, in het bezit van den bekenden Leidschen oudheidkundige Cornelis Claesz. v. Aken, en afkomstig van Roemer Visscher, bevattende een uitvoerige beschrijving van Rome's oudheden. Waarschijnlijk was het door R. op een reis vanuit Italië meegebracht.

N. VAN DER LAAN.

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

Tweede Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1923.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

JOHANNES RUUSBROEC EN DE DUITSCHE MYSTIEK.

II. [1])

De officieele bestrijding van Meister Eckhart's leer door de Katholieke Kerk is, door de invloed die van zijn kettersche werken is uitgegaan, gerechtvaardigd gebleken te zijn. Het kon de Kerk weinig baten dat Eckhart inzag welke gevaarlijke kiemen zijn uitgestrooide zaad bevatte, want niet door de persoon te treffen, maar alleen door het brandmerken van de meest gevaarlijke gedeelten der leer bestond er althans eenige kans om de al te welig tierende uitspruitsels te knotten.

De leer van 's menschen vrijwording door de verbintenis van eigen wil met God's genade, en de vrijheid, die voor het individu uit deze werkzaamheid scheen voort te spruiten, moesten groote bekoring uitoefenen op de hoorders van een man, die de kunst verstond om door overtuiging en overwicht groote invloed uit te oefenen.

En toch is het de verheven leer, vrucht van wijsgeerige studie en denkkracht, niet altijd gelukkig vergaan; de menigte, waarin gistende krachten sluimerden, heeft de geschriften, gesteld als ze waren in de eigen, gemeenzame taal, al spoedig als haar eigendom beschouwd. De terminologie, voor een goed deel door Eckhart geschapen of voor nieuwe waarden gebezigd, werd als gangbare munt te spoedig alledaagsch, en vooral die woorden, welke in andere beteekenis overbekend waren, liepen gevaar om in 't verband der mystieke leer verkeerd begrepen of ook met opzet verkeerd uitgelegd te worden.

Het woord „vrij" moet een geweldige bekoring bezeten hebben, wanneer we zien dat een wijdvertakte sekte die Eckhart's leer meende aan te hangen, de naam van *Vrije Geesten* droeg. Het woord *frî*, van de ziel en de geest gezegd, heeft

1) Zie voor het eerste gedeelte *Tijdschr.* XLI, 1—23.

Digitized by Google

Bl. 105 vs. 105:

En oordeelt sittende van 't *naeste* spelend paer

Ik teekende aan *naeste*: in de nabijheid. Mr. Bake verbetert terecht: *'t naestvolgende.* De spelers volgen elkander bij paren op.

En hiermede wensch ik allen gebruikers van mijne Hofwijck-uitgave bestendig heil.

Elsene bij Brussel, 16 April 1923. H. J. EYMAEL.

Naschrift. In een zeer lezenswaardig artikel: *Een Cartographische Vraag* (Tijdschrift v. h. Aardrk. Genootschap, 2de Serie, dl. XI, 3) vestigt Dr. J. W. Muller er de aandacht op, dat Huygens zeer dikwijls de Hoofdwindstreken noemt, waar de Tusschenstreken op hare plaats zouden zijn, b. v. Noord voor Noord ten Westen, Noordnoordwest of Noordwest ten Noorden, en dat die vereenvoudiging der plaatsaanduiding steeds in dezelfde richting (een kwartslag naar links, nooit naar rechts!) geschiedt. Dit schijnt op een destijds langs onze kust heerschend gebruik te wijzen en de lezer van Hofwijck zal goed doen met hierop te letten.

In verband hiermede wijs ik er op, dat Mr. Bake in een gedrukt stuk aantoont, dat een groot deel van het tegenwoordige Zuid-Holland, waaronder den Haag en omstreken, destijds in aardrijkskundigen zin, tot Noord-Holland gerekend werden, wat voor de verklaring van vs. 33 van belang is.

Digitized by Google

KLEINE MEDEDEELINGEN.

118. HET ZUIDLIMBURGSCH PTC. OP -ENTEERE.

In Zuidlimburgsch *loupentéere*, *loopentéere* 'al loopend', *s(j)peulentéere* 'al spelend' enz. enz. is — zoo heeft men gezegd — de *n* bewaard welke de inf. mist. M. i. is de gangbare opvatting (inf. + raadselachtig suffix *-téere*) verwerpelijk. Veeleer is compositie aan te nemen met het subst. dat in 't mnl. *tiere* luidt en o. a. beteekent 'aard, wijs'. Iets *spelenderwijs* doen en iets *al spelend* doen is veelal verwisselbaar; iets *pratenderwijs* onder de aandacht brengen is 'iets *al pratend* o. de a. b.' Gaat men zoo uit van **loopender tiere*, dan is het verlies van toonloos *er* na toonloos *en*, vooral vóór *r* in de tweede volgende syllabe, bijzonder begrijpelijk in zulk een vaste verbinding. Evenwel zijn we niet genoodzaakt die syncope aan te nemen, want men kan een adverbialen acc. gebezigd hebben, en in **loopende tiere* was sync. tusschen *d* en *t* haast onvermijdelijk; syntáctisch is dan te vgl. o. a. mnl. *hoedane wijs* en *hoegedaen wijs* naast *hoegedaenre wijs*. Wellicht is de vorm op beide wijzen ontstaan. Of soms voor geheel Zuid-Limburg *ou* in *loupen* en *ee* in *t..re* destijds gold, valt hier niet te onderzoeken. Wel moet opgemerkt, dat *ee* niets opvallends heeft; zoo is 'liep' èn in Maastricht èn in Heerle *leep*; z. verder Houben en Jongeneel.

Groningen. W. DE VRIES.

---

119. EEN BRIEF VAN DOUSA AAN ROEMER VISSCHER.

Roemers versje (Q. VI, 3):

Heer, u brief is my ghecomen te hant,
Daer ghy om mijn te prysen oeffent u verstant:
Dan als ghy van my seght al dat ghy denkt of weet,
Soo zijt ghy een ongevallich Waersegger, en een goed Poeet.

is het antwoord op een elegie van Dousa, *Ad Romulum Piscarium*, een gedicht vol uitbundigen lof aan het adres van zijn Amster-

Digitized by Google

damschen gastvriend en voor het eerst gedrukt in 1586 [1]). Er blijkt uit, dat Dousa met Roemers gedichten in kennis is gekomen door Van Hout, die ze prees om hun snedigen inhoud, terwijl ik er tevens uit meen te mogen opmaken, dat Roemer Visscher een welkom gast geweest is in het gezelschap der dichters, die in de „nieuwe universiteyt der Stad Leyden", vermoedelijk onder leiding van Jan van Hout, de Latijnsche of Nederduitsche poëzie beoefenden [2]). Immers Dousa verklaart, dat de deuren van het Lycaeum (= de Leidsche universiteit) zich als vanzelf, bij Roemers komst, voor hem openen. Voor het overige prijst dan Dousa's lofdicht in Roemer Visscher vooral den taalzuiveraar en den dichter: den taalzuiveraar, die onze taal, nu ongeëerd en geenszins van vreemde smetten vrij, weldra tot de evenknie zal maken van het Latijn; en den dichter, dien hij, met Van Hout [3]), tegenover de Rederijkers stelt,wier gerijmel onze taal verbasterd en ons tooneel tot een bespotting heeft gemaakt.

„Hoe is toch", zoo vraagt Dousa ten slotte, „met uw liefde tot de vaderlandsche dichtkunst uw naam Romulus te rijmen? In de eerste plaats verdient ge dien, omdat ge Rome zoo door en door kent [4]). Maar ook doordat, gelijk Romulus de Sabijnsche maagden roofde om ze voor zijn stadgenooten tot vrouwen te bestemmen, gij „raptu meliore" de Romeinsche Muzen gehuwd hebt aan den Nederlandschen Mercurius".

---

1) Iani Dousae à Noortwyck Odarum Britannicarum Liber... (1586), Eleg. II, I.
2) Vgl. Prinsen, De Nederl. Renaiss.-dichter Jan van Hout, 155, 164.
3) Eleg. II, II.
4) Dousa maakt hier melding van een boekwerk, in het bezit van den bekenden Leidschen oudheidkundige Cornelis Claesz. v. Aken, en afkomstig van Roemer Visscher, bevattende een uitvoerige beschrijving van Rome's oudheden. Waarschijnlijk was het door R. op een reis vanuit Italië meegebracht.

N. VAN DER LAAN.

Digitized by Google

37

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

v. 42

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

Tweede Aflevering.

N. 2

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1923.

Digitized by Google

damschen gastvriend en voor het eerst gedrukt in 1586 [1]). Er blijkt uit, dat Dousa met Roemers gedichten in kennis is gekomen door Van Hout, die ze prees om hun snedigen inhoud, terwijl ik er tevens uit meen te mogen opmaken, dat Roemer Visscher een welkom gast geweest is in het gezelschap der dichters, die in de „nieuwe universiteyt der Stad Leyden", vermoedelijk onder leiding van Jan van Hout, de Latijnsche of Nederduitsche poëzie beoefenden [2]). Immers Dousa verklaart, dat de deuren van het Lycaeum (= de Leidsche universiteit) zich als vanzelf, bij Roemers komst, voor hem openen. Voor het overige prijst dan Dousa's lofdicht in Roemer Visscher vooral den taalzuiveraar en den dichter: den taalzuiveraar, die onze taal, nu ongeëerd en geenszins van vreemde smetten vrij, weldra tot de evenknie zal maken van het Latijn; en den dichter, dien hij, met Van Hout [3]), tegenover de Rederijkers stelt, wier gerijmel onze taal verbasterd en ons tooneel tot een bespotting heeft gemaakt.

„Hoe is toch", zoo vraagt Dousa ten slotte, „met uw liefde tot de vaderlandsche dichtkunst uw naam Romulus te rijmen? In de eerste plaats verdient ge dien, omdat ge Rome zoo door en door kent [4]). Maar ook doordat, gelijk Romulus de Sabijnsche maagden roofde om ze voor zijn stadgenooten tot vrouwen te bestemmen, gij „raptu meliore" de Romeinsche Muzen gehuwd hebt aan den Nederlandschen Mercurius".

---

1) Iani Dousae à Noortwyck Odarum Britannicarum Liber... (1586), Eleg. II, I.
2) Vgl. Prinsen, De Nederl. Renaiss.-dichter Jan van Hout, 155, 164.
3) Eleg. II, II.
4) Dousa maakt hier melding van een boekwerk, in het bezit van den bekenden Leidschen oudheidkundige Cornelis Claesz. v. Aken, en afkomstig van Roemer Visscher, bevattende een uitvoerige beschrijving van Rome's oudheden. Waarschijnlijk was het door R. op een reis vanuit Italië meegebracht.

N. VAN DER LAAN.

Digitized by Google

37

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

---

v. 42

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

Tweede Aflevering.

N. 2

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1923.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

JOHANNES RUUSBROEC EN DE DUITSCHE MYSTIEK.

II. [1])

De officieele bestrijding van Meister Eckhart's leer door de Katholieke Kerk is, door de invloed die van zijn kettersche werken is uitgegaan, gerechtvaardigd gebleken te zijn. Het kon de Kerk weinig baten dat Eckhart inzag welke gevaarlijke kiemen zijn uitgestrooide zaad bevatte, want niet door de persoon te treffen, maar alleen door het brandmerken van de meest gevaarlijke gedeelten der leer bestond er althans eenige kans om de al te welig tierende uitspruitsels te knotten.

De leer van 's menschen vrijwording door de verbintenis van eigen wil met God's genade, en de vrijheid, die voor het individu uit deze werkzaamheid scheen voort te spruiten, moesten groote bekoring uitoefenen op de hoorders van een man, die de kunst verstond om door overtuiging en overwicht groote invloed uit te oefenen.

En toch is het de verheven leer, vrucht van wijsgeerige studie en denkkracht, niet altijd gelukkig vergaan; de menigte, waarin gistende krachten sluimerden, heeft de geschriften, gesteld als ze waren in de eigen, gemeenzame taal, al spoedig als haar eigendom beschouwd. De terminologie, voor een goed deel door Eckhart geschapen of voor nieuwe waarden gebezigd, werd als gangbare munt te spoedig alledaagsch, en vooral die woorden, welke in andere beteekenis overbekend waren, liepen gevaar om in 't verband der mystieke leer verkeerd begrepen of ook met opzet verkeerd uitgelegd te worden.

Het woord „vrij" moet een geweldige bekoring bezeten hebben, wanneer we zien dat een wijdvertakte sekte die Eckhart's leer meende aan te hangen, de naam van *Vrije Geesten* droeg. Het woord *frî*, van de ziel en de geest gezegd, heeft

1) Zie voor het eerste gedeelte *Tijdschr.* XLI, 1—23.

bij Eckhart de beteekenis: „onbevangen, niet belast of gehinderd door indrukken van buiten, en dus rein en geheel gereed om God's inwerking te ondergaan". We hebben gezien hoe de meester gewaarschuwd heeft: een goed werk is beter dan stille, eenzame beschouwing, het heeft niet gebaat: de „valsche ledigheid" van vele zijner aanhangers heeft terecht felle bestrijding uitgelokt.

In Ruusbroec's eerste werk zijn er slechts weinig sporen te vinden van een besef dat er dreigende gevaren bestonden. We zagen hoe Eckhart's woorden: „und alles des menschen werc diu würket got lûterlîchen" werden verzacht tot *goede* werken, een aanwijzing die des te grooter beteekenis krijgt, wanneer we zien hoe Ruusbroec in de Brulocht, in het hoofdstuk „van eenre ander partien verkeerder menschen" deze kenmerkt: „Ende hier omme segghen si dat si God lidende menschen sijn ende selve niet en werken maer God werket al hare werken. Ende dese segghen oec dat si ghene sonde en moghen doen, want God werket de werke ende si sijn alles ledich".

Brandmerken alleen is niet meer genoeg, actieve strijd wordt gebiedend noodzakelijk. In Nederland zoowel als in Duitschland moet de sekte berucht zijn geweest, en het is opmerkelijk hoe Ruusbroec en Tauler soms in woordelijk gelijkluidende zinnen tegen hen te velde trekken. Men vergelijke: Ruusbroec spreekt in de Brulocht van hun *raste in valscher ledicheden* (169, 18), zoo ook Tauler 250, 6: *valsche lidikeit* en *raste* (r. 24). Ze zijn bij Ruusbroec: *die quaetste ende die scadelijcste die leven* (175, 11), *dese mach men qualike bekennen* (176, 19), daarom zijn ze *alsoe sere te scuwene alse die viant van der hellen* (177, 10). Tauler, in preek 40, blz. 167, 7—25: so werdent si *die bösten die lebent*, *und die schedelichesten* menschen (r. 11), *dise sol man me fliehen wan den vijent* (r. 23), wan *das si nút wol ensint ze bekennent* (r. 25). Tauler noemt als de ondeugden, waartoe de duivel hen verleidt: *unkuschheit*, *gritkeit* en *hofart* (167, 19), Ruusbroec heeft het

Digitized by Google

even vroeger over hun gheestelike *hoverde*, *ghiericheit*, gulsicheit en *oncuischeit.* [1]) Ook Kalff, Gesch. d. Ned. Letterk. I, 392 heeft op een parallel tusschen beide schrijvers de aandacht gevestigd. Wanneer we nu bedenken dat de Brulocht spoedig na de voltooiing, dus omstreeks 1350, naar de Duitsche geestverwanten is gezonden, en dat Tauler te Keulen in de jaren vóór en na 1357 vele preeken heeft gehouden, waarvan de bovengenoemde N° 40 er een is (verg. Vetter, Inl. IV, het Hs. waarin deze preek is overgeleverd „repräsentiert allein noch die älteste in Köln entstandene, vielleicht von Tauler selbst durchgesehene Sammlung seiner Predigten", en Preger, Gesch. d. deutschen Mystik III, 89 vlg.), dan zijn we zeer zeker geneigd om aan Ruusbroec de prioriteit toe te kennen. Het verdient hierbij de aandacht dat één precies, op 22 October 1357, gedateerde preek, N° 81 bij Vetter, handelt over de geestelijke bruiloft van de bruidegom Jezus en de menschelijke ziel, waarin eveneens gewaarschuwd wordt tegen de lieden, die op verkeerde wijze „zonder deugden" willen zijn, evenals in 't slotgedeelte van 't tweede boek uit Ruusbroec's Brulocht.

Deze Vrije Geesten zullen allicht ook „vrije" geschriften hebben voortgebracht, hun „leer" zal in een of andere vorm zijn vastgelegd en schriftelijk verbreid.

Het is hier de plaats om op andere mogelijkheden van navolging der Duitsche mystiek te wijzen, want sommige mystieke termen kunnen mèt die navolging al vóór Ruusbroec naar de Nederlanden zijn gekomen.

Op de eerste plaats komen in aanmerking de Limburgsche Sermoenen, tusschen 1320 en 1350 voor een goed deel vertaald en nagevolgd uit Duitsche preeken. Hun heele taal is Oostelijk, Limburgsch, en dus zal een deel der overeenkomst in woordenschat op rekening van het idioom van de schrijver zelf komen. Maar ook zonder dat we iets aftrekken is het totaal der specifiek mystieke termen niet groot. De meest

1) Vergelijk ook Eckhart zelf, ed. Pfeiffer blz. 232, 22 vlg.

Digitized by Google

karakteristieke die we bij Ruusbroec en zijn navolgers vinden, ontbreken nog. Wel vermeldt het glossarium: *afgront*, *begerlicheit*, *begripelijcheit* (23*a*), *enegen*, *einveldecheit*, *gebruclicheit*, *innecheit*, *invloet* met *invliten*, *sinlike* (= zichtbaar), doch door de onmiddellijke nabijheid van Duitschland zou men meenen meer te mogen verwachten.

Bij de Limb. Serm. sluit aan de verzameling epistel- en evangelie-lessen, die in een Vlaamsch afschrift van 1348 bewaard is, en dus reeds vroeger moet zijn ontstaan [1]). Ook dit werk zal uit het Oostelijkst deel der Nederlanden afkomstig zijn. Een belangrijke aanwijzing daarvoor is het Nederduitsch glossarium van Bern, uitgegeven door Buitenrust Hettema, welks woordvoorraad nauwe overeenkomst vertoont met ons handschrift, de Limb. Sermoenen en 't Limburgsche Leven van Jezus, zooals de uitgever in de Inleiding, blz. XXII—XXIII, reeds heeft aangetoond. Het lijkt zelfs waarschijnlijk dat de samensteller van dit glossarium op een plaats heeft gewerkt waar hij deze drie teksten kon excerpeeren, en deze plaats zal in Limburg zijn te zoeken [2]). De tekst doet op vele passages sterk aan Eckhart denken, hoewel ik geen vertaling of stellige navolging heb kunnen aantoonen. De terminologie wijst veel Eckhartsch eigendom uit, bv. *blic* of *vonc*, een *bloten* alre formen ende alre wise, een *bloot niet*, *hem blooten*, *blootheit*, *ontblooten*, *eyginheit*, *formeloos*, *gramleke cracht* (alleen nog bij Boëth. = *tornighe* cracht), *inblic* (*gods*), *innecheit*, *invlieten*, *ledecheit*, *persoonlijcheit*, *toeval*, *uutgaan sijns selves*. Het is echter onnoodig een nauwer verband te zoeken tusschen deze tekst en Ruusbroec. Wel is het van nut te zien hoe be-

1) Het gebruik van een afschrift van gedeelten ervan dank ik aan de welwillendheid van Prof. De Vooys te Utrecht, die ze inmiddels in dit Tijdschrift XL blz. 301—309 uitgaf.

2) Nog een aanduiding daarvoor vind ik in dit Tijdschrift XL blz. 302, waar De Vooys meedeelt dat het hs. ook bevat een „Broeder Heynrijc van *Cleren* sermoen". Wanneer de waarschijnlijkheid van Limburgsche of althans Oostelijke afkomst van de verzameling nader bevestigd zou worden, dan zou de auteur (of vertaler) slechts in zeer betrekkelijke zin een voorganger van Ruusbroec zijn. Vergelijk hieronder blz. 86.

Digitized by Google

trekkelijk gemakkelijk er voor de Duitsche termen Nederlandsche, hier zelfs Vlaamsche, aequivalenten kunnen worden gevormd.

Verder wijs ik op een derde werk, het Hs. Serm. G., volgens Verdam, Mnl. Wbk. 5de aanvullingslijst der bronnen, een hs. met Sermoenen, toebehoorende aan B. J. Lintelo de Geer van Jutfaas te Utrecht (1889). In de lijst hieronder wordt s. v. *kenneloos* een passage gegeven, welke treffend gelijkluidend is met een paar plaatsen uit Pfeiffer's Eckhart-uitgaaf, waarvan het echter niet geheel vaststaat of ze van Eckhart zijn. Uit welke tijd dit hs. of de oorspronkelijke verzameling afkomstig is, noch de plaats waar het zich nu bevindt kan ik hier vaststellen; maar aangezien het nog een groot aantal andere typische mystieke woorden bevat, zal het een onderzoek verdienen of de genoemde overeenkomst in de tekst zich alleen bepaalt tot die ééne plaats, en uit welke tijd het dateert.

Ten slotte Hadewijch. In haar geschriften hebben vele woorden door de aard van het onderwerp vaak een bijkomstige beteekenis, maar niet zóó dat ze die beteekenis als regel vertoonen omdat ze in een systeem passen. Trouwens van een uitgewerkt systeem is weinig sprake, evenmin als bv. bij haar voorganger Sint Bernard. Slechts twee woorden heb ik gevonden in het proza, welke blijkbaar nieuwe mnl. scheppingen, al is het dan ook waarschijnlijk navolging van 't latijn, zijn, t. w. *tornecheit* der zielen (Brief XXII 242, 245) en 't w. w. *gheesten* (Brief XXII 337 en 341, XXI 130 en 131). Anders staat het met een gedeelte der poëzie, de tweede serie Mengeldichten, waarvan echter vermoed wordt dat ze niet van Hadewijch zijn [1]). Deze wemelen van Eckhartsche woorden en uitdrukkingen, zóó zelfs dat sommige strofen de indruk maken berijmde verzamelingen van mystieke termen te zijn, die voor de maker in kort bestek de Eckhartsche leer moeten illus-

1) Stelliger spreekt Van Mierlo, achter de uitgaaf van H.'s Mengeldichten (1912) op blz. 176.

Digitized by Google

treeren. De overeenkomst met sommige gedeelten in Pfeiffer's uitgaaf is zóó treffend, dat ontleening zeker lijkt. Maar zelfs al zou dit vóór Ruusbroec zijn geschied, invloed van deze gedichten op zijn systeem is nauwelijks denkbaar [1]).

Ruusbroec is, ondanks voorgangers, een begin. Hij is de eerste in de Nederlanden, die met zorg goed sluitende mystieke werken heeft gebouwd, die in zekere zin een eigen systeem met eigen terminologie heeft ontwikkeld. Hij heeft zich bekwaamd door een werk uit Eckhart te vertalen, waar hij een voorraad bruikbare woorden gereed vond [2]).

De onderstaande woordenlijst bevat die termen, welke blijkens de bronnen waarin ze voorkomen in hoofdzaak of uitsluitend eigendom zijn van de mystieke schrijvers en de theologische litteratuur der Nederlandsche Middeleeuwen. Verschillende ervan komen uitsluitend bij Ruusbroec voor, andere weer alleen in latere geschriften. Doch ook van deze laatste zijn er vele opgenomen om de mogelijkheid van overneming uit het Duitsch langs andere weg, ook nà Ruusbroec, te belichten.

Het doel der woordenlijst is tweeledig. Op de eerste plaats wil ze aantoonen hoeveel woorden we naar alle waarschijnlijkheid aan de Middeleeuwsche mystiek te danken hebben. Daarnaast moet uit de opgaaf van de middelhoogduitsche aequivalenten, die, en zeker niet door toeval, ook meerendeels tot de mystieken beperkt zijn, blijken dat bij het scheppen van nieuwe woorden om nieuwe begrippen te bekleeden het Oosten veelal tot voorbeeld heeft gestrekt [3]).

1) Op genoemde overeenkomst kom ik elders terug.

2) Al zullen de woorden van De Vooys, Tijdschr. XXXIV blz. 273 „In de Nederlanden zou men de ontwikkelingslijn moeten volgen van Hadewijch over Ruusbroec en zijn kring naar de Noord-Nederlandse devoten", wat de chronologie betreft wel juist zijn, de eerste schakel van deze lijn zal niet de sterkste blijken te wezen.

3) Er zijn natuurlijk nog vele woorden, welke ook bij mystieke schrijvers voorkomen, en door hen in een bepaalde, afwijkende beteekenis zijn gebruikt. Dit

De woorden die in Ruusbroec's XII Dogheden voorkomen zijn met een * voorzien. Wanneer ze uit Eckhart in de tekst zijn vertaald, is dit aangegeven met het mhd. voorbeeld. Ter controleering of de mnl. woorden tot mystieke schrijvers zijn beperkt heeft het Middelnederlandsch Woordenboek zeer veel gegevens verschaft; ook om een schifting van het materiaal tot stand te brengen was het door z'n volledigheid van bronnenopgaaf onmisbaar [1]).

Voor het middelhoogduitsch verkeeren we in lang niet zoo gunstige omstandigheid. Wel worden de „Deutsche Texte des Mittelalters" voorbeeldig bewerkt en van nauwkeurige glossaria voorzien, wat bv. met Tauler 't geval is. Meister Eckhart daarentegen moet geraadpleegd worden naar de oude onkritische uitgaaf van Pfeiffer. En het Woordenboek van Lexer kan in bruikbaarheid nauwelijks in de schaduw staan van dat van Verdam, zooals vroegere onderzoekers reeds tot hun nadeel hebben ondervonden. Verder zijn gebruikt om eenigszins, hoewel ook slechts voorloopig, een denkbeeld te geven omtrent het voorkomen der woorden in oudere taal: de Althochdeutscher Sprachschatz van Graff en Schade's Altdeutsches Wörterbuch. Wanneer bij een mhd. woord naast Lexer of een andere bron geen van deze beide woordenboeken staat vermeld, komt het er niet in voor, en is dus blijkbaar door de latere mystieke schrijvers gevormd. De toevoeging „Kramm" bij een artikel beduidt dat het woord besproken is op de aangegeven bladzijde van E. Kramm, Meister Eckhart's Terminologie in ihren Grundzügen dargestellt, Zeitsch. f. deutsche Philologie XVI blz. 1—47.

De latijnsche aequivalenten zijn voor het leeuwendeel geput uit het Thomas-Lexikon van Dr. Ludwig Schütz (2te Aufl. 1895), en verder uit Du Cange's glossarium.

---

deze zijn als regel niet in de lijst opgenomen, omdat ze vrijwel gemeengoed waren. Ze verdienen een afzonderlijk onderzoek, dat hier evenwel minder op zijn plaats is.

1) Het onuitgegeven gedeelte heb ik door de welwillendheid van Dr. H. D. Verdam in manuscript kunnen raadplegen.

Digitized by Google

De afkortingen van Nederlandsche en Duitsche bronnen zijn dezelfde als gebezigd door de gebruikte woordenboeken. Eenige vaak voorkomende zijn: R = Ruusbroec, H = Hadewijch, E = Eckhart, T = Tauler. + duidt een ἅπαξ λεγόμενον aan.

aengenomenheit. R., abstract en concreet.
angenomenheit. Lexer alleen: E. 472, 32; T.
acceptio.

afgescedelijc. Stemmen; Jan van Leeuwen.
abegescheidenlichen. Lexer: Myst.; T.
abstracte. absolute.
— verstaen = — cognoscere.

**afgesceden.* R.; Stemmen.
abegescheiden (in sich selber). Lexer: Myst. E. 61, 2; T.
absolutus. abstractus. separatus.
— leven = vita absoluta, sc. a communicatione civili. vita separata (= vita per se), tgo. vita materiae permixta.

**afgescedenheit.* R.; Brugm.; Devoet B. XII D. 62 opschrift < abegescheidenheit E. 66, 10. Lexer: Myst.; Wack. pr. T.
abstractio.

afgront. Hs. v. 1348; Bienb.; G. Groote; Brand; Sp. d. M.; Bern. W. Ook H.

afgrondich. R.; Devoet B.; Hs. Ps.; V Maagd.; G. Groote; Ned. Proza; Geest. L. Ook H.

afgrondicheit. R.; Stemmen; Gulden Troon; Hs. 88; Sp. d. M.
abgrunt naast abgründe. Lexer: algemeen mhd.
abgründec. Lexer: Myst. 2; Hans.
abgründekeit. Lexer: Myst. 2.
abgrüntlich. Lexer: Myst. 2.
abgrüntlicheit. Lexer: Myst. 2.

Kramm 45: „statt *grund* steht auch *abgrunt* 261, 25 e. e.", dus = „diepe grond".

Het woord komt reeds voor in got., ohd. en osa., maar is zoowel in mhd. (de afleidingen) als mnl. blijkbaar meer beperkt tot kerkelijke taal.

Digitized by Google

**afkeer*. R.; J. v. L.; Hs. f. 75; Hs. Ps.; Hs. Epist. XII D. 105; 14 < abekêren (subst.) E. 560, 9.
abekêr. Lexer: Flore. Ook T.

alheit. R.
alheit. Lexer: Dfg. T.
totalitas.

almechticheit. R.
al-mehtec-heit. Lexer: Myst. e. a. T.
mehtikeit. E. 216, 21. alm. E. 1, 23.
omnipotentia.

anderheit. R.; J. v. L.; Ned. Proza; Hs. Epist.
persoenlike —. R. 5, 77.
anderheit. Lexer: Myst. 2. persônliche —. E. 662, 13 tgo. einekeit ibid. 34.
diversitas tgo. unitas; differentia tgo. convenientia. similutudo; distinctio, — personalis; alietas.

In ohd. bestaat *andarlichi* (Graff I 377), alteratio; het komt voor in een vertaling, door Boëthius, van het Organon van Aristoteles.

bedrucken. figuurlijk: R.; Ned. Proza; D. B.; Gerl. Peters; Geert Groote; Exc. Cron.
bedrücken. mhd. algemeen.

**beestelijc*. R. 4, 139: Die derde natuerlike cracht dat is Redelicheit. Die twee andere crachten, ongheciert met doechden, sijn beestelic.
tierlich, vihelich. Lexer: meer algemeen mhd. (ook ohd.).
— krefte. T.
animalis. virtus — en v. naturalis; v. bestialis.

beestelicheit. + R. 4, 139: Bedwinghen alle onseden ende die beestelicheit ende die gheneichtheit der naturen.
vihelicheit. Lexer: Myst.; Theol.; Arist.; Adelh. E. 319, 15. T.
tierlicheit. Lexer: Dfg.; Myst. 2.
animalitas. bestialitas.

begeerlicheit. R. (— oefent).
begirlicheit. E. 661, 39. Niet bij Lexer, wel bij Schade.

Digitized by Google

cupiditas, — actualis; concupiscentia, — actualis.
appetitus.
begripelijcheit. Stemmen.
begriffenlicheit. Lexer: Myst. 2. E. 662, 20. T.
capacitas.
behelsen. overdrachtelijk: R.
cf. behelsinge + R. behelsunge. E. 391, 35.
bekeer. R. (bekeernesse). H.
bekêre. Lexer: Serv.; Pass. K.
conversio.
bekeersaem. + R.
convertibilis.
bekeersaemheit. + R.
convertibilitas.
berren. in geestel. of mystieke zin: R.
mit brinnender minne. E. 50, 13; ook T.
bevoellijc [b]) act. R. 3 Bern. S.
— begheren.
sensibilis, animalis; concupiscentia — = sensualitas, quae est [1]) passio, [2]) actus voluntatis.
cf. bevoelen. R. e. a. befüelen. T. sentire. bevoellike + R. sensibiliter.
blijflike. + R. 6, 138 (Hi) besit daer blijflike sine ewighe salicheit.
blîbenlich. Lexer: E. 417, 11.
blîbelich. Lexer: Narr; Halt.
blootheit. R.; H. (niet Mnl. Wbk.); Rincl.
blôzheit. Lexer: Myst. 2; Hpt. 8. E. 312, 2; 519, 17. Zie parallele passages der Brul. en E. s. v. *inslach.* T.
Kramm 34.
**diepmoedicheit.* R.
cf. diemüetikeit E.
tiefmüetec. T.
dogetsaem. R.
tugentsam. Lexer: algemeen mhd.

Digitized by Google

virtuosus (en virtualis).

dootsonde. R.; Ned. Proza; Vad. Mus.
tôt-sünde. Lexer: algemeen mhd.
peccatum mortale, — incurabile.

**doreformen.* + R., XII D. 76, p. p. doerformt.
< durchformet E. 549, 39: Alsô sol der mensche mit götlîcher gegenwürtikeit durchgangen sîn unde mit der forme sîns geminten gotes *durchformet* sîn und in ime gewesent sîn, daz ime sîn gegenwürtikeit *liuhte* âne alle arbeit. Dit is de eenige plaats bij Lexer. T.
transfiguratio; assumptio *claritatis* — dicitur. vgl. het volgende woord.

doreclaren. R. twee maal; beide malen: overformt ende doerclaert.
durchklaeren. Lexer: E. 605, 33: durchklêret und überklêret.
perlucidare, perlucere (Du Cange).

eenheit. R. [1]) eenheid, unitas. in de bet. „eenzaamheid" in XII D.
einecheit. Lexer: algemeen mhd.
unitas.

eenvoudigen. R. bv. 6. 262, 15: hi (God) gheeft hem in dat wesen der sielen, daer der sielen crachten boven redene gheëenvoldicht sijn ende ghedoghen die overforminghen Gods eenvoldigher wijs.
einvalten. Lexer: één plaats, nl. E. 645, 29: Ez ist sache diu einvaltekeit, in der si geëinvaltet ist, daz sî verdriuzet manicvaltekeit der bilde, daz si sich werfe hin und her mit underscheit der bilde.
simplificari. simplicem fieri, in *Imitat. Christi* lib. 1. c. 9: Quanto quis magis unitus sibi et interius simplificatus fuerit (Du Cange).

eenwillich. R.; Blisc. v. M.; H.
einwillec. Lexer: Myst. Theol. bv. E. 426, 17. ohd. einwillîg. — îc = eigenwillig, pertinax (Schade).
cf. *eenwillicheit.* R.; H.; Brugm.; Stemmen; Mieris.

Digitized by Google

eersticheit. + R. 6, 108: Beghin ende einde, alre creaturen sake ende yersticheit (varr. eesticheit, isticheit).
êrstecheit. Lexer: Myst. 2; vgl. Dwb. E. 334, 8. T.
initium.

**eigenheit.* overwegend R., H. en mystieken. [2]) eigenliefde. maar verg. ook XII D. 46, 6 vlg.: eyghentheit na wise der ongheordentheit, en — na wise der gheoerdentheit.
eigenheit. Lexer: Myst.; Mgb.; Ls. E. 662, 22; bet. „Eigensinn". T.
proprietas.
zie: geheelheit.

**enigen.* R.; H. (niet Verdam); Stemmen; Blisc. v. M. Limb. Serm.; Macht. Vis. hem —: Hs. v. 1348; Limb. Serm.
einigen. Lexer: Myst. 2; Ms. E. 250, 17. T.
unire.

eninge. R.; Stemmen; Vrouw. e. M.
einunge. Lexer: algemeen mhd. E. 684, 7. T.
ohd. *einunga* in Notker's psalmvertaling, in de vert. van Boëthius, in een Weenensche Confessio, in de vert. van Mart. Capella, de nuptiis Mercurii et Philologiae en in glossen bij ascetische teksten; blijkbaar dus ook overwegend in kerkelijke geschriften (Graff).

gebrukelijc. R.; Hs. Serm. G. ook H.
gebrûchlich. Lexer: Myst. T.

gebrukelijcheit. R.; Hs. 221; Velth. ook H.
gebrûchlicheit. T.

gebruken. onbep. wijs als subst. R.; H.; Velth.; Ovl. Lied. en G.
gebrûchen. Lexer: stn. E. 553, 28. T.
ohd. gabrûhhan (Williram, Notker, Boëthius e. a.).

geesten. intr. ademen, trans. met geest vervullen. R. 6, 12: dat hi (de *Zoon*) geboren wart vanden *Vader* sonder onderlaet... *si gheesten enen gheest*, dat es één minne. 6, 109. 6: de *Vader* ghebaert sinen *Sone* sonder onderlaet, ende hi enwert selve niet gheboren. 6, 109. 10: Ende die *Vater* ende die *Sone gheesten enen Gheest*, dat is haerre beijder will ofte minne.

Digitized by Google

geisten. Lexer: tr. geistig machen: Krol.; Loh.; Ms.; Myst. 2; intr. geistig werden: Myst. 2; Theol.; Evang. J. E. 215, 20: der *Vater* nnde der *Sun geistent den heiligen geist* in sî (de ziel). Verg. T. 156, 24: do er (der *Vater*) gebirt sinen geminten *sun*, und si beide *geistend* usser in beiden *den heiligen geist.* 412, 13: wie der *sun* den *vatter* fúrspilt und wie sú bede in usbluegender minne *geistent den heiligen geist.* [*gegeest.* + R. 4, 49; doch ook H., Proza 271, 280, 284. *gegeistet* E. 593, 28.]

geestich. Hs. Serm. G.

geistec. Lexer: E. 320, 20; Ls.

spiritualis.

geesticheit. Hs. Serm. G.

geistecheit. Lexer: Myst. 2. E. 320, 21.

geestinge. Hs. Serm. G.

spiratio.

„Eine Art der sp. (in divinis) ist die *spiratio communis* = die gemeinsame Hauchung (besagt determinatum modum originis, *secundum quem Pater et Filius sunt principium Spiritus sancti*)".

**geheelheit.* [1]) τό πᾶν. R.; J. v. L. XII D. 45, 22: Ende wat mint God in ons meest dan gheheelheit ons selfs (Sur. quam ipsam nostrî, ut sic dicam, integritatem), ende dat hi, sonder hindere, in ons mocht werken sinen liefsten wille? Die dan minst eyghenheden (z. d.) heeft in hem selven, dien hevet God alre liefste.

gehêlheit.

totalitas „= Ganzheit: per quandam totalitatem et simplicitatem. t. essentiae s. perfectionis = die Ganzheit der Wesenheit oder der Vollkommenheit nach (quae attenditur secundum rationis et essentiae perfectionem)".

**gelaten.* deelw. bnw. = onderworpen (aan Gods wil).

R. vaak, zoo in de uitdr. *gelaten wille* (= gehoorzaamheid).

gelâzen. T.

vgl. voluntas ordinata, en v. participative dicta naast v.

Digitized by Google

essentialiter dicta s. per essentiam (= „der Wille, welcher seiner Wesenheit nach, und derjenige, welcher durch Teilnahme an einem solchen oder zufolge seiner Unterordnung unter ihn Wille genannt wird").

**gelatenheit.* R.; Hs. Serm. G.; Hs. Epist.; Devoet B.
gelâzenheit. Lexer: Myst.; N. v. B. E. 571, 24. T.

gelijcheit. R.; hoofdz. mystiek.
gelîcheit. E. 683, 30. T. Lexer: Engelh.; Apoll.; Mgb. en Myst.
aequalitas.

gelijcformicheit. Brugm. Hs. Serm. G.
gelîchformecheit. Lexer: Gl(ossen).
conformitas.

**gelustheit.* + R. gelusticheit. R.
gelustecheit. Lexer: Dfg.; Troj.; Marld. gelustlicheit. T.

gelustich. R.
gelustelich. Lexer: Pass.; Hpt. 4; Marld. T.
gelustec. Lexer: Trist.

gemeenheit. [1]) gemeenschap, verkeer, omgang. R.; in andere beteekenissen elders.
gemeinheit. Lexer, Nachtrag: Dfg.; Wk. H.
communitas.

gemeninge = gemeenschap. R.
gemeinunge. Lexer, Nachtrag: Arist.
communio.

**geneichtheit.* R.; Hs. Serm. G.
XII D. 76, 8 vlg.: mitter formen sijns beeldes doerformt sijn;... ende der dinghen te male ledich bliven, nader *gheordender gheneychtheit.*
verg. *geneigelijc. + R. en *geneichdelijc. + R.
geneichlich. T.; geneigeclich. Lexer: Wack. pr. *geneigelijcheit. R. e. a. geneiclicheit. Lexer: Wack. pr. T.
affectio, — *ordinata*; passio, — *ordinata.*

**geordent*, R. XII D. 46, 1: Ende hi is oec alre vrijste, ende sijns selfs alre gheweldichste, ende Gode alre eyghenste, na wise der *gheordender minnen.*

Digitized by Google

verg. *geneichtheit.
geordnet. T.
geordenen. Lexer: Myst. 2.
ordinatus. — affectio; — amor.
**geordentheit*. R. XII D. 46, 2 maal.
ordinatio. ordo.
verg. eigenheit.
**gescapenheit*. R. vaak, bv. 6. 190, 20; myst.
geschaffenheit. Lexer: Myst.; Germ. 15, 99. E. 662, 30. T.
**gevaten*. [1]) aanvatten, omvatten. R. [2]) bevatten. R.
gevazzen T.
**gevoelijc*. [1]) passief: waarneembaar. R.; Proza-Sp.; Exc. Cron.
[2]) actief: gevoelig, innig. R. vaak; Barth.; M. en Vr. Heim.
gevüellich. Lexer: „fülend." Myst.
sensibilis. [a]) „sinnlich erkennbar" [b]) „sinnlich erkennend".
verg. sinlijc.
**hebbelijc*. [2]) geschikt, bekwaam. Vooral bij R. zeer gewoon; verder: Stemmen; Ned. Proza; Devoot B; Macht. Vis.; Boëth. habe-, hebelich. In 't mhd. in verschillende beteekenissen vrij algemeen.
**hebbelijcheit*. [2]) geschiktheid. + R.
habilitas. habilitatio.
herbeelden. R. Verdam: „Zich als in een beeld voorstellen, voorstellen".
widerbilden. Lexer: Myst. 2 tr. „ein ebenbild von etw. darstellen"; refl. „sich versetzen, sich etw. vorstellen".
inblic. R.; Hs. v. 1348; Gulden Troon.
R. 6. 61: Die inblic der gracien Gods roert ende beweghet den mensce.
înblic. Lexer: Myst. 2. T. ook Suso.
E. 519, 16: „Von dem înblicke entsinket der geist ime selben und aller sîn selbesheit.
intuitus.
inbliven. R.; Hs. Serm. G.; Brugm.; Vad. Mus. (R.)
R. 6. 104, 10: Daer hout hare die gracie weselike naden

inblivene alse ene volle fonteyne, werkelike naden utevloyene met rivieren in elke cracht der sielen.

innebelîben subst. inf. Lexer: Myst. 2; Theol. T. E. 261, 27. inbelîbunge: E. 215, 26. R 6. 104, hfdst. XXXV e. v. doen sterk denken aan E. 214: „Von den kreften der sêle".

**indruc*. R.; Hs. Serm. G. R. 6, 128: Overmids onse berrende minne ende ghehelen *indruc* al onser crachten in die selve enicheit daer God in woont. XII D. 89, 18: Nu is een ander, dat is een *indruc* ende een werc der minnen dat schijnt sere, als innicheit, oefeninghe ende jubileren < E. 553, 21: Nû ist ein anderz, daz ist ein *ûzbruch* und ein werc der minne, daz schînet sêre, als innekeit und andâht unde jubilieren. Daarnaast XII D. 89, 12: Dat ene is een werc of een wesen der minnen; dat ander is een *uutbrec* der minnen; var. hs. E: Dat een is een wesen der minnen, dat ander es een werc oft *uutbreken* der minnen. Verder E. 553, 25: Ez kumt von nâtûre etwenne, daz man solichen smak unde süezekeit hât, oder ez mac des himels *îndruc* sîn oder ez mac sinlich îngetragen sîn, wat R. weergeeft met XII D. 89, 21: Men mach van naturen somwile selken smaec ende soeticheit hebben; of de viant mach den smaec gheven om den mensche te doen verwanen, hetgeen een typeerende kritiek op zijn voorbeeld beduidt. Zoowel *indruc* als *uutbrec* worden in de XII D. door Surius vertaald met: *effectus* sive opus amoris. Lexer: *îndruc*. Myst. 1 en 2. Niet vóór de mystici. impressio.

indrucken. 1) indrukken. R.; Hs. Moll 3. 2) inprenten. Hs. Moll. 7.

în-drucken. Lexer: Myst. T.

ingeesten. Ned. Proza; Hs. 75. als znw. gebruikt: R.; Brugm.; Hs. 75; Hs. 218; Met. Serp.

ingeestinge. Stemmen; Brugm.; Hs. 218; Bern. S.; Vaderl.; Coll.; Hs. N. T.

îngeisten. îngeistunge. T.

inspiratio.

Digitized by Google

vgl. geesten.
ingekeert. R.
îngekêrt. T.
inhangen. R.; Hs. Serm. G. Bij R. ook als subst.
în-hangen. Lexer: Myst. E. 416, 33. (subst.)
inhaerere. inhaerens. inhaerentia.
**inkeer.* R.; Ned. Proza; Stemmen; Hs. Serm. G.; Hor. Belg.; Gerl. Peters.
în-kêr. Lexer: Myst. T.
inlichten. Hs. Ps.; G. Groote. Als znw.: R.; N. Get.
inlichtinge. Brugm. e. a. mystieken.
înliuhten, ook znw. T. E. 25, 23.
înliuhtunge. Lexer: E. 12, 16.
innich. 1) R. e. a. overtreffende trap = dat innerste. R. 2) term der mystiek. R.
innec. innic. Lexer: Myst. 2; Leys.; Pass. K.; Jer.; Rcsp. Ook T.
interior. intraneus.
insien. 1) goed toezien. R. 2) naar binnen sien. R., waarvan 2 × als znw.; Brugm.
însehen. Lexer: als znw. „einsehen, einsicht" in Myst. 2; ook T.
intueri.
insinken. 3) als mystieke term. R.
însinken. T.
inslach. 2) weversterm. R. 5) het wegzinken. R.
R. 6. 192, 20: een vervlietende *inslach* in die weselike *bloetheit.*
înslac. E. 519, 17: Diz geschiht von dem *înslage* der *blôzheit* des einveltigen liehtes. 670, 27: alle die persône mit dem *înslage* in ir nâtûre sint begriffen in der dunstern stilheit irs nâtiurlîchen wesenes. Lexer: Myst. Ook T. Volgens Dwb. 3, 272, 9 komt het woord in het Duitsch het eerst bij mystieke schrijvers voor.
inspreken. a) vooral van God. R. en andere mystieken.

Digitized by Google

însprechen. Lexer. stn. „das einreden, eingeben", Myst.; Hb. M. Ook T. E. 4, 5.

instaren. R.

verg. însien.

intrekken. Verdam [3]) „in het gemoed trekken, in zijn wezen opnemen". R. ook als znw.

**inval.* R.; H. e. a. mystieken.

XII D. 97, 11: Ende alsulker *invalle* en machmen in desen leven altemael niet quijt sijn < E. 556, 27: Solicher *învelle* enmac man zemâle in disem lebenne niemer ledic werden.

înval komt bij E. en T. vaak voor, doch is in 't mhd. in vele bronnen gewoon.

incidens. Du Cange: = causae accessio; vox practica.

invlieten. R.; Brugm. („invloed hebben op": Gulden Troon).

invloeyen. R.; Ned. Proza.

învliezen. T. infliuzan, bij Notker (Graff).

influere.

invloet. R.; Hs. Serm. G.; Macht. Vis. alleen overdrachtelijk.

R. 6. 17, 5: omdat hare God onttrac den *invloet sijnre gaven ende sijns troests.*

învluz. Lexer: „das einfliessen, der einfluss" Myst.; Elis.; Tuch.; „einfluss, einwirkung" Myst.; Mgb. „ansteckung" Wolk. E. 87, 22: den *învluz der gnaden*; ook T. 614, 24: *sîne götlîchen gâbe unde sînen götlîchen învluz.* 634, 10: *in dem trôste götlîcher învluzze.*

influxus, — divinus. influentia.

invlote. R. 6. 53, 6: *invlote van gaven.* 57, 24: met *invlote der graciën ende der gaven Gods*; ook 95, 13.

verg. invloet.

**inwendich.* R.; Hs. Moll 7; Kl. v. Diepenveen; Brugm.; Kal.; Christ.; Hs. Cyrill.; Griseldis; Devoot B.

XII D. 94, 3: ..dat wi ons al ende altemale overgaven, ende wy ons alle dinc doer Gode dorsten ghetroesten uutwendich ende *inwendich*, soe hadden wi al ghedaen ende niet eer < E. 555, 16: ..daz wir allen unsern willen ûf geben und

Digitized by Google

uns aller dinge durch got törsten erwegen ûzwendic und *inwendic*, sô hête wir elliu dinc getân, unde niht êr. T. In 't mhd. echter ook in andere dan mystieke bronnen.
interior.

**inwendicheit*. R.; Hs. 218; Gerl. Peters; Coll. XII D. 78, 12 < E. 550, 15. zie *medeweten.
inwendicheit. T. in 't mhd. nog in andere bronnen.

inwendichlike. + R.
in(ne)wendeclîche. Lexer: Teichn.; Suso. Ook T.

inwerken. R.
inwirken. T.

**inwoninge*. R.; Hs. Moll 3.
inwonunge. Lexer „das darin verweilen": Myst.; „wohnung": S. Gall. chr.

istich. „wezenlijk", R.
istic. Lexer: Myst. 2; Briefe Heinrichs von Nördlingen. E. 579, 35. T.
essentialis.

isticheit. R.
isticheit. Lexer alleen: E. 310, 40. Ook 319, 21 en T.
essentia.
Kramm 41.

iegenworp. R.; Macht. Vis. (= Suso) = „voorwerp van geestelijke waarneming".
gegenwurf. Lexer (Müller III 741): vooral mystiek, ook vaak bij Eckhart, bv. 326, 19.
objectum.
verg. vorewerp, wederworp.

kenneloos. R., Hs. Serm. G. R. 6, 246: Overmits die blote ledicheit, die si ghevoelen ende besitten, soo segghen si, dat si sijn kinneloos ende minneloos, ende doochden quite.
kennelôs. Lexer: Myst. 2. Ook T.

Men vergelijke Hs. Serm. G. 178 b: Ende wort van kennen kenneloos, van mynnen mynneloos ende van licht doncker, met E. 491, 7: Unde sô diu abegescheidenheit kumet

ûf daz hoehste, sô wirt si von erkennen kennelôs unde von minne minnelôs unde von liehte vinster, en met E. 504, 36: Dô wart si (diu sêle) von kennende kennelôs, von minnende minnelôs, von willen willelôs unde von liehte vinster.

creatuurlijc. R.; Hs. Serm. G.
créatiur (tûr) — lich. Lexer: Myst. 2; Wack. pr.; H. v. N. E. 417, 19. Ook T.

creatuurlijcheit. + Hs. Serm. G.
crêatiurlicheit. Lexer: Myst. 2. E. 590, 35. Ook T.

levelijcheit. + H. 1, 297, 1: Een edel licht lichtet in ons fijn, dat wilt altoes dat wij hem ledich sijn; die puere vonke, dat ghensterkijn, die levelicheyt der zielen mijn, dat enech altoes met gode moet sijn, Daer lichtet god inne sinen eweghen scijn (ed. Van Mierlo).
lebelîcheit. Lexer: Myst. 2. E. 520, 9: Daz geschaffen iht daz ist mens; mit dem mens meinet man den kleinen ganster, die lebelicheit des geistes. Ook 643, 35.
Kramm 43.

**medeweten*. + R. als znw.
XII D. 78, 10: Ende die mensche sal, in allen dinghen ende in alle sine werken, een verstandich *medeweten* sijns selfs hebben ende sijnre *inwendicheit* < E. 550, 12: Unde der mensche sol zuo allen sînen werken unde bî allen dingen sîner vernunft merklîchen gebrûchen und in allen dingen ein vernünftigez *mitewizen* haben sîns selbes unde sîner *innewendikeit*.
Dit is de eenige plaats bij Lexer. Anders: gewizzen. Reeds Notker: gawizi.
conscientia.

**menicvoudicheit*. R. Het abstractum komt in hoofdzaak bij mystieke schrijvers voor; als mystieke term, waarvan Verdam sub [2]) de bet. weergeeft door: „gewoel der wereld", bij R., Brugm., Stemmen en H. (niet Verdam). Het woord heeft echter betrekking op de toestand van de geest.
manecvaltecheit. Lexer: algemeen mhd.: E. 547, 34. T.

Digitized by Google

pluralitas.

minsam. R.; H.; Hs. Moll 7; Hs. v. 1348; Limb. Serm. min(ne)sam. E. 401, 28. T. Doch mhd. algemeen. ohd. minnasam, minnisam: Notker, Boëthius, Bijbelglossen, Mart. Capella.

De afleidingen: minsamheit, minsamich, minsamicheit en minsamlike komen voor: H.; Hs. Moll 3; Hs. v. 1349; Boec d. M.; Hs. 605; Eng. hss. 1; Despars; Ann. Em.

nederheit. vooral [3]) laagheid van stand, rang; zelfvernedering. R.; Hs. Acq.; Bern. W.; Met. Serp. XII D. 17 = versmaetheit; R. 4, 15 tgo. hoocheit. niderheit. Lexer: Leseb.; Dfg. E. 492. 29. T. bassitudo cordis.. apud S. Bernardum Serm. 36: De altitudine et bassitudine cordis (Du Cange).

nedermoedicheit. R. XII D. en Brulocht. Zie boven, I blz. 17 voor de twee parallele passages.

neiginge. [1]) „neiging". R.; Hs. Serm. G. XII D. 85, 2: Al hadde een mensche ghewout te wenschen, hi en soude niet willen wenscen noch begheren, dat hem *neyghinghe* noch becoringhe der sonden verghinghe < E. 551, 34:.. er solte niht wellen wünschen, daz ime vergienge *neigunge* ze sünden. R. 3, 125: Alle ongheordende neighinghe noch lost der naturen.

Lexer: Myst. 2; Fronl.; Nicolaus von Basel; Hpt. Zschr. 15. 411 (= E.); Chr(oniken der deutschen städte). Ook T.

nu, als znw. R.; Hs. Serm. G.; Hs. 75; Hs. II de Part. R. 6, 186: Sijn comen besteet sonder tijt in enen *ewighen nu*. 6, 153: In énen *nu* ende in énen tide. 3, 152: In enen *nu* sonder voir ende na.

nû. Lexer: stn. f. „augenblick:" Myst. 2; Albr. v. Halberstadt; Chron. E. 105, 23: diz ist daz *nû der êwikeit.* T. nunc, — *eternitatis.* instans.

**ongebeeldet.* R. 3, 167: Die ierste eyghenscap der sielen es onghebeelde weselike blootheit 5, 20: Uwe ghedachte bloot onghebeeldet van allen sinliken beelden.

ungebildet. Lexer: alleen E. 646, 15. Wan si (diu sêle)

Digitized by Google

enmac ûf nichte blîben denne ûf dem ungebildeten bilde, daz got ist.

ongebeeltheit. R.; Mande.

**ongelijcheit.* In z'n verschillende nuances bij: R.; Hs. Serm. G; Ned. Proza; Hs. v. 1348; Hs. Cyrill.; Limb. Serm.

XII D. 69, 8: Merc hoe du Gode haddes, doe du waers inder kerken, of inder cellen: den selven ghemoede dat behout ende draechtet in di onder die menichte, ende onder die onruste, ende in die *ongelijcheit* ＜ E. 548, 2:.. in die unruowe und in die *unglîcheit.* Lexer: Dfg.; H. v. N.; Hpt. 15. 373 (= E); ook T.

disparitas. inaequalitas.

ongenaemt. deelw. bnw. R.; Hs. Serm. G.; Voorgeb. v. Gent. (a. 1338).

ungenant. Lexer: algemeen mhd.

ongenaemtheit. R.; Hs. Serm. G. R. 6. 192, 19: Ende hier is een ghebrukelic overliden.., daer alle godlike namen... vallen in die eenvoldighe onghenaemtheit.

ungenantheit. Lexer: Myst. 2. E. 518, 31: in dem er entsinket aller nâtûrlicheit in die eigenlîche ungenantheit. Kramm 24 (apophatische term).

ongescapen [1]) = van eeuwigheid bestaande R. en andere mystieke bronnen. Als znw. R.

ungeschaffen. Lexer: nicht erschaffen: Myst. Frl. increatus.

ongescapenheit [1]) = het niet geschapen zijn R.; Hs. Serm. G.; R. 6. 191, 21: daer is die gheest boven hem selven ende één met den gheeste Gods, ende smaect ende siet, sonder mate alse God, die rijcheit die hi selve es in enicheit des levenden grondes, daer hi hem besit na wise sire ongeschapenheit.

ungeschaffenheit. Lexer: das nichtgeschaffensein: Myst.

**onhebbelijc.* [3]) onbekwaam, ongeschikt R.; Ned. Proza; Boëth.; van een zaak: R.

XII D. 43, 3: onhebbelike der gracien Gods. Brul. 204: onhebbelijc die gracie Gods tontfane; zoo ook 5, 110.

Digitized by Google

**onhebbelijcheit.* R. XII D. en Brul.
verg. hebbelijc.

**onordelike.* R.; Ned. Proza.
XII D. 44, 2: Sonder twivel du sijs inden dinghen selve, dat di hindert; want du minste di selven *onoerdelic* daerin < E. 545, 17: Dû bist ez in den dingen selber daz dich hindert, wan dû haltest dich *unordenlîche* in den dingen.
T. Lexer: Myst.; N. v. B.; Pass.; Buch der rügen; Apoll.
cf. inordinatus.

onordene. R.
verg. unordenunge. Lexer: Myst. 1; Theol.; Such.

ontgeesten. I Trans. iemand aan zich zelf ontvoeren.
R.; Hs. 88; Vaderl.
II Wederk. en Intr. R.
R. 4. 217: Daer ghevoelen wi ons enich met Gode .... ghegeest met Gode ende ontgheest in Gode; 6. 256: overmits minne ontgheesten in eenicheit.
entgeisten. Lexer: Myst. 2; Evang. Mr. en L.; Hpt. 8, 231. E. 520, 18: Dû disiu zwei vereinet in einekeite swebent gegeistet und entgeistet, daz ist ein sêlic leben. Ook Suso.
Kramm 42 s. v. *geist.*

**onthopen.* R.; H.; Lanc.
R. 5, 103: ongheordende vrese doet mistrouwen ende onthopen.

**ontsaten.* R. 4de nvl. v. d. pers.: R.; Profijt. Liedeb.; Sp. d. Moniken. — 4de nvl. v. d. zaak: R.; Gerl. Peters Solil. — wederk.: R.; Gerl. Peters; Griseldis.

**ontsonken.* R.; Bijdr. R.

**ontsonkenheit.* R. XII D. 3, 23: Want wi daer één leven met hem sijn, niet van naturen, mer na wise der ontsonkenheit .. ontvloten sijn in Gode. Brul. 162: Ende (hi) besit dat godlike wesen. Ende hi wert vervult, nader ontsonkenheit sijns selfs, in sinen weseliken sine, met der afgrondigher weelden ende rijcheit Gods.
entsunkenheit. Suso. Niet bij Lexer.

Digitized by Google

verg. entsinken. Mnl. Wbk. sub [4]) „geestelijk". mhd. entsinken. Lexer: Myst. T.

Zie ook s. v. *inblic.*

**ontvlieten*, „aan zich zelf ontvloeien", R.

enphliezen. Lexer: „Minnesinger" en „Das alte passional".

ontvlotenheit. R.

ontwerden. [1]) „te niet gaan", R.; Ned. Proza; Hs. Serm. G.; [2]) „iets afsterven" R.; Hs. Serm. G.

entwerden. T. Lexer: „zu nichte werden": Myst.; Wack. pr.; in andere beteekenis: Voc.; Trist.; Pass.; Kreuzf.

onverhaven, bnw. [1]) „nederig", R.; Mande Bijl. [2]) „niet omhoog gericht" R.; Hs. Serm. G. [3]) „niet gerezen, gezuurd" R.

onverhaven deelw. bnw. H.; Sp.

unerhaben. Lexer: algemeen mhd.; T.

onverhavenheit. H.; R.

onvermenget. bnw. R.; Bijdr. R.; Hs. Serm. G.

unvermenget. Lexer: Myst. 2. E. 143, 1 (derde eigenschap of kracht der ziel).

onvermengetheit. Hs. Serm. G.

**onvermenichvoudicht.* R.

XII D. 69 < unvermanigvaltiget. E. 547, 36. T.

onvermiddelt. R.; Brugm.

unvermittelt. Lexer: Wack. pr.; T.

immediatus.

onwise. R., bijv. Brul. 161: Dat selve onbegripelike licht overformt ende doregheet die ghebrukelike neyghinghe ons gheests met onwisen, dat is met onbegripeliken lichte.

opdragende. [1]) „trotsch" R.; Mnl. Bibl. 44; Hs. U.; Con. Somm. [2]) „het hoogste zoekende" R.; H.; Mande.

Brul. 171: Die goede mensche soeket ende meint ende begheert met opdraghender herten altoos die ere Gods.

ûftragende. E. 108, 7: Daz sehste (stück der sêle) ist, daz ein heidenischer meister sprichet: daz ist sêlikeit, daz man lebe nâch der obersten kraft der sêle: daz sol allez sîn ûftragende und in gote nemen ir sêlikeit.

Digitized by Google

Ook T. Lexer: ûftragen stn. er hat ein ûftr. zuo gote. Myst. 2. 92, 22.

opgerecht. met de geest op het hoogere gericht. R.; Brugm. ûfgerichtet. T. ûfgerihtes. gen. adv. Myst.; Renn.; Mgb.

overnatuurlijc. R.; Hs. IIde Part.; Marialeg.; Hs. Serm. G.; Hs. 221.

XII D. 101, 6: Die rouwe is tweerhande: die een is beestelic, of *sinlic*, of vleyschelic; die ander is godlic ende *overnatuerlic* < E. 558, 3: Diu riuwe ist zweierleie; diu ein ist zîtlich oder *sinlich*, diu ander ist götlich und *übernâtiurlich*. Lexer: Myst. 1 en 2; Hpt. 15 (= E); N. v. B.; Mgb.; Germ. 18.

overnatuurlijc *licht*. R. 1, 162; 202; 6, 9.

übernâtiurlich *lieht*. E. 273, 31; 535, 3. T.

supernaturalis *lumen*.

Vergelijk: R. 1, 202: Die *redelicheit* des minschen, die verlicht es met overnaturleken lichte, E. 535, 1 : ... des bekennet diu sêle niht, wan daz gehoeret got alleine zuo. Diz lieht ist [der] crêatûre von nihte geschaffen und ist der sêle übernatiurlich, en: lumen supernaturale s. intellectuale excedens lumen naturalis *rationis* (blz. 455).

Ook: R. 6, 141: Ute deser enicheit vloyen alle *gaven natuerlike ende overnatuerlike*, E. 328, 2: Alsô werdent ouch die siben *gâbe* des heiligen geistes übernâtiurlich der sêle în gegozzen, en: *donum supernaturale* s. gratuitum s. gratis datum, waarnaast: donum *naturale* (dona autem gratuita proprie dicuntur, quae naturalibus superaddita sunt (blz. 259).

— *wijsheit*: R. 6, 128.

wîsheit, götlîchiu —, übernâtiurlich în gegozzen E. 327, 40.

— *intellectus*.

overnatuurlike. R.; H.; Mande Bijl.

übernâtiurlîche. Lexer: Myst.; Alsf. G. supernaturaliter.

overvormen. R.; H.; Mande Bijl.; Hs. Serm. G.; Con. Somm.; Met. Serp.

überformen. Lexer: Myst. 2. Ook T.

Digitized by Google

Vergelijk: R. 3, 225: Si is dat *beelde* Gods dat *overformt* heeft onse eenvoldighe oghe, daer en mach gheen ander beelde in comen, en E. 148, 38: Wir sülen *überformieret* werden in daz selbe *bilde*, daz er (de zoon Gods) ist.
transformare.

overvorminge. R.; Met. Serp. R. 3, 219: die overforminghe sijnre *claerheit* ende sijnre minnen.
überformunge. T.
transfiguratio. assumptio *claritatis* — dicitur (blz. 816).

overweselijc. R; Hs. Serm. G.; Hs. Moll 5; Hs. 221.
überwese(n)lich. Lexer: Myst. 2. E. 313, 314. Ook T.
superessentialis.

overwesen. R.; Gerl. Peters.
überwesen. E. ook T.
Kramm 39.

overwesende. R.
überwesende. Lexer: Myst. E. 318, 15.

overwesenheit. R.

persoonlijcheit. Hs. Serm. G.; Profijt. Liedeb.; Boëth.
Ook H. 1, 275, 6 (niet in Mnl. Wbk.).

persoonlijc. R.; Matthijsz.
persônlîcheit. Lexer: Myst. 1 en 2.
personalitas.

**selvesheit.* R.; H.; Hs. Serm. G.; Mande Bijl.
selbesheit. E. 467, 5; 671, 1.
selpheit. Lexer: Myst. Theol.
essentia.
Kramm 42.

**sinlijc.* 2) „waarneembaar met de zinnen": R.; Hs. IIde Part.
3) „zinnelijk, vleeschelijk": R.; Hs. Serm. G.; Brugm. XII D. 101, 5 < E. 558, 3; citaten s. v. **overnatuurlijc.*
sinnelich. Lexer: algemeen mhd. E. 297, 22. T.
sensibilis. sensualis. Kramm 22 en 26.

sinlijcheit. R. en vele andere mystieke bronnen.
sinnelîcheit. Lexer: algemeen mhd. E. 413, 39. T.

Digitized by Google

sensibilitas. sensualitas.
Kramm 10.

sinlike. R.; Stemmen; Gulden Troon.
sinnelîche. Lexer: Dfg. ook T.
sensibiliter.

stille. R.; H.; Stemmen; Ned. Proza. R. 4, 285: Daer openbaert hare die *duystere stille*, die *boven* alle *wisen* ledich steet. 6. 193, 6: Dit is die *donkere stille.*
stille. Lexer: algemeen mhd. E. 14, 35, doch meestal: stilheit, bv. 518, 13: Daz ist die *dunster stilheit*; 28: dunsterheit ist verstân *âne wîse.* T. Ohd. stillî. Zie ook s. v. *inslach.*
Kramm 24 (apophatische term).

**toekeer.* R.; Hs. Epist.; Stemmen; Ned. Proza; Met. Serp.; Diepenv.; Coll.
XII D. 70, 21: Dit ghewarighe hebben Gods leghet aen den gemoede, ende aen enen innighen verstandighen *toekeer* ende meyninge Gods < E. 548, 25: Diz wêrlîche haben gotes lît an dem gemüete und an eime inneclîchen vernünftigen *zuokêren* unde meinen gotes.
zuokêr. Lexer: algemeen mhd. T.

**toenemen.* R.; J. v. L.; Hs. Diepenv.; Gulden Troon; Hs. Moll; Con. Somm.
XII D. 78, 8: .. hi en mocht hier aen sonder onderlaet wassen, ende des meer gewinnen in warighen *toenemen* < E. 550, 11: .. er müge hier an âne underlâz wahsen unde mê gewinnen in einem wâren *zuonemen.*
zuonëmen. Lexer: subst. bij E. en in het Buch der natur von Konr. v. Megenberg. Ook bij T.
ohd. zuoneman (trans. = adsumere) in: Kero en Bijbelglossen (Graff).
Kramm 37, tegenstelling tot: verwesen.

toeval. [5]) = invallende gedachte, zinnelijke voorstelling. Eckart; H.; Geest. Leerr.; Parijsch Liederhs.; Ovl. Lied. e. G. Bv.
Eckart 24: Nu dese minsche woont met Gode in enen lichte, daeromme en es in hem engheen liden; ... desen minsche

Digitized by Google

es in der waerheit *toeval* ofghenomen, ende alle dinc staen weselic in hem, daeromme en ontfeet hi niet nuwes van enghenen *tovalle*. H. 1. 295, 7: Die blote minne.., alse si alles *toevals* wordt ontpart, comt si in haren eenvoldeghen aert.

toevallich. R. 3 ×.

toevallende. [2]) = „bijkomend", „bijkomstig". R.; die toev. bliscap; — loon.

zuoval. Lexer = „zufall, accidens". Myst. 2.

zuovellic. Lexer: Myst. 2.

zuovallend. Lexer: vallen met zuo samengesteld. E. 243, 20.

Over alle drie termen zie: Kramm 33.

**tornich.* [2]) — cracht. R.

XII D. 83, 6: Want het moet sijn dat hem die ghebreken inwaren van naturen, als menich van naturen *toernich* is of hoverdich is < E. 551, 27: wan der gebreste ist vil lîhte nâtiurlich, als manic mensche von nâtûre *zornic* oder hôhvertic ist.

E. 171, 33: Diu ander (*kraft*) [ist] *irascibilis*, daz ist ein ûfkriegendiu kraft. T.

irascibilis, — vis.

tornicheit. Hs. Serm. G.; Coll.; Merl.; Hs. Cyrill.; O. Vaderl. R. = tornige cracht: R.; H.

zornlicheit. Lexer: alleen E. 78, 13: Diu sêle hât drie *krefte*: verstentnisse, wille unde zornlicheit (diu kriegende kraft, 19). T.

zornecheit = zornheit. Lexer alleen: Hans Vintlers blume der tugend.

irascibilitas (= ondeugd).

Kramm 8.

**utebrec.* + R.

XII D. 89, 12 (Hs. E.): Dat een is een wesen der minnen, dat ander es een werc oft *uutbreken* der minnen < E. 553, 15: Daz ein ist ein wesen der minne, daz ander ist ein werc oder ein *ûzbruch* des wesens der minne. De (slechtere) lezing van Hs. A. heeft: *uutbrec.*

Digitized by Google

ûzbruch. Lexer: Myst. 2; Wack. pr.; Hpt. 15, 410 (= E.).

utebroke. R.; Hs. Serm. G.; Hs. 321.

**utekeer.* R.; Hs. Serm. G.; Hs. Moll 3; Gerl. Peters.

utekeren. algemeen, doch als mystieke term bij R.; Hs. Serm. G., zoowel wederk. als intrans.
ûzkêren.
egredi.

**utewendich.* [2] „als term der devoten". R.; Brugm. — *werc*: XII D. 109, 15 < E. 560, 32: — *werc.*
XII D. 94, 1: ..dat wi ons al ende altemale overgaven, ende wy ons alle dinc doer Gode dorsten ghetroesten *uutwendich* ende *inwendich* < E. 555, 16: ... daz wir allen unsern willen ûf gêben und uns aller dinge durch got törsten erwegen *ûzwendic* und *inwendic.*
ûzwendic. mhd. algemeen. Het abstractum op — heit: T. Myst.
extraneus. exterior. — opus, — actus, — actio.

Zoowel *utewendich* zelf, in de verschillende beteekenissen, als zijn afleidingen, zijn in hoofdzaak beperkt tot kerkelijke schrijvers en de oostelijke tongvallen.

vaderlijcheit. [1] R.; Hs. 221; Barth.; Profijt. Liedeb.; Ovl. Lied. e. G.; Boëth. afleiding van *vaderlijc.*
vaterlicheit. E. 79, 27 (niet bij Lexer). 499, 19.
paternus. paternitas. Du Cange: „abbatis munus, dignitas".

verborgen. deelw. bnw. v. verbergen. Hs. Cyrill.; Seven Wisen Volksb.; L. v. J.; Froissart; Rose; Mande Bijl. (= H.).
verborgen. E. — lieht: 133, 22; — werc: 133, 23; — wort: 354, 3. T.

verborgenheit. J. v. L.; Boëth.; Hs. v. 1439; Macht. Vis. Ook H.
verborgenheit. Lexer: Myst. 2; Vintl.; Lips.; E. 682, 2. T.

verborgenlijc. Stemmen.
verborgenlich. Lexer: algemeen mhd. E. 160, 17. T.

**verhengen.* [2] R.; Eckart, en andere mystieke bronnen. Vergelijk: XII D. 95, 15: .. lidet God.., dat is ghestadet of verhenghetet God.., met E. 54, 7: „verhenge mir des, erloube mir des, gunne mir des, gestate mir des".

Digitized by Google

vermiddelen = „storen". R. vaak; Ruusb. Bijdr.; Hs. Serm. G.; Hs. Moll 3; Kal. 5 twee maal; Brugm.
vermitteln. Lexer: Myst.; Wack. pr. E. 51, 3: Uzerhalp disem wege umberingent unde vermitelnt alle crêatûre. T.
vermiddelinge = „verhindering". + Hs. Moll 8, 112 r.
vernederen. I. Trans.: Dial. Eggaert; Ned. Proza; Hs. Cyrill.; Sp. d. Leken; Pass. W.; Proza-Sp. d. S.; met een zaak als object: Boëth.; Rose. II. Wederk.: Seven Wisen Volksb.; Amand; Hs. Moll 3; [2]) Hs. Moll 7; Hs. v. 1439; Seven Wisen Volksb.; Ned. Proza; Marialeg.; Con. Som. III. Intr.: Boëth.
vernideren. Lexer: Monum. Wittelsbacensia 2 ×.
vernederinge. + Diepenv.
vernedernisse. + Met. Serp.
vernedertheit. Hs. Acq.; Hs. Kloosterr.
vernieten I. Trans.: R. en andere mystieke bronnen (behalve Hs. II de Part. 24 d). II. Wederk.: R. vaak; myst. III. Intr.: R. vaak, en éénmaal Hs. Serm. G.
vernihten. Lexer: algemeen mhd.
verniet, deelw. bnw. van „hem vernieten" + Brugm.
vernietelheit. + Brugm.
vernietentheit. Brugm.; Gerl. Peters; Hs. Serm. G.
vernietinge. Gerl. P. Solil. 2 ×.
vernuft. Eckart. 2 ×; Tien Pl.; Rein. II; Boec d. M.; Hs. Serm. G.; Cron. v. Benn.
vernunft. Lexer: algemeen mhd. E. (ook ohd.) Kramm 14 vlg.
vernufte. bnw. Eckart; Boom d. Scr.; Vijf Maagd.; Hs. Getijdeb. L.
vernuftelike. + Brugm.
vernuftich. Eckart vaak; R.; Sassensp.; Griseldis; Jan v. Leeuwen; Hs. Serm. G.
vernünftic. Lexer: algemeen mhd. E. 166, 27. Kramm 14. (ook ohd.)
vernufticheit. Eckart; Hs. Serm. G.; Breidenb.; Hs. Lett. 319.
vernunftikeit. Lexer: algemeen mhd. E. 132, 16.

Digitized by Google

Kramm 19.

**versmaetheit.* In verschillende beteekenissen in bronnen van allerlei aard, maar toch opvallend dikwijls bij mystieken: R., Brugm., D. B., Limb. Serm., en Oostelijk mnl.

XII D. 96, 3 < E. 556, 12: *smâcheit.* Volgens Lexer is dit algemeen mhd. In 't ohd. bestaat alleen *smâhî* (Schade).

verstandich = „verstandig, bekwaam". Eckart; R.; Hs. Cyrill.; Handv. v. Alkm.; Lanfr. Incun.; Sp.; Heim.
= „verstandelijk", uitsluitend bij R., zeer gewoon.
verstendic. Lexer: algemeen mhd.

verstandicheit. Eckart; R. vaak; Boëth.; Vad. Mus. 2, 422; Lsp.
verstendicheit. Lexer: algemeen mhd.
Kramm 18.

vertegenheit. R. 3 ×; (bv. — eyghens willen); H.
verzigenheit. Lexer: Wack. pr.

vertiën, — sijns selfs. R.; H.; Ned. Proza; Stemmen; Lev. v. J.; Brugm.; Devoot B.
verzî(h)en. Lexer: algemeen mhd.

vertiïnge = verloochening. R.; Gerl. Peters; Marialeg.
verzîhunge. Lexer: algemeen mhd.; met „sîn selbes" o. a. Myst. 2. 178, 15.

**vervlieten* = „wegsmelten". R. 3, 68. 4, 196: Wie dat wert van hem (Christus) verbeten, hi *vervliet* te male *in enicheit.* E. 662, 35: si wolte *vervliezen in* sînes *einekeit.*
vervliezen. Lexer: algemeen mhd.

vonke, overdrachtelijk, van de werking v. d. H. Geest op het gemoed: H.; Hs. v. 1348; Kl. v. Diepenv.; Hoogl.; Gulden Troon. (van het vernuft: Marialeg.; Froissart).

voncskijn, vonkel(k)ijn. Eckart; Stemmen; Diepenv.; Hor. Belg.
vunke. Lexer: algemeen mhd. ohd. funcho.
vunkelîn. Lexer: Myst. e. a. E. 109, 12; 581, 29; 113, 33 = sinderesis r. 40.
scintilla.
Kramm 43.

vorecomende, — gracie Gods. R.

Digitized by Google

verg. *voregaende* gracie. R.
vorgânde. vorgêndez bilde. E. 326, 3. 11.
praeveniens. — gratia.
idea, εἶδος.
Kramm 31.

vorewerp = voorwerp van beschouwing, van vereering.
R. vaak.; Boëth. 1 a: tobject of tvoorwerp.
vorwurf, vürwurf. Lexer, vooral myst., verg. Müller. E. 352, 16.
objectum.
verg. jegenworp, wederworp.
Kramm 36.

vormeloos. R. 4, 93: Hieromme dunct hem dat si *selve God* sijn, want si vinden hem (zich) minneloos, *formeloos*, beeldeloos. Ook Hs. 1348 (niet Mnl. Wbk.).
formelôs. Lexer: myst. E. 486, 25: Unde sullent daz wizzen für wâr: swenne der frêe geist stêt in rehter abegescheidenheit, sô twinget er got zuo sînem wesen; und möhte er stên *formelôs* und âne allen zuoval, sô *nême er gotes eigenschaft an sich.*

vriwillens. R. 5 ×.

vriwillich. = „vrijwillig": R. 2 ×; Jan v. Leeuwen (Tijdschr. 34, 173); Mande Bijl.
= „zelfstandig": Hs. II de Part.
= „zoo zijnde, dat de wil vrij blijft": Boëth.

vriwillicheit. + R. 5, 19.

vriwillichlike. + Mande Bijl.

watheit. + R. 6, 37: Die watheit Gods onthoghet allen creaturen.
quidditas.

wederbeelden. + R. 1, 210: .. want wi vinden heme (Christus) in ons ghebeeldet ende ons in heme wederbeeldet overmids sine gratie ende een doochdelec leven.
widerbilden. Lexer: Myst. 2, bv. 315, 32: Er (Christus) gienc ûf den berc unde wart widerbildet vor in. Diu sêle sol widerbildet sîn unde gedrücket unde widerslagen in dem bilde. Verg. 599, 5 (Spruch 6): Gnâde entuot niht wan ein widerbilden unde tragen in got.

Digitized by Google

ohd. widarbiladôn. Graff 3. 102 geeft slechts één plaats uit Notker: mennisco uuard uuiderbildot (reformatus).

wederblic. R.; Ned. Proza. R. 6. 159, 19 („Vander gaven der Wijsheit"): Alsoe ghelikerwijs soe is die wederblic des onbegripeliken lichts soe groot in die eninghe onser overster crafte, dat al dat creatuerlic werc, dat met onderscede werket, faelgeren moet.

widerblic. Lexer: = rückstralung: Myst. 2; H. v. N. E. 580, 27 (over de geboorte van de zoon, „daz wort, diu vernunft"): „dar umbe muoz diu widermeinunge und daz widerblicken nâtiurlîcher gotheit ûf sich selber in einem stêten sîn verstricket sîn, dâ von diu geburt êwig ist. Wan möhte dirre widerblic einest belîben in einer geistlîchen müezikeit.. sô blibe ein got âne underscheit der persônen.

wederblicken. R.

widerblicken. Lexer: Myst. 2 en Frauenlob. verg. s. v. wederblic.

wederdraginge. R.

widertragunge. Lexer. Hpt. 8, 425.

relativum.

wedergeborte. R.; Hs. Serm. G.

wederleiden. R. 5 ×.

wederleidinge. + Hss. v. R.

wedervloeyen. R.; Hs. Serm. G.; R. 5, 85: In die wederdraghinghe der persone (van de drieëenheid) soo is onderlinghe kennen ende minnen, vloyen ende wedervloyen tusscen den Vader ende den Sone overmits den heylighen Gheest.

ohd. *widarfliozan*, in Prudentius-glossen, en glossen bij Gregorius' cura pastoralis (Graff).

wedervloet. + Boëth.

widervluz. Lexer: Pass.; Fronl.; Myst. 2. 324, 16.

ohd. *widarvluz.*

wederworp. + Hs. v. 1348, 273 b: Ene overzwinde vreuchde die hi ontfaet in ere onsprekeliker zoetheit des wederworpers (l. worpes) of des inblics, dat hi ontfanghen heeft.

Digitized by Google

widerwurf. Lexer: Dfg.; Myst.; Casseler Predigten. E. 326, 40. objectum.

verg. jegenworp, vorewerp.

Kramm 36.

In 't mnl. komt éénmaal voor: onderwerp, in Cron. Beyeren, waar de beteekenis niet duidelijk is (Verdam); verg. mhd. underwurf, ook bij E. (Kramm 36). tegenworp (objectum) alleen bij Barth.

welheit. R.; H.; Eckart; Limb. Serm.; Hs. Serm. G.

wolheit. Lexer: Liehtenstein.

wellust. R.; Eckart; Hs. Serm. G.; Hs. Moll 3; Boëth.; M. Vis.; S. Bern. S.; Hor. Belg. 10. 37; Heiligenl.; Limb. Wijsd.; Profijt. Liedeb.; Hs. Leeuw.; Tschr. 13, 25; Con. Som.

waellust. R.; Hs. Serm. G.; Hs. Openb. Joh.

wallust. Mande; Diepenv.

wollust. Lexer: algemeen mhd.

werkelic. R.; Eckart; Brugm.; R. Bijdr. 28; Barth.; Con. Som.; Cron. v. Vlaend.

werkelijcheit. Hs. Serm. G.; Boëth.; Brugm.; Hs. Moll.

wirke—, würkelich. Lexer: Dfg.; Myst. T.

wirke—, würkelîcheit. Lexer: Myst. E. 110, 36. T.

wesentheit. Gulden Troon. Ook R.; zie De Vreese, in Biogr. Nat. XX, 540.

wësentheit. Lexer: Myst. E. 520, 2.

essentia.

wiseloos. R. zeer dikwijls; Ned. Proza 40; Vad. Mus. 3, 15, 295. Op de laatste plaats: scouwen is een weten wiseloos, dat boven redene blijft altoos.

wîs(e)lôs. Lexer: algemeen mhd., doch in de bet.: „ohne führer, nicht geleitet oder gelenkt, irre gehend, hilflos, verlassen, verwaist". In geestelijke zin éénmaal: Leseb. 886, 9 (Suso) = „ohne besondere erscheinungsform". Vaak bij E.; bv. 669, 1. Ook T.

wijseloesich. + Hs. Serm. G.

woede. hetzelfde als *woet.* R.; H.; Mande; Belg. Mus. 10, 52.

Digitized by Google

woedich. R.
woedicheit. Ms. 75.
[*woedinghe.* Ms. 75; Met. Serp.; Con. Som.].

Bovenstaande lijst geeft eenigszins een afspiegeling van de „Europeesche mentaliteit" van deze periode; hoe die zich ook bij ons geuit heeft, door het vormen van een nieuw vocabularium, bevattend woorden met een geestelijke inhoud, die reeds het eigendom was van de tot dusver bevoorrechte geestelijke stand, maar voortaan tot gemeengoed van het heele volk werd verklaard.

We zien dat de taalelementen, reeds in gebruik onder de spraakmakende gemeente, met nieuw leven werden bezield; dit is het werk geweest van enkele groote mannen, onder welke Eckhart in het Duitsche, Ruusbroec in het Nederlandsche taalgebied een leidende rol gespeeld hebben [1]).

Stellenbosch. A. C. BOUMAN.

1) In het tijdschrift „Studiën" van December 1922 is de Heer J. van Mierlo een reeks artikelen begonnen, waarin hij het eerste deel van mijn studie aanvalt en poogt te weerleggen. Wanneer de serie gereed is zal ik wellicht aanleiding vinden om haar in een apart opstel aan kritiek te onderwerpen.

Digitized by Google

HET SLOT VAN VONDEL'S LUCIFER.

Dikwijls kunnen wij hooren, en herhaaldelijk hebben wij kunnen lezen, dat met vs. 2019 de *Lucifer* eigenlijk uit is en de rest een overbodig, of zelfs hinderlijk, aanhangsel is.

Meermalen is deze opvatting ook bestreden, maar blijkbaar niet afdoende, want zij wordt telkens weer te berde gebracht, zelfs door den laatsten uitgever Molkenboer. Deze spreekt zelfs van een „grove fout".

Indien de bewering juist was, dan was de uitdrukking van Molkenboer zeker niet te sterk. Een van de ergste fouten toch van een schrijver, eene stumperachtigheid, is het, wanneer hij „het einde niet kan vinden" en doorpraat over dingen, die nu ja wel verband houden met zijn onderwerp, maar daar toch niet meer toe behooren. Hij gedraagt zich dan als een jongen, die voor het eerst alleen op bezoek gaat en nu niet weet, wanneer hij moet heengaan.

Hoe is het mogelijk, dat men Vondel, nog wel met betrekking tot den *Lucifer*, die vrij algemeen voor zijn meesterstuk wordt gehouden, van eene zoo ernstige en tegelijk zoo kinderachtige fout kan beschuldigen?

De verklaring ligt voor de hand. Deze beoordeelaars zijn niet genoeg doordrongen van de noodzakelijkheid van objectiviteit in de critiek. Wanneer wij ons met literatuur bezig houden om ontspanning te zoeken of om schoonheidsindrukken te ontvangen, of ook wanneer wij anderen den weg tot ontspanning of aesthetisch genieten willen wijzen, dan hebben wij alleen rekening te houden met ons eigen schoonheidsgevoel, onze eigen opvatting van kunst. Dan mogen wij afkeuren en fout noemen, wat daarmede in strijd is, of ook met

onze meeningen omtrent waarheid, zedelijkheid en godsdienst.

Maar wanneer wij ons bezig houden met de geschiedenis der kunst, of wanneer wij een kunstenaar of een kunstwerk willen beoordeelen uit een anderen tijd of een anderen levenskring dan den onzen, dan moeten wij onze eigen opvattingen op den achtergrond dringen en in de allereerste plaats rekening houden met de opvattingen, de denkbeelden, het kunstgevoel van den kunstenaar en zijn tijd en omgeving. Dan moeten wij in staat zijn de schoonheid van hetgeen wij persoonlijk leelijk vinden, de voortreffelijkheid van hetgeen wij verkeerd achten, de deugd en de zedelijkheid van hetgeen wij verfoeien, te zien, te waardeeren en tot op zekere hoogte te genieten.

Stellen wij ons op dit standpunt, dan kunnen wij voor de beoordeeling van den *Lucifer* niet volstaan met kennis van het hedendaagsche drama, al of niet aangevuld met eenige kennis van het oud-Grieksche, maar dan moeten wij in de eerste plaats studie maken van Vondel en zijn tijd.

Wie in elk drama, dus ook in den *Lucifer*, de uitbeelding van een conflict ziet, moet zich wel stooten aan dit slot, omdat voor hem met den zegezang over Michael's overwinning het stuk uit is, het conflict heeft opgehouden.

Evenzeer moet dit slot afgekeurd worden door hem, die het antieke-drama beschouwt als een model, waarvan niet mag worden afgeweken, omdat met den ondergang van den held de tragedie geëindigd is.

Niet minder bedenking zal het vinden bij hem, die in een drama de artistieke behandeling van een psychologisch gegeven verlangt. Met zijne nederlaag is „die schoonheid maer een ondier" (vs. 1958) geworden, niet alleen lichamelijk, maar ook geestelijk. Wel zou men in het laatste tooneel eene verdere ontwikkeling tot verleider der menschheid kunnen zien, maar dat is dan toch een onnoodig vervolg van het drama, waardoor de eenheid van handeling verstoord wordt.

Wie zich op een objectief standpunt stelt, moet anders rede-

Digitized by Google

neeren. Vondel is onze grootste dichter en de *Lucifer* is zijn meesterwerk. Het is derhalve onaannemelijk, dat hij hierin eene zoo grove fout, niet in eene bijzaak maar in den opzet van het geheel, zou gemaakt hebben [1]). Wij moeten dus vragen, hoe hij tot dit tooneel gekomen is, en wanneer wij geen bevredigend antwoord vinden, dit niet hem als eene fout aanrekenen, maar bescheidenlijk erkennen, dat wij het drama nog niet ten volle begrijpen.

Verschillende schrijvers hebben dan ook getracht het slot in den samenhang met het geheel te verklaren en te rechtvaardigen.

Beets in *Verscheidenheden* II, bl. 156 zegt: „Adams vonnis wordt in den hemel gesproken; maar dat van Lucifer voltooid”. Hiermede is echter het bezwaar niet opgeheven. Het is toch het treurspel van Lucifer, niet van Adam. Derhalve is Adams straf iets, dat eigenlijk buiten het treurspel staat, iets overbodigs, dat de aandacht van de hoofdzaak afleidt. En wanneer Lucifer's straf pas voltooid kon worden, nadat hij Adam verleid had, zou de strafwaardigheid van den opstand daardoor minder groot worden voorgesteld en dientengevolge het eigenlijke drama in kracht verliezen.

Eene andere verdediging geeft Van Lennep in zijn *Kritisch overzicht van Lucifer* (D. VI, bl. 300): „Dan, al is de zege op de wederspannigen bevochten en de hoofdpersoon van het tooneel verdwenen, zij die, als Erkelens en anderen, gemeend hebben, dat daarmede de handeling kon geacht worden te zijn afgeloopen, en dat al hetgeen volgde niet meer was dan een onnut aanhangsel, hebben alleen bewezen, dat zij het eigenlijke onderwerp van het drama niet begrepen, of uit het oog hadden verloren. Immers, de vraag blijft over: is de behaalde

1) Hiermede is natuurlijk niet gezegd, dat ik Vondel onfeilbaar acht. Naast de heerlijkste poëze heeft hij ook vele zwakke verzen en gedichten geschreven. Bijschriften als bij de portretten van Anslo, Anna Wymers, Ebbius enz. zijn, hoe schoon ook van klank en woordenkeus, toch niets meer dan poëtisch handwerk, geen kunst.

Digitized by Google

triomf volkomen? is, door den val van Lucifer, de mensch, Gods nieuw en bevoorrecht schepsel, welks gelukstaat hij benijdde en waarom hij de wapens opvatte, in dien staat bevestigd? Ziedaar wat wij behooren te weten, eer wij zeggen kunnen, dat het stuk een voldoend slot heeft bekomen, en waaromtrent ons Gabriël in het laatste tooneel een droevig te-leur-stellend bericht komt brengen; maar dat tevens aanleiding geeft om te wijzen op een zalige toekomst en alzoo het treurspel op een even verhevene als roerende wijze te sluiten".

Eigenaardig is het, dat Van Lennep hier dezelfde fout maakt, die hij den anderen verwijt, nl. van het eigenlijke onderwerp van het drama niet te begrijpen, ofschoon Vondel dit in den *Inhoudt* en het *Berecht* toch zoo duidelijk heeft aangewezen. De hoofdpersoon is niet Adam, maar Lucifer. De voornaamste handeling, is niet de schepping en zegening van den mensch, maar de opstand van Lucifer. De voltooiing van de handeling is niet de bevestiging van den mensch in zijn gelukstaat, maar de nederlaag van Lucifer.

Bovendien bevat het drama bij Van Lennep's opvatting eene veel grootere fout dan die, welke hij wegpraten wil. Het „droevig te-leur-stellend bericht" toch deelt ons mede, dat de kans ten deele gekeerd is, dat Lucifer na de groote nederlaag er nog in geslaagd is zijn tegenstander een gevoeligen slag toe te brengen door diens gunsteling, althans tijdelijk, uit zijn geluksstaat te stooten. De nederlaag was dus niet zoo volkomen als het eerst wel leek. Dat God eerst na den val van Adam den opstandeling tot de zwaarste straffen veroordeelt, maakt bij deze opvatting dan ook minder den indruk van rechtvaardigheid dan van eene onedele wraakneming op den overwonnen en thans weerloozen vijand.

De oorzaak van Van Lennep's misvatting is, dat hij niet heeft gezien, hoe de *Lucifer* eene zeer bijzondere plaats inneemt in de rij van Vondel's drama's. De uiterlijke overeenkomst in den bouw van het slot van dit drama en van andere heeft

Digitized by Google

hem het groote innerlijke verschil over het hoofd doen zien en heeft hem tot de dwaling gebracht, dat in dit slot het hoofdmotief van het geheele drama zou liggen.

Dit laatste is trouwens evenmin juist voor de andere hier bedoelde drama's. Gijsbrecht b.v. is en blijft de hoofdpersoon van het naar hem genoemde drama, al beoogt de dichter tegelijkertijd de verheerlijking van Amsterdam.

Het verschil, waar wij hier op wijzen, is evenzeer als door Van Lennep ook door Te Winkel over het hoofd gezien. In zijn *Vondel als treurspeldichter* in *Bladzijden uit de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, bl. 335, wijst hij er op, dat sommige van Vondel's stukken een bedrijf te veel hebben. Dat dient dan om het verband te doen zien van het verleden tot het vervolg. Dat was wel eer romantisch dan classiek, maar geheel in den geest des tijds. Zoo eindigen *Jerusalem verwoest*, *Palamedes*, *Gijsbreght*, *De Maeghden*, *Jeptha*, *Samson* en *Lucifer* met eene troostende, vreugdevolle voorspelling. „Als Vondel zoo zijne stukken besluit, niet uit onbedrevenheid, maar met opzet, bewijst hij, dat hij niet wenscht te eindigen met de ontknooping der handeling. Het te veel in zijne stukken was in zijn oog een sieraad, dat hij ongaarne zou hebben willen weglaten, zelfs niet op gezag van Aristoteles".

Terecht komt Te Winkel er tegen op, dat men van eene fout gaat spreken, wanneer een kunstenaar opzettelijk, volgens een wel overwogen plan afwijkt van vroegere of latere kunstregels. Maar het verschil tusschen den *Lucifer* en de andere genoemde drama's ziet ook hij niet. Toch is het vrij groot.

In al deze drama's, behalve den *Lucifer*, bevat de voorspelling aan het slot eene vertroosting met betrekking tot den treurigen afloop van de hoofdhandeling, den ondergang van den sympathieken held. Maar in den *Lucifer* heeft die vertroosting betrekking op het treurtooneel in wat wij het aanhangsel zouden kunnen noemen, in het volgens sommigen overbodige laatste deel. Hoe weinig het in Vondel's bedoeling

Digitized by Google

lag eene vertroosting te geven met betrekking tot de hoofdhandeling, hoe geheel hij dat zelfs nadrukkelijk wilde uitsluiten, blijkt wel daaruit, dat de juichtoon na Uriël's verhaal van de overwinning juist door Rafaël wordt aangeheven en door niemand anders.

Wanneer er geene betere verklaring was (waarover straks), zou men geneigd zijn te zeggen, dat Vondel eene vertroostende, hoopvolle voorspelling aan het einde van eene tragedie voor den gemoedsvrede der toeschouwers noodig achtte, en, nu deze in het drama van Lucifer onmogelijk was, gezocht heeft naar een passend verlengstuk, dat hem voor eene dergelijke voorspelling de gelegenheid gaf.

In *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde* II, 438, schijnt Te Winkel ook deze vraag te behandelen. Maar in werkelijkheid betoogt hij daar, dat de *Lucifer* niet met vs. 2134 kon eindigen. Dat zal zeker iedereen hem gaarne toegeven, maar dat is eene andere vraag dan de hier behandelde.

Scherper dan iemand anders heeft Jonckbloet zich uitgesproken over den *Lucifer* in zijn geheel en ook over het slot. In zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, 3e druk, IV bl. 274 b.v. zegt hij: „Lucifer is wel overwonnen, maar heeft de overwinning vruchteloos gemaakt.... En hij bereikt zijn doel, door Belial in den vorm eener slang op den Mensch af te zenden om hem ten val te brengen. De Mensch, eerst boven Engelen en Aartsengelen geplaatst, wordt nu vernederd en gestraft.... Om hem te troosten belooft God hem wel, dat uit zijn zaad de Verlosser zal voortkomen, die de slang „het hoofd zal pletten"; maar dit neemt niet weg, dat de wraak van Lucifer God dwingt wijziging te brengen in zijn „onherroepelijck besluit". Hoe is die triomf der Hel te rijmen met de eischen, door Vondel zelf aan het Treurspel gesteld?"

Door zijne vooringenomenheid tegen den *Lucifer* heeft Jonckbloet zich hier laten verleiden tot een oordeel, dat eigenlijk kant nog wal raakt. Dat God wijziging brengt in zijn onher-

Digitized by Google

roepelijk besluit, daarvan is in het drama niets te vinden. Jonckbloet stelt zich hier willekeurig op een infralapsarisch standpunt, terwijl Vondel van de supralapsarische opvatting uitgaat. Wanneer Jonckbloet (bl. 272) zegt: „er is hier van zondenval en verlossing geen sprake: naar het plan van het stuk had God die niet voorzien", geeft hij dan ook eene geheel averechtsche voorstelling van de zaak. In de voorspelling toch van Gabriël, dat God „menschelyck gestalt" zal aannemen (vs. 227), ligt dit alles opgesloten. Wie dan ook spreekt van den „triomf der Hel" heeft van het geheele stuk niets begrepen.

Tegen Jonckbloet's afbrekende critiek moest Cramer in zijne uitgave van den *Lucifer* (1e, 2e en 3e druk, bl. XIX) wel opkomen. „Aan het slot van den Lucifer ergert zich Jonckbloet zeer; volgens hem ware redelijker wijze met den val der opstandelingen het stuk uit; het verhaal van de verleiding van het eerste menschenpaar door Lucifer en den daarop gevolgden zondenval stoort alle eenheid. ..... Afgezien van ... wijzen wij er op, dat Jonckbloet hier, als elders, uitgaat van doctrinaire theorieën over het treurspel in het algemeen, die niet of slechts ten deele op een Christelijk drama kunnen toegepast worden. Voor een Christelijk dichter als Vondel eindigt de Lucifer *niet* met den val van den Booze. Ook de droevige gevolgen van dien val moeten geschilderd worden, daar zij eerst aan de geschiedenis van Lucifer haar blijvende beteekenis geven. Dit na te laten zou in zijn oog grooter fout zijn geweest, dan het niet opvolgen van algemeene treurspelwetten".

Cramer komt dus tot dezelfde conclusie als Te Winkel, op andere gronden, doch niet op betere. Indien voor het Christelijk drama andere, eigen wetten gelden, zouden wij daarvan wel iets naders willen hooren. En de bewering, dat eene geschiedenis slechts blijvende beteekenis kan krijgen door de schildering der gevolgen, is zeer bedenkelijk, daargelaten nog, dat de val van Adam moeilijk een gevolg van den val van

Digitized by Google

Lucifer genoemd kan worden, al hangt hij er wel mede samen.

Het is dan ook zeer begrijpelijk, dat Molkenboer in zijne uitgave deze redeneering van Cramer niet overneemt. Maar dat hij nu weer terugkeert tot eene afbrekende critiek op Vondel, is jammer. Begon hij soms zichzelf te wantrouwen en te vreezen, dat hij, verblind door zijne bewondering voor den grooten dichter, dezen boven zijne juiste waarde zou schatten en verheerlijken? En heeft hij daarom deze gelegenheid aangegrepen om eene aanmerking op den dichter te maken, zichzelf een stortbad te geven en zijn eerbied binnen betamelijke grenzen te brengen? Men zou het haast denken. In allen gevalle doet deze scherpe afkeuring te midden van al de hooggestemde lofspraken in deze inleiding ons wonderlijk aan, en maakt den indruk, dat Molkenboer zichzelf geweld aandoet. Er is dan ook vrij wat op aan te merken.

„Als het prachtige drama één grove fout toont", zegt Molkenboer, „dan in de laatste honderd-en-zestig verzen, die als samengeperst aanhangsel den *Adam* verkondigen. Dat geforceerde in den vorm is maar 'n gevolg; de grootste vergissing steekt in 't feit zelf, dat de dichter ons na zijn drama in de wolken ineens naar de aarde trekt, om er uit Gabriëls mond lange vertoogen van Lucifer-de-slang met zich zelf en Eva te laten hooren, nadat hij 't slotakkoord van Michaëls overwinningsjubel, waarmee 't spel dramatisch en artistiek toch *uit* was, moedwillig verstoorde door nieuw getreur, uit den mond van een der overwinnaars dubbel verwarrend.

Vondel heeft zich bij het schrijven van dit slottooneel niet weten te bedwingen. Hij voelde de droeve paradijsgeschiedenis als 'n weerwraak en tweeden aanslag van den overwonnen Lucifer zoowel op 's menschen geluk als Gods majesteit, — nieuwe uiting dus van zijn nijd en staatzucht! — maar 't stond hem niet klaar voor den geest, dat hij hiermee aan een heel nieuw konflikt en tweede treurspel raakte. Zelf voldeed hem zoo'n summiere behandeling van wat hij als der treurspelen treurspel begreep op den duur evenmin en daarom

Digitized by Google

schreef hij, tien jaren later, zijn *Adam in Ballingschap.* Bij de voltooiing van dit drama, toen toch blijkbaar door den dichter als een vervolg op den *Lucifer* gedacht, verzuimde hij echter twee voorname zaken: ten eerste het aangeplakte slot van 't engelendrama af te knippen en ten tweede zijn troosteloos eindigende *Adam* te besluiten met de belofte-verzen 2176—2183, die nu 't laatste woord zijn van den *Lucifer*".

Dat Vondel ons met dit slottooneel uit den hemel naar de aarde zou trekken, is onjuist. Het tooneel blijft in den hemel[1]) en de handelende personen blijven de engelen, wier indrukken van en reacties op deze aardsche gebeurtenis ons worden geschilderd, evenals in het begin van het stuk.

Al keurt men dit slottooneel af, dan gaat het nog niet aan te zeggen, dat Vondel *moedwillig* den overwinningsjubel verstoorde. Hij was er de man niet naar om behagen te scheppen in het vernielen van zijn eigen werk.

Dat Vondel zich niet zou hebben weten te bedwingen, is, zooals wij gezien hebben, eene zeer zware beschuldiging, die niet mag worden uitgesproken, zoolang er nog eenige mogelijkheid is van eene andere verklaring.

De bewering, dat Vondel de verleiding in het paradijs als een tweeden aanslag van Lucifer gevoelde en toch niet begreep, dat dit een nieuw konflikt was, doet ons versteld staan.

Voor wat voor een stumper ziet men Vondel toch wel aan?

Hoe moeten wij nu dan wel dat slottooneel verklaren?

Indien Vondel het stuk geëindigd had met vs. 2019, of het alleen tot zoover bekend gemaakt en de rest in portefeuille gehouden had, zou van de tegenwoordige schouwburgbezoekers, misschien ook van zijne tijdgenooten, ongeveer niemand bemerkt hebben, dat het stuk niet af was. Alleen de kenners van de middeleeuwsche mysteriespelen zouden begrepen hebben, dat zij slechts een gedeelte gezien hadden. Zoo keek ook

1) „om *er* uit Gabriëls mond" enz. is zonder twijfel eene verschrijving: Molkenboer kan niet bedoelen, dat Gabriël op de aarde is.

Digitized by Google

in 1808 het publiek vreemd op, toen men in de uitgave van den *Faust* las „der Tragödie erster Theil" en slechts een enkele begreep, wat er nog volgen moest [1]).

Ook zij, die uit zichzelf de noodzakelijkheid van dit slottooneel niet gevoelen, moeten, nu het er eenmaal is, vragen, waarom Vondel het er bijgevoegd heeft, daarbij vooropstellende, dat onnadenkendheid, gebrek aan zelfbeheersching en onjuist inzicht in de verhoudingen van Vondel niet mogen worden aangenomen.

De voornaamste vraag in dit onderzoek is reeds door Van Lennep gesteld: „is de behaalde triomf volkomen?" Juister ware: „is de geleden nederlaag volkomen?"

Ook tegenover de critiek geldt wat Vondel's advocaten in 1625 voor de schepenenbank tot zijne rechtvaardiging in het midden brachten, dat „elk een uitlegger van zyne eige woorden" is. In het dagelijksch leven zullen wij iemand op zijn woord gelooven, zoolang wij geene bewijzen hebben, dat hij liegt. Op datzelfde vertrouwen kan een kunstenaar aanspraak maken. Wat hij met zijn werk gewild en bedoeld heeft, weet hij zelf het best. Van leugen mogen wij hem niet verdenken. En nu is het zeer wel mogelijk, dat in hem gevoelens en begrippen werkten, waarvan hij zich niet bewust was, maar met het aannemen daarvan moeten wij voorzichtig zijn en onze eigen bekwaamheid in het ontdekken van dat onbewuste moeten wij niet overschatten. Anders loopen wij gevaar fantasie voor werkelijkheid te geven.

De hoofdpersoon in den *Lucifer* is Lucifer, dat mogen wij niet uit het oog verliezen. Het is onbegrijpelijk, hoe vele critici zoo gemakkelijk tot de uitspraak komen, dat eigenlijk een ander dan de titelheld de hoofdpersoon in een of ander stuk is [2]). Men kan toch moeilijk een groveren misslag van

---

1) Zelfs nu nog zijn er schouwburgdirecteuren, die het eerste deel als een afgerond geheel beschouwen, en vereerders van Goethe, die het tweede deel ongelezen laten en toch een oordeel over den *Faust* uitspreken.

2) Zelfs van den *Lucifer* is dat niet alleen stilzwijgend aangenomen, maar zelfs

Digitized by Google

een kunstenaar bedenken dan dat hij zelf niet zou inzien, wat de hoofdgedachte en de strekking van zijn werk is, en dat hij daardoor een onjuisten titel zou kiezen. Van schooljongens komt het nog al eens voor, dat de titel niet geheel bij het opstel past, maar er zijn ook maar weinig fouten, die wij hun zoo zwaar aanrekenen, weinige ook, waarvan zij zoo gemakkelijk de verkeerdheid inzien. Het komt dan ook zelden voor, dat een jongen voor de tweede maal die fout maakt. En zoo iets mag men toch zeker niet van groote kunstenaars aannemen.

Wanneer wij bij de eerste lezing van een werk, dat wij als een goed stuk gevoelen, den indruk krijgen, dat er een andere hoofdpersoon is dan die als zoodanig door den schrijver is aangewezen, dan is dat een bewijs, dat wij het stuk nog niet voldoende begrepen hebben. Wij moeten dan het stuk nog eens lezen, herlezen en bestudeeren, totdat wij den door den schrijver als hoofdpersoon aangewezen persoon als zoodanig erkennen. Eerst dan kunnen wij beginnen een oordeel te vormen.

Lucifer is dus de hoofdpersoon, om wien het geheele drama zich beweegt, ook in die gedeelten, waar hij zelf niet te voorschijn treedt. Om de dramatische kunst van Vondel te beoordeelen moeten wij dus vragen, welke beteekenis dat slottooneel heeft in de geschiedenis van Lucifer.

Ter loops merken wij op, hoe verwarrend het is, wanneer een criticus spreekt van Michaël's overwinning. Zou dit toch de juiste uitdrukking zijn voor de katastrofe, dan was de verleiding van Adam eene overwinning van de Hel, waardoor Michaël's triomf veel van zijn luister zou verliezen. Er zou

---

ronduit gezegd door Dr. J. D. Bierens de Haan: „*Lucifer* is het drama van de Luciferisten". En dat wordt zelfs met instemming aangehaald door Molkenboer (bl. XLV).

De oorzaak van deze zonderlinge beschouwingen is, dat de critici in het kunstwerk niet den kunstenaar zoeken, maar zichzelf of althans den kunstenaar slechts in zooverre als hij een weerslag geeft, hetzij dan in overeenstemming of in tegenstelling, op hun eigen gevoel en hunne eigen begrippen. Daardoor beschouwen zij dikwijls den persoon, die hun het sympathiekst — of ook wel het antipathiekst — is, als den hoofdpersoon.

Digitized by Google

dan eene plotselinge inzinking in het drama zijn, die Jonckbloet's scherpe critiek rechtvaardigde.

Zien wij echter in de katastrofe Lucifer's nederlaag, dan is de val van Adam eene bevestiging daarvan, de aanvang van de voltooiing. Dan toont dit slot de geweldige dramatische kracht van Vondel, die niet blijft staan, wanneer alle toeschouwers meenen, dat het hoogtepunt bereikt is, maar zelfs dan nog eene stijging in de dramatische handeling weet te brengen, waardoor de val van den hoofdpersoon nog dieper en tragischer wordt.

Dat zoovele toeschouwers en zelfs critici dat niet begrepen hebben, ligt daaraan, dat zij Vondel's godsdienstig gevoel niet voldoende nagevoeld hebben. Hier is het gevoel noodig, dat de zonde van Adam en Eva voor het menschdom zeer zeker veel rampen en lijden veroorzaakt heeft, maar het ook juist door dat lijden tot heerlijkheid heeft gebracht. Wel verre dan ook van Eva verwijten te doen over hare zwakheid, moeten wij haar zegenen, omdat daardoor eerst Christus als onze verlosser op aarde verschenen is [1]).

Wat zijn nu de voorstellingen, die wij in den *Lucifer* vinden en hoe heeft Vondel den hoofdpersoon geteekend?

Vooraf merken wij nog op, dat Vondel geheel anders tegenover het te dichten drama stond dan een moderne, psychologisch aangelegde schrijver. Deze kan zich de vraag stellen, hoe een persoon met een bepaald karakter in gegeven omstandigheden zich gedragen en zich ontwikkelen zal; de gebeurtenissen vloeien dan geheel of grootendeels uit dat karakter voort. Ook kan hij de feiten als vaststaande aannemen en vragen, van welke karakters zij het gevolg zijn. Vondel kon geen van beiden doen: zoowel de feiten als het karakter van den hoofdpersoon waren gegevens, waaraan hij niets veranderen mocht. Hij kon dus niet verder gaan dan den samen-

1) Dit denkbeeld vinden wij b.v. heel mooi uitgedrukt in de 73e strofe van Maerlant's *Wapene Martijn*.

Digitized by Google

hang tusschen die beiden helder te doen uitkomen, terwijl alleen de bijomstandigheden van zijne eigen vinding konden zijn, met dit voorbehoud nochtans, dat zij geheel in overeenstemming met de gegeven hoofdhandeling moesten zijn.

Van karakterontwikkeling kon geene sprake zijn. Het karakter is volledig gevormd, als het stuk begint. Daardoor blijft ook iedere verklaring van het ontstaan van dat karakter achterwege. Zelfs de uitingen van dat karakter kunnen niet veranderen; zij kunnen alleen in kracht verminderen of toenemen. De toenemende kracht nu dezer uitingen gaat samen met de voortschrijdende handeling, en is daarvan zoowel oorzaak als gevolg.

Het karakter van Lucifer was hoovaardij en nijdigheid, die Vondel op het voorbeeld van Augustinus terugbracht op liefde en haat, de twee begrippen, die volgens de oude Grieksche philosophen de wereld beheerschen. Of de dichter zich een van beiden als de bron van de andere voorstelde, blijkt uit het stuk niet. Dat de nijd ons het eerst getoond wordt (het zenden van Apollion naar de aarde was immers daarvan eene uiting) is daarvoor natuurlijk nog geene aanwijzing.

Om de rechtvaardigheid van de geweldige straf aan het einde voor ons gevoel aannemelijk te maken, moet Lucifer de uiterste boosheid toonen, waarbij geene mogelijkheid van verontschuldiging of verzachtende omstandigheden overblijft, en die alle medelijden uitsluit. Daarom moeten beide kenmerkende zonden tot de gruwelijkste uiting komen en zijn er twee zondige aanslagen noodig, die beide mislukken. De hoogmoed spant zijne uiterste krachten in bij den opstand tegen God, de nijdigheid bij de verleiding van de eerste menschen.

Hiermede zou echter een inbreuk gemaakt zijn op de eerste en hoogste van alle tooneelwetten, die eenheid van handeling eischt. Het was dus de taak van den dichter van deze tweeheid eene eenheid te maken. Dat viel hem gemakkelijk, doordat de geschiedenis zelf dat al gedaan had. De hoovaardij en de nijdigheid werden namelijk beide tegelijk geprikkeld door

Digitized by Google

Gods besluit omtrent zijne menschwording. Terwijl wij dan ook in het eerste gedeelte van het eerste bedrijf alleen de stem van de nijdigheid hooren, zijn na Gabriël's boodschap de nijdigheid en de hoovaardij beide aan het woord. De laatste, die misschien in Lucifer's hart de sterkste was, voert den boventoon en wordt in het gesprek met Rafaël bijna alleen gehoord. De opstand is dan ook in de eerste plaats eene uiting van den hoogmoed, waarbij echter de nijdigheid niet geheel werkeloos blijft. De hoogmoed wordt verslagen, maar niet vernietigd: Lucifer immers blijft bestaan en bekeerd heeft hij zich niet. In de verleiding heeft dan ook de hoogmoed een aandeel, veel grooter zelfs dan de nijdigheid in den opstand. Toch blijft de nijdigheid in de verleiding de eerste werkende kracht en deze wordt daarin dan ook verslagen.

Deze oppervlakkige beschouwing der feiten toont ons echter nog niet de dramatische eenheid van handeling. Daarvoor moeten wij nog eens onze aandacht vestigen op de boodschap van Gabriël. Deze verkondigde, dat God besloten had het menschdom boven de engelen te verheffen, dat het vleeschgeworden Woord op den rechterstoel zou zitten, en dat de engelen hem moeten aanbidden, die aan de menschelijke gestalte boven de hunne de voorkeur geeft. Deze laatste woorden zijn den engelen nog duister, maar zij begrijpen toch wel, dat daardoor de mensch boven hen gesteld wordt, vooral als Gabriël laat volgen, dat de engelen den mensch dienen moeten.

Deze boodschap van Gabriël brengt Lucifer tot de zondige daad, den opstand om te verhinderen, dat hetgeen Gabriël heeft aangekondigd ook werkelijkheid zal worden. Hij wordt verslagen, niet vernietigd. Men zou zich dus kunnen denken, hij zelf zou de hoop kunnen koesteren, dat hij later eene nieuwe poging zou wagen en dan misschien slagen. Zijne nederlaag is dus eerst volkomen, wanneer de geheimzinnigheid, waarmede Gabriël's boodschap nog omhuld is, wordt opgeheven en het door hem aangekondigde werkelijkheid wordt.

Het einde van het drama zou dus, het is reeds opgemerkt,

Digitized by Google

Gods menschwording moeten zijn in de geboorte van Christus, of nog liever Zijne hemelvaart. Zoo is het ook meermalen in de mysteriespelen opgevat. Men zou nog verder kunnen gaan en zeggen, dat Gabriël's voorspelling eerst geheel verwezenlijkt zal worden in het laatste oordeel.

Zoover kon Vondel echter niet gaan: de tijd der mysteriespelen was voorbij. Maar toch was de nederlaag van Lucifer tegen Michaël een te onbevredigend slot. Dat kon de paradijsgeschiedenis geven. Daar werd weliswaar Gabriël's boodschap nog geene werkelijkheid, maar het was de voorbereiding van Gods menschwording. Wel begrepen zelfs de engelen niet dadelijk, dat dit de voltooiing van Lucifer's nederlaag was, vanwaar zij klagen „helaes, hoe is de kans gekeert!" Maar duidelijk wordt dit, wanneer Gabriël iets verder den sluier oplicht, die nog over Gods raadsbesluit lag en verklaart, hoe de Messias, uit het zaad der vrouw geboren, den draak verpletten zal en over de hel triomfeeren. Daarmede is een deel der voorspelling zekerheid geworden, en kan men eene vertrouwende zekerheid hebben ook voor het overige deel.

Door die gedeeltelijke onthulling van Gods raadsbesluit blijkt Lucifer's boosheid te duidelijker en wordt de rechtvaardigheid van het vonnis te sterker gevoeld, dat dan ook nu eerst in zijne volle zwaarte wordt medegedeeld. Nu ook ondervindt Lucifer naast de lichamelijke de geestelijke straf, naast de wroeging de zelfverwijtende spijt: o, had hij dat kunnen voorzien, dat hetgeen hij als eene overwinning beschouwde, de voltooiing was van zijne nederlaag! Dat hij zelf de wreker moest zijn van zijne zonde!

Daar ligt groote tragische kracht in dat slot.

De uitkomst van ons onderzoek is dus, dat het slottooneel van den *Lucifer* wel verre van eene fout te zijn, onmisbaar is en mede den *Lucifer* tot eene zeer buitengewone tragedie van den eersten rang maakt.

P. LEENDERTZ JR.

Digitized by Google

LEXICOLOGISCHE AANTEEKENINGEN BIJ STICHTELIJK PROZA UIT DE MIDDELEEUWEN.

(*Slot* [1]).

QUITELATINGE; *Coll. Brugm.* 145: *quijtlatinge* alre scholt, ook 146; bij *quite laten* = kwijtschelden (*Mnl. Wdb.* onder *quite* 4).

TE RADE HOUDEN, DV 122 v.; zie bij *profitich* (vorig art.) en vgl. *Mnl. Wdb.* onder *raet* I.

RANSE; DV 334 r.: ende soe blef sie sitten na hoers mans doet tot horen 50 jaren dat sie ny gevarwede cleder en droch noch bont noch *rans* noch enige cierheit der werlt dan een armband. De oorsprong van dit woord is niet bekend; ook de verschillende beteekenissen zijn niet duidelijk, zie *Mnl. Wdb.* i. v. Men zou hier in verband met *bont* aan een stofnaam (*kant*?) kunnen denken.

RECHTUUT; G 56 d: want als si wat sach of hoerde dat niet *rechtuut* en scheen te wesen; *Biogr.* 125 r.: ende .... yement wat toe handen toech, dat niet *rechtuyt* en was; vgl. ook G 60 b en 82 b. Men kan hier vertalen: dat niet in den haak was, dat geen pas gaf. — G 77 a: soewie dat niet *rechtuut* en wanderde nae den rechten doechden; zoo ook *Biogr.* 191 r.: wanderen *rechtuyt* n. d. r. d.; vgl. *Kiliaan*, die 't woord weergeeft door sincerus, simplex et rectus. G. 78 c heet het van een zuster, die zich „tot sympelre gehorsomheit" geeft, dat ze *rechtuut* doet, „als men gedaen wolde hebben".

REGISTER; zie *boekshemt*.

RECHTVERDICHMAKINGE; zie bij *singelijc*.

REGNEREN; Dv 280 r.: ende hoer heer vader began noch

1) Zie *Tijdschr.* XL, 193—219; XLI, 115—131.

Digitized by Google

weder an toe *regniren* om sijn dochter weder toe crigen. De overeenkomstige plaats in D 78 b, heeft *regineren*, blijkbaar een bijvorm van *regneren*. De beteekenis is kabaal maken, opspelen; zie *Mnl. Wdb.* onder *regneren*, Aanm. Het artikel *regineren* in 't *Mnl. Wdb.* kan m. i. vervallen.

HEM REINSEN; D 30 a: ende als daer yemant quam, soe *remsede* sie (nl. een zieke zuster) hoer, of sie yet wolden, dat totten ghemenen orber droege. De uitgever van D slaat voor te lezen *veinsede sie hoer* of *reinsede sie hoer*. De laatste lezing is de juiste: DV 126 v. heeft *rensede*. *Hem reinsen* = de keel schrapen, kuchen [1]); *Lb*: *reinsen* = sich raüspern, screare. De *Teuth.* geeft *rinsen*; zie *Mnl. Wdb.* i. v.; *Kiliaen*, *rinsen*: Fris. j. *hemmen*. *Ts.* XXIII, blz. 48, vindt men in een Mnl. gedicht, uitgegeven door De Vooys, vs. 71: *Als ic mi rume. Hem rumen* wordt in een noot verklaard als hoesten, hemmen; *Sp.* IV², 21, 75 geeft hetzelfde woord. Zou op deze beide plaatsen ook niet moeten worden gelezen *hem reinsen*? Wat den oorsprong van 't woord betreft, volgens *Grimm*, D. W. VIII, 702, zou het niet een afleiding van *rein* zijn, en dus niet op een lijn staan met on. *hreinsa* (Eng. to rinse, Fransch rincer); zie D. W. i. v. *reinigen* en i. v. *rächsen*, met welk laatste woord het zou samenhangen; vgl. nog *Ten Doornk. Koolm* onder *rinseln*.

RECTRIX, de vrouwelijke vorm van *rector*, vindt men herhaaldelijk in D; zie D 112 d en vgl. *Kühler*, a. w., blz. 69, 86.

REVERENSLIKE; het *Mnl. Wdb.* geeft één vb. uit *Coll.* 162 r.: de beteekenis aldaar is niet eerbiedig, maar eerbiedwaardig; zoo ook G 121 c: seer groet ende *reverencelick* stonden oer oer oversten voer; verdere vbb. *Biogr.* 124 v. (*reverenselic*); 182 r. *Biogr.* 155 v. beteekent het eerbiedig (hem *reverencelic* hebben tegen enen). Een bijv. nw. *reverende* leest men *Andr. Ts.* 21?: een oelt *reverende* eerber man; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *reverendelijc*.

1) In het vb. hierboven is het een hemmend geluid geven om de be... komende te laten weten dat zij wakker was en men haar dus, zoo noodig, iets een of ander kon vragen.

RIVEN; G 7 c: oeck plach men ondertijden enen brij den zusteren te geven, ende die was *gerijvet* (= geraspt) van roggenen croemen; vgl. *Ndl. Wdb.* onder *rijven* (gereven broet) en zie *Mnl. Wdb.* i. v.

ROERINGE; *Andr. Ys.* 204: ende die steerf zeer haestlic an een *rueringe*; ibid.: men sorgede dat sie daer een *rueringe* van krigen soelde (nl. van een groot verdriet); een beroerte dus. In die beteekenis schijnt het woord zeldzaam te zijn, vgl. bij *Grimm*, D. W. VIII onder *rührung* een aanhaling uit *Brem. Wb.* en zie *Mnl. Wdb.* onder *roere* 4.

RONDELIKE; G 21 d: die groeve spise.... die aat sie alsoe *rondelike* hene.... De Lat. vertaling heeft *simpliciter*. *Lb.*: *runt*, *runtlike* = o.a. gleichgültig. Hierboven zou ik willen vertalen royaal weg of eenvoudig weg. — *Coll. Brinck* 141: al gaet die suster noch wat *rondelic* heen, du en weetste niet wat gracie si van binnen heeft. De beteekenis van eenvoudig heeft zich hier ontwikkeld naar den ongunstigen kant; boersch, ongemanierd is misschien iets te sterk; zie *Ndl. Wdb.* i. v. *rond* (I) I en II b en *Mnl. Wdb.* onder *rontheit*.

ROSBEL; G 48 c: (ende si was gegordet) mit enen sulveren gordel, dat omme ende omme vol bellen henck, alsoft *rosbellen* geweest hadden; zie *De Man* 95 en vgl. *Ndl. Wdb.* onder *ros* (XIII, kol. 1358).

ROSINENVLEESCH; dit gerecht, blijkbaar een lekkernij, wordt G 8a genoemd; zie *De Man* 22, noot 16.

SARRINGE; G 60 d: die hilige vader Clymecus secht: Brueders, lijdet mit ons .... ende drijncket den kelick der sarringe alse water des levens; hetzelfde beeld G 108 a (aldaar is in 't hd. voor *sarringe serringe* geschrapt). 't *Mnl. Wdb.* geeft één vb. van *serren* = sarren; in de *Teuth.* vindt men een werkw. *tzerren* als synoniem van *tergen* opgegeven. Volgens *Franck-Van Wijk* is ons *sarren* (een jong woord) ws. onomatopee. Kan het niet uit het Oosten zijn ingedrongen (tserren > serren > sarren)? Voor de beeldspraak vergelijke men nog *Coll. Cl. v. E.* 52 r.: *die kelic dijns lijdens* en *Mnl. Wdb.* onder *kelc*.

Digitized by Google

SCHANDE; DV 317 v.: (sie nam) enen crudewaghen mit enen korf ende dede ene *scande* anden hals. Ik vond het woord bij *Lb.*: *schande*, dar me mede drecht, portentula (verwezen wordt naar *Brem. Wb.* IV, 605) en *Draaier*: bretel, draagzeel. Vgl. vooral *Grimm*, DW. VIII, 2136—37 i. v.

SCHEERCAMER, G 83 c; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *scheerhuus*, *De Man*, Inl. XLI en blz. 153, noot c.

SCHEIDE; zie *beddescheide*.

SCHENTSEL; G 132 a: (deze hilige ziele was geerich) overal die *schentsele* uuten wege te vergaederen, daer hem een ander an stoeten mochte; ook G 56 b *schentsele vergaederen*. Het beeld is afkomstig uit Matth. 13:41. De beteekenis van *schentsel* is scandalum, steen des aanstoots, waarvoor men in 't Mnl. gewoonlijk als vertaling aantreft *schandelisatie*, *schandeleringe*, *schandaliseringe*; ook eenmaal *schandalesie*; *schentsel* is mij niet van elders bekend. Is 't een afleiding van *schenden* (vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. I, I, 3)?

SCHIC; *Dev. Ep.* 54 r. .... in geestelicken oefenynge dicwil seer hulpelic is die *schick* ende settinge des lichams nader oefeninge; zie *Mnl. Wdb.* onder **schic* en onder *settinge*.

SCHINNEN (SCHINDEN); G 125 c: daernae began oer dat aensich te swellen ende roet te worden ende te *schynnen*, soedat si seer eyselick was an te siene. Hebben we hier een intr. *schinden*, *schinnen* = vervellen, afschilferen van de huid? Vgl. dan Friesch *felje*. Zie verder *Mnl. Wdb.* i. v. *schinden*; bij *Gallée* het tr. *schinnen*. Of is te denken aan *schinen*?

SCHOE; dat met dit woord een voetbekleeding van linnen of dergelijke stof kon worden aangeduid, waarover dan muilen of schoenen werden gedragen, blijkt uit G 61 b: sie toech oer trippen uut ende genck op oeren *schoen*. Een zuster vreest dat ze nu koude voeten zal krijgen; vgl. *De Man* 118, noot a.

SCHOOTSCH; G 135 b: *schootsche* woerde; zie *Mnl. Wdb.* i. v.

SCHOTE; *enen schoote schieten* komt voor *Coll. Cl. r. E.* 7 v., d. i. een inslag met de spoel inbrengen; 't is dus een weversterm. 't *Mnl. Wdb.* vermeldt den zin, waarin deze uitdrukking

Digitized by Google

voorkomt, onder *schoot* I = schot; hij behoort bij *schote* 6.

SCHOTELCUPEN; DV 152 v.: sie mochte staen over dat *scottelkupen* in die coken ende wasschen die scottelen. Ook *Draaijer* heeft *kûpen* onz.

SCHOUT; voor de formule: *het is mijn schult*, (ic wil mij gerne beteren) zie men *De Man* 35, noot c en o. a. *Kühler* 192, D 59 c; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *schout* 5.

SCRIJFSTOEL; *Biogr.* 164 r.: soe hadde hij enen seer onbequamen *scrijfstoel*; ook *Biogr.* 158 v.; vgl. *Lb.* i. v. *schrîfstôl.*

SCHRODEL; G 6 b: (rocke) die weren van witten wullen *gescheert*, ende daer was graw *schroedel ingedragen*; vgl. daarmee D 42 a: daer weren strijpen in den wande (habuit lineas quasdam alterius coloris intextas). Dus voor den inslag is hier in beide gevallen stof van andere kleur gebruikt, snippers, afval waarschijnlijk, die zòò nog dienst konden doen. Op beide plaatsen hooren we dat de rok „alte oetmodeliken liet"; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *strijpt*, de opmerking over *strijpte lakene* en *stripe. Scrodel* = afgesneden strookjes, snippers? vgl. mnd. *schratele* en *Grimm*, D. W. onder *schrotel. Mnl. Wdb.* onder *schrode* en *schrodelinc.* [1]).

SCHULEN; G 18 d: *duycken ende schulen*; voor den term der devoten *schulen*, gebruikt in verbinding met werkw. als *duken*, *wiken* enz., zie men o. a. *De Man* 43, noot c, *Biogr.* 209 v., 227 r.; vgl. uit Spieghels *Bijspraax Almanack*: *Zwijghen en duyken*, doet vre ghebruiken.

SINE SCHUREN VULLEN; een veelgebruikte term der devoten, G 58 b: ..... dat si oer *schueren* mocht vullen, van welken si leven mochte, alst gien tijt van wijnninghe wesen en solde; verdere vbb. en verklaring bij *De Man* 112 en vgl. bij Cats, *Spiegel v. d. o. e. n. t.*: *Vergadert graen in uwe schueren*, De Oegst en sal niet eeuwigh dueren, en Huygens, *Cluys-Werck* vs. 467.

SEDEBAERHEIT; zie bij *tuchtigen.*

1) J. Onnekes vermeldt in zijn *Bijdrage tot de kennis van het Hunsingo-Groningsch Dialekt* (Taal- en Letterbode III, 93) schröt = uitvaagsel, uitschot; zie ook *Molema.*

Digitized by Google

SENTENTIEGEVER; *Coll. Brugm.* 136: Ordelers ende *sententieghevers* over ander menschen.

HEM SIMELEEREN; (dander) *symeleerde hem* confuus, *Maria Leg.* II, 241 (uit den *Dial. Mir.*). *Hem simeleeren* = doen alsof; niet bij *Kiliaen*; *Ten Doornk. Koolm.* geeft het in eenigszins afwijkende beteekenis.

SINGELIJC; *Coll. Brinck* 119: .... dat wi spreken mochten mit David: dijn *rechtveerdichmakinge* hebben mi *singelic* gheweest (waren mi *singhelike*); *Lexer*: *singelich* = cantabilis, ook bij *Grimm*, D. W.; vgl. hierbij, ook voor *rechtveerdichmakinge*, Psalm 32 en 33: 1—3.

SIPELSHOOFT; G 7 b: mit gebradenen *sipelshoofden* = bol van de ui, ui.

SLAVEN ENDE SLOTEN, G 81 d en 105 d; zie de aanhaling bij *iet innehebben van* en vgl. *De Man* 150, aant. 9.

SLUKE (SLUUC?); G 23 c: ende si plach den jongen zusteren te leeren.... dat si oer *sluke*, die si opt wiel sponnen, spynnen solden in die wonden ons lieven Heren [1]). 't *Mnl. Wdb.* geeft 2 vbb. van een subst. *sluuc* en vertaalt: een bepaald soort van dekriet (met een vraagteeken). Die verklaring is ongeveer juist; er had kunnen worden verwezen naar *Fr. Wdb.* i. v. *slûk* s. n. = lang en schoongemaakt stroo, dienende tot bedstroo en ook wel voor dakbedekking; verder naar *Molema* en *Boekenoogen*. Van die beteekenis uitgaande giste ik, *De Man* 52, dat het woord hierboven zou kunnen beteekenen de vlasdot op het spinnewiel, waarvan het garen wordt gesponnen. Als nederduitsch *schluchter* (= unaufgewundener Zwirn, zie *Ten Doornk. Koolm* onder *sluchtern*) tot de familie hoort, zou dat tot steun kunnen dienen. Stellig is verwant mhd. *slûch* = huid, zak, buis en ook mhd. *slucke* = ein gefälteltes Kleid, ein Faltenrock (vgl. *Lx.*, *Grimm*, *D. W.* i. v., *Ten Doornk. Koolm.* onder *sluken*; en *Fr.- v. W.* onder *sluik* en *sluiken*); misschien zullen nieuwe bewijsplaatsen klaarheid kunnen brengen.

---

1) Tot recht verstand van dezen zin vergelijke men *Kähler*, a. w., blz. 261 vlg.

Digitized by Google

SMEKEN MET = mooi praten bij of tegen iemand, zegt *Mnl. Wdb.* i. v. *smeken* I Intr. Daarbij mag worden gevoegd: toegevend zijn jegens, vergoelijken: *Coll. Brinck* 123: voert sel een voernemen enen anderen te vermanen, ende en sel niet *smeken mit* yemants gebreken.... en 129: Ende als wi in desen arbeide staen (nl. der penitencien), dan en sellen wi oec niet begheren, dat onse oversten yet *mit ons smeken*; zie o. a. ook *Biogr.* 196 v.

SNAPPEN; D 62 d: doe lach sie in soe groter bangicheit, als of sie *na den adem hadde gesnapt*; dezelfde uitdr. bij *Lübben*; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *snappen* en *snakken* en *Fr.-v. W.*

SPOTSCH; *Andr. Ys.* 214: nummermeer en hoerde meñ... dat sie... *spotsche* woerde sprak. Alleen in de *Teuth.* is het woord tot dusver aangetroffen. G 135 b komt voor BESPOTACHTIGE woerde, ook een tot nu toe niet opgeteekend woord.

SPREECSUSTER; voor de twee beteekenissen, waarin dit woord kan voorkomen, leidsvrouw der nieuwelingen in een zusterhuis of klooster en beschermeling ('t *Mnd. Wdb.* vermeldt alleen de laatste) zie *De Man*, Inl. XLI, waar verschillende plaatsen uit G worden genoemd.

SPREKEN; G 115 b: Alsoe seer gaf si oer tot sterven, dat sij *soe te spreken* gien dijnck en scheen te doen sonder orlof der reeden.

HEM STEKEN IN; *Biogr.* 160 r.: *hem* niet *steken in* werliken saken; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *steken*, wederk. 3 a.

STELLEN; *A. Ys.* 201: Ende omme der goddiensticheit willen die meer in 't *spinnen* is ghelegen dan int *werken*, soe hadde sie daer vrede van dat sie dat *werken* ofgebracht hadde, want dat *werken* daer is voele onrosten ende voele onvredes in ghelegen. Ende sie plach oec wal te seggen dat sie joe soe voele forderde mitten *spinnen* als mitten *stellen*. In de eerste plaats *stellen*, dat is *op den stelle werken*, hier bepaaldelijk op den weefstoel, tegenover *spinnen*. Van *stel* (*stelle*) = weefstoel geeft Verdam maar één vb.. Het woord komt in devote geschriften uit deze Oostelijke streken herhaaldelijk

Digitized by Google

voor (zie bv. G 119 d, 63 d, 112 d, 143 c), ook in samenstellingen: TAFELLAKENSTEL, G 63 d, WOLLENSTEL G 120 d. Met name in deze laatste vbb. is het duidelijk, dat *stel* = weefstoel; toch kan het woord iets ruimer beteekenis hebben. In de *Chronick des Schwesterhauses Marienthal genannt Niesinck, in Münster* [1]) vindt men naast elkaar *spinstelle* (blz. 424) en *worckestelle* (blz. 426, 427). Zoo kan dan *stellen* ook de beteekenis hebben, die de uitgever van Andr. Yserens leven ten onrechte toekent aan *werken* in de passage hierboven, nl. stikken op het raam of „métier". Die beteekenis meen ik te zien in een plaats, die Verdam aanhaalt achter *stellen* (eerste art.) Aanm. 2: van II roosen te *stellene* enz.; misschien ook in Aanm. 1. *Werken* hierboven is ongetwijfeld *weven. Lb.* vermeldt *werken* = spec. weben, sticken enz., in 't algemeen het verrichten van vrouwelijke handwerken. Ik trof het herhaaldelijk zeer duidelijk aan in de speciale beteekenis van weven, het zware handwerk bij uitnemendheid in kloosters en zusterhuizen, waar de textielindustrie werd beoefend. De weefkamer in 't Meester-Geertshuis heet het *werckhuys* (vgl. *De Man*, Inl. XXII en o. a. 34 c); in D 38 d leest men van een zuster, die vroeger *spinnen* heeft geleerd, maar nu zoo „geerne *gewrocht* hadde"; eenzelfde tegenstelling dus als hierboven. *Een grof webbe wercken* (D 98 c), *doeck werken* (D 110 a) zijn gewone uitdrukkingen; vgl. ook hiervoor bij *trouwelike.* D 98 d vindt men *werken* en *weven* naast elkaar gebruikt. Als de zusters uit het Meester-Geertshuis worden verdreven, lijden ze groote schade, „want die luyden, die hier wat te *wierken* hadden, die droegen oer *webben* toe huys", G 40 b, en zie G 40 a: niet te *doene* noch te *wierken*; ook 33 a; vgl. verder 143 c: sij sat op den stelle ende *wrachte*, en 111 a, b en c. In de *Teuth.* vindt men i. v. *ongevaruwet*: ongevarwede pylmate ind dat men dairvan *wevet* of *werckt*; zie ook bij *werken*, *werker*, *wolle* aldaar; en vgl. verder nog *worckestelle*, hierboven genoemd.

1) *Die Geschichtsquellen des Bisthums Münster* II, 1853.

Digitized by Google

Van Salomee Sticken wordt D 3 a gezegd: gerne plach si te *werken*, omme dattet een oetmodich werck is enz. Ook hier wordt duidelijk een speciale bezigheid bedoeld: spinnen, verklaart de uitgever, maar wat hij tot bewijs aanhaalt, is vrij zwak; weven is hier evenzeer mogelijk. Het woord werken kan zich isoleeren in verschillende beteekenissen (of een begin van isolatie vertoonen), evenals het subst. werk; mogelijk is derhalve ook dat werken in deze kringen voor spinnen in gebruik kan zijn geweest of voor spinnen en weven beide; maar vaststaande voorbeelden van die laatste beteekenis heb ik niet genoteerd.

STEPPEN; *Andr. Ys.* 212: twee zusters, op weg naar Buren, worden aangesproken door „twee bister manspersoenen", die haar vragen, waar ze heen gaan. Na haar antwoord „*stepten* die mans wat tegeneen, mer dat verstont sie niet wattet was". De beteekenis zal wel zijn mompelen, fluisteren, maar ik kan het woord niet thuis brengen. Bij *Gallée* vind ik *stîpen* = pruilen, *stîperen* = koppig zijn, bij *Draaijer stîperen* = pruttelen. Kan *steppen* (of *stippen?*) daarmee samenhangen?

STERKEN, STERCSEL; *Andr. Ys.* 193: ... doe waert sie gesat dat sie solde leeren spoelen ende *sterken*; G 119 d: ... soe plach si dicwile ... oer *stercsel* gerijnger an te crigen dan een ander. *Sterken* = de kettingdraden van een weeftoestel met een kleverige pap (*sterksel*; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *sterke*) bestrijken. Zie *Boekenoogen* onder *sterken*, *Ten Doornk. Koolm.* onder *starksel* en *Fr. Wdb. sterkebrij*.

STERVELYC; DV 342 r: ende sie en liet niet sunderlinghe *starflick* = den dood nabij (moribundus); vgl. *Gallée starfelik* en *Mnl. Wdb.* i. v. *stervelijc.* 2.

STERVENSNOOT; *A. Ys.* 216: soe lach sie enen helen nacht in swaeren *stervensnoede.*

HEM STORTEN OP; *Dev. Ep.* 328: wanneer dat ghi .... onlede hebben moet, soe en suldi u te mael daer niet *op storten*, mer ghi sult in der onleden van buten u altoes pinen na uwer macht satichet des herten te hebben ...; G 5 d: *hem uutstorten*

Digitized by Google

op die uutwendige onlede; 29 b: *hem uutstorten tot* den uutw. dingen; 112 c: *uutgestort sijn op* die spijse (als hi aen die taefle quam, recht of hi niet versaedet en conde werden). De beteekenis is zich met hart en ziel geven aan, opgaan in, in bovenstaande vbb. alleen met betrekking tot wereldsche bezigheden; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *utegestort*, *hem utestorten* 6 en *De Bo uitgestort.*

STRAC komt in G een paar maal voor in de gunstige beteekenis van: streng voor zichzelf, ernstig (vgl. *Mnl. Wdb.* onder *strac* 3); G 19 c: ... een guet mensche, mer si en is niet *strack*; G 82 b: ene guede, *straeke,* eersomme, oprechte maget.

STRECKEN; die ierste revyere... (plach si) te *strecken* totten sunderen.... Die ander revyere ... te *schicken* tot guetwilligen menschen..., G 101 b (uit een lange allegorie, die 99 c begint). *Strecken tot* (tr.) beteekent hier evenals *schicken tot* bestemmen voor, doen strekken.

STROCAER; *Coll. Brugm.* 131: ... als si (de bijen) rusten ende dat *stroekaer* afgedaen wort; *stroekaer* = bijenkorf; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *Caer.*

STROCORFKEN; *Coll. Brugm.* 131: dat *strokorfken* des lichaems afleggen.

STUDIUM; dese guede man kande meyster Geryt wal, want hij hadde mit hem *in dat studium geleegen*, *Biogr.* 111 r; vgl. *Mnl. Wdb.: ten studien liggen.*

STUPE; G 3 a: ... creech si een swaere *stupe*.... Ende doe si weder tot oerselven quam.... De beteekenis is òf stuip òf flauwte; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v.

SUCKELINGE; zie *aentuckinge.*

SUVERLIKE; een zuster vindt een doode muis in haar „wermoes", legt die ter zijde van haar bord, eet „dat wermoes al deger uut" en toen nam ze „die mus *suverlike* in oer hant, ende legede si weder in die schottele, ende si en segede niets"..., G 22 a. *Suverlike* zou ik hier willen weergeven door kalmpjes, zonder (onnoodige) drukte of aanstellerij. De *Teuth.* geeft als

Digitized by Google

synoniemen: *lise*, *stillike*, ... *suverlick*. In ongeveer gelijken zin vindt men het woord gebruikt G 53 a, 64 b, 127 b. Ook bij de vbb. die 't *Mnl. Wdb.* onder *suverlike* 3, 4 en 5 geeft, zijn er, waar de hier vermelde omschrijving m. i. beter past dan de door Verdam gegevene.

TAFELLAKENSTELLE; zie bij *stellen*.

TERMIJN; ende doe sie seggen wolde..., dat en conde sie niet wal uut brengen *sie en gaf den geest*. Omtrint twie uren lach si in desen *termijn* ende arbeide om dat salighe eende, DV 187 v.; *den geest geven* moet hier beteekenen bewusteloos worden; *termijn* = stuip, toeval; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *termijn* 6.

TESTELICHEIT; *Coll. Cl. v. E.*, blz. 259: die hem binnen die irste vijf iaer geven tot *testelicheit* ende tot verweentheit, daer sal seelden wat goets van werden. Dit woord zal beteekenen kieschkeurigheid, het niet-gauw-tevreden-zijn; in de *Etym. Aanteekeningen* van W. de Vries, *Ts.* 41, blz. 193, vindt men onder *tessel* genoemd *téstĕlĕk* = kieschkeurig (Staphorst; Driem. Bl. 6, 91); aldaar ook de verdere verwanten van dit woord.

TIMMERINGE; G 12 a: dat fondement van oere geesteliker *timmeringe*, term der dev.; vgl. *De Man* 29 en *Mnl. Wdb.* onder *timmer* 1.

ENEN ... TOE SIJN; G 10 b: ende want si hem aldus ... guederhande *toe was*; dezelfde uitdrukking G 140 b.

TOEDUBBEN; DV 102 v.: ende daer was sie die vorrenste... die gravene toe graven ende die sommeghe *toe te dubben*; zie *Mnl. Wdb.* i. v. *dubben*.

TOELIPEN; G 62 b: sie *leep* hem (d. i. een man, die in de kerk naar de zuster kijkt) lelike *toe*, d. i. zij trok een leelijk gezicht tegen hem, keek hem boos aan; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *lipen* en *Ndl. Wdb.* onder *lijpen* 2; 't werkwoord heeft zich hier aangesloten bij de ij-klasse. *Lb.* geeft *to-lipen* = ein schiefes Maul gegen jem. machen.

TOENEILIJCHEIT komt naast *toeneigelijcheit* voor, G 20 d; de verbetering, in 't *Mnl. Wdb.* onder *toeneigelijcheit* bij één der vbb. aangebracht, is onnoodig; vgl. de noot bij *corrieren*.

Digitized by Google

TOENEIGEN; G 121 b: .... bewees oer alsoe dancbaer ende vriendelick, alsof si hem dat herte wal weder *toegeneyget* hadde; vgl. hierbij *Mnl. Wdb.* onder *toeneigen* en *toenigen* over een mogelijk trans *toeneigen.*

TOESEGGEN; een zuster was zeer „medelidende op diegene, die wat *toeseggens inder natueren* hadden", G 121 a; dezelfde uitdrukking G 81 c. In de uitgave van De Man heb ik vertaald: die krachtens haar natuur wat aanspraak op een toegeeflijke behandeling konden doen gelden (vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *toeseggen,* znw. 3). Het verband — zie bijv. 81 c: of die anders zieclick of weeclick weren — pleit, dunkt me, voor die opvatting. — Een andere beteekenis van *toeseggen* hebben we G 27 b: sie weeren .... niet berichtende noch TOESEGGENDE tot die ordynieringe oere oversten, d. i. aanmerkingen makende op; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *toeseggen*, znw. 2. Een subst. *toeseggen* = recht van medespreken vindt men G 81 d: alsof si daer temale gien *toeseggen* toe gehad en hadde.

TOEWISEN; (si) plach (die jonge zusteren) mynlike *toe te wisen*, ende *stuerde si terechte* [1]) ...., G 44 d. *Toewisen* = terechtwijzen, wegwijs maken; vgl. voor *toe* = terecht *toemaken*, *toereiden.*

TOONACHTIG; G 135 a: (si huede oer) van *toenachtigen* ende *vermetelen* woerden, d. i. woorden van ophef en grootspraak, laatdunkende woorden. Het *Mnl. Wdb.* heeft een vb. uit D 38 b, dat ook DV 138 v. voorkomt. Ook *vermetel* is zeldzaam in het Mnl.

TOSEN; die siele keret reyn ende *ongetoest* tot Gode ende tot godliken dinghen, *Coll. Brugman* 152. Het woord hoort bij *tosen* = uithalen, pluizen, waarvan het *Mnl. Wdb.* één vb. geeft. Hierboven vertale men: niet in de war gebracht, niet vertroebeld door wereldsche indrukken, onbesmet. Zie verder het hiervoor aangehaalde artikel van W. de Vries onder dial. *toes.*

TREDELINC; dit woord, waarvan het *Mnl. Wdb.* één vb. geeft uit *Ruusbroec*, in letterlijk gebruik (klein steentje in den schoen),

1) *te recht stueren* ook *Coll. Brink.* 118; aldaar 132 *te recht wisen.*

Digitized by Google

dient bij de devoten om den ootmoedigen, lijdzamen mensch zinnebeeldig voor te stellen; G 20 c: dat si noch omme Sinen willen een *tredelync* werden mochte [1]). Tot recht begrip haal ik aan uit *Coll. Brugm.* 110: Weest als wormen ende pyeren der eerden, want als wi si *treden* onder onse voeten, soe cruypen si ineen ende en wrekens niet; en *Gerl. Peters* 219: ende *onder allen voeten der menschen* wandert hi in der herten. Verder zie men *De Man* 47, noot a, *Coll. Brinck.* 140.

TROUWELIKE; in het werkhuis placht een zuster „alsoe guet doeck te maken, datment oer plach laten te wercken, datmen geerne *trouwelike* gemaket hadde", G 107 a; d. i. met zorg, nauwkeurig; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *getrouwelike* 2.

TUCHTIGEN; *Coll. Brugm.* 139: men vint in al den scriftueren hoe dat die grote coningen .... hoer kinder plegen .... te *tuychtigen* ende te leren in *eerbarighen sedebarheit*, hoedat si hem hebben solden in hoeren seden ende gelaet .... opdat si overmits der *tuycticheit* ende *sedebaerheit* hoere kinder bekant werden over al die werelt; en dezelfde *Coll.* 140: soe heeft hi (= God) ons geset vijf *tuychtmeesters* .... nu tot deser tijt soe *tuychticht* ons die heilige apostel Paulus mitten woerden ....: Neemt, tast toe ende etet; 141: .... soe hoert ons toe, dat wi mit alre *tuychtiger sedebaerheit* toetasten. *Tuchtigen* = opvoeden, zedelijk leiden, is in 't Mnl. nog niet opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.* i. v.; *tuchtmeester*, *tuchtich* en *tuchticheit* zijn zeldzaam; vgl. *Mnl. Wdb.* en Gal. 3 : 24—25, Hosea 5 : 2. *Sedebaerheit* = zedigheid, ingetogenheid is in 't Mnl. evenmin opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.*; deze collatie geeft het eenige malen; *eerbarig* komt weinig voor.

GETURBEERT; DV 31 r.: die canocke ende die ghelerde lude van deventer (weren) *op* die leke susteren *turbiert* (omdat ze sommige „dussche boke" hadden), d. i. boos op; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *turberen* en *geturbeert*.

---

1) De Lat. vertaling (zie A. A. U. 36, blz. 40) heeft: ut tamquam pavia possim ab omnibus conculcari; in een noot aldaar: *Du Cange*: Pavia (vel pausea) = genus olivae .... sic dicta quod paviatur. i. tundatur.

Digitized by Google

TWIEGESLAGEN (TWIESLAEN); *Biogr.* 137 r.: Ist sake datu beschuldicht werdest van eniger sunde, tehants *slae* mede te ende vestige dat, ... ende alsoe werdestu *twiegeslagen*; voor *twie* = tweemaal en de samenstellingen daarmee, zie *Mnl. W'db.* onder *twie*; vgl. verder: eens of *twige*, *Andr. Ys.* 207. Voorbeelden van *drie* = driemaal trof ik aan *Biogr.* 166 r.: dat hi „Profectus des jaers *twie of drie* aver wolde leesen en 203 r.: hij had hem wal *twie of drie* enen peninck gegeven; *Lb.* *drei*, *drige* = dreimal.

UTEGROEVEN; D 68 a: enen seelt.... myt den werken der apostelen ende der propheten *uut gegroeft*; zie *Mnl. W'db.* *utegraven* 3.

UTENEMELIJC; *Andr. Ys.* 206: den werliken luden was si mynlic.... ende niet *uutnemelic* van persoenen, d. i. onderscheid makend, den een boven den ander bevoorrechtend; vgl. *Mnl. W'db.* i. v. *utenemen* tr. 2 (*personen utenemen*). Daarbij het deelw. bijv. nw. *utenemende* G 84 b: ende hier en was si niet *uutnemende* in in den persoenen, mer si was den enen als den anderen; vgl. Coloss. 3 : 25.

UTEPUREN; G 102 a: (si plach) den hof.... door te graven ende te messen, opdat overal die oncrude *uutgepuert* ende gewiedet worden; *utepuren* = uittrekken; vgl. *Ten Doornk. Koolm.* i. v. *puren* en *Mnl. W'db.* onder *puren* = *reuren*. Het werkw. zou ook bij *puren* = zuiveren kunnen hooren; vgl. Mnl. *utereinigen*, *utesuveren* (bv. *dat ruet*, zie *Mnl. W'db.* onder *utesureren*); even verder in G (102 b) wordt gesproken over „die *onpuerheiden*, die si in oer vant".

UTESTORTINGE = verkwisting vindt men *Maria Leg.* II. 149 doe hem sine iaerlixe rente niet ghenoch en waren nae sijnen mylder *uutstortinge*.

UTEVERSCHEIDEN; *Mnl. Leg. en Ex.* 25: ende daerom was hir (de monnik bij *lekker*, vorig art., genoemd) overvloedelike sorchvoldich in die spise *uut* te *verscheiden*; d.i. uit te zoeken; hij is kieschkeurig. 't *Mnl. W'db.* geeft één vb., dat hiermee niet geheel op één lijn staat; vgl. daarbij *verscheiden* I tr. B 1.

Digitized by Google

UTEVLIETENHEIT; *Gerl. Peters* 228: in ongemetenre *uutvlietenheit*; aldaar 223 de bijv. nw. *utevlietende* (zie *Mnl. Wdb.*) en *invlietende.*

UTEWESEN OVER; *Coll. Cl. v. E.* 42 v.: Daer sulle wi *over uyt wesen*, dat wi in mynnen ende in vreden mogen leven; vgl. *Mnl. Wdb.*: *utewesen omme* en *op.*

VARKENDREC; G 57 d: ende haelde den *verkendreck* bi der straeten .... als men die gemyene cleder solde wasschen. Over varkensdrek als waschmiddel zie *De Man* 112, noot a.

VARKENSTERT; G 109 b.

VASTEN TOT VASTELIKER SPISEN (zie *Mnl. Wdb.* i. v. *vastelijc*) vindt men G 7 a; vgl. daarbij *Coll. Cl. v. E.* 376, *vasten toe brode.*

EVEN VELE SIJN; 't *Mnl. Wdb.* geeft één vb. uit D; daarbij, ook uit D: (si) *was* hoer seer *vele* myt leckere cost, 120 d.

VERBEDDEN; G 59 a: *verbedden* .... ofte te rechte leggen; zie *Mnl. Wdb.* i. v.

VERBEELDINGE; zie *fantasie* en *De Man* 123, noot a.

VERBETEREN; VERGOEDEN; VERMINDEREN; *Andr. Ys.* 214: mer hoerde sie wat dat niet guet en was, dat konde sie seer wal *verbeteren* mit gueden woerden; *Coll. Brugm.* 111: die prokeratersche sal sijn een VREDEMAKERSSE (ontbr. in *Mnl. Wdb.*) tusschen die moeder ende die susteren ende si sal al dinc *verbeteren* ende *vergueden*; G 17 a eveneens: die dinge *vergueden* ende *verbeteren.* Deze werkw. zijn synoniemen en laten zich in 't algemeen weergeven door: ten beste uitleggen, vergoelijken; vgl. G 85 b: *vergueden* .... ende eens anders myeninge *ontschuldigen.* Soms kan men *vergueden* vertalen door verzoenend optreden; G 114 c: Sij was seer *verguedende* ende *int myddel sprekende* tusschen onsen vader ende den zusteren; daarbij ook G 54 a: die dijnge *vergueden* ende *totten vrede spreken* en vgl. het vb. hierboven uit de *Coll.*. *Lb.* geeft *vorguden* = *gütlich beilegen.* Een enkele maal volgt op *vergoeden* een uitdr. als *ten besten trecken*; G 28 b: *vergueden* ende *t. b. tr.* (vgl. *Mnl. Wdb.* I, 1092: *int beste slaen*); 79 a: die dijnge *verg.* ende *op dat beste vercallen*; G 56 b. Daarmee valt weer

Digitized by Google

te vergelijken D 142 a: alle dinck *int guede* (te) *nemen* ende *ten besten* (te) *trecken*; tegenovergestelde uitdr. zijn *op dat ergeste vercallen* (eens anders gebreke; zie G 87 d—88 a) en (een anders bedrijf) *ten quaetsten trecken*, 104 c. Ook *verminderen* komt voor in de beteekenis van verzachten, vergoelijken; men zie, behalve de *Teuth.* en *Plant.* G 89 d: .... soe datmen nummermeer en hoerde dat si yemende vermynrede (d. i. kwaadsprak van) achter synen rugge, al hadde hi oeren persoen oeck merckelike gedrucket; mer dat plach si altoes te *vermynren*; ook G 144 a. Bij het eerste *verminderen* uit dit citaat (ook G 19 b en 129 b vindt men het in de beteekenis van kwaadspreken) hoort het subst. VERMINDERINGE = smaad; *Geil Peters* 209: hie (d. i. Christus) ontfenck voer sine mynne weder van den menschen schande ende laster ende *vermynrynghe*; vgl. Mnl. *vercleininge.*

VERBIECHTEN; G 15 a: dien wolde si .... al oer oelde leven *verbichten.*

VERBLIVEN; G Dc: ende omme deser zake *verblive* wi dat wi niet toe en nemen in doechden; d. i. blijven wij uit, bereiken wij niet; vgl. *Lb.*: *vorbliven* = aus-, unterbleiben en *Mnl. Wdb.* onder *verbliven* 4.

VERDRAGENDE; G 2 c: Si was .... *verdragende* ende niet *berichtelick*, d. i. verdraagzaam; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *verdrachlijc.*

VERGLIDINGE; G 128 b: want als si yet sach of hoerde ... daer enyge *verglydinge* onser gueder gewoenten in scheen gelegen te wesen; d. i. achteruitgang, inzinking (het langzaam wegglijden, verschuiven in verkeerde richting); vgl. *Coll. v. E.* 81 v.: als die goede gewonten *vergleeden* sijn; *Biogr.* 116 v., 166 v.; *Lb.*: *vorgliden* = moralisch sinken, auf Abwege geraten en *Mnl. Wdb.* i. v.

VERGOEDEN; zie *verbeteren.*

VERLEIDSTER; *Biogr.* 153 v.: ledicheit is ene *verleidster* der zielen.

VERMAKELIJC; DV 242 r.: soe plach sie hoer bijtijden *vermackelick* toe *tijren* opdat men solde mienen dat sie ghelinck

in hoer hovet hadde (D 55 c: dat men mienen solde dat sie *niet wijs en weer*; zie verder aldaar en vgl. bij *pellendorne*, vorig art.). *Vermakelijc* heeft zich hier over de beteekenis van „geschikt om iemand te amuseeren" (in 't Mnl. niet opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.* i. v.) heen ontwikkeld tot belachelijk, zot. De heele uitdrukking is weer te geven door zich dwaas aanstellen, mal doen, vgl. Friesch mâltier(g)je = dolle, onwijze pret maken, zich als een zot aanstellen en *Molema* i. v. *maltieren*.

VERMINDEREN, VERMINDERINGE; zie *verbeteren*.

VERONRADEN (—IGEN); zie *profijtich*.

VERSAMENT; zie bij *enicheit* en vgl. *Mnl. Wdb.* onder *versamenen* I, trans., B I.

VERSIEN; *Maria Leg.* I, 329: Ghi weet wel lieve heer, dat ic u langhe ghedient heb ende ghi en hebt mi noch nye *gheloent*. Nu begheeric dat ghi dat an minen kinde wilt *versien*. Mag men hier *iet an enen versien* opvatten als iemand iets vergelden, iemand ergens voor beloonen, wat m. i. de meest voor de hand liggende opvatting is, dan hebben we hier het werkw. *versien* uit de *Teuth.*, dat in 't *Mnl. Wdb.* onder *versien*, Aanm. I, genoemd wordt.

VERSPREC; G 42 d: Ende doe leden si noch weder soe groet *verspreck* ende moynisse vanden luyden. *Versprec* = hoon; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *verspreken*, trans. B 2. en *versprekinge*.

VERSTANDICH; *Coll. Brugm.* 122: den *verstendigen* is licht genoech geseecht; zie Stoett, *Ndl. Sprkw.* onder *verstaander*.

VERWIJTACHTICH; G 135 b: *verwijtachtige* woerde; vgl. *verwitelijc*.

VESPERSTUC; DV 370 v.: een zuster, „arm van boecken", heeft o. a. „een onnosel *vesperstucke*"; d. i. dat deel van een „*getideboec*", waarin de gebeden en gezangen voor den vesperdienst staan; vgl. voor de vorming *somerstuc* en zie *Mnl. Wdb.* i. v. *diurnael*, den eersten daar gegeven zin.

VESTIARIA = *clederwaerster* vindt men herhaaldelijk in geschriften over zusterhuizen en kloosters; zie D 84 b, 127 c, DV 188 r. en v. en vgl. *Mnl. Wdb.* onder *vesteriemaerte*.

Digitized by Google

VIJF; G 23 d: ende bi oeren tijden ... plegen die hoefdoeke soe oetmodich ende grof te wesen, dat die suverlixsten ende cleynsten *gewracht* weren *uuten vyven* ende die groefsten *uuten vyftenhalven*. We hebben hier technische termen uit de weefindustrie. Bij het „werken uuten vyven" zal wel de stof ontstaan, die nog als *vijfschaft* bekend is (zie bijv. *Gallée*, *Molema* en *Fr. Wdb.* i. v.), zoo genoemd naar de 5 schachten of kamhouten, die voor de vervaardiging noodig zijn; ook de term *uuten vyftenhalven* schijnt bij huiswevers nog wel bekend te zijn; een poging van dien kant om mij (schriftelijk) uitleg te geven, heeft schipbreuk geleden, misschien niet alleen op mijn gebrek aan technische kennis.

VLEESCH; leven *inden vleysche*; een Ave Maria lesen *inden vleysche* vindt men *Maria Leg.* I, 397; de eerste uitdr. ook Moll, *Brugman* I, 307; d. i. lichamelijk, in het aardsche leven; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *vleesch* 3 en onder *vleeschelike* 1, corporaliter.

VOERE; G 38 d: doe wonnen die zusteren noch derde werve kaeren ende *vuer* (daarvoor 38 a: *wagene* ende kaeren); *voere* = voertuig, wagen haalt het *Mnl. Wdb.* onder *voere* II aan uit de *Teuth.*

VOREDEEL; voor den term der dev. *voredeel doen in* (G 132 b: in deser officien was si soe doegentlick .... dat si daer oec *vordel in dede*) en verwante uitdrukkingen zie De Man 116, noot c en vgl. G 69 c.

VORELOPENDE; bij *vorelopende gracie*, *Mnl. Wdb.* i. v. *vorelopen*, vergelijke men G 95 b en de daarbij behoorende aant., *De Man* 171.

VORECOMEN; G 142 d: mer alsoe pijnde si oer joncheit *voer te comen* mit oelden ende rijpen zeden, d. i. voorbijkomen, voorbijstreven; vgl. *Lb.* i. v. *vorkomen.*

VORTSETTINGE = lof, eer, synoniem van *verheffinge*, vindt men G 29 c: dat si op giene verheffinge of *voertsettinge* en achten; vgl. *vortsetten* (ook in verbinding met verheffen) G 24 a en 24 b; G 98 b = ophemelen, in de hoogte steken. Hierbij

Digitized by Google

is misschien ook te brengen het vb., dat Verdam aanhaalt uit *Blome d. doochd.* 40.

VRAGEN; een paar duidelijke vbb. van *niet vragen na* = zich niet bekommeren om, niet geven om zijn te vinden G 35 b: dat si .... *nae* gienen smeyken noch dreygen en schenen te *vragen*, en 126 b; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *vragen*, kol. 1234.

VREDEMAKERSE; zie *verbeteren.*

VRI; VRIHEIT; *vri tot enen sijn* gebruiken de devoten meermalen in de beteekenis: geen plichtplegingen tegen iemand gebruiken, hem gerust, zonder complimenten durven aanpakken. De zusters streven er naar zich zoo ootmoedig en nederig te gedragen, dat men „*vrij*" tegen haar durft zijn: de „bichter" van zuster Nyese, die „vry tot oer was", beveelt haar onder de aanrechtbank te kruipen, waar de kat eet, en daar haar maaltijd te gebruiken (G 122 a); „here Egbert" is zoo „vrij" tot de zusters van 't Lammenhuis te Deventer, dat hij ze uit de keuken haalt, als ze niet gauw komen (*Andr. Ys.* 197). Het is duidelijk dat vrijmoedig, gemeenzaam hier een minder juiste vertaling is. Een geheel onjuiste verklaring geeft de uitgever van D eenige malen. Voorbeelden van dit *vri* en *vriheit* vindt men G 20 d, 54 d, 81 a; D 6 c, 6 d, 56 a, 110 c, 154 b.

VRUCHT DOEN IN is een synoniem van *vordel doen in*; zie G 3 c en *Biogr.* 120 r.

WEDER; *Andr. Ys.* 199: ende daeromme setten sie sie of ende satten moeder Andries *weder* ant regement des huuses; D 160 d: ende suster lijzabet tayen waert *weder* in hoer stede priorynne gecaren. De beteekenis is hier niet opnieuw, want beide zusters bekleeden hier voor het eerst het ambt dat haar wordt opgedragen. Het is het voegw. bijwoord, dat terugslaat op een voorafgaanden zin en oorspronkelijk tegenstellende kracht heeft; vgl. de een zei dit, de ander weer dat. Hierboven is het woord weer te geven door daarvoor, voor haar in de plaats; vaak kan 't onvertaald blijven, zoo in 't 2de vb. hierboven (in verband met *in hoer stede*); vgl. ook G 15 a en 111 a (lat. rursus, gr. αὖ).

Digitized by Google

TOENEIGEN; G 121 b: .... bewees oer alsoe dancbaer ende vriendelick, alsof si hem dat herte wal weder *toegeneyget* hadde; vgl. hierbij *Mnl. Wdb.* onder *toeneigen* en *toenigen* over een mogelijk trans *toeneigen.*

TOESEGGEN; een zuster was zeer „medelidende op diegene, die wat *toeseggens inder natueren* hadden", G 121 a; dezelfde uitdrukking G 81 c. In de uitgave van De Man heb ik vertaald: die krachtens haar natuur wat aanspraak op een toegeeflijke behandeling konden doen gelden (vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *toeseggen,* znw. 3). Het verband — zie bijv. 81 c: of die anders zieclick of weeclick weren — pleit, dunkt me, voor die opvatting. — Een andere beteekenis van *toeseggen* hebben we G 27 b: sie weeren .... niet berichtende noch TOESEGGENDE tot die ordynieringe oere oversten, d. i. aanmerkingen makende op; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *toeseggen*, znw. 2. Een subst. *toeseggen* = recht van medespreken vindt men G 81 d: alsof si daer temale gien *toeseggen* toe gehad en hadde.

TOEWISEN; (si) plach (die jonge zusteren) mynlike *toe te wisen*, ende *stuerde si terechte* [1] ...., G 44 d. *Toewisen* = terechtwijzen, wegwijs maken; vgl. voor *toe* = terecht *toemaken*, *toereiden.*

TOONACHTIG; G 135 a: (si huede oer) van *toenachtigen* ende *vermetelen* woerden, d. i. woorden van ophef en grootspraak, laatdunkende woorden. Het *Mnl. Wdb.* heeft een vb. uit D 38 b, dat ook DV 138 v. voorkomt. Ook *vermetel* is zeldzaam in het Mnl.

TOSEN; die siele keret reyn ende *ongetoest* tot Gode ende tot godliken dinghen, *Coll. Brugman* 152. Het woord hoort bij *tosen* = uithalen, pluizen, waarvan het *Mnl. Wdb.* één vb. geeft. Hierboven vertale men: niet in de war gebracht, niet vertroebeld door wereldsche indrukken, onbesmet. Zie verder het hiervoor aangehaalde artikel van W. de Vries onder dial. *toes.*

TREDELINC; dit woord, waarvan het *Mnl. Wdb.* één vb. geeft uit *Ruusbroec*, in letterlijk gebruik (klein steentje in den schoen),

1) *te recht stueren* ook *Coll. Brink.* 118; aldaar 132 *te recht wisen.*

Digitized by Google

dient bij de devoten om den ootmoedigen, lijdzamen mensch zinnebeeldig voor te stellen; G 20 c: dat si noch omme Sinen willen een *tredelync* werden mochte [1]). Tot recht begrip haal ik aan uit *Coll. Brugm.* 110: Weest als wormen ende pyeren der eerden, want als wi si *treden* onder onse voeten, soe cruypen si ineen ende en wrekens niet; en *Gerl. Peters* 219: ende *onder allen voeten der menschen* wandert hi in der herten. Verder zie men *De Man* 47, noot a, *Coll. Brinck.* 140.

TROUWELIKE; in het werkhuis placht een zuster „alsoe guet doeck te maken, datment qer plach laten te wercken, datmen geerne *trouwelike* gemaket hadde", G 107 a; d. i. met zorg, nauwkeurig; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *getrouwelike* 2.

TUCHTIGEN; *Coll. Brugm.* 139: men vint in al den scriftueren hoe dat die grote coningen .... hoer kinder plegen .... te *tuychtigen* ende te leren in *eerbarighen sedebarheit*, hoedat si hem hebben solden in hoeren seden ende gelaet .... opdat si overmits der *tuycticheit* ende *sedebaerheit* hoere kinder bekant werden over al die werelt; en dezelfde *Coll.* 140: soe heeft hi (= God) ons geset vijf *tuychtmeesters* .... nu tot deser tijt soe *tuychticht* ons die heilige apostel Paulus mitten woerden ....: Neemt, tast toe ende etet; 141: .... soe hoert ons toe, dat wi mit alre *tuychtiger sedebaerheit* toetasten. *Tuchtigen* = opvoeden, zedelijk leiden, is in 't Mnl. nog niet opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.* i. v.; *tuchtmeester*, *tuchtich* en *tuchticheit* zijn zeldzaam; vgl. *Mnl. Wdb.* en Gal. 3 : 24—25, Hosea 5 : 2. *Sedebaerheit* = zedigheid, ingetogenheid is in 't Mnl. evenmin opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.*; deze collatie geeft het eenige malen; *eerbarig* komt weinig voor.

GETURBEERT; DV 31 r.: die canocke ende die ghelerde lude van deventer (weren) *op* die leke susteren *turbiert* (omdat ze sommige „dussche boke" hadden), d. i. boos op; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *turberen* en *geturbeert*.

---

1) De Lat. vertaling (zie A. A. U. 36, blz. 40) heeft: ut tamquam pavia possim ab omnibus conculcari; in een noot aldaar: *Du Cange*: Pavia (vel pausea) = genus olivae .... sic dicta quod paviatur. i. tundatur.

Digitized by Google

TWIEGESLAGEN (TWIESLAEN); *Biogr.* 137 r.: Ist sake dattu beschuldicht werdest van eniger sunde, tehants *slae* mede toe ende vestige dat, ... ende alsoe werdestu *twiegeslagen*; voor *twie* = tweemaal en de samenstellingen daarmee, zie *Mnl. Wdb.* onder *twie*; vgl. verder: eens of *twige*, *Andr. Ys.* 207. Voorbeelden van *drie* = driemaal trof ik aan *Biogr.* 166 r.: dat hi „Profectus des jaers *twie of drie* aver wolde leesen en 203 r.: hij had hem wal *twie of drie* enen peninck gegeven; *Lb.*: *drei*, *drige* = dreimal.

UTEGROEVEN; D 68 a: enen seelt.... myt den werken der apostelen ende der propheten *uut gegroeft*; zie *Mnl. Wdb. utegraven* 3.

UTENEMELIJC; *Andr. Ys.* 206: den werliken luden was sie mynlic.... ende niet *uutnemelic* van persoenen, d. i. onderscheid makend, den een boven den ander bevoorrechtend; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *utenemen* tr. 2 (*personen utenemen*). Daarbij het deelw. bijv. nw. *utenemende* G 84 b: ende hier en was si niet *uutnemende* in in den persoenen, mer si was den enen als den anderen; vgl. Coloss. 3 : 25.

UTEPUREN; G 102 a: (si plach) den hof....door te graven ende te messen, opdat overal die oncrude *uutgepuert* ende gewiedet worden; *utepuren* = uittrekken; vgl. *Ten Doornk. Koolm.* i. v. *puren* en *Mnl. Wdb.* onder *puren* = *reuren*. Het werkw. zou ook bij *puren* = zuiveren kunnen hooren; vgl. Mnl. *utereinigen*, *utesuveren* (bv. *dat ruet*, zie *Mnl. Wdb.* onder *utesuveren*); even verder in G (102 b) wordt gesproken over „die *onpuerheiden*, die si in oer vant".

UTESTORTINGE = verkwisting vindt men *Maria Leg.* II, 149: doe hem sine iaerlixe rente niet ghenoch en waren nae sijnre mylder *uutstortinge*.

UTEVERSCHEIDEN; *Mnl. Leg. en Ex.* 25: ende daerom was hie (de monnik bij *lekker*, vorig art., genoemd) overvloedelike sorchvoldich in die spise *uut* te *verscheiden*; d. i. uit te zoeken, hij is kieschkeurig. 't *Mnl. Wdb.* geeft één vb., dat hiermee niet geheel op één lijn staat; vgl. daarbij *verscheiden* I tr. B v.

Digitized by Google

UTEVLIETENHEIT: *Gerl. Peters* [illegible]: in [illegible] *[illegible]tenheit*: aldaar 223 de bijv. nw. *[illegible]* zie [illegible] en *inrlietende*.

UTEWESEN OVER: *Coll. Cl. v. E.* [illegible]: [illegible] *uyt wesen*, dat wi in mynen ende in [illegible] vgl. *Mnl. Wdb.*: *utewesen* [illegible] en [illegible].

VARKENDREC: G 57 d: ende [illegible] [illegible] straeten .... als men die [illegible] [illegible] Over varkensdrek als [illegible] zie *De Man* [illegible] noot [illegible].

VARKENSTERT: G 109 b.

VASTEN TOT VASTELIKER SPISEN zie *Mnl. Wdb.* [illegible] vindt men G 7 a: vgl. daarbij *Coll. Cl. v. E.* [illegible] [illegible].

EVEN VELE SIJN: 't *Mnl. Wdb.* geeft een [illegible] ook uit D: (si) *was* hoer seer [illegible] [illegible] noot [illegible].

VERBEDDEN; G 59 a: *verbedden* .... [illegible] leggen: zie *Mnl. Wdb.* i. v.

VERBEELDINGE: zie *fantasie* en *De Man* [illegible] noot [illegible].

VERBETEREN; VERGOEDEN: VERMIDDEREN: [illegible] mer hoerde sie wat dat niet [illegible] wal *verbeteren* mit gueden woerden: *Coll. Brug. n.* [illegible] die prokeraterschap sal sijn een VREDEMAKERSCHE [illegible] *Mnl. Wdb.*, tusschen die moeder ende die susteren ende [illegible] *verbeteren* ende *vergueden*: G 17 a eveneens: die [illegible] *gueden* ende *verbeteren*. Deze werkw. zijn [illegible] zich in 't algemeen weergegeven door: [illegible] goelijken; vgl. G 85 b: *vergueden* .... ende eens [illegible] ninge *ontschuldigen*. Soms kan men *vergueden* [illegible] verzoenend optreden; G 114 a: Si was seer *vergüedende* ende *int myddel sprekende* tusschen onsen vader ende den susteren: daarbij ook G 54 a: die dinge *vergueden* ende [illegible] *spreken* en vgl. het vb. hierboven [illegible] *Coll. [illegible]* geeft *ver-guden* = *gütlich beilegen*. Een enkele maal [illegible] *vergoeden* een uitdr. als *ten besten trecken*: G 29 a: *vergueden* ende [illegible] tr. (vgl. *Mnl. Wdb.* I, 1092: *int beste [illegible]*: [illegible] die dinge *verg.* ende *op dat beste vervallen*: G 38 a. [illegible] seer

Digitized by Google

TWIEGESLAGEN (TWIESLAEN); *Biogr.* 137 r.: Ist sake dattu beschuldicht werdest van eniger sunde, tehants *slae* mede toe ende vestige dat, ... ende alsoe werdestu *twiegeslagen*; voor *twie* = tweemaal en de samenstellingen daarmee, zie *Mnl. Wdb.* onder *twie*; vgl. verder: eens of *twige*, *Andr. Ys.* 207. Voorbeelden van *drie* = driemaal trof ik aan *Biogr.* 166 r.: dat hi „Profectus des jaers *twie of drie* aver wolde leesen en 203 r.: hij had hem wal *twie of drie* enen peninck gegeven; *Lb.*: *drei*, *drige* = dreimal.

UTEGROEVEN; D 68 a: enen seelt.... myt den werken der apostelen ende der propheten *uut gegroeft*; zie *Mnl. Wdb. utegraven* 3.

UTENEMELIJC; *Andr. Ys.* 206: den werliken luden was sie mynlic.... ende niet *uutnemelic* van persoenen, d. i. onderscheid makend, den een boven den ander bevoorrechtend; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *utenemen* tr. 2 (*personen utenemen*). Daarbij het deelw. bijv. nw. *utenemende* G 84 b: ende hier en was si niet *uutnemende* in in den persoenen, mer si was den enen als den anderen; vgl. Coloss. 3 : 25.

UTEPUREN; G 102 a: (si plach) den hof.... door te graven ende te messen, opdat overal die oncrude *uutgepuert* ende gewiedet worden; *utepuren* = uittrekken; vgl. *Ten Doornk. Koolm.* i. v. *puren* en *Mnl. Wdb.* onder *puren* = *reuren*. Het werkw. zou ook bij *puren* = zuiveren kunnen hooren; vgl. Mnl. *utereinigen*, *utesuveren* (bv. *dat ruet*, zie *Mnl. Wdb.* onder *utesuveren*); even verder in G (102 b) wordt gesproken over „die *onpuerheiden*, die si in oer vant".

UTESTORTINGE = verkwisting vindt men *Maria Leg.* II, 149: doe hem sine iaerlixe rente niet ghenoch en waren nae sijnre mylder *uutstortinge*.

UTEVERSCHEIDEN; *Mnl. Leg. en Ex.* 25: ende daerom was hie (de monnik bij *lekker*, vorig art., genoemd) overvloedelike sorchvoldich in die spise *uut* te *verscheiden*; d. i. uit te zoeken, hij is kieschkeurig. 't *Mnl. Wdb.* geeft één vb., dat hiermee niet geheel op één lijn staat; vgl. daarbij *verscheiden* I tr. B v.

Digitized by Google

UTEVLIETENHEIT; *Gerl. Peters* 228: in ongemetenre *uutvlietenheit*; aldaar 223 de bijv. nw. *utevlietende* (zie *Mnl. Wdb*) en *invlietende.*

UTEWESEN OVER; *Coll. Cl. v. E.* 42 v.: Daer sulle wi *over uyt wesen*, dat wi in mynnen ende in vreden mogen leven; vgl. *Mnl. Wdb.*: *utewesen omme* en *op.*

VARKENDREC; G 57 d: ende haelde den *verkendreck* bi der straeten .... als men die gemyene cleder solde wasschen. Over varkensdrek als waschmiddel zie *De Man* 112, noot a.

VARKENSTERT; G 109 b.

VASTEN TOT VASTELIKER SPISEN (zie *Mnl. Wdb.* i. v. *vastelijc*) vindt men G 7 a; vgl. daarbij *Coll. Cl. v. E.* 376, *vasten toe brode.*

EVEN VELE SIJN; 't *Mnl. Wdb.* geeft één vb. uit D; daarbij, ook uit D: (si) *was* hoer seer *vele* myt leckere cost, 120 d.

VERBEDDEN; G 59 a: *verbedden* .... ofte te rechte leggen; zie *Mnl. Wdb.* i. v.

VERBEELDINGE; zie *fantasie* en *De Man* 123, noot a.

VERBETEREN; VERGOEDEN; VERMINDEREN; *Andr. Ys.* 214: mer hoerde sie wat dat niet guet en was, dat konde sie seer wal *verbeteren* mit gueden woerden; *Coll. Brugm.* 111: die prokeratersche sal sijn een VREDEMAKERSSE (ontbr. in *Mnl. Wdb.*) tusschen die moeder ende die susteren ende si sal al dinc *verbeteren* ende *vergueden*; G 17 a eveneens: die dinge *vergueden* ende *verbeteren.* Deze werkw. zijn synoniemen en laten zich in 't algemeen weergeven door: ten beste uitleggen, vergoelijken; vgl. G 85 b: *vergueden* .... ende eens anders myeninge *ontschuldigen.* Soms kan men *vergueden* vertalen door verzoenend optreden; G 114 c: Sij was seer *verguedende* ende *int myddel sprekende* tusschen onsen vader ende den zusteren; daarbij ook G 54 a: die dijnge *vergueden* ende *totten vrede spreken* en vgl. het vb. hierboven uit de *Coll.. Lb.* geeft *vorguden* = *gütlich beilegen.* Een enkele maal volgt op *vergoeden* een uitdr. als *ten besten trecken*; G 28 b: *vergueden* ende *t. b. tr.* (vgl. *Mnl. Wdb.* I, 1092: *int beste slaen*); 79 a: die dijnge *verg.* ende *op dat beste vercallen*; G 56 b. Daarmee valt weer

Digitized by Google

te vergelijken D 142 a: alle dinck *int guede* (te) *nemen* ende *ten besten* (te) *trecken*; tegenovergestelde uitdr. zijn *op dat ergeste vervallen* (eens anders gebreke; zie G 87 d—88 a) en (een anders bedrijf) *ten quactsten trecken*, 104 c. Ook *vermin-deren* komt voor in de beteekenis van verzachten, vergoelijken: men zie, behalve de *Teuth.* en *Plant.* G 89 d: .... soe datmen nummermeer en hoerde dat si yemende vermynrede (d. i. kwaad-spreak van) achter synen rugge, al hadde hi oeren persoen [illegible] gedruckct: mer dat plach si altoes te *ver-* [illegible] ook G 144 a. Bij het eerste *verminderen* uit dit citaat [illegible] men het in de beteekenis van kwaadspreken [illegible] = [illegible]: *Ged.* [illegible] Christus [illegible] voer [illegible] [illegible] den menschen schande ende laster ende [illegible]

[illegible] leven [illegible]

[illegible]

in hoer hovet hadde (D 55 c: dat men mienen solde dat sie *niet wijs en weer*; zie verder aldaar en vgl. bij *pellendorne*, vorig art.). *Vermakelijc* heeft zich hier over de beteekenis van „geschikt om iemand te amuseeren” (in 't Mnl. niet opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.* i. v.) heen ontwikkeld tot belachelijk, zot. De heele uitdrukking is weer te geven door zich dwaas aanstellen, mal doen, vgl. Friesch mâltier(g)je = dolle, onwijze pret maken, zich als een zot aanstellen en *Molema* i. v. *maltieren*.

VERMINDEREN, VERMINDERINGE; zie *verbeteren*.

VERONRADEN (—IGEN); zie *profijtich*.

VERSAMENT; zie bij *enicheit* en vgl. *Mnl. Wdb.* onder *versamenen* I, trans., B I.

VERSIEN; *Maria Leg.* I, 329: Ghi weet wel lieve heer, dat ic u langhe ghedient heb ende ghi en hebt mi noch nye *gheloent*. Nu begheeric dat ghi dat an minen kinde wilt *versien*. Mag men hier *iet an enen versien* opvatten als iemand iets vergelden, iemand ergens voor beloonen, wat m. i. de meest voor de hand liggende opvatting is, dan hebben we hier het werkw. *versien* uit de *Teuth.*, dat in 't *Mnl. Wdb.* onder *versien*, Aanm. I, genoemd wordt.

VERSPREC; G 42 d: Ende doe leden si noch weder soe groet *verspreck* ende moynisse vanden luyden. *Versprec* = hoon; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *verspreken*, trans. B 2 en *versprekinge*.

VERSTANDICH; *Coll. Brugm.* 122: den *verstendigen* is licht genoech geseecht; zie Stoett, *Ndl. Sprkw.* onder *verstaander*.

VERWIJTACHTICH; G 135 b: *verwijtachtige* woerde; vgl. *verwitelijc*.

VESPERSTUC; DV 370 v.: een zuster, „arm van boecken”, heeft o. a. „een onnosel *vesperstucke*”; d. i. dat deel van een „*getideboec*”, waarin de gebeden en gezangen voor den vesperdienst staan; vgl. voor de vorming *somerstuc* en zie *Mnl. Wdb.* i. v. *diurnael*, den eersten daar gegeven zin.

VESTIARIA = *clederwaerster* vindt men herhaaldelijk in geschriften over zusterhuizen en kloosters; zie D 84 b, 127 c, DV 188 r. en v. en vgl. *Mnl. Wdb.* onder *vesteriemaerte*.

Digitized by Google

te vergelijken D 142 a: alle dinck *int guede* (te) *nemen* ende *ten besten* (te) *trecken*; tegenovergestelde uitdr. zijn *op dat ergeste vercallen* (eens anders gebreke; zie G 87 d—88 a) en (een anders bedrijf) *ten quaetsten trecken*, 104 c. Ook *verminderen* komt voor in de beteekenis van verzachten, vergoelijken; men zie, behalve de *Teuth.* en *Plant.* G 89 d: .... soe datmen nummermeer en hoerde dat si yemende vermynrede (d. i. kwaadsprak van) achter synen rugge, al hadde hi oeren persoen oeck merckelike gedrucket; mer dat plach si altoes te *vermynren*; ook G 144 a. Bij het eerste *verminderen* uit dit citaat (ook G 19 b en 129 b vindt men het in de beteekenis van kwaadspreken) hoort het subst. VERMINDERINGE = smaad; *Gerl. Peters* 209: hie (d. i. Christus) ontfenck voer sine mynne weder van den menschen schande ende laster ende *vermynrynghe*; vgl. Mnl. *vercleininge.*

VERBIECHTEN; G 15 a: dien wolde si .... al oer oelde leven *verbichten.*

VERBLIVEN; G Dc: ende omme deser zake *verblive* wi dat wi niet toe en nemen in doechden; d. i. blijven wij uit, bereiken wij niet; vgl. *Lb.*: *vorbliven* = aus-, unterbleiben en *Mnl. Wdb.* onder *verbliven* 4.

VERDRAGENDE; G 2 c: Si was .... *verdragende* ende niet *berichtelick*, d. i. verdraagzaam; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *verdrachlijc.*

VERGLIDINGE; G 128 b: want als si yet sach of hoerde .... daer enyge *verglydinge* onser gueder gewoenten in scheen gelegen te wesen; d. i. achteruitgang, inzinking (het langzaam wegglijden, verschuiven in verkeerde richting); vgl. *Coll. Cl. v. E.* 81 v.: als die goede gewonten *vergleeden* sijn; *Biogr.* 116 v., 166 v.; *Lb.*: *vorgliden* = moralisch sinken, auf Abwege geraten en *Mnl. Wdb.* i. v.

VERGOEDEN; zie *verbeteren.*

VERLEIDSTER; *Biogr.* 153 v.: ledicheit is ene *verleidester* der zielen.

VERMAKELIJC; DV 242 r.: soe plach sie hoer bijtijden *vermackelick* toe *tijren* opdat men solde mienen dat sie ghebreck

Digitized by Google

in hoer hovet hadde (D 55 c: dat men mienen solde dat sie *niet wijs en weer*; zie verder aldaar en vgl. bij *pellendorne*, vorig art.). *Vermakelijc* heeft zich hier over de beteekenis van „geschikt om iemand te amuseeren" (in 't Mnl. niet opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.* i. v.) heen ontwikkeld tot belachelijk, zot. De heele uitdrukking is weer te geven door zich dwaas aanstellen, mal doen, vgl. Friesch mâltier(g)je = dolle, onwijze pret maken, zich als een zot aanstellen en *Molema* i. v. *maltieren*.

VERMINDEREN, VERMINDERINGE; zie *verbeteren*.

VERONRADEN (—IGEN); zie *profijtich*.

VERSAMENT; zie bij *enicheit* en vgl. *Mnl. Wdb.* onder *versamenen* I, trans., B I.

VERSIEN; *Maria Leg.* I, 329: Ghi weet wel lieve heer, dat ic u langhe ghedient heb ende ghi en hebt mi noch nye *gheloent*. Nu begheeric dat ghi dat an minen kinde wilt *versien*. Mag men hier *iet an enen versien* opvatten als iemand iets vergelden, iemand ergens voor beloonen, wat m. i. de meest voor de hand liggende opvatting is, dan hebben we hier het werkw. *versien* uit de *Teuth.*, dat in 't *Mnl. Wdb.* onder *versien*, Aanm. I, genoemd wordt.

VERSPREC; G 42 d: Ende doe leden si noch weder soe groet *verspreck* ende moynisse vanden luyden. *Versprec* = hoon; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *verspreken*, trans. B 2 en *versprekinge*.

VERSTANDICH; *Coll. Brugm.* 122: den *verstendigen* is licht genoech geseecht; zie Stoett, *Ndl. Sprkw.* onder *verstaander*.

VERWIJTACHTICH; G 135 b: *verwijtachtige* woerde; vgl. *verwitelijc*.

VESPERSTUC; DV 370 v.: een zuster, „arm van boecken", heeft o. a. „een onnosel *vesperstucke*"; d. i. dat deel van een „*getideboec*", waarin de gebeden en gezangen voor den vesperdienst staan; vgl. voor de vorming *somerstuc* en zie *Mnl. Wdb.* i. v. *diurnael*, den eersten daar gegeven zin.

VESTIARIA = *cledercwaerster* vindt men herhaaldelijk in geschriften over zusterhuizen en kloosters; zie D 84 b, 127 c, DV 188 r. en v. en vgl. *Mnl. Wdb.* onder *vesteriemaerte*.

Digitized by Google

VIJF; G 23 d: ende bi oeren tijden ... plegen die hoefdoeke soe oetmodich ende grof te wesen, dat die suverlixsten ende cleynsten *gewracht* weren *uuten vyven* ende die groefsten *uuten vyftenhalven*. We hebben hier technische termen uit de weefindustrie. Bij het „werken uuten vyven" zal wel de stof ontstaan, die nog als *vijfschaft* bekend is (zie bijv. *Gallée*, *Molema* en *Fr. Wdb.* i. v.), zoo genoemd naar de 5 schachten of kamhouten, die voor de vervaardiging noodig zijn; ook de term *uuten vyftenhalven* schijnt bij huiswevers nog wel bekend te zijn; een poging van dien kant om mij (schriftelijk) uitleg te geven, heeft schipbreuk geleden, misschien niet alleen op mijn gebrek aan technische kennis.

VLEESCH; leven *inden vleysche*; een Ave Maria lesen *inden vleysche* vindt men *Maria Leg.* I, 397; de eerste uitdr. ook Moll, *Brugman* I, 307; d. i. lichamelijk, in het aardsche leven; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *vleesch* 3 en onder *vleeschelike* 1, corporaliter.

VOERE; G 38 d: doe wonnen die zusteren noch derde werve kaeren ende *vuer* (daarvoor 38 a: *wagene* ende kaeren); *voere* = voertuig, wagen haalt het *Mnl. Wdb.* onder *voere* II aan uit de *Teuth.*

VOREDEEL; voor den term der dev. *voredeel doen in* (G 132 b: in deser officien was si soe doegentlick .... dat si daer oec *vordel in dede*) en verwante uitdrukkingen zie De Man 116, noot c en vgl. G 69 c.

VORELOPENDE; bij *vorelopende gracie*, *Mnl. Wdb.* i. v. *vorelopen*, vergelijke men G 95 b en de daarbij behoorende aant., *De Man* 171.

VORECOMEN; G 142 d: mer alsoe pijnde si oer joncheit *voer te comen* mit oelden ende rijpen zeden, d. i. voorbijkomen, voorbijstreven; vgl. *Lb.* i. v. *vorkomen.*

VORTSETTINGE = lof, eer, synoniem van *verheffinge*, vindt men G 29 c: dat si op giene verheffinge of *voertsettinge* en achten; vgl. *vortsetten* (ook in verbinding met verheffen) G 24 a en 24 b; G 98 b = ophemelen, in de hoogte steken. Hierbij

Digitized by Google

is misschien ook te brengen het vb., dat Verdam aanhaalt uit *Blome d. doochd.* 40.

VRAGEN; een paar duidelijke vbb. van *niet vragen na* = zich niet bekommeren om, niet geven om zijn te vinden G 35 b: dat si.... *nae* gienen smeyken noch dreygen en schenen te *vragen*, en 126 b; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *vragen*, kol. 1234.

VREDEMAKERSE; zie *verbeteren*.

VRI; VRIHEIT; *vri tot enen sijn* gebruiken de devoten meermalen in de beteekenis: geen plichtplegingen tegen iemand gebruiken, hem gerust, zonder complimenten durven aanpakken. De zusters streven er naar zich zoo ootmoedig en nederig te gedragen, dat men „*vrij*" tegen haar durft zijn: de „bichter" van zuster Nyese, die „vry tot oer was", beveelt haar onder de aanrechtbank te kruipen, waar de kat eet, en daar haar maaltijd te gebruiken (G 122 a); „here Egbert" is zoo „vrij" tot de zusters van 't Lammenhuis te Deventer, dat hij ze uit de keuken haalt, als ze niet gauw komen (*Andr. Ys.* 197). Het is duidelijk dat vrijmoedig, gemeenzaam hier een minder juiste vertaling is. Een geheel onjuiste verklaring geeft de uitgever van D eenige malen. Voorbeelden van dit *vri* en *vriheit* vindt men G 20 d, 54 d, 81 a; D 6 c, 6 d, 56 a, 110 c, 154 b.

VRUCHT DOEN IN is een synoniem van *vordel doen in*; zie G 3 c en *Biogr.* 120 r.

WEDER; *Andr. Ys.* 199: ende daeromme setten sie sie of ende satten moeder Andries *weder* ant regement des huuses; D 160 d: ende suster lijzabet tayen waert *weder* in hoer stede priorynne gecaren. De beteekenis is hier niet opnieuw, want beide zusters bekleeden hier voor het eerst het ambt dat haar wordt opgedragen. Het is het voegw. bijwoord, dat terugslaat op een voorafgaanden zin en oorspronkelijk tegenstellende kracht heeft; vgl. de een zei dit, de ander weer dat. Hierboven is het woord weer te geven door daarvoor, voor haar in de plaats; vaak kan 't onvertaald blijven, zoo in 't 2de vb. hierboven (in verband met *in hoer stede*); vgl. ook G 15 a en 111 a (lat. rursus, gr. αὖ).

Digitized by Google

te vergelijken D 142 a: alle dinck *int guede* (te) *nemen* ende *ten besten* (te) *trecken*; tegenovergestelde uitdr. zijn *op dat ergeste vercallen* (eens anders gebreke; zie G 87 d—88 a) en (een anders bedrijf) *ten quaetsten trecken*, 104 c. Ook *verminderen* komt voor in de beteekenis van verzachten, vergoelijken; men zie, behalve de *Teuth.* en *Plant.* G 89 d: .... soe datmen nummermeer en hoerde dat si yemende vermynrede (d. i. kwaadsprak van) achter synen rugge, al hadde hi oeren persoen oeck merckelike gedrucket; mer dat plach si altoes te *vermynren*; ook G 144 a. Bij het eerste *verminderen* uit dit citaat (ook G 19 b en 129 b vindt men het in de beteekenis van kwaadspreken) hoort het subst. VERMINDERINGE = smaad; *Gerl. Peters* 209: hie (d. i. Christus) ontfenck voer sine mynne weder van den menschen schande ende laster ende *vermynrynghe*; vgl. Mnl. *vercleininge.*

VERBIECHTEN; G 15 a: dien wolde si .... al oer oelde leven *verbichten.*

VERBLIVEN; G Dc: ende omme deser zake *verblive* wi dat wi niet toe en nemen in doechden; d. i. blijven wij uit, bereiken wij niet; vgl. *Lb.*: *vorbliven* = aus-, unterbleiben en *Mnl. Wdb.* onder *verbliven* 4.

VERDRAGENDE; G 2 c: Si was .... *verdragende* ende niet *berichtelick*, d. i. verdraagzaam; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *verdrachlijc.*

VERGLIDINGE; G 128 b: want als si yet sach of hoerde .... daer enyge *verglydinge* onser gueder gewoenten in scheen gelegen te wesen; d. i. achteruitgang, inzinking (het langzaam wegglijden, verschuiven in verkeerde richting); vgl. *Coll. Cl. v. E.* 81 v.: als die goede gewonten *vergleeden* sijn; *Biogr.* 116 v., 166 v.; *Lb.*: *vorgliden* = moralisch sinken, auf Abwege geraten en *Mnl. Wdb.* i. v.

VERGOEDEN; zie *verbeteren.*

VERLEIDSTER; *Biogr.* 153 v.: ledicheit is ene *verleidester* der zielen.

VERMAKELIJC; DV 242 r.: soe plach sie hoer bijtijden *vermackelick* toe *tijren* opdat men solde mienen dat sie ghebreck

Digitized by Google

in hoer hovet hadde (D 55 c: dat men mienen solde dat sie *niet wijs en weer*; zie verder aldaar en vgl. bij *pellendorne*, vorig art.). *Vermakelijc* heeft zich hier over de beteekenis van „geschikt om iemand te amuseeren" (in 't Mnl. niet opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.* i. v.) heen ontwikkeld tot belachelijk, zot. De heele uitdrukking is weer te geven door zich dwaas aanstellen, mal doen, vgl. Friesch mâltier(g)je = dolle, onwijze pret maken, zich als een zot aanstellen en *Molema* i. v. *maltieren*.

VERMINDEREN, VERMINDERINGE; zie *verbeteren*.

VERONRADEN (—IGEN); zie *profijtich*.

VERSAMENT; zie bij *enicheit* en vgl. *Mnl. Wdb.* onder *versamenen* I, trans., B I.

VERSIEN; *Maria Leg.* I, 329: Ghi weet wel lieve heer, dat ic u langhe ghedient heb ende ghi en hebt mi noch nye *gheloent*. Nu begheeric dat ghi dat an minen kinde wilt *versien*. Mag men hier *iet an enen versien* opvatten als iemand iets vergelden, iemand ergens voor beloonen, wat m. i. de meest voor de hand liggende opvatting is, dan hebben we hier het werkw. *versien* uit de *Teuth.*, dat in 't *Mnl. Wdb.* onder *versien*, Aanm. I, genoemd wordt.

VERSPREC; G 42 d: Ende doe leden si noch weder soe groet *verspreck* ende moynisse vanden luyden. *Versprec* = hoon; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *verspreken*, trans. B 2. en *versprekinge*.

VERSTANDICH; *Coll. Brugm.* 122: den *verstendigen* is licht genoech geseecht; zie Stoett, *Ndl. Sprkw.* onder *verstaander*.

VERWIJTACHTICH; G 135 b: *verwijtachtige* woerde; vgl. *verwitelijc*.

VESPERSTUC; DV 370 v.: een zuster, „arm van boecken", heeft o. a. „een onnosel *vesperstucke*"; d. i. dat deel van een „*getideboec*", waarin de gebeden en gezangen voor den vesperdienst staan; vgl. voor de vorming *somerstuc* en zie *Mnl. Wdb.* i. v. *diurnael*, den eersten daar gegeven zin.

VESTIARIA = *clederwaerster* vindt men herhaaldelijk in geschriften over zusterhuizen en kloosters; zie D 84 b, 127 c, DV 188 r. en v. en vgl. *Mnl. Wdb.* onder *vesteriemaerte*.

Digitized by Google

VIJF; G 23 d: ende bi oeren tijden ... plegen die hoefdoeke soe oetmodich ende grof te wesen, dat die suverlixsten ende cleynsten *gewracht* weren *uuten vyven* ende die groefsten *uuten vyftenhalven*. We hebben hier technische termen uit de weefindustrie. Bij het „werken uuten vyven" zal wel de stof ontstaan, die nog als *vijfschaft* bekend is (zie bijv. *Gallée*, *Molema* en *Fr. Wdb.* i. v.), zoo genoemd naar de 5 schachten of kamhouten, die voor de vervaardiging noodig zijn; ook de term *uuten vyftenhalven* schijnt bij huiswevers nog wel bekend te zijn; een poging van dien kant om mij (schriftelijk) uitleg te geven, heeft schipbreuk geleden, misschien niet alleen op mijn gebrek aan technische kennis.

VLEESCH; leven *inden vleysche*; een Ave Maria lesen *inden vleysche* vindt men *Maria Leg.* I, 397; de eerste uitdr. ook Moll, *Brugman* I, 307; d. i. lichamelijk, in het aardsche leven; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *vleesch* 3 en onder *vleeschelike* 1, corporaliter.

VOERE; G 38 d: doe wonnen die zusteren noch derde werve kaeren ende *vuer* (daarvoor 38 a: *wagene* ende kaeren); *voere* = voertuig, wagen haalt het *Mnl. Wdb.* onder *voere* II aan uit de *Teuth.*

VOREDEEL; voor den term der dev. *voredeel doen in* (G 132 b: in deser officien was si soe doegentlick .... dat si daer oec *vordel in dede*) en verwante uitdrukkingen zie De Man 116, noot c en vgl. G 69 c.

VORELOPENDE; bij *vorelopende gracie*, *Mnl. Wdb.* i. v. *vorelopen*, vergelijke men G 95 b en de daarbij behoorende aant., *De Man* 171.

VORECOMEN; G 142 d: mer alsoe pijnde si oer joncheit *voer te comen* mit oelden ende rijpen zeden, d. i. voorbijkomen, voorbijstreven; vgl. *Lb.* i. v. *vorkomen*.

VORTSETTINGE = lof, eer, synoniem van *verheffinge*, vindt men G 29 c: dat si op giene verheffinge of *voertsettinge* en achten; vgl. *vortsetten* (ook in verbinding met verheffen) G 24 a en 24 b; G 98 b = ophemelen, in de hoogte steken. Hierbij

is misschien ook te brengen het vb., dat Verdam aanhaalt uit *Blome d. doochd.* 40.

VRAGEN; een paar duidelijke vbb. van *niet vragen na* = zich niet bekommeren om, niet geven om zijn te vinden G 35 b: dat si.... *nae* gienen smeyken noch dreygen en schenen te *vragen*, en 126 b; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *vragen*, kol. 1234.

VREDEMAKERSE; zie *verbeteren.*

VRI; VRIHEIT; *vri tot enen sijn* gebruiken de devoten meermalen in de beteekenis: geen plichtplegingen tegen iemand gebruiken, hem gerust, zonder complimenten durven aanpakken. De zusters streven er naar zich zoo ootmoedig en nederig te gedragen, dat men „*vrij*" tegen haar durft zijn: de „bichter" van zuster Nyese, die „vry tot oer was", beveelt haar onder de aanrechtbank te kruipen, waar de kat eet, en daar haar maaltijd te gebruiken (G 122 a); „here Egbert" is zoo „vrij" tot de zusters van 't Lammenhuis te Deventer, dat hij ze uit de keuken haalt, als ze niet gauw komen (*Andr. Ys.* 197). Het is duidelijk dat vrijmoedig, gemeenzaam hier een minder juiste vertaling is. Een geheel onjuiste verklaring geeft de uitgever van D eenige malen. Voorbeelden van dit *vri* en *vriheit* vindt men G 20 d, 54 d, 81 a; D 6 c, 6 d, 56 a, 110 c, 154 b.

VRUCHT DOEN IN is een synoniem van *vordel doen in*; zie G 3 c en *Biogr.* 120 r.

WEDER; *Andr. Ys.* 199: ende daeromme setten sie sie of ende satten moeder Andries *weder* ant regement des huuses; D 160 d: ende suster lijzabet tayen waert *weder* in hoer stede priorynne gecaren. De beteekenis is hier niet opnieuw, want beide zusters bekleeden hier voor het eerst het ambt dat haar wordt opgedragen. Het is het voegw. bijwoord, dat terugslaat op een voorafgaanden zin en oorspronkelijk tegenstellende kracht heeft; vgl. de een zei dit, de ander weer dat. Hierboven is het woord weer te geven door daarvoor, voor haar in de plaats; vaak kan 't onvertaald blijven, zoo in 't 2de vb. hierboven (in verband met *in hoer stede*); vgl. ook G 15 a en 111 a (lat. rursus, gr. αὖ).

Digitized by Google

WEDERROEPEN; *Biogr.* 221 v.: diewile waert hij *wederropen* ende bestraffet van here Florens om sinre zwaerheit wille. *Wederroepen* = berispen; vgl. *wederschelden*, *wederspreken* in *Mnl. Wdb.*

De verdere woorden en uitdrukkingen die onder de w thuis hooren, kunnen misschien in het *Mnl. Wdb.* dat tot *weigerlike* is gevorderd, worden verwerkt. Hier volgen tot slot nog enkele aanvullingen op mijn twee vorige artikelen.

AENHANGEN; voor den veelgebruikten term der devoten *onsen lieven Heren aenhangen* zie *De Man* 224, noot a.

AKER; die vercken int *aker* (te) senden, D 42 a; *aker* = eikenbosch volgens Gallée, *Tijdspiegel* 1887 I, 499. Verdere bewijsplaatsen noemt hij niet.

BEDEGGENEN; mer doe die moeder sach dat sie dat kint niet *bedeggenen* en konde noch synen syn verwandelen, doe nam sie se beide mee, *Andr. Ys.* 190. Het kind is hier *A. Ys.*, die mee wil als haar moeder een harer zusters naar 't „Lammenhuus" te Deventer gaat brengen. In *bedeggenen* (*bedegenen*?) zie ik een bijvorm van *bedegedingen*, *bededingen*, waarin het bekende *dagedinc*, *dadinc* zit; zie *Mnl. Wdb.* en *Teuth.*: *dadinge* (syn dedyng of oeverdracht), tractatus. Ook *Lb.* kent *bedegedingen*; een vorm *degenen* geeft *Molema*; *dägen* uit *dädigen* *Ten Doornk. Koolm.*. *Enen bedeggenen* zal dan moeten beteekenen een vergelijk met hem treffen, hem bepraten, hem omkoopen („sie smeikede mit hoer ende woldet hoer ofcoepen mit gelde", *A. Ys.* 190); zie ook *Ndl. Wdb.* onder *dadigen*.

BERECHTELIJC; G 19 b: ende als hi dat hoerde, soe berichte hi sie al strackelick dat sie soe *berichtelick* weer; ook 2 c: *berechtelijc* = geneigd tot aanmerkingen maken, bedilziek.

BESCHREIELIJC: ...ny soe *beschreilicken* doede begraven waert, als hie was (zie *A. A. U.* 180). 't *Mnl. Wdb.* geeft het woord, zonder vb., weer door betreurenswaardig; vgl. ook *Ndl. Wdb.* (den *beschreielijcken* oorlogh. enz.; geen vbb. met een persoonsnaam); naar Lat. *flebilis*?

Digitized by Google

BEWEGELIJC; bij de vroeger gegeven plaatsen voeg ik nog D 187 d: een alten *bewegeliken* cruysfix; dat tot godsdienstige overdenking (van Jezus' lijden) brengt; vgl. ook nog het subst. *beweginge*, G 92 b.

BORST in de abstracte beteekenis van gemoed vindt men *Coll. Brugm.* 118 en 120: vrede der *borst* of der *consciencien*.

BRANT; dese guede suster fye was te male *een vurich brant*, D 146 d. Voor *brant*, *vurich brant* en verwante mystieke termen zie men o. a. *De Man* 157, noot c, D 283, Moll *Joh^s Brugman* II, 420 en vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *brant* I aan 't slot.

BROOTSAET; ende sunderlinge verbrande al hoer *broetzaet* (bij een brand van 't klooster te Diepenveen), *Biogr.* 201 v. Onder *saet* 4 geeft 't *Mnl. Wdb.* als beteekenissen het te velde staande of ook gemaaide graan, het gezaaide. Daarbij dient nog te komen het gedorschte graan, koren; vgl. o. a. de *Teuth.*, *Molema* i. v. *zoat*; ook *Biogr.* 202 r. en D 9 b. *Brootsaet* is dus 't koren, bestemd om er brood van te bakken, broodkoren; meer in 't bijzonder rogge? In deze passage van de *Biogr.* blijkbaar wel, zie 202 r. aldaar en vgl. ook *Ndl. Wdb.* i. v. *broodkoren* en *Molema*. De *Teuth.* verklaart *brootcorn*, eerste art., = frumentum, *large* alreley broytkorn, sed *strick* (lees *stricte*) *weytcorn* (zie ook de volgende art. aldaar); vgl. verder D 9 b: want onse lieve Here oeckte dat *saet* dat wy noch beholden hadden, beyde *weyte* ende *rogge*.

BROOT; ende suster griete en wolde den hongerigen *dat broet* niet *uut den monde nemen*, D 99 d; vgl. voor de zegswijze en de verschillende beteekenissen *Ndl. Wdb.* III, I, kol. 1548 [1]).

BROOT SLAEN; soe plach sie geerne te helpen totten ghemeenen wercke, als *broet te slaene*, *A. Ys.* 200. Wordt hier bedoeld brooddeeg bereiden? Of dorschen?

BROSEN; ... soe werden wi gesterckt in den crachten onser sielen, die welke *gebroest* ende ghekrenckt sijn overmits der sunden, *Coll. Brugm.* 145. Dit werkw., toch wel een afleiding

1) Zie ook *Gerl. Peters* 207.

Digitized by Google

van *broos*, is mij niet van elders bekend; alleen De Jager, *Freq* I, 45 verwijst onder *brozelen* naar een werkw. *brosen* bij Adelung.

CELLEBROEDER; aan Geert de Groote wordt te Munnikhuizen „ene celle gedaen"; hi was een guet *cellebruder* in bewaeringe sijns herten ende sijnre tongen, *Biogr.* 113 v.; vgl. 't *Mnl. Wdb.* dat het woord in een andere beteekenis geeft.

DOEN; sie .... wolde daer *geen doen medde hebben* (nl. met kleine kinderen, die graag met haar wilden spelen), *A. Ys.* 193. De beteekenis is: niet te maken willen hebben met; vgl. ons „gedoente", Friesch *gedoch*: ik wol der *gjin gedoch mei ha.*

DRICAST; ik kom op dit woord (*dricast vol*) terug, omdat mij van twee kanten eenzelfde conjectuur aan de hand gedaan werd, die mij wel vermeldenswaard lijkt. Moet hier gedacht worden aan een triptiek, in 't bijzonder aan de als een kast dichtgeslagen triptiek, die in zooverre vol mag worden genoemd, dat er niets (meer) in kan? Een bezwaar is dat als vertaling van triptiek alleen drieluik in gebruik is, trouwens een jong Vlaamsch woord dat in Nederland weinig gehoord wordt. Het *Ndl. Wdb.* noemt het met één vb. erbij, zonder verdere verwijzingen. Noch het *Mnl. Wdb.*, noch *Kiliaan* vermelden het. Mocht de gissing juist zijn, dan kunnen de in de *Teuth.* gegeven bijv. nw. *driekestich* en *tweekestich* afgeleid zijn van *driekast* = triptiek en *tweekast* = diptiek.

In zijn inleiding op de *Teuth.*, blz. XIV, noemt Verdam onder de woorden, waarvan vorm of beteekenis niet of niet geheel duidelijk zijn, ook *kestich.* Als vertaling staat achter *kestich versticht.* Kan de bedoeling zijn muf, bedompt? De *Voc. Rerum* geeft *kastich* = *rancidus.* Ik zou dan willen denken aan den geur, die iemand tegemoet komt uit een kast, of vertrek, dat lang gesloten is geweest; vgl. ook nog *Teuth. versticken*, waar verwezen wordt naar *verdompen.*

EESTENHAER; ende doe nam si al heimelike een stickken van een *eesten haer* ende neydet binnen in haer hemde. *A. Ys.* 193. Een *eeste* is een droogoven („dair men malt op

droeget", *Teuth.*); een *haer* kan zijn een haren doek, weefsel „opten eest, malt op te drogen" (zie *Mnl. Wdb.* onder *haer* en *haerdoec*). De zuster gebruikt dus om „pentencie te doene" een stukje van een *eestkleed*, waarschijnlijk van paardenhaar gemaakt (zie *Ndl. Wdb.* III onder *eest*, kol. 3933).

EETMES; D 75 c: doe sneden sie die ledder myt horen *etemesse* ontwie; vgl. *Ndl. Wdb.* i. v.

FALIEBEGINE komt voor D 145 a; opheldering geeft de aant. bij die plaats.

GRATIELICHT; *Biogr.* 119 v.: Onse lieve Here gaf hem *gracie licht* overmides dat gebet; de uitgever wijst op D 11 r.: dat .... licht der godliker gracien.

HEBBELYC; ten iersten sullen wi toetasten mit druck der penitencien ende dese penitencie is tweeerleye: die een is een WERCLIKE penitencie, ende dese sal cort ende bescheiden wesen, licht ende HENEGAENDE, als u pater seecht: leest dat of duet dat. Die ander is een *hebbelike* penitencie ende dese sal altoes duerende wesen, dat is een stedige wemoedighe overdencken der sunden; *Coll. Brugm.* 141. HENENGAEND is hier het tegengestelde van altoesduerende en is weer te geven door voorbijgaand, niet blijvend. De *hebbelike* penitencie is niet alleen blijvend, maar ook inniger dan de *werclike*; zij openbaart zich in het blijvend berouwvolle gemoed van den zondaar, zij is het tot natuur geworden bewustzijn van een zondaar te zijn; zie uitvoerig over dit woord *hebbelijk Ndl. Wdb.* i. v. (I B). WERCLIKE penitencie is de penitencie die zich openbaart in een bepaalde daad, boetedoening voor een begane zonde.

HET MET ENEN HOUDEN = aan iemands zijde staan vindt men D 129 a; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *houden* III, 4 b.

HEMELSLEUTEL = sleutelbloem, primula veris; zie 70 d en de aant.

HOSTIËNBROOT; D 89 d: ende sie plach *ostien broet* to backen.

KERSESTEEN; *A. Ys.* 197: een doesken met kersen *stienen*.

COESUSTER; D 100 a: suster griete kerstkens dat ene *koesuster* was; vgl. *De Man*, Inl. XLI.

Digitized by Google

COORSTEMME; D 101 c: sie (een zuster die onzuiver zingt) hadde gene guede *choer stemme.*

COORSUSTER = non, tegenover *conversin*, komt in D meermalen voor: 152 a, 152 d, 159 d; vgl. *Kühler* 84 en D blz. 32. aant. b.

CORT ENDE CLEYN; het (nl. iemands bezit) sal u *cort ende cleyn* genoech vallen, D 169 d. Een profetie van Brinkerink die uitkwam, staat even verder, „want al hoer guet ontgenc hem."

COST; .... nae al dien guede, die si daer aen *te coste geleecht* hevet; *Coll. Brugm.* 152.

CRUCE; *enen dat heilige cruce naslaen*, in de beteekenis die het tegenwoordig spraakgebruik daaraan hecht, vindt men D 181 a.

LEERLIJC; ONDERWIJSLIJC; *A. Ys.* 204: sie was hem seer *leerlic* ende *onderwijselic.*

NONNENCOOR; D 173 c; vgl. D blz. 32, aant. b.

OFFICIENHUUS = werkgebouw, werkkamer, D 61 d.

OMMEKEREN; de Heilige Geest vermaant ons „guede ende godlike dinghen stedelike in der memorien *om te keren* ende daermede becommert te sijn", *Coll. Brugm.* 157; ook D 121 a. *Ommekeren* = overdenken, bepeinzen; revolvere.

ONBESORGT; D 107 a: elsebe .... was van XII yaren ende noch *onbesorget.* Haar moeder is bang dat ze voor haar man zal sterven en elsebe dan niet „soe wal *besorget* en solde warden". Daarom is ze „seer vlijtich" een passend echtgenoot voor Elsebe te zoeken. *Onbesorgt* verklaart de uitgever door niet de noodige zorg of bescherming genietend; in verband met het feit dat beide ouders nog leven — en zie ook *noch* hierboven —, is deze verklaring niet erg bevredigend. De beteekenis moet hier wel zijn niet verbonden aan een (aanstaanden) echtgenoot; vgl. Hooft, *N. H.* 268: Ick soudse geern by mijn leven *met een man besorghen.* De moeder is dus bang dat de vader, indien zij eerst mocht sterven, niet zoo'n passende partij voor E. zal vinden; vgl. ook Friesch *bisoarge* = bezorgd, geborgen, onder dak.

Digitized by Google

ONLEKKER; die natuer mit cleynen ende *onleckeren* eten best onthouden wort, *Coll. Brink.* 149; vgl. *Ndl. Wdb.* i. v.

ONVERGELDELIJC; *Coll. Brugm.* 153: een *onvergheldelic* guet; d. i. niet te vergelden; zie *Ndl. Wdb.* i. v.

OVERHEBBEN = over zich hebben als bedekking tijdens den slaap (vgl. aanhebben, omhebben, ophebben) vindt men D 99 b: nochtans *hadde* sie myn *over* dan suster lijsebet; D 99 a: niet voel des nachtes *over* (te) *hebben*; vgl. ook 99 a: des avendes .... nam een yegelic mede dat sie hadden om *over te decken*. In 't Friesch is *oerhabbe* zeer gebruikelijk.

Amsterdam. A. A. VERDENIUS.

Digitized by Google

EEN TWEEDE HANDSCHRIFT VAN „TSPEL VAN DE CRISTENKERCKE”

Bij een onderzoek van de „Spelen van sinne”, in het archief van *Trouw moet blijken* bewaard [1]), bleek mij dat een van de spelen in handschrift C „genaempt van de Heylige Kerck” [2]) een verkort afschrift is van *Tspel van de Cristenkercke* van Reynier Pouwelsz, door Dr. G. A. Brands als proefschrift uitgegeven (Utrecht 1921).

De Haarlemse rederijkers hebben de tekst waarschijnlik pasklaar gemaakt voor een eigen opvoering en de 2540 regels van de volledige tekst ingekrompen tot 1850 regels. Het handschrift waarover zij beschikten was, gelijk weldra blijken zal, niet hetzelfde als dat wat aan Dr. Brands' uitgave ten grondslag ligt, maar voor de vaststelling van de oorspronkelike tekst heeft het nieuwe, jongere handschrift, van ± 1600, geringe waarde. De betere lezingen zijn zeldzaam, de verknoeide lezingen talrijk, doordat de Hollandse afschrijver verouderde of zeldzame woorden van zijn sterk-Vlaams gekleurd origineel niet verstond [3]).

Een opsomming van alle varianten, die ik in mijn exemplaar aantekende, acht ik overbodig; de lengte van die lijst zou onevenredig zijn aan de belangrijkheid. Ik beperk mij dus tot een keuze.

1) Aan de „Hoofden” van de oude Kamer, die de handschriften geruime tijd tot mijn beschikking stelden, betuig ik bij dezen mijn dank.

2) Zie Kalff's *Trou moet blycken*, blz. 291 en het *Gedenkboek Trou moet blycken* (1922), blz. 87.

3) Van een konsekwente verhollandsing van de taal is in dit afschrift geen sprake, maar dat de afschrijver een Hollander was, is duidelijk. Hij heeft een duidelike voorkeur voor kortere vormen, b. v. snatere > snater, soude > son, sonne > son; hij vervangt herhaaldelik verkleinwoorden op –ken in die op –gen (b. v. potken > pottgen > en gebruikt graag het persoonlik voornaamwoord *my* in plaats van *mij*. Intussen behouden de oorspronkelik Vlaams gekleurde taalvormen de overhand.

Digitized by Google

Op de volgende plaatsen bevestigt het Haarlemse handschrift de emendaties in de uitgave van Dr. Brands:

325 rahab (hs. rahal)
362 docksuijn
1524 gesmije
2027 ingheven
2169 mistvercken.

Op de volgende plaatsen heeft het m. i. de oorspronkelike lezing bewaard, tegenover de foutieve van het Utrechtse handschrift:

327 oeck niet en queelt (deze ontkenning past beter in de ironiese toon)
961 ende quellinghe (voor: een qu.)
971 die roder mont
1093 souwen (voor: soude) als binnenrijm
1111 omschijnen
1362 en salve (voor: een salve)
1463 in verblinde willens scole (voor: in verblende valleijs scole)
1518 wee my / och noyt dus verbrast
1541 der helscher pilaren
1557 maeckt my een nouwe becledinge (voor: naeckt my)
1641 waer heeft scr. h. (voor: eest)
1721 mij scriftuerlijcke hoede belast
2215 en voeden u met .... (in 't Utr. hs. is dus *voyende* in plaats van *wijende* te lezen)
2232 met hem (in plaats van: met heen; vgl. in de noot: Lat. *cum eo*).

Enkele andere varianten zijn nog vermeldenswaardig, omdat de afschrijver daar òf een oude lezing bewaard heeft, òf opzettelik een aardige nieuwe uitdrukking invoegde:

291 Waer drayt nu twielken?
417–418 Longeren geus! [1]) waer die geblaempt || vry
so worden hooger befaemt || wy

1) Deze zonderlinge uitroep, die ik nergens elders aantrof, zal wel een opzettelike vervorming zijn van Gans longeren.

Digitized by Google

576 van wit marmer gegroijt (in 't *hs.* niet duidelik)
597 des roocks uwer wangen
924 gehoppelt (?), in plaats van ghecoppelt, dat ook het rijmwoord in vs. 925 is.
994 conroot || man (in plaats van de herhaling van het rijm *dan*)
1468 Het niet begrepen *ernende* is door de afschrijver handig veranderd in: ervende der hellen stanck.
1535 Deze waarschijnlik bedorven plaats wordt door de lezing van dit handschrift (nl. goetdunckende sijt breet) niet duideliker.
1627 sijn asch uytcruyen (in plaats van het eenvoudige: cruijen)
1631 Ick sorch men sou tonsent vuystmeel gemaelt hebben.
1656 In plaats van *craghe*, waarvoor Brands *caghe* wil lezen, heeft dit handschrift *craecke* (eveneens een scheepsnaam), rijmende op *draecke*.
1712 sijn ooren vloijen (in plaats van: doen roijen; ook in 1867 is *root* door een ander woord, nl. *bloeijt*, vervangen)
2036 In plaats van *cursijf*, waarachter Brands *corrosyf* zoekt, heeft dit handschrift: sulcken catijff.

Tegenover de vele uitlatingen, waarvan ik in de noot [1]) een opsomming geef, staan enkele toevoegingen. Een toneeltje waar de „sinnekens" optreden (vs. 849—875), en dat de afschrijver waarschijnlik te duister of te onkiesch was, is door een geheel ander vervangen. Om te laten zien hoe ver dit bij het oorspronkelike achterstaat, laat ik het hier volgen:

1) De gehele Proloog (1—286) ontbreekt; verder 312—316 (vervangen door twee nieuwe vss.), 390—396, 410—414, 416—418 (vervangen door drie nieuwe vss.), 440—446 (vervangen door 12 andere vss.), 450—544, 621—848, 849—875, 903—908, 978—988, 1123—1124, 1175—1176, 1179—1180, 1182, 1185—1188, 1190—1191, 1195—1196, 1219—1282, 1304—1308, 1680—1707, 1740—1827, 1942—1979, 2078—2079, 2183—84 (vervangen door 2 andere vss.), 2256—2260 (vervangen door 3 andere vss.), 3274—2375 (vervangen door 17 andere vss.).

Digitized by Google

verblinde	*Hertneckich*
Waer sijdij ou loeten . . .	Alhier belij braems
hebdijt wel gehoort . . .	Jae ick lieve moij nel
salmen niet wroeten. . . .	Jae maer op het vlaems
Waer blyfdij ou loeten . .	Alhier belij braems
Wadt sal ons ontmoeten . .	Ick hoop wat bequaems
hoe compt ghij niet voort .	Bijlo ick sel
Waer blijffdij ou loeten . .	Alhier belij braems
Hebdijt wel gehoort . . .	Jae ick lieve moij Nel

verbl.

Hoe behaecht u dat quant

Hertn.

Met allen wel
Wij sullen spel te samen coocken

verbl.

Ja hadden wij selffs goeduncken gesproocken.

Hertn.

So souden wij blasen

verbl.

So souden wij stoocken
al sout noch roocken || over al die werrelt gemeen

Hertn.

Saechdijt wel nicht

verbl.

Ja wadt . . .

Hertn.

Dat sij was alleen
In haer camertgen reen || met druck doorvlogen

verbl.

Dit moeten wij Selfs goetduncken vertogen
op dat hij met al sijn vermogen hem vercloeckt

Hertn.

Ick weet iust [1]) seecker dat hij nae haer soeckt
en hem selven vloeckt || dat hijse niet can crijghen

verbl.

Holla cousijn tsus / wilt hier van swijgen
wie compt daer aenstijgen || als een genoot?

Hertn.

Tis selffs goetduncken gaet bij gans doot
door lijden groot || sijn sinnen turberen

1) Dit woord is in het hs. moeielik leesbaar.

Digitized by Google

verblinde
Niet meer van dien / compt laet ons keeren
ons sal niet deren || al wenschtmen ons een vloeckgen || plaen
compt laet ons tsaemen hier een weynich om thoeckgen || staen

De verraders om een hoeck
Selffs goeduncken uijt

Enigszins uitgewerkt is het toneel dat met vs. 545 begint. Aan het referein gaan de volgende 13 verzen vooraf:

Och hoe is thart verlangende || na mijn lieffs excelentie
maer met druck omhangende || door sijn absentie
dus is mijn intentie || om sijn loff te dichten
en mijn hert met refereijnen en sangen te verlichten
dat met swaere gewichten || is benepen deerlijck
och waer mijn tongetjen nu geslepen heerlijck
dat mijn lieff onbegrepen || eerlyck || mij yet hooren mocht || snel
helpt mij geen nachtegaelen te singen besocht || wel
Orpheus die voortbrocht || tspel || laet u harpe clincken
Rethorica wilt mijn dubbelde termmen schincken
op dat ick mach crincken myn inwendige smerten
en worden verhoort van tminnende herte
mijn lieff wiens absentie mijn moeijende || moeijt

De kwaliteit van deze regels wijst er m. i. reeds op, dat ze niet tot het werk van de oorspronkelike auteur behoord hebben. Evenmin is dat het geval met drie liedjes van 8 vss., echte rijmelarij, die tussen de strofen van het referein ingelast zijn, wellicht om in dit lange gedicht wat afwisseling te brengen. In het laatste (na vs. 620) is ook de naam „Trou moet blijcken" ingevlochten. Het luidt:

Wilt mijn toch niet beswijcken
O Prince door u deucht
maer met soete practijcken
vertroost mijn jonge jeucht
wiens hert verheucht
en schept reyne geneucht
om dat u *Trou moet blycken*
in die euwige vreucht.

Ook in de 17 vss. die het gehele slottoneel vervangen en

Digitized by Google

die wij, als te onbeduidend, niet af laten drukken, komt de naam van de Haarlemse kamer voor.

Stellen wij ten slotte de vraag of de omwerker nog andere bedoelingen gehad kan hebben dan het stuk door het aanbrengen van „coupures" tot een meer normale, speelbare lengte terug te brengen [1]). Met het voorbeeld van de klucht *Van onse lieven Heers minnevaer* voor ogen, door Louris Jansz. in anti-Katholieke zin omgewerkt, zou men kunnen onderstellen dat de Haarlemmer in de Geuzen-tijd ook dit Katholieke tendenzstuk in Protestantse geest omgewerkt zou hebben. Hoewel de meest sprekende anti-ketterse uitspraken, vooral in de Proloog, weggevallen zijn, misschien wel als te weinig aktueel omstreeks 1600, leende zich de gehele opzet moeielik tot een dergelijke kunstbewerking. Ook het woord „heilig" in de titel wijst m. i. op een Katholieke bewerker: de bekorting zal dus nog dateren uit de tijd voordat Haarlem geus werd. Wel is opmerkelik dat vooral in de komiese taferelen het snoeimes gezet is: de grappen van de „sinnekens" werden blijkbaar ten dele niet meer verstaan, ten dele ongepast geacht in een ernstig spel; in 't biezonder werden alle obscoene toespelingen verwijderd. Daarmee stemt overeen dat het aardige wachterliedeke (vs. 998 vlg.) ingrijpend omgewerkt werd, en zijn „amoreus" karakter verloor. In plaats van

ghij amoreusen wilt nu ontspringhen
daer venus reijn groot en smal
u lieflick verwachten sal

kwam b. v.:

die boosen nu ontspringen
dus elck hem wachten sal
so naeckt u geen misval.

Kenden wij van dit Spel alleen de Haarlemse overlevering, dan zouden wij, zonder dat het ooit aan het licht kwam,

1) De meeste Haarlemse stukken tellen ± 1000 vss.; een omvang van ± 1800 is reeds uitzondering.

Digitized by Google

slechts een verminkte tekst er van kennen. Nu blijkt dat het onderschrift „Par Trou moet blycken” hier alleen betekent: gespeeld door de Haarlemse kamer. Dit stemt tot behoedzaamheid tegenover de andere Sinnespelen uit het Haarlemse archief. Een nader onderzoek zal rekening te houden hebben met de mogelijkheid dat ook andere spelen „par Trou moet blycken” op oudere teksten terug kunnen gaan.

C. G. N. DE VOOYS.

NASCHRIFT. Een voortgezet onderzoek maakte deze mogelikheid in sommige gevallen reeds tot zekerheid. Het aardige *Batement vanden appelboom*, dat de heer Meertens binnenkort zal uitgeven, is stellig uit Zuideliker streken afkomstig, maar bovendien zijn er nog meer teksten uit andere Noord- en Zuid-Nederlandse kamers afkomstig, waarover wij in een volgend artikel een en ander hopen mede te deelen.

C. d. V.

Digitized by Google

KLEINE MEDEDEELINGEN.

120. EEN TEN ONRECHTE AAN HUYGENS TOEGESCHREVEN SONNET.

In de uitgave der Gedichten van Constantijn Huygens door Worp vindt men (in Deel II, blz. 211) twee Fransche sonnetten, gedicht „sur des bouts rimez". Bij het eerste heeft Huygens aangeteekend: „Ludibundus. Ad Sylu. Duc. 30 Aug." (1629). Het tweede draagt geen onderschrift, maar wordt door Worp ook aan Huygens toegeschreven.

Dit is evenwel niet juist.

Onder familiebescheiden van de Van Wassenaers vond ik onlangs een blaadje papier, waarop door Johan van Wassenaer van Duvenvoorde eigenhandig geschreven is:

A Monsieur
Monsieur Huygens.

29 Aoust 1629. A Larméé.

Son oeil estoit charmé d'un repos gracieux
Le chaut el le sommeil sy rougissant la face
Et mellant den son teint l'innocence et les grace
Desarmois ces beautez d'attrais malicieux.

Un peignoir relevé decouvrant a mes yeux
Son sein qui chéminois sen bouger d'une place
Et les dois escarte d'une main blanche et grace
Les couvrant a demy ne les voyant que mieux.

Moy qui suis un voleur de l'amitie des dames
Je le pry et fust pry et ne pry que des flames
Et me suy aussy tost de raison depouillé.

Nesse pas bien change la malice en nature
De desrober sans voir et prendre a l'aventure
Et voler en dormant un voleur et veillié.

La vertu me guide
Wassenaer de Duvenvoorde.

---

1) Onder de hss. van Huygens zijn twee afschriften van het sonnet. Het eene stemt nagenoeg overeen met het origineel van Wassenaer, in het andere zijn eenige woorden gewijzigd, waarschijnlijk door Huygens.

Digitized by Google

Hieruit blijkt, dat het tweede sonnet niet van Huygens is, maar dat hij en Van Wassenaer, op vooraf opgegeven eindrijmen, beiden een sonnet hebben gemaakt. Johan van Wassenaer heeft het zijne blijkbaar uit Holland aan Huygens, die toen in het leger voor 's Hertogenbosch was, toegezonden, en het zal dezen waarschijnlijk eerst na 30 Augustus hebben bereikt, nadat Huygens zijn sonnet reeds had vervaardigd.

De voorgeschiedenis dezer gedichten kunnen wij niet meer nagaan. Van Johan van Wassenaer, die in 1629 o. a. Stadhouder der leenen, grootzegelbewaarder van Holland, curator der Leidsche hoogeschool en dijkgraaf van Rijnland was, zijn — voor zoover ik weet — geen andere gedichten bekend.

Leiden. W. J. J. C. BIJLEVELD.

Digitized by Google

FEB 28 1924

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

---

v. 42

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

Derde Aflevering.

N. 3

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1923.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan éene zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

HET ESBATEMENT VAN DE APPELBOOM.

Een volksvertelsel omgewerkt tot esbatement.

Een der hss. van de bekende Haarlemse societeit „Trou moet blijcken” bevat een esbatement dat zowel door inhoud als door vorm een gunstige uitzondering maakt op het merendeel der andere spelen, en bovendien merkwaardig is als omwerking van een algemeen verbreide volksvertelling, nl. die van de dood, die in een boom gevangen wordt gezet en niet eer wordt vrijgelaten, voor hij de eigenaar van de boom verlenging van leven of zelfs de onsterfelikheid heeft beloofd.

Deze sage is in alle talen van Europa bekend. O. a. hebben de gebroeders Grimm haar medegedeeld in „De Spielhansel” (Kinder- u. Hausmärchen, n⁰. 82). Waar dit sprookje zo algemeen verbreid is, spreekt het vanzelf dat het aantal varianten legio is, en Wilhelm Grimm kenschetst het dan ook als „ein recht vollständiges Beispiel von der Ausbreitung und lebendigen Mannigfaltigkeit einer Sage”. In veel gevallen is het een smid die drie wensen mag doen en dan verlangt dat een boom, een stoel en een zak (ook wel een beurs, kist, fles, enz.) de eigenschap krijgen iemand zolang vast te houden als de eigenaar wil. Wanneer de Dood komt wordt hij zo tot driemaal toe verschalkt [1]). Blijft hij wat lang gevangen zitten, dan komt ook de Duivel, die tot zijn schrik heeft bemerkt dat er geen mensen meer in de hel komen. Ook hij wordt gevangen genomen; soms worden hem door het dobbelspel ook nog zielen afgewonnen. Meestal verleent Christus die, in gezelschap van Petrus, de aarde bezoekt, deze wondergaven

1) Dit motief vindt men reeds bij de Grieken. Pherekydes vertelt hoe Sisyphus de Dood gevangen nam. De Ilias-dichter schijnt deze sage gekend te hebben, blijkens Ilias 6, 153.

Digitized by Google

als beloning voor bewezen gastvrijheid [1]); soms is het een of andere heilige. Andere uitweidingen kunnen we terzijde laten, daar ze de kern van het sprookje niet raken. Natuurlik hebben we hier met verschillende motieven te maken, waarvan het motief van de drie wensen en dat van de onsterfelikheid wel de voornaamste zijn. Beide kunnen onafhankelik van elkaar en op verschillende tijden en plaatsen ontstaan zijn.

Het is ondoenlik hier alle redakties te noemen. Een uitvoerige literatuuropgave over dit sprookje vindt men in de „Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. Neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka. Leipzig 1915. II. S. 163—189. We volstaan dus met de Nederlandse bewerkingen op te noemen, temeer daar deze in genoemd werk niet volledig zijn opgesomd.

De oudste Nederlandse redaktie is van Adriaen van de Venne in zijn „Sinne-Vonck op den Hollandtschen Turf, hiernoch bygevoegt een vermakelijcken Hollandtschen Sinne-Droom op het Nieuw Wijs-Mal van den Ouden Italiaenschen Smit" ('s Gravenhage, 1634). Hier verkrijgt de smid Doddus van de heremieten, die hij gastvrij heeft opgenomen, dat zonder zijn toestemming niemand vrij kan komen uit zijn ijzeren stoel en zijn lindeboom. Op deze wijze weet hij Dood en Duivel gevangen te nemen en aan zijn wil te onderwerpen. — De volgende bewerking is twee eeuwen jonger, n.l. het bekende „Philemon" van Tollens (Gezamenlijke Dichtwerken, Dl. XII. Leeuwarden, 1857). Philemon verkrijgt van Christus, die hij met zijn twaalf apostelen heeft geherbergd, behalve verlenging van zijn leven met vijfhonderd jaar, dat wie zijn vruchtboom beklimt of zich in zijn armstoel zet, er niet uit kan zonder zijn wil. Zodoende weet hij er nog tweemaal vijfhonderd jaar bij te krijgen.

Alle andere bewerkingen zijn in de twede helft van de negentiende eeuw in Zuid-Nederland opgetekend. Het zijn de volgende:

1) Vgl. Juppiter's bezoek aan Philemon en Baucis.

Vlaamsche Wacht, bl. 193.

J. W. Wolf, Wodana, Museum voor nederduitsche oudheidskunde. Gent, 1843. Bl. 54, n°. 2. „Smeke-Smeê".

Prudens van Duyse, Nieuwe Kinderdichtjes, 1849. Bl. 74: „Smeken-Smee" [1]).

Guido Gezelle, Rond den Heerd, I, 1860, bl. 201. Hieruit overgenomen in: Vlaamsche Volksvertelsels opgeteekend door Guido Gezelle. Voor 't eerst in boekvorm uitgeg. door Maurits de Meyer. Antwerpen-Amsterdam [1921]. Bl. 29: „Pietjen op den Pereboom [2]).

A. Joos, Vertelsels van het vlaamsche Volk 1—4. Brugge, 1889—'92; 1, 57: „Van Smidje Smee" en 3, 13: „Van Boer Andreas".

A. Vermast, Vertelsels uit West-Vlaanderen. Gent, ± 1892. Bl. 163: „Smidje-Smee".

J. van Landschoot, Volksvertelsels. Gent, 1895. Bl. 15: „Van Nobus".

J. Teirlinck, Contes flamands. Bruxelles, 1896. Bl. 46: „Maréchal-petit maréchal".

Pol de Mont en A. de Cock, Dit zijn Vlaamsche Vertelsels. Gent, 1898. Bl. 289: „Van Smidje Verholen" en bl. 300: „Van Vrouwken Miserie". Het laatste vertelsel ook in Volkskunde IX, 51.

Volkskunde XV, 34: „Van den smid die niet sterven wilde". (in twee redakties medegedeeld door Dr. G. J. Boekenoogen).

Een middeleeuwse bewerking was tot nog toe onbekend; de oudste Duitse, die van Hans Sachs (het Meisterlied „Der Tod auf dem Stühllein") dateert van 1551, terwijl een Italiaanse van 1525 dagtekent. Het esbatement dat hier wordt afgedrukt dateert waarschijnlik van omstreeks 1500. Het vertelt de sage in een der eenvoudigste vormen, waarin deze voorkomt. Hier is het Jezus alleen die, onder de naam van „Ons heer God"

1) Ook in het Letterkundig Leesboek van De Vooys, Van den Bosch en Tinbergen, II, bl. 211.
2) l. c. bl. 213.

— met de gewone middeleeuwse verwisseling van de eerste en tweede persoon der drieëenheid — de pereboom zijn wonderdadige kracht verleent. Terwijl dit wonder meestal een beloning is voor bewezen gastvrijheid, is het hier een beloning voor het vertrouwen in God, ondanks alle tegenspoed. Behalve Dood en Duivel klimmen ook een marskramer, een jongeling en een meisje in de boom; het esbatement kreeg zodoende zijn vereiste lengte. Het onsterfelikheidsmotief is verdwenen; met veertig jaar uitstel te geven komt de Dood al vrij.

Taal en stijl van het esbatement doen terstond zien, dat het werk van een Middeleeuwer is. Wel zijn rederijkersinvloeden merkbaar, maar toch betrekkelik schaars. De oorsprong moet ongetwijfeld in de zuidelijke gewesten worden gezocht; hollandse taalvormen komen blijkens het rijm [1]) op rekening van de Haarlemse afschrijver.

In vs. 490 wordt de naam genoemd van de rederijkerskamer, in wier midden het spel ontstaan is, n.l. de Corenbloemkens. Schotel noemt vijf kamers die de korenbloem tot blazoen hadden: een in Holland, De Korenbloem, te 's Gravenhage; een in Zeeland, De drije corenbloemkens, te Reimerswaal; een in Vlaanderen, De Korenbloem te Waesmunster; en twee in Brabant, De Coorenbloem, te Brussel, en De Korenbloem (Flos frumentarius) te Thienen. Uit een der laatste vier kamers moet het esbatement dus afkomstig zijn [2]), maar uit welke is onzeker. Noch de geschiedenis van deze kamers, die we meestal slechts uit schaarse berichten kennen, noch de taal van het spel geven hieromtrent voldoende aanwijzingen. Alleen het woord wuijtken, dat driemaal in het esbatement genoemd wordt (vs. 31, 33 en 41), kan misschien een leiddraad zijn. Dit merkwaardige woord, dat geen der Noord- en Zuidnederlandse dialektwoordenboeken noemt, schijnt alleen in

1) B. v. strick: gebreck (64); schoort: verbeurt (294).

2) Tenzij er nog een andere kamer bestaan heeft, die hetzelfde blazoen voerde. In vs. 491: So spruijt de jonst, dacht ik de zinspreuk te vinden, maar geen enkele bekende kamer voerde deze.

Digitized by Google

Zeeland bewesten Schelde bekend te zijn. De Verenaar Valerius gebruikt het in de Zeeusche Nachtegael (1623) (3de deel, bl. 60: weutjen; de eu is hier, blijkens het rijm op fleutjen, het teken voor de ui) en blijkens Verschuur „Klankleer van het Noord-Bevelandsch" (bl. 9: wùite) is het woord nog op Noord-Beveland bekend [1]). Op beide plaatsen betekent het lam (agnus) en dezelfde betekenis heeft het in het esbatement. Om deze reden acht ik het niet onwaarschijnlik dat het spel uit Reimerswaal afkomstig is. Men lette ook op de deminutiefvorm in de naam van de Reimerswaalse kamer, in verband met vs. 490.

Uit de geschiedenis van de Reimerswaalse rederijkers is ons weinig bekend, maar uit dit weinige blijkt dat ze nog al aktief waren. In 1496 waren ze te Antwerpen, waar ze een prijs wonnen; in 1507 gaven ze zelf een rederijkersfeest, waarop zeven Zeeuwse kamers verschenen. In 1530 begon de ondergang van Reimerswaal, die in weinig jaren voltooid was en een einde maakte aan haar omstreeks 1490 begonnen bloeiperiode. Indien het esbatement inderdaad uit deze stad komt, zou de datering waarschijnlik wel tussen deze jaren kunnen worden gesteld. Taal en stijl wijzen inderdaad op deze tijd, wat een reden te meer is om aan te nemen dat in dit esbatement een der zeer weinige rederijkersstukken van Zeeuwse bodem is bewaard.

Het esbatement van de Appelboom staat in hs. B. van „Trou moet blijcken", fol. 119r tot en met 126r, en telt 499 regels [2]). Het is geschreven met dezelfde hand die de meeste stukken in deze hss. heeft gekopieerd. De namen der „personages", die meestal afgekort zijn, heb ik aangevuld. Waar de afschrijver de „meersman" met de naam „Onversaecht" betitelde,

1) In de 16de eeuw leefde in Zierikzee een familie Weuyte, die twee eeuwen later haar naam als Wuite spelde. Zie echter Tschr. XL (1921), 168.
2) Volgens het onderschrift 515, maar deze berekeningen, waarschijnlik van de afschrijver, zijn meermalen foutief.

Digitized by Google

heb ik dit in „Onversadige” verbeterd. De interpunktie van de tekst heb ik gemoderniseerd; in het hs. komen leestekens zoo goed als niet voor. Hoofdletters staan telkens waar een der personen begint te spreken, maar ook wel midden in een zin, waar ik ze in kleine letters heb veranderd. De v wordt zowel door v als u aangeduid, in de tekst heb ik de eerste spelling regelmatig doorgevoerd. Verder zijn alle wijzigingen in de tekst tussen vierkante haakjes geplaatst of in de voetnoten verantwoord. [1])

Utrecht. P. J. MEERTENS.

Hs. B. fol. 119r. Hier begint een fraaij esbatement
van den Appelboom genaempt.
Volgen de personages daervan.

1 Goet Ront, een man schamel gecleet.
2 Deuchdlijck betrouwen, twijff.
3 Ons [2]) heer God.
4 Donversaedige, een meersman.
5 Ongereet Leven, een jongelinck.
6 Jonge Lustige, een joffrou.
7 De doot.
8 Die duvel.

Goet ront eerst
Ou Deuchdlijck betrouwen.

Deuchdlijck betrouwen
Wadt segdij Goet rondt?

Goet ront
Compt voort, mij en was noijt so wee te moe.

1) Tenslotte een woord van dank aan Prof. De Vooys, die mij op dit esbatement opmerkzaam maakte en mij bij de uitgave voortdurend behulpzaam was, en aan Prof. Schrijnen, die mij enkele volkskundige inlichtingen gaf.

2) Hs. Oons.

Digitized by Google

Deuchdlijck betrouwen
Weest niet vervaert, ick come.

Goet ront
Ou [1]) Deuchdlijck betrouwen.

Deuchdlijck betrouwen
Wadt seght ghij Goet rondt?

Goet ront
Tis al rampspoet || dat Godt ons doet || en jont.

Deuchdlijck betrouwen
Jac lieff man hoe?

Goet ront
Ou Deuchdlijck betrouwen.

Deuchdlijk betrouwen
Wadt segdij Goet rondt?

Goet ront
Antwoort, mij en was noijt [2]) so wee te moe.

Deuchdlijck betrouwen
Wadt let u, lieff man?

Goet ront
Al dat ik doe
gaet mij voorwaerts so geluecken schrapt [3]).
fol. 119v. alst in droeffheden. Wadt baetet geclapt?
Mij dunckt mij den moet geheel ontsoncken || is.

Deuchdlijck betrouwen
Wacharmen, waerom?

Goet ront
Om dat ons geijttgen verdroncken || is.
Lieff wijff, ick wel [mach] claegen en carmen.

Deuchdlijck betrouwen
Verdroncken segdij?

1) Hs. Oou. 2) Hs. noch. 3) Sic.

Goet ront

Jae lacen wacharmen,
sij is verdroncken met onse jonge kalve
inde gracht int velt.

Deuchdlijck betrouwen

Ons harten salve
is dan verdroncken en ter neder geworpen.
Eijlaecij, men en vandt in geenen dorpen
sulck melcxken als ons geijttgen brochte.

Goet ront

Eij geijtken, u melcxken wast datmen sochte.
Ghij sult so beclaecht sijn.

Deuchdlijck betrouwen

Dats goet om weeten.

Goet ront

Ende [1]) wuijtken [2]) met de belle is oock gegeten
vanden wolff, ick en was noijt dus ontstelt.

Deuchdlijck betrouwen

Is wuijtken gegeten?

Goet ront

Jae hij.

Deuchdlijck betrouwen

Eijlacij, mijn hert dat smelt.
Ick en hoore [3]) noijt van sulcken abuse.

Goet ront

Jae, en ons ganse is in een vadt met gruse
versmoort, dus ben ick halff tenden [4]) rade.

Deuchdlijck betrouwen

Godt segen ons! Eijlacij, dats groote schaede.
Is aelken versmoort? ghij sout mij verlenen [5]).
En wuijtken verbeten? daer moet ick om wenen

1) Hs. Eende.
2) lammetje. Zie de inleiding.
3) Lees: hoorde.
4) Hs. tendim.
5) door lenen helpen (in satyricke zin)? (Mnl. Wdb. VIII, 2009).

dat ons beesten dus verliesen tlijff.
Ochharmen, ocharmen.

Goet ront

Och verkooren wijff,
wij sijn pladt tot ongeluck geboren.

Deuchdlijck betrouwen

Wij moeten verduldich sijn.

Goet ront

fol. 120r. Tis al verloren.
Wij moeten eeuwichlijck van deuren tot deuren
om ons broot gaen.

Deuchdlijck betrouwen

Eij wilt niet treuren,
wij hebben noch goets genoch te wensche.

Goet ront

Wij sijnt al bijster.

Deuchdlijck betrouwen

Ke swijcht, arm mensche.
Godt en sal sijn vriendenkens niet vergeten.

Goet ront

Maer wadt sullen ons kindekens eeten
als metken doot is die dat soet melckxken gaff?
Sij sterven van hongere.

Deuchdlijck betrouwen

Ja wadt segdij hier aff?
Godt en maeckte noijt mont hij en gaffer || aes [1] || toe
en verleent godt broot hij verleenter kaes || toe.
Dit moetmen vast in uwer herte houwen.

Goet ront

Ick ben Goet rondt.

Deuchdlijck betrouwen

Ende ick Deuchdelijck betrouwen.

1) Hs. aex.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

HET ESBATEMENT VAN DE APPELBOOM.

Een volksvertelsel omgewerkt tot esbatement.

Een der hss. van de bekende Haarlemse societeit „Trou moet blijcken” bevat een esbatement dat zowel door inhoud als door vorm een gunstige uitzondering maakt op het merendeel der andere spelen, en bovendien merkwaardig is als omwerking van een algemeen verbreide volksvertelling, nl. die van de dood, die in een boom gevangen wordt gezet en niet eer wordt vrijgelaten, voor hij de eigenaar van de boom verlenging van leven of zelfs de onsterfelikheid heeft beloofd.

Deze sage is in alle talen van Europa bekend. O. a. hebben de gebroeders Grimm haar medegedeeld in „De Spielhansel” (Kinder- u. Hausmärchen, n⁰. 82). Waar dit sprookje zo algemeen verbreid is, spreekt het vanzelf dat het aantal varianten legio is, en Wilhelm Grimm kenschetst het dan ook als „ein recht vollständiges Beispiel von der Ausbreitung und lebendigen Mannigfaltigkeit einer Sage”. In veel gevallen is het een smid die drie wensen mag doen en dan verlangt dat een boom, een stoel en een zak (ook wel een beurs, kist, fles, enz.) de eigenschap krijgen iemand zolang vast te houden als de eigenaar wil. Wanneer de Dood komt wordt hij zo tot driemaal toe verschalkt [1]). Blijft hij wat lang gevangen zitten, dan komt ook de Duivel, die tot zijn schrik heeft bemerkt dat er geen mensen meer in de hel komen. Ook hij wordt gevangen genomen; soms worden hem door het dobbelspel ook nog zielen afgewonnen. Meestal verleent Christus die, in gezelschap van Petrus, de aarde bezoekt, deze wondergaven

1) Dit motief vindt men reeds bij de Grieken. Pherekydes vertelt hoe Sisyphus de Dood gevangen nam. De Ilias-dichter schijnt deze sage gekend te hebben, blijkens Ilias 6, 153.

Digitized by Google

als beloning voor bewezen gastvrijheid [1]); soms is het een of andere heilige. Andere uitweidingen kunnen we terzijde laten, daar ze de kern van het sprookje niet raken. Natuurlik hebben we hier met verschillende motieven te maken, waarvan het motief van de drie wensen en dat van de onsterfelikheid wel de voornaamste zijn. Beide kunnen onafhankelik van elkaar en op verschillende tijden en plaatsen ontstaan zijn.

Het is ondoenlik hier alle redakties te noemen. Een uitvoerige literatuuropgave over dit sprookje vindt men in de „Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. Neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka. Leipzig 1915. II. S. 163—189. We volstaan dus met de Nederlandse bewerkingen op te noemen, temeer daar deze in genoemd werk niet volledig zijn opgesomd.

De oudste Nederlandse redaktie is van Adriaen van de Venne in zijn „Sinne-Vonck op den Hollandtschen Turf, hiernoch bygevoegt een vermakelijcken Hollandtschen Sinne-Droom op het Nieuw Wijs-Mal van den Ouden Italiaenschen Smit" ('s Gravenhage, 1634). Hier verkrijgt de smid Doddus van de heremieten, die hij gastvrij heeft opgenomen, dat zonder zijn toestemming niemand vrij kan komen uit zijn ijzeren stoel en zijn lindeboom. Op deze wijze weet hij Dood en Duivel gevangen te nemen en aan zijn wil te onderwerpen. — De volgende bewerking is twee eeuwen jonger, n.l. het bekende „Philemon" van Tollens (Gezamenlijke Dichtwerken, Dl. XII. Leeuwarden, 1857). Philemon verkrijgt van Christus, die hij met zijn twaalf apostelen heeft geherbergd, behalve verlenging van zijn leven met vijfhonderd jaar, dat wie zijn vruchtboom beklimt of zich in zijn armstoel zet, er niet uit kan zonder zijn wil. Zodoende weet hij er nog tweemaal vijfhonderd jaar bij te krijgen.

Alle andere bewerkingen zijn in de twede helft van de negentiende eeuw in Zuid-Nederland opgetekend. Het zijn de volgende:

1) Vgl. Juppiter's bezoek aan Philemon en Baucis.

Digitized by Google

Vlaamsche Wacht, bl. 193.

J. W. Wolf, Wodana, Museum voor nederduitsche oudheidskunde. Gent, 1843. Bl. 54, n°. 2. „Smeke-Smeê".

Prudens van Duyse, Nieuwe Kinderdichtjes, 1849. Bl. 74: „Smeken-Smee" [1]).

Guido Gezelle, Rond den Heerd, I, 1860, bl. 201. Hieruit overgenomen in: Vlaamsche Volksvertelsels opgeteekend door Guido Gezelle. Voor 't eerst in boekvorm uitgeg. door Maurits de Meyer. Antwerpen-Amsterdam [1921]. Bl. 29: „Pietjen op den Pereboom [2]).

A. Joos, Vertelsels van het vlaamsche Volk 1—4. Brugge, 1889—'92; 1, 57: „Van Smidje Smee" en 3, 13: „Van Boer Andreas".

A. Vermast, Vertelsels uit West-Vlaanderen. Gent, ± 1892. Bl. 163: „Smidje-Smee".

J. van Landschoot, Volksvertelsels. Gent, 1895. Bl. 15: „Van Nobus".

J. Teirlinck, Contes flamands. Bruxelles, 1896. Bl. 46: „Maréchal-petit maréchal".

Pol de Mont en A. de Cock, Dit zijn Vlaamsche Vertelsels. Gent, 1898. Bl. 289: „Van Smidje Verholen" en bl. 300: „Van Vrouwken Miserie". Het laatste vertelsel ook in Volkskunde IX, 51.

Volkskunde XV, 34: „Van den smid die niet sterven wilde". (in twee redakties medegedeeld door Dr. G. J. Boekenoogen).

Een middeleeuwse bewerking was tot nog toe onbekend; de oudste Duitse, die van Hans Sachs (het Meisterlied „Der Tod auf dem Stühllein") dateert van 1551, terwijl een Italiaanse van 1525 dagtekent. Het esbatement dat hier wordt afgedrukt dateert waarschijnlik van omstreeks 1500. Het vertelt de sage in een der eenvoudigste vormen, waarin deze voorkomt. Hier is het Jezus alleen die, onder de naam van „Ons heer God"

---

1) Ook in het Letterkundig Leesboek van De Vooys, Van den Bosch en Tinbergen, II, bl. 211.

2) l. c. bl. 213.

Digitized by Google

— met de gewone middeleeuwse verwisseling van de eerste en tweede persoon der drieëenheid — de pereboom zijn wonderdadige kracht verleent. Terwijl dit wonder meestal een beloning is voor bewezen gastvrijheid, is het hier een beloning voor het vertrouwen in God, ondanks alle tegenspoed. Behalve Dood en Duivel klimmen ook een marskramer, een jongeling en een meisje in de boom; het esbatement kreeg zodoende zijn vereiste lengte. Het onsterfelikheidsmotief is verdwenen; met veertig jaar uitstel te geven komt de Dood al vrij.

Taal en stijl van het esbatement doen terstond zien, dat het werk van een Middeleeuwer is. Wel zijn rederijkersinvloeden merkbaar, maar toch betrekkelik schaars. De oorsprong moet ongetwijfeld in de zuidelijke gewesten worden gezocht; hollandse taalvormen komen blijkens het rijm [1]) op rekening van de Haarlemse afschrijver.

In vs. 490 wordt de naam genoemd van de rederijkerskamer, in wier midden het spel ontstaan is, n.l. de Corenbloemkens. Schotel noemt vijf kamers die de korenbloem tot blazoen hadden: een in Holland, De Korenbloem, te 's Gravenhage; een in Zeeland, De drije corenbloemkens, te Reimerswaal; een in Vlaanderen, De Korenbloem te Waesmunster; en twee in Brabant, De Coorenbloem, te Brussel, en De Korenbloem (Flos frumentarius) te Thienen. Uit een der laatste vier kamers moet het esbatement dus afkomstig zijn [2]), maar uit welke is onzeker. Noch de geschiedenis van deze kamers, die we meestal slechts uit schaarse berichten kennen, noch de taal van het spel geven hieromtrent voldoende aanwijzingen. Alleen het woord wuijtken, dat driemaal in het esbatement genoemd wordt (vs. 31, 33 en 41), kan misschien een leiddraad zijn. Dit merkwaardige woord, dat geen der Noord- en Zuidnederlandse dialektwoordenboeken noemt, schijnt alleen in

1) B. v. strick: gebreck (64); schoort: verbeurt (294).

2) Tenzij er nog een andere kamer bestaan heeft, die hetzelfde blazoen voerde. In vs. 491: So spruijt de jonst, dacht ik de zinspreuk te vinden, maar geen enkele bekende kamer voerde deze.

Digitized by Google

Zeeland bewesten Schelde bekend te zijn. De Verenaar Valerius gebruikt het in de Zeeusche Nachtegael (1623) (3de deel, bl. 60: weutjen; de eu is hier, blijkens het rijm op fleutjen, het teken voor de ui) en blijkens Verschuur „Klankleer van het Noord-Bevelandsch" (bl. 9: wùite) is het woord nog op Noord-Beveland bekend [1]). Op beide plaatsen betekent het lam (agnus) en dezelfde betekenis heeft het in het esbatement. Om deze reden acht ik het niet onwaarschijnlik dat het spel uit Reimerswaal afkomstig is. Men lette ook op de deminutiefvorm in de naam van de Reimerswaalse kamer, in verband met vs. 490.

Uit de geschiedenis van de Reimerswaalse rederijkers is ons weinig bekend, maar uit dit weinige blijkt dat ze nog al aktief waren. In 1496 waren ze te Antwerpen, waar ze een prijs wonnen; in 1507 gaven ze zelf een rederijkersfeest, waarop zeven Zeeuwse kamers verschenen. In 1530 begon de ondergang van Reimerswaal, die in weinig jaren voltooid was en een einde maakte aan haar omstreeks 1490 begonnen bloeiperiode. Indien het esbatement inderdaad uit deze stad komt, zou de datering waarschijnlik wel tussen deze jaren kunnen worden gesteld. Taal en stijl wijzen inderdaad op deze tijd, wat een reden te meer is om aan te nemen dat in dit esbatement een der zeer weinige rederijkersstukken van Zeeuwse bodem is bewaard.

Het esbatement van de Appelboom staat in hs. B. van „Trou moet blijcken", fol. 119r tot en met 126r, en telt 499 regels [2]). Het is geschreven met dezelfde hand die de meeste stukken in deze hss. heeft gekopieerd. De namen der „personages", die meestal afgekort zijn, heb ik aangevuld. Waar de afschrijver de „meersman" met de naam „Onversaecht" betitelde,

1) In de 16de eeuw leefde in Zierikzee een familie Weuyte, die twee eeuwen later haar naam als Wuite spelde. Zie echter Tschr. XL (1921), 168.

2) Volgens het onderschrift 515, maar deze berekeningen, waarschijnlik van de afschrijver, zijn meermalen foutief.

Digitized by Google

heb ik dit in „Onversadige" verbeterd. De interpunktie van de tekst heb ik gemoderniseerd; in het hs. komen leestekens zoo goed als niet voor. Hoofdletters staan telkens waar een der personen begint te spreken, maar ook wel midden in een zin, waar ik ze in kleine letters heb veranderd. De v wordt zowel door v als u aangeduid, in de tekst heb ik de eerste spelling regelmatig doorgevoerd. Verder zijn alle wijzigingen in de tekst tussen vierkante haakjes geplaatst of in de voetnoten verantwoord. [1])

Utrecht. P. J. MEERTENS.

Hs. B. fol. 119r. Hier begint een fraaij esbatement
van den Appelboom genaempt.
Volgen de personages daervan.

1 Goet Ront, een man schamel gecleet.
2 Deuchdlijck betrouwen, twijff.
3 Ons [2]) heer God.
4 Donversaedige, een meersman.
5 Ongereet Leven, een jongelinck.
6 Jonge Lustige, een joffrou.
7 De doot.
8 Die duvel.

Goet ront eerst
Ou Deuchdlijck betrouwen.

Deuchdlijck betrouwen
Wadt segdij Goet rondt?

Goet ront
Compt voort, mij en was noijt so wee te moe.

---

1) Tenslotte een woord van dank aan Prof. De Vooys, die mij op dit esbatement opmerkzaam maakte en mij bij de uitgave voortdurend behulpzaam was, en aan Prof. Schrijnen, die mij enkele volkskundige inlichtingen gaf.

2) Hs. Oons.

Deuchdlijck betrouwen
Weest niet vervaert, ick come.

Goet ront
Ou [1] Deuchdlijck betrouwen.

Deuchdlijck betrouwen
Wadt seght ghij Goet rondt?

Goet ront
Tis al rampspoet || dat Godt ons doet || en jont.

Deuchdlijck betrouwen
Jac lieff man hoe?

Goet ront
Ou Deuchdlijck betrouwen.

Deuchdlijk betrouwen
Wadt segdij Goet rondt?

Goet ront
Antwoort, mij en was noijt [2] so wee te moe.

Deuchdlijck betrouwen
Wadt let u, lieff man?

Goet ront
Al dat ik doe
gaet mij voorwaerts so geluckcn schrapt [3]).
fol. 119v. alst in droeffheden. Wadt baetet geclapt?
Mij dunckt mij den moet geheel ontsoncken || is.

Deuchdlijck betrouwen
Wacharmen, waerom?

Goet ront
Om dat ons geijttgen verdroncken || is.
Lieff wijff, ick wel [mach] claegen en carmen.

Deuchdlijck betrouwen
Verdroncken segdij?

---

1) Hs. Oou. 2) Hs. noch. 3) Sic.

Goet ront

Jae lacen wacharmen,
sij is verdroncken met onse jonge kalve
inde gracht int velt.

Deuchdlijck betrouwen

Ons harten salve
is dan verdroncken en ter neder geworpen.
Eijlaecij, men en vandt in geenen dorpen
sulck melcxken als ons geijttgen brochte.

Goet ront

Eij geijtken, u melcxken wast datmen sochte.
Ghij sult so beclaecht sijn.

Deuchdlijck betrouwen

Dats goet om weeten.

Goet ront

Ende [1]) wuijtken [2]) met de belle is oock gegeten
vanden wolff, ick en was noijt dus ontstelt.

Deuchdlijck betrouwen

Is wuijtken gegeten?

Goet ront

Jae hij.

Deuchdlijck betrouwen

Eijlacij, mijn hert dat smelt.
Ick en hoore [3]) noijt van sulcken abuse.

Goet ront

Jae, en ons ganse is in een vadt met gruse
versmoort, dus ben ick halff tenden [4]) rade.

Deuchdlijck betrouwen

Godt segen ons! Eijlacij, dats groote schaede.
Is aelken versmoort? ghij sout mij verlenen [5]).
En wuijtken verbeten? daer moet ick om wenen

1) Hs. Eende.
2) lammetje. Zie de inleiding.
3) Lees: hoorde.
4) Hs. tendim.
5) door lenen helpen (in satyricke zin)? (Mnl. Wdb. VIII, 2009).

dat ons beesten dus verliesen tlijff.
Ochharmen, ocharmen.

Goet ront

Och verkooren wijff,
wij sijn pladt tot ongeluck geboren.

Deuchdlijck betrouwen

Wij moeten verduldich sijn.

Goet ront

fol. 120r.
Tis al verloren.
Wij moeten eeuwichlijck van deuren tot deuren
om ons broot gaen.

Deuchdlijck betrouwen

Eij wilt niet treuren,
wij hebben noch goets genoch te wensche.

Goet ront

Wij sijnt al bijster.

Deuchdlijck betrouwen

Ke swijcht, arm mensche.
Godt en sal sijn vriendenkens niet vergeten.

Goet ront

Maer wadt sullen ons kindekens eeten
als metken doot is die dat soet melckxken gaff?
Sij sterven van hongere.

Deuchdlijck betrouwen

Ja wadt segdij hier aff?
Godt en maeckte noijt mont hij en gaffer || aes [1]) || toe
en verleent godt broot hij verleenter kaes || toe.
Dit moetmen vast in uwer herte houwen.

Goet ront

Ick ben Goet rondt.

Deuchdlijck betrouwen

Ende ick Deuchdelijck betrouwen.

1) Hs. aex.

Digitized by Google

Al mocht u quade fortuyne in strick [1]) || hebben,
daer ick ben en suldij geen gebreck || hebben.
Godt salt al beteren, slaet dies wel goom.
Wij hebben noch eenen schoonen appelboom,
die schoonste die verre off naer || is,
met appelen gelaeden.

Goet ront

Ick kenne dattet waer || is.
Tgemacht [2]) elcker een luste diet siet,
de schoonheijt des booms.

Deuchdlijck betrouwen

En treurt doch niet.
Onsen boom sal ons de cost wel waert || sijn,
want sijn [3]) appelen van elckeen begaert || sijn
om dat sij soo deuchdlijck sijn van smaecke.
Hij sal ons rijck maecken.

Goet ront

Maer een saecke
meshaecht mij, daer ick druck in vaete,
dat onsen appelboom hangt over straete.
Dan comen die lieden die achter wegen gaen
als sij [4]) die appelen daer op sien staen
en climmen op den boomen heel onzedelijck
en nemen die appelboom [5]).

Deuchdlijck betrouwen

Dat is onredelijck.

Goet ront

fol. 120^{v}. Sij breecken onsen tuijn geheel en al
ende schudden den appelboom,

Deuchdlijck betrouwen

Dats groot ongeval [6]).

Goet ront

Dan comen die verckens diet al doorlopen

1) Lees om het rijm: streck. 2) Lees: tgenaekt of tmaekt?
3) Hs. sij. 4) Hs. hij.
5) Lees: appelen. 6) Hs. ongual.

Digitized by Google

ende eeten ons appelen met grooten hopen
die ons kinderkens wel eeten souwen.

Deuchdlijck betrouwen

Sijt verduldich Goet ront.

Goet ront

Jae Deuchdlijck betrouwen
ist [1]) dat goet om lijden?

Deuchdlijck betrouwen

Ghij sult genoch behouwen || troost u an godts (redene.

Goet ront

Troost op, troost nedere!
Daer mee en crijch ick mijn appelen niet wedere
dat sij mij steelen met grooter sommen.
Daer wast lastent [2]) een trawant op geclommen
en had sijn maele vol appelen gesteecken.
Met dat hijder op sadt quam ick gestreecken
ten angangen [3]), ende als hij mijns werde gewaere
so vil hij vanden boom van vaere
en sijn wijff riep deerlijck door dese noot,
als die beschaemde, mijn man is doot.
Doen liep ick wech en was oock beschaempt
en liet hem dappelen. Al ben ick vergraempt,
ist wonder? Tis al ongeluck
dat ons ancompt.

Deuchdlijck betrouwen

Leeft sonder druck
in pacientie als van desen.

Goet ront

Ej appelboom, ej appelboom.

Deuchdlijck betrouwen

Wilt danckbaer wesen
den heere almachtich int eeuwich leven.

1) Lees: is.
2) Lees: was lestent.
3) Lees: ten angange,

Digitized by Google

Verliessdij een appel, hij salder u weer thien geven.
Hebt [1]) goet gelove

Goet ront

Thien appelen voor eenen?

Deuchdlijck betrouwen

Jae Goet rondt.

Goet rondt

Woude Godt die verlenen,
ick soude pacient [sijn] in allen saecken.

Deuchdlijck betrouwen

fol. 121 r. Jae hij, certeijnlijck, off wijt so maecken
dat onsen appelboom schoon int behaegen
winter en somer mochten [2]) vruchten draegen,
wadt souder aff seggen?

Goet ront

Dat waer een vreucht
mochtet alsoo geschien.

Deuchdlijck betrouwen

U seluen verheucht!
Ghij sulter off winter en somer appelen eeten.

Goet ront

Winter en somer?

Deuchdlijck betrouwen

Ja, ich wils mijn vermeten.
Die Godt betrout, hij ons is gejonstich
ende ock almachtich.

Goet ront

Is hij so constich
dat hij winters en somers doet appelen wasschen.
so is hij seer abile.

Deuchdlijck betrouwen

Hij soude veel meer bij een passen.

1) Hs.: het. 2) Lees: mochte.

Hij soude van twee wanten van cleender waerden
wel maecken twee jonckers rijende te paerden,
ende van een melcktest gescheurt van buijten
een joffer te waegen met lange tuijten,
ende dat appeltaertgens soude regenen
al daer wij gaen souwen.

Goet ront

Godt moet mij segenen!
Is Godt al machtich sulcken dinck te doen
so sal hij winter en somer eeven groen
met sijnder gratien den appelboom houwen.

Deuchdlijck betrouwen

Dat is waerachtich.

Goet ront

Deuchdlijck betrouwen,
ghij maeckt mij recht verheucht van geeste.

Deuchdlijck betrouwen

Hoort Goet ront, dit is noch tmeeste.
Daermen van Gode vermaent vuijt deuchden,
daer is hij selve.

Goet ront

Noijt meerder vreuchden!
En off [wij] vermaenden van Godt sinlijck
zou hij bij ons comen?

Deuchdlijck betrouwen

Jae hij also minlijck
als die vader bij sijnen kinderen doet.

Goet ront

fol. 121v. Wel moet hij vaeren rasch met der spoet.
Ick wil hier een stoeltgen gaen setten.

Deuchdlijck betrouwen

So doet, Goet rondt.

Goet ront

Nu rasch sonder letten,
wilt hem daer een cussen in leggen.

Digitized by Google

Deuchdlijck betrouwen

Godt en geert geen cussen.

Goet ront

Neen, laet u seggen,
leght hem een cussen een voor al.
Sou Godt sonder cussen sitten? Neen, hij en sal,
hij is waerdich dat hij geeert || is.

Deuchdlijck betrouwen

Hij is daer alle salicheijt vermeert || is
ende daer menschen en beesten bij leven.
Men mach hem wel minnen.

Goet ront

Wilt hij slechs veel appelen geven,
ick sal hem lieff hebben over zeere.

Ons heer godt

Wel wadt begeeren de kinderen?

Goet ront

Wellecom lieve heere,
ghij sijt doch aller eeren waerdich.

Deuchdlijck betrouwen

O Godt genaedich.

Goet ront

Ghij en sijt niet hoovaerdich,
ghij sijt minsaem alsomen siet.

Deuchdlijk betrouwen

Ghij en schaempt u der armen lieden niet,
die dickwils lijden druck en pijne.

Goet ront

Dat gelooff ick wel, hij plach oock arm te sijnne.
Te beter kent hij der armen luden staet.

Deuchdlijck betrouwen

O goedertieren Godt.

Digitized by Google

Goet ront

O toeverlaet,
wij roepen op uwe genadicheijt.

Deuchdlijck betrouwen

Aensiet ons mensche[n] sonder versmaedicheijt.

Goet ront

Wij bidden u om een bede met gebogen knien.

Godt

fol. 122 r. Bidt dat ghij wilt, het sal u geschien.

Goet ront

Loff heer almachtich van uwer gracijen.
So bid ick u nu minlijck tot deser spacijen
dat ick bij uwer genaden ontfaen || mach
dat mijnen appelboom schoon staen || mach,
winters en somers met appelen geladen,
en wije dat op compt en climt tot mijnder schaeden
dat hij opten appelboom blijven sitten || sal
tot mijn selffs seggen.

Godt

Ick consenteert sonder listen al
door u deuchdlijck betrouwen, dus sijt blije.

Deuchdlijck betrouwen

Loff heer der gracien.

Goet ront

Noijt meerder melodije.
Nu naeckt ons alle geluck en zegen.

Deuchdlijck betrouwen

Waer is ons heer?

Goet ront

Hij is van de wegen
sonder oorloff, men vanttet noijt beschreven.

Deuchdlijck betrouwen

Dats quaelijck bedreven.
Had hem toch eens te drincken gegeven,

Digitized by Google

den heer almachtich, vuijten vollen bekere.

Goet ront

Jae dats waer, seeckere.
Hij hadde so goeden bueraensicht, ick belijt.
Maer wij sullent verbeteren tot op een ander tijt,
dat nu versuijmpt is.

Deuchdlijck betrouwen

Dat moet oock wesen.

Goet ront

Laetse nu comen die d'appelen lesen
van mijnen boom. Al swijch ick stille,
sij en sullender niet aff coomen tot haeren wil-
al consten sij noch so schoone practijcke.

Deuchdlijck betrouwen

Tis also onse.

Goet ront

Wij sijn eeuwelijck rijcke.
Gaen wij eeten en drinken, solaes vueren seeren!
Tis geneuchgelijck solacelijck te bancketeeren.

Donversadige, als een marsman met ee-
marsche om den hals

Aij mij, hoe moede ben ick van slaven.
Tis grooten arbeijt achter lande te draven.
fol. 122 v. Ick hadde liever te lavene mijn stortgadt.
Onder weech heb ick menigen hort || gehadt.
Hij is [1]) gecort || wadt [2]) || Aen mij noijt meer leer-
so gae ick geladen. Wadt sweet ick al sweets!
Dese marse weecht medallen swaer.
Wadt, ou wadt schoonder appelen staen || daer!
Ick wil mij pijnen opten boom te [3]) gaen ||
en eeten van dappelen om den dorst te verslae-
Daar stel ick mijn marse, ick wil terstont
opten boom, mij[n] buijcxken eeten al ront,
want dese appelen, wed ick, wel smaecken.

1) Hs. isl.
2) Mijn strot is enigszins te kort gedaan, hij heeft niet gekregen wat h-
toekwam?
3) Hs. ten.

Goet ront

So, ghij en sult niet aff geraecken
off ghij en sult mijn appelkens wel betaelen,

Deuchdlijck betrouwen

Men sal hem leeren appelkens haelen.
Laeten wij eeten van onsen gewasse.

Goet ront

Den baes is inden casse!
Hier neemick zijnen maers voor mijn schaede.

Donversadige

Wadt leckerder appelen! heer God, genaede!
ick slocke dat mij die tanden croocken.
Daer heefter wel vijftich den hals gebroocken
vanden appelen. Mijn buijck die rommelt.
Ick heb oock mijn boesem vol gestommelt.
Tis best dat ick nu mijnen bijser [1]) gae steecken.
Ontbeijt, ick en mach niet aff, wat mach mijn ge-
(breecken?
Hoe sidt ick dus, noch noijt so verlagelt [2]).
Wat, ben ick aen desen boom genagelt?
Mijn dunckt ja ick! ick blijff hier voort van gelt.

Goet ront

Is hij nu niet wel bestelt?
Ick wets, hij sal een ander liedeken singen,
eer hij van mijnen boom sal springen.

Ongereet Leven, een jongelinck

Ou Jonge lustighe.

Jonge Lustige, een joffrouw

Ou Ongereet leven.

Ongereet leven

Ou siet, wadt schoonder appelen staen daer!

1) Cf. De Bo op den bijs steken: driftig aan 't loopen gaan gelijk een kot die de bremzen hoort ronken, snel vluchten, aan 't bijzen gaan. — Is hieruic misschien de uitdr. „zijn biezen pakken" ontstaan?

2) verlagelen schijnt hier hetzelfde te beteekenen als verlagen = foppen, verleiden (Joos).

Jonge lustige
Heer God, wie mocht ons appelen geven?

Ongereet leven
Ou Jonge lustige.

Jonge lustige
Jae Ongereet leven.

Ongereet leven
Noijt schoonder appelen.

Jonge lustige
fol. 123r. Mijn hert moet sneven
van luste der schoonder appelen voor waer.

Ongereet leven.
Ou Jonge lustige.

Jonge lustige
Jae Ongereet leven.

Ongereet leven
Ou siet toch wadt schoonder appelen staen daer.

Jonge lustige
Wij moeten daer aff hebben.

Ongereet leven
Dat toocht hem claer.
Wij moeten van dees appelen eeten.

Jonge lustige
Ou siet, daer is een marsman op geseten.
Hij slockt al waer hij vuten velle.

Ongereet leven
Ou marsman, ou.

Jonge lustige
Wadt ou, dats een geselle.
Suldij d'appelen op eeten tot inden top?

Ongereet leven
Deijlt ons oock wadt.

Onversadige

Climpt op, climpt op, sonder quellagie
en eet appelen halve [1]).

Ongereet leven

Siet daer mijnen tabbaert.

Jonge lustige

Siet daer mijn faelgie.
Ick moet appelen eeten, dats verloren.

Ongereet leven

Climpt op de ledere.

Jonge lustige

Neen, climpt ghij vooren,
ick sal u wel volgen opten voet.

Ongereet leven

Wadt leckerder appelen!

Jonge lustige

Sij sijn seer soet,
beter dan soeteneven [2]) oft niuschirlingen [3]).

Ongereet leven

Ja, oft claptaertgens [4]) oft pippingen.
Ick en proeffse [5]) mijn dagen noijt beter sap.

Jonge lustige

Slock in, slock in!

Ongereet leven

Hout uwen clap!
Tis mijnder herten een medecijne.

Goet ront

Slockt vast, den tabbart is mijnne,
en die falgie [6]) blijft voort gelach.

---

1) Sic.

2) Een soort appels Kil. soet-nefkens. Knoop, Pomologia (1758) noemt zoete neven als synoniem voor witte zoete jopen.

3) sic. Misschien: nieuwschierlingen?

4) Ook dit schijnt een appelsoort te moeten zijn.

5) Lees: proefde.

6) Hs. falijgie.

Digitized by Google

Ongereet leven

fol. 123v. Eet vromelijck, lieff.

Jonge lustige

Ick en mach,
mij dunckt dat mij den pen[s]sack schoort.

Goet ront

Ontbeijt gesellen, ist goet al verbeurt
dat ghij mijn appelen aldus schent?

Deuchdlijck betrouwen

Aij appeldieven!

Goet ront

Ghij sijt hier qualijck belent,
het sal u noch berouwen hier naer.

Jonge lustige

Eijlacij, wacharmen! die man is daer
die desen appelboom toebehoort.
Laat ons wech loopen.

Ongereet leven

Ick en can niet voort.
Ick moet betovert sijn, vaet mij oreonden.

Jonge lustige

Al waer ick aen desen boom gebonden
so stae ick, ick en can mij niet verroeren.

Ongereet leven

Wij moeten daer blijven.
Noijt quaeder cueren!
Wij blijven gevangen binnen den stricke.

Onversadige

Mij waer leet voer hij beter dan icke.
Ick en can huppelen noch gestooten.

Ongereet leven

Wij sijn al met eenen sope overgooten.
Hij en weetet dan diet hier thans prooft || snel

Onversadige

Dats waer, ick gelooft || wel.
Ick en darff niet vraegen, want ick gevoelt || wel.
Maer niet te min, gemenen rou coelt || wel.
Wij sijnder inne, wij moetender deure.
Nae voorspoet compt dikwils en nae [1]) aventeure.

Goet ront

Aij mij, wadt sieckten! heer Godt genade!
Mijn leden faelgeren, mijn hert dat beeft.
Den wellust verkeert nu heel int quade.
A[ij] mij, wadt sieckten! heer Godt genade!
Ick bin pladts tonder en tenden rade
als mij den moet mijnder jeucht begeeft.
Aij mij, wadt sieckten! heer Godt genade!
Mijn leden faelgeren, mijn hert dat beeft.
Tlichaem verflaut dat nu leeft.
Tsal, ducht ick, van deser sieckten bederven.

fol. 124r. De doot

Bereijt u, Goet ront, ghij moet sterven.

Goet ront

Sterven, eijlacij, noijt sulcken dangier.

Doot

Jae sterven, want uwen tijd is hier.
Haest u ende vreest u voorden slach.

Goet ront

Ontbeijt noch lieff doot.

Doot

Neen, ick en mach.
Ghij [sult] op daerde u schult betaelen.

Goet ront

Om Gods wil, wilt mij doch eerst haelen [2])
een appel, tis hertelijck mijn begeeren,
op mijnen appelboom.

---

1) Lees: een quae? 2) Hs. haerlen.

Digitized by Google

Doot

Ghij moet mij deeren,
dus sal ick u gaen haelen den appel blijelijck.

Goet ront

Ick storve anders met quader herten vrijelijck.
Gaet darwaerts met haesten, wilt u versnellen.

Doot

Ick most oock appelen eeten met die gesellen.
Weest onvertsaecht, het is nu noot.

Onversadige

Wel wie compt daer?

Jonge lustige

Lacen, tis de doot!
Die cracht Godes wil ons allen beschermen [1].

Ongereet leven

Ick sterff van vaeren, eijlacen wachermen,
ick wildick saete int gadt van Trismaroen [2].

Jonge lustige

Wadt nu ten raede?

Ongereet leven

Ick en weet wadt doen.
Mijn hert crimpt gelijck een slecke.

Jonge lustige

Mijnen pols slaet mij inden necke,
dat mij van pijnen die ogen staeren.

Doot

Ick heb eenen appel, nu wil ick verhaeren
tot den sulcken dier mij bevel aff gaff.
Ontbeijt, wadt sal dit sijn? ick en can niet aff.
Ick ben bedrogen, dit machmen wel schrijven.

---

1) Hs. berschermen.

2) sic. Blijkbaar de naam van een of andere boze geest. Wellicht versmelting van Trismegistus en Mascaroen?

Digitized by Google

Goet ront

Ghevangen visch, goet vis, ghij moeter blijven.
Ten baet niet dat ghij veel sprinckt oft hapert [1]).

Doot

Noij[t] sulck bedroch!

Goet ront

Tis verloren getapert [2]).
ghij moet mij nu subjeckt wesen.

Deuchdlijck betrouwen

fol. 124v. Ghij blijfter, appeldieff.

Goet ront

Ick ben al genesen
dat ick der doot dus ben ontgaen.

Doot

Laet mij toch aff!

Deuchdlijck betrouwen

Neen, dats gedaen,
ghij en sult noch ons claerlijck niet ontspringen.

Goet ront

Ghij en sult niemant ter doot meer bringen.
Wij sullen eeuwelijck leven voortan.

Doot

Laet mij aff om Goods wille!

Goet ront

Neen, ick en can.
Blijft daer opten boom, ghij zijter wel.
Wij willen gaen maecken jolijt en spel.

Die duvel

Borra, waer mach die doot || sijn?

---

1) In het Zeeuws betekende haperen: waggelen, wankelen (bij Cats, 2, 74, in Wdb. der Nederl. Taal V, 2137, 2138). In dit verband zou men eer denken aan de betekenis: kibbelen, twisten, die o. a. nog in Bontekoe's reizen voorkomt.
2) taperen = spartelen (Mnl. Wdb.).

Na haer moet mijn verlangen groot || sijn.
Mach sij vander alven op gesopen || sijn,
off in een muijsenhol gecropen || sijn
datter geen menschen ter werrelt en sterven?
Luijcefer [1]) sal van toorne bederven
blindt volck, levende in allen hoecken.
Dus wil ick die doot al omme gaen soecken.
Waer sal ickse vinden, help Luijcefers sweet!
ick doorkijck all omme verre en breet
al dat hier staet als modeces [2]) droom.
Ontbeijt, wadt sie ick inden appelboom?
Het is die doot, dat merck ick claer.
Ou doot, wadt duijvel maecktij daer?
Wildij gaen leeren fruijtieren?

Doot

Laet mij met vreden.

Duyvel

Suldijt dus bestieren
om die menschen ontlijvich te maecken?

Doot

Ick en sie vanden boom niet te geraecken.

Duyvel.

Ick sal u wel affhaelen, ick weet die treecken,
en al dier op sitten sal ick den hals breecken.

Doot

Dat en mach niet wesen, vermaeledijt geest.

Onversadige

Noijt so verschrickt!

Ongereet leven

Noijt so bevreest!
Wij moeten sterven door dat dangier.

1) Hs. luijcerfer.
2) Lees: modecex of modecax; vgl. vs. 414. Modicac is de naam van een boze geest (Mnl. Wdb.).

Digitized by Google

Jonge lustige

fol. 125r. O God, vertroost ons.

Onversadige

Eijlacij, die vijant is hier.
Ick sal bij na mijns sinnen gemissen.

Ongereet leven

Veni Creator.

Jonge lustige

Ick sal mij bepissen
van vare die mij die leden doorbluwelt [1]).

Onversadige

Mijn hert beswijckt mij.

Ongereet leven

Noijt so vergruwelt!
Ave, credo, salus, mach ick wel callen.
Mijn hert sal mij inden brouck ontvallen [2]).
Noijt en geschiede mij meer ongevals.

Duvel

Haer doot hangt hier aen mijnen hals.
Ick sal u aff draegen, wient is lieff off leet.
Wadt sal dit worden? helpe modecax sweet!
Ick en can verhuppelen noch verharen
van desen boom.

Doot

Ick heb oock so gevaeren,
helsche vijant. Ten baet cracht noch viertuijt.

Goet ront

Ou Deuchdlijck betrouwen.

Deuchdlijck betrouwen

Jae Goet ront?

---

1) Freq. van bluwen, blouwen = slaan. „Blouwelen" kent Van Dale als hennep braken.

2) In Limburg zegt men: het hart zinkt hem in de broek; in Antwerpen: — in de onderbroek. — Stoett, 799.

Digitized by Google

Goet ront

Kijckt vuijt, kijckt vuijt,
daer is noch een radt boven den valle.

Deuchdlijck betrouwen

Ist wadt proffijtlijckx?

Goet ront

Jaet meed alle,
tis den vijant, compt, ghij en saecht noijt sulck (abuijs.

Deuchdlijck betrouwen

Ick vervare mij, lacen.

Goet ront

Maeckt dan een cruijs
voor u, so en mach u niet misschien.

Deuchdlijck betrouwen

Helsch geest, wadt mach dit bedien?
Wadt hebdij op onssen boom verloren
dat ghij er dort op comen?

Duyvel

Eij, wilt u niet stooren
heer waert, laet mij gaen henen schadden [1].

Doot

Laet mij doch aff om Gods willen.

Goet ront

Neen, dat zijn cladden [2].
Ghij doot, hoe [3] lange suldij mij spaeren
op daerde levende?

Doot

fol. 125ᵛ. Vrient, XL jaeren
moechdij leven noch vrij onbevreest,

1) Slechts eenmaal aangetroffen (Spiegel der Minnen, 140). Klaarbl.: snel gaan, zich haasten. (Volgens Wdb. XIV, 187: een niet nader vast te stellen wijze van gaan).

2) De bet. „praatjes" die het woord hier klaarblijkelijk heeft, is voor het Mnl. niet opgetekend.

3) Hs. hoet.

Digitized by Google

wildij mij afflaeten.

Goet ront

Ende ghij, vermalendijt geest,
tot wadt saecken wildij u verweren?

Duyvel

Ick en sal u niet meer tot sonden tempteren [1].
Laet mij vervliegen te mijndre straeten.

Goet ront

En ghij maersman?

Onversadige

Ick wil u geernne laeten
mijn maersse, lost mij vuijt de travaelge.

Ongereet leven

Ende ick mijnen tabbaert.

Jonge lustige

Ende ick mijn faelge.
Lieff heerwaert, wilt mij oorloff geven.
Ick ben halff doot.

Ongereet leven

Mijn leden beven.
Ick en was noijt in so groot verdriet.

Allegaer gelijck

Laet ons aff, lieve vrient!

Goet ront

Off ick u aff liet,
soudij u beloften wel houwen
die ghij belooft hebt?

Alle gader

Jae wij, trouwen.

Onversadige

Lieve heer waert wilt ons in genaed ontfaen.

1) In 't hs. is alleen duidelik te . . teren.

Digitized by Google

Goet ront

Ick geve u oorloff, ghij wel moocht gaen
tot allen plaetsen daer ghij begaert,
maer quijt u belofte.

Duyvel

Danck hebt heer waert!
Borra, hach, hach, ha, ick steecke mij deure [1]

Doot

Ick danck Gode der aventeure
dat ick vanden boom dus ben geraeckt.

Jonge lustige

Al ist dat ick verschrickt ben en missmaeckt,
ick beloofs mij [2]) dat ick behouwen hebbe tleven.
Maer immers isser mijn faelge gebleven.
Ramp heb den appelboom!

Ongereet leven

fol. 126r. Amen in trouwen.
Hij heeft mijnen tabbaert behouwen
voort.... gelt [3]), twelck ick mij wel beclagen ma[g]

Onversadige

Mijn maersse blijft oock voort gelach.

Jonge lustige

Die onredelijcke leven nacht en dach,
sijn wercken comen tot quaden loon.

Ongereet leven

Al schijnt somtijts int beginsel schoon,
het strijckt wel naemaels sijnen staert

Onversadige

Het blijck [4]) bij ons lijen, wij sijnt wel waer.
Tis een exempel aen ons om kinnen.

1) hem doresteken = zich haasten, zich wegpakken (Mnl. Wdb.)
2) hem beloven = zich verheugen over (Mnl. Wdb.).
3) Hier moet een woord gestaan hebben dat betekent: vergoeding voor 't genotene. De plaats is moeielik leesbaar. Vóór *gelt* staat misschien *lueng*
4) Lees: blijckt.

Jonge lustige

Die op die bomen plegen te climmen
ent fruijt noch stelen bij dagen bij nachten,
voeren sij so dus [1]) zij soudent hem wel wachten.
Maer tmijn is mij ten minsten leet.

Onversadige

Gemeen rou coelt wel.

Ongereet leven

Nu sijt gevreet,
daer mede so laeten wijt heenen gaen.

Jonge lustige

Nemet toch danckelijck die de redene heb verstaen.
Vaet doch ons meninge [2]) wel voor de const
vuijt ons corenbloemkens.

Ongereet leven

So spruijt de jonst
die wij u allen hier bewijsen.

Jonge lustige

Cleen is ons macht.

Ongereet leven

Al dat wij prijsen
is met geneuchten sonder discordatie.

Onversadige

Neempt danckelijck.

Jonge lustige

Godes eeuwige gratije
wil u allen, groot met den cleenen, (leenen.
salicheijt en gesontheijt en deuchtsaemheijt ver-

Fynis. Het spel is lang in dicht
515 reg.

Par Trou Moet Blijcken.

1) *dus* moet waarschijnlik geschrapt worden. 2) Hs. menige.

Verbetering. Blz. 181, noot 1), r. 1, *staat* kot, *lees* koe; r. 2, *st.* hieruie, *l.* hieruit.

Doot

Ghij moet mij deeren,
dus sal ick u gaen haelen den appel blijelijck.

Goet ront

Ick storve anders met quader herten vrijelijck.
Gaet darwaerts met haesten, wilt u versnellen.

Doot

Ick most oock appelen eeten met die gesellen.
Weest onvertsaecht, het is nu noot.

Onversadige

Wel wie compt daer?

Jonge lustige

Lacen, tis de doot!
Die cracht Godes wil ons allen beschermen [1].

Ongereet leven

Ick sterff van vaeren, eijlacen wachermen,
ick wildick saete int gadt van Trismaroen [2].

Jonge lustige

Wadt nu ten raede?

Ongereet leven

Ick en weet wadt doen.
Mijn hert crimpt gelijck een slecke.

Jonge lustige

Mijnen pols slaet mij inden necke,
dat mij van pijnen die ogen staeren.

Doot

Ick heb eenen appel, nu wil ick verhaeren
tot den sulcken dier mij bevel aff gaff.
Ontbeijt, wadt sal dit sijn? ick en can niet af.
Ick ben bedrogen, dit machmen wel schrijven.

---

1) Hs. berschermen.
2) sic. Blijkbaar de naam van een of andere boze geest. Wellicht versmelting van Trismegistus en Mascaroen?

Goet ront

Ghevangen visch, goet vis, ghij moeter blijven.
Ten baet niet dat ghij veel sprinckt oft hapert [1]).

Doot

Noij[t] sulck bedroch!

Goet ront

Tis verloren getapert [2]).
ghij moet mij nu subjeckt wesen.

Deuchdlijck betrouwen

fol. 124v. Ghij blijfter, appeldieff.

Goet ront

Ick ben al genesen
dat ick der doot dus ben ontgaen.

Doot

Laet mij toch aff!

Deuchdlijck betrouwen

Neen, dats gedaen,
ghij en sult noch ons claerlijck niet ontspringen.

Goet ront

Ghij en sult niemant ter doot meer bringen.
Wij sullen eeuwelijck leven voortan.

Doot

Laet mij aff om Goods wille!

Goet ront

Neen, ick en can.
Blijft daer opten boom, ghij zijter wel.
Wij willen gaen maecken jolijt en spel.

Die duvel

Borra, waer mach die doot || sijn?

---

1) In het Zeeuws betekende haperen: waggelen, wankelen (bij Cats, 2, 74, in Wdb. der Nederl. Taal V, 2137, 2138). In dit verband zou men eer denken aan de betekenis: kibbelen, twisten, die o. a. nog in Bontekoe's reizen voorkomt.
2) taperen = spartelen (Mnl. Wdb.).

Digitized by Google

Na haer moet mijn verlangen groot || sijn.
Mach sij vander alven op gesopen || sijn,
off in een muijsenhol gecropen || sijn
datter geen menschen ter werrelt en sterven?
Luijcefer [1]) sal van toorne bederven
blindt volck, levende in allen hoecken.
Dus wil ick die doot al omme gaen soecken.
Waer sal ickse vinden, help Luijcefers sweet!
ick doorkijck all omme verre en breet
al dat hier staet als modeces [2]) droom.
Ontbeijt, wadt sie ick inden appelboom?
Het is die doot, dat merck ick claer.
Ou doot, wadt duijvel maecktij daer?
Wildij gaen leeren fruijtieren?

Doot

Laet mij met vreden.

Duyvel

Suldijt dus bestieren
om die menschen ontlijvich te maecken?

Doot

Ick en sie vanden boom niet te geraecken.

Duyvel.

Ick sal u wel affhaelen, ick weet die treecken.
en al dier op sitten sal ick den hals breecken.

Doot

Dat en mach niet wesen, vermaeledijt geest.

Onversadige

Noijt so verschrickt!

Ongereet leven

Noijt so bevreest!
Wij moeten sterven door dat dangier.

1) Hs. luijcerfer.
2) Lees: modecex of modecax; vgl. vs. 414. Modicac is de naam van een boze geest (Mnl. Wdb.).

Digitized by Google

Jonge lustige

fol. 125 r. O God, vertroost ons.

Onversadige

Eijlacij, die vijant is hier.
Ick sal bij na mijns sinnen gemissen.

Ongereet leven

Veni Creator.

Jonge lustige

Ick sal mij bepissen
van vare die mij die leden doorbluwelt [1]).

Onversadige

Mijn hert beswijckt mij.

Ongereet leven

Noijt so vergruwelt!
Ave, credo, salus, mach ick wel callen.
Mijn hert sal mij inden brouck ontvallen [2]).
Noijt en geschiede mij meer ongevals.

Duvel

Haer doot hangt hier aen mijnen hals.
Ick sal u aff draegen, wient is lieff off leet.
Wadt sal dit worden? helpe modecax sweet!
Ick en can verhuppelen noch verharen
van desen boom.

Doot

Ick heb oock so gevaeren,
helsche vijant. Ten baet cracht noch viertuijt.

Goet ront

Ou Deuchdlijck betrouwen.

Deuchdlijck betrouwen

Jae Goet ront?

1) Freq. van bluwen, blouwen = slaan. „Blouwelen” kent Van Dale als hennep braken.

2) In Limburg zegt men: het hart zinkt hem in de broek; in Antwerpen: — in de onderbroek. — Stoett, 799.

Digitized by Google

Goet ront

Kijckt vuijt, kijckt vuijt,
daer is noch een radt boven den valle.

Deuchdlijck betrouwen

Ist wadt proffijtlijckx?

Goet ront

Jaet meed alle, (abuijs.
tis den vijant, compt, ghij en saecht noijt sulck

Deuchdlijck betrouwen

Ick vervare mij, lacen.

Goet ront

Maeckt dan een cruijs
voor u, so en mach u niet misschien.

Deuchdlijck betrouwen

Helsch geest, wadt mach dit bedien?
Wadt hebdij op onssen boom verloren
dat ghij er dort op comen?

Duyvel

Eij, wilt u niet stooren
heer waert, laet mij gaen henen schadden [1]).

Doot

Laet mij doch aff om Gods willen.

Goet ront

Neen, dat zijn cladden [2]).
Ghij doot, hoe [3]) lange suldij mij spaeren
op daerde levende?

Doot

fol. 125v. Vrient, XL jaeren
moechdij leven noch vrij onbevreest,

1) Slechts eenmaal aangetroffen (Spiegel der Minnen, 140). Klaarbl.: s[…] gaan, zich haasten. (Volgens Wdb. XIV, 187: een niet nader vast te stell[…] wijze van gaan).

2) De bet. „praatjes" die het woord hier klaarblijkelijk heeft, is voor h[…] Mnl. niet opgetekend.

3) Hs. hoet.

wildij mij afflaeten.

Goet ront

Ende ghij, vermalendijt geest,
tot wadt saecken wildij u verweren?

Duyvel

Ick en sal u niet meer tot sonden tempteren [1]).
Laet mij vervliegen te mijndre straeten.

Goet ront

En ghij maersman?

Onversadige

Ick wil u geernne laeten
mijn maersse, lost mij vuijt de travaelge.

Ongereet leven

Ende ick mijnen tabbaert.

Jonge lustige

Ende ick mijn faelge.
Lieff heerwaert, wilt mij oorloff geven.
Ick ben halff doot.

Ongereet leven

Mijn leden beven.
Ick en was noijt in so groot verdriet.

Allegaer gelijck

Laet ons aff, lieve vrient!

Goet ront

Off ick u aff liet,
soudij u beloften wel houwen
die ghij belooft hebt?

Alle gader

Jae wij, trouwen.

Onversadige

Lieve heer waert wilt ons in genaed ontfaen.

1) In 't hs. is alleen duidelik te . . teren.

Goet ront

Ick geve u oorloff, ghij wel moocht gaen
tot allen plaetsen daer ghij begaert,
maer quijt u belofte.

Duyvel

Danck hebt heer waert!
Borra, hach, hach, ha, ick steecke mij deure t.

Doot

Ick danck Gode der aventeure
dat ick vanden boom dus ben geraeckt.

Jonge lustige

Al ist dat ick verschrickt ben en missmaeckt,
ick belooffs mij [2]) dat ick behouwen hebbe tleven.
Maer immers isser mijn faelge gebleven.
Ramp heb den appelboom!

Ongereet leven

fol. 126r. Amen in trouwen.
Hij heeft mijnen tabbaert behouwen
voort.... gelt [3]), twelck ick mij wel beclagen maeck.

Onversadige

Mijn maersse blijft oock voort gelach.

Jonge lustige

Die onredelijcke leven nacht en dach,
sijn wercken comen tot quaden loon.

Ongereet leven

Al schijnt somtijts int beginsel schoon,
het strijckt wel naemaels sijnen staert

Onversadige

Het blijck [4]) bij ons lijen, wij sijnt wel waert.
Tis een exempel aen ons om kinnen.

1) hem doresteken = zich haasten, zich wegpakken (Mnl. Wdb).
2) hem beloven = zich verheugen over (Mnl. Wdb.).
3) Hier moet een woord gestaan hebben dat betekent: vergoeding voor het genotene. De plaats is moeielik leesbaar. Vóór *gelt* staat misschien lucrij.
4) Lees: blijckt.

Digitized by Google

Jonge lustige

Die op die bomen plegen te climmen
ent fruijt noch stelen bij dagen bij nachten,
voeren sij so dus [1]) zij soudent hem wel wachten.
Maer tmijn is mij ten minsten leet.

Onversadige

Gemeen rou coelt wel.

Ongereet leven

Nu sijt gevreet,
daer mede so laeten wijt heenen gaen.

Jonge lustige

Nemet toch danckelijck die de redene heb verstaen.
Vaet doch ons meninge [2]) wel voor de const
vuijt ons corenbloemkens.

Ongereet leven

So spruijt de jonst
die wij u allen hier bewijsen.

Jonge lustige

Cleen is ons macht.

Ongereet leven

Al dat wij prijsen
is met geneuchten sonder discordatie.

Onversadige

Neempt danckelijck.

Jonge lustige

Godes eeuwige gratije
wil u allen, groot met den cleenen, (leenen.
salicheijt en gesontheijt en deuchtsaemheijt ver-

Fynis. Het spel is lang in dicht
515 reg.

Par Trou Moet Blijcken.

---

1) *dus* moet waarschijnlik geschrapt worden. 2) Hs. menige.

Verbetering. Blz. 181, noot 1), r. 1, *staat* kot, *lees* koe; r. 2, *st.* hieruie, *l.* hieruit.

Digitized by Google

TABEL DER VOCALEN IN HET DEVENTERSCH.

nauw			wijd		
Boven-achter	Boven-tusschen	Boven-vóór Fr. *ici* Dev. P*iet*. blī*ē*vən.			
Midden-achter		Fr. *été* Dev. gēvən			Ned. *ik*. p*ee*r Dev. *ik*. pīrə
Laag-achter			Dev. d*a*k Dev. vādər.	Dev. ha'tə	Dev. bęk. nęgəl.
nauw — rond			**wijd — rond**		
Ned. b*oe*f Dev. b*oe*f. sch*ōē*vən.		Fr. *tu*. Dev. m*ü*skən. l*ǖ*zən.			
Dev.kom.môdər.					Dev.p*u*te be*ū*rən
Ned. p*oo*t Dev. pōt.		Ned. Dev. r*eu*s.		vādər	
			Dev. kǫp ǭvər	Dev. gǫ'tə	Duitsch: K*ö*ln Dev. löp. k*öö*ltjən

KLANKLEER VAN DEN TONGVAL DER STAD DEVENTER.

VOORREDE.

De Deventer tongval, als zoovele andere dialecten, is aan 't verloopen, gestadig teruggedrongen als zijn vormen worden door het Nederlandsch. Zullen de zuivere dialectvormen dus aan de vergetelheid worden ontrukt, dan is het hoog tijd dat iemand die er goed mee bekend is, zich er toe zet ze te boek te stellen.

Dit klemt te meer, wanneer men in aanmerking neemt, dat in tegenstelling met zoovele andere steden (Groningen, Oldenzaal) Deventer zijn oorkondenboeken alle in het Nederlandsch heeft vervat [1]). Ook bij Geert Groote en zijn kring zoekt men naar een preek, collatie of verhandeling in het dialect vergeefs. Wie het dialect beschrijft, heeft enkel de levende taal tot zijn beschikking, en kan alleen door vergelijking met verwante dialecten tot „Rückschlüsse" komen betreffende andere vormen.

Het wordt dus hoog tijd dat het Deventersch met zijn rijke klankverscheidenheid, zijn vele umlauten en uiterst gevoelige en beweeglijke consonanten wordt te boek gesteld. Tot nog toe is weinig in deze richting gedaan. De bijdragen in den ouden Overijselschen Almanak zijn in het weergeven der klanken zóó vaag en onsystematisch, dat ze alleen begrijpelijk zijn voor wie het dialect kent. Gallee's Geldersch-Overijselsch Woordenboek helpt ook niet voldoende. Wie iets van het Dev. dialect kent, weet dat men zich slechts een paar uur

1) Zie ook Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, Halle 1914, § 13.

Digitized by Google

in welke richting ook te verplaatsen heeft — Olst, Gorsel, Twello — om dadelijk door merkbare klankverschillen getroffen te worden. Een woordenboek van Gelderland en Overijsel te gelijk is, wat klanken betreft, alleen dan mogelijk, wanneer genoemde klankverschillen duidelijk worden aangegeven. Draaijers woordenboekje is het voortreffelijk werk van een man die het dialect goed kent en vrij goed weergeeft. Maar onschatbare diensten als het kan bewijzen, is het een woordenboek, en geen klankleer.

Zelf Deventerschman, heb ik getracht het dialect te beschrijven, zooals ik het sprak in de jaren 1865—80 en zooals ik het later nog in tal van gesprekken met ras-echte Deventernaren hoorde. Dat zich hierbij voor mij, den Anglist, die zich op glad Hollandsch ijs waagde, groote bezwaren en moeilijkheden voordeden, behoeft geen betoog. Maar mijn werk was *a labour of love*, het resultaat van een lang gekoesterden wensch, het dialect dat mij om duizend redenen lief was, te mogen beschrijven. En dan — mijn vriend Dr. J. H. Kern te Groningen, getroostte zich de moeite mijn MS. door te lezen, en op tal van punten uit zijn rijke kennis aan te vullen en te verbeteren. Ik kan hem hiervoor niet genoeg danken.

Utrecht Febr. 1923. P. Fijn van Draat.

Digitized by Google

HOOFDSTUK I.

DE VOCALEN VAN HET DEVENTERSCH DIALECT.

§ 1. De klanken die in het Dev. dialect voorkomen zijn de volgende:

1) *i* De *i* van 't Ned. *ik*. Sweet's high-front-wide-lowered.

2) *ì* Dezelfde klank, maar gerekt, als gehoord in het Ned. *peer*

3) *ie* De klank van Ned. *Piet*, Fr. *ici*.

4) $\overline{ie}$ Dezelfde klank, maar gerekt.

5) *u* De ronding van *i*, als gehoord in Ned. *put* [1]), Sweet's high-front-wide-round-lowered.

6) $\overline{eu}$, de gerekte *u* — De klank van Ned. *deur*, iets hooger liggend dan Fr. *veuve*, *heure*. Het is de ronding van *ì*.

---

1) Roorda, Klankleer p. 25 hoort een lage vocaal. Eykman, Mâchoire p. 17 komt op grond van experimenteele onderzoekingen tot een hooge vocaal, wat m.i. juister is. Wat klank betreft, liggen *Roorda's* low-front-narrow-round en *mijn* high-front-wide-round-lowered niet zoo heel ver van elkander. Volgens Sweet, Primer § 61 seq. toch, „the same pitch may be produced by different modifica- „tions of the same resonance-chamber. Thus, if we start from the high-front- „narrow we can lower the pitch either by retraction of the tongue, giving the „high-mixed-narrow, or by rounding, which gives the high-front-narrow-round and „consequently the high-mixed-narrow and the high-front-narrow-round have the „same pitch". — Wanneer men nu, volgens dit beginsel, uitgaat van de mid-front-narrow-round, kan men „lower the pitch"

a) Door „lowering"; resultaat: de low-front narrow-round.

b) Door de „narrow" „wide" te maken, waarvan het gevolg s: de mid-front-wide-round.

Zoodat de low-front-narrow-round en de mid-fr-wide-round dezelfide „pitch" hebben.

Waar nu Roorda voor *u* stelt: low-fr-narrow-round, en ik
mid-fr-wide-round raised
is het verschil in klank al zeer gering.

Zie in dit verband ook Sweet. H. E. S. § 174.

Digitized by Google

7) *ü* De *ie* gerond, als in Ned. *nu.* Sweet's high-front-narrow-round.

8) *ǖ* de *ü* gerekt.

9) *ę* De *e* van *leggen.* Roorda geeft den Ned. klinker de waarde van *a* in Eng. *care.* Het Deventersch, met met zijn slappe en weinig energieke articulatie, heeft een beslist wijde vocaal, liggend tusschen midden en laag. Dus in Sweet's notatie: mid-frond-wide-lowered.

10) *ę̄* De *ę* gerekt. De klank vertoont een zwakke neiging om in een tweeklank over te gaan, vooral en duidelijker vóór pausa.

11) *ö* De *ę* gerond, als gehoord in Duitsch *Köln.*

12) *öö* De *ö* gerekt; wat dus hetzelfde beteekent als de *ę̄* gerond.

13) *ē* De vocaal van 't Ned. *gēven*, Fr. *été.* Sweet's mid-front-narrow. Ook hier in het dialect, neiging in tweeklank over te gaan, vooral vóór pausa.

14) *eu* De *ē* gerond als in Ned. *reus.* Met zelfde neiging tot diphthongeering.

15) *a* De vocaal van *dak*, liggend tusschen laag en midden. Sweet's mid-back-wide-lowered. Roorda geeft voor 't Ned. een nauwen klinker.

16) *ā* De gerekte *a*, die iets lager ligt dan de vorige. Zie hierbij Eykman. Voile 19 [1]).

17) *ǫ* De *a* gerond, als in Ned. *kop.* Ook deze vocaal in 't Ned. volgens Roorda nauw.

18) *ǭ* De *ǫ* gerekt, als gehoord in Fr. *corps.*

19) *a*ʳ De *a* door den invloed van volgende *r* gewijzigd en naar voren gebracht tot de low-front-wide-backed; een

1) L. P. H. Eykman. Les Mouvements du Voile du Palais. Haarlem, Loosjes 1902.

Digitized by Google

klank tusschen *a* van Fr. *patte* en *a* van Eng. *man.* De wijziging door de *r* teweeggebracht valt duidelijker in 't oor bij de korte, dan bij de lange [1]).

20) $\bar{a}^r$ Dezelfde wijziging van $\bar{a}$ door volgende *r*, als vorige, maar minder in 't oor vallend [1]).

21) *oe* De klank van Ned. *boef.* Sweet's high-back-narrow-round.

22) $\bar{oe}$ De *oe* gerekt.

23) *o* De klank iets lager dan *oe*, halverwege tusschen hoog en midden. Sweet's high-back-narrow-round lowered. Het zeer doffe geluid, als gehoord in *bos*, *komən*, *popə* is kenschetsend voor het dialect; en ik ben niet zeker of in het dialect met zijn slappe tong-articulatie de nauwe klank niet wijd geworden is.

24) *ô* De *o* gerekt als in *môdər* (moeder) een geluid eveneens kenteekenend voor het dialect.

25) $\bar{o}$ de vocaal van *vogel.*

26) $ǫ^r$ De *ǫ* (evenals dit bij *a* het geval was) onder invloed van volgende *r* naar voren gebracht. De mid-mixed-wide-lowered.

27) $\bar{ǫ}^r$ De $\bar{ǫ}$ door *r* gewijzigd als de voorgaande. Echter valt de wijziging minder duidelijk in 't oor dan bij *ǫ*.

§ 2. Bij deze klinkers komen de volgende tweeklanken:

28) *ei* Niet verschillend van Ned. *wijn.*

29) $\bar{a}i$ als in Ned. *saai.*

30) *ai* zelfde geluid, met eerste component kort. Dus als in den uitroep van pijn: ai!

31) *ǫi* bestaande uit *ǫ* + *i*; bijna gelijkluidend met Eng. *boy.*

1) Let op dat de *r* die de wijziging veroorzaakte, verstomd is.

Digitized by Google

32) *ǭi* zelfde geluid, met eerste component lang.

33) *ôi* als in Ned. *mooi.*

34) *oi* zelfde geluid met eerste component kort.

35) *ǫu* als in Ned. *mouw.*

36) *ui* *ő* (van *Köln*) + *ü* (van *nu*) als Ned. *huis* [1]).

37) *eüi* De *eü*-klank gevolgd door *i.*

§ 3. En eindelijk komt hierbij de neutrale vocaal

38) *ə* De klank gehoord in dialect evenals in 't Ned. in onbeklemde silben als *tantə.* Het geluid ligt op de grens van de *u*, slechts weinig verder naar achter. Inderdaad, wanneer er, zooals een enkel maal gebeurt, sterke nadruk op valt, is er tusschen *ə* en *u* geen verschil meer te hooren.

De West-Germaansche klanken in het Deventersch dialect.

Vocalen.

DE VOCALEN DER STAMSILBEN.

§ 4. West-Germ. *ă*

1) WG. *ă* en daarmee gelijkstaande *ă* in leenwoorden is in gesloten lettergrepen in het Dev. *a.*

dam dak gat kan stal vlamə (flamma).

2) Door rekking in open beklemde silben wordt de klank iets lager:

mākən wātər bətālən jāgər kāmər hāvər hānə (haan) *hā*… (haas) van *dāgə māgər nākənt* (nudus)

1) In mijn eigen uitspraak is het tweede element een besliste *ü*. Dit, naar aanleiding van J. W. Muller: Een en ander over den Nieuwned. tweeklank 'öi of 'ö ű. Tijdschr XL. 140.

Digitized by Google

3) Door Umlaut wordt *a* tot *ę*, welke in klank niet onderscheiden wordt van oorspr. germ. *ĕ̜*.

vlęməkən (vlammetje) *zękskən* (zakje) *flękskən* (flakje) [1]) *plęŋkskən* (plankje) *męnəken* (mannetje) *hęntjən* (handje) *ęŋəl* (engel) (h)ì *dręch* (draagt).

Aanm. 1. *mę̄kən* (meisje) dankt zijn Uml. aan *i* in 3e silbe vgl. mndd. *megedeken* [2]).

Aanm. 2. (h)ì *völt* (valt) voor te verwachten **vęlt* is een Analogievorm. Zie Hoofdstuk Umlaut.

4) De gerekte *ā* wordt door Uml. tot *ę̄*: *kę̄məkən* (kamertje) *glę̄skən* (glaasje).

Aanm. Ook in den onverkleinden vorm heeft *nagel* in Dev. reeds een Uml. *nę̄gəl*. Sarauw [3]) vat het woord als een *i*-stam op. Met het oog op O.S. *nagal*, denk ik liever aan wat Behaghel zegt [4]): „Der Uml. wird nach Abschwächung der Flexions-„endungen zu *e* als Hilfsmittel der Characteristik auch dahin „übertragen, wo er ursprünglich nicht bestanden hatte, wobei „alte *i*-stämme das unmittelbare vorbild abgaben". Dus creëerde men bij Sing. *nāgəl* een plur. *nę̄gəls*, en droeg *ę̄* later op het enk. over.

5) Werd *ă* gevolgd door *ld* of *lt*, dan werd *ă* > *ǫ*:

ǫlt (oud) *kǫlt* (koud) *zǫlt* (zout).

6) Door Uml. werd deze *ǫ* tot *ö* (secundair):

(h)ì *hölt* (houdt) ie *zölt* (zult).

Aanm. *grös* (gras) < *gräs*, met ronding vóór *s* die ook in andere dialecten voorkomt. Zie v. Wijk Etym. wdb. Den Uml. dankt het woord volgens Sarauw aan het meerv. [5]).

7) Werd de *ă* gevolgd door *r* + *t*, *s*, dan werd de *r* door

1) flakje = sneedje (brood, spek enz.).
2) Zie Lasch § 56.
3) Sarauw Ver p. 269.
4) Grammatik
5) Sarauw, p.

Digitized by Google

de dentaal naar voren gebracht [1]). Tengevolge hiervan werd ook de *ă* naar voren verplaatst tot halverwege de „front" positie [2]). Daarna verstomde de *r*. De klank wordt weergegeven door *a*^{r}. Het proces heeft den vocaalklank helderder gemaakt, welke min of meer doet denken aan de low-front-wide van Eng. *hat*, *mat*. Zeer duidelijk is in Dev. het verschil tusschen:

ik *hat* (had) en *ha*^{r}*t* (hard en hart) *matən* (matten) en *Ma*^{r}*tən* (Maarten) *bastə* (bast) en *ba*^{r}*stə* (barst) *mastə* (mast) en *ma*^{r}*s* (marsch!).

Dat het verschijnsel gebonden is aan *r* + dentale *t*, *s*, wordt bewezen door woorden als:

karəmęlək (karnemelk) *karəkə* (kerk) *barəch* (berg)

waar de *r*, door geen dentaal gevolgd, de vocaal niet naar voren brengt.

8) Evenals zoovele andere vocalen werd *ă* verlengd tot *ā* voor *r* + *n*, *d*. Had deze verlenging zeer vroeg plaats, dan deelde de zóó ontstane *ā* nog in het rondingsproces dat *ā* onderging (zie hieronder § 5. 1) en werd *ǭ*. Vandaar:

gǭrən (garen) *bǭ*^{r}*t* (baard) [3]).

Had de verlenging echter plaats na den overgang van *ā* > *ǭ*, dan bleef *ā* behouden, als in de laat opgenomen leenwoorden:

kā^r*tə* (kaart) *tā*^{r}*tə* (taart) [4]).

9) In *ǫf* (af) is de *ă* door de labiaal gerond in toonlooze positie, terwijl de ronding later op de beklemde positie werd overgedragen [5]).

10) Het Adv. *vast* is in 't Dev. *vaste* of *vęste*:

gǭtə mǭ v$^{ę}_{a}$*stə hęn* (ga er maar vast heen)

---

1) Sweet, History of English Sounds, § 144 seq.

2) Sweet's low-mixed-wide-fronted.

3) Dus oorspronkelijk in 't midden van 't woord met zijn *rd* en vandaar overgedragen op het eind, waar *rd* tot *rt* geworden was.

4) Zie ook Lasch § 62. Holthausen, Die Soester Mundart, § 35.

5) In de dagen dat de Rotterdamsche bankier Pincoffs zooveel over zich deed spreken, was er aan de H.B.S. te Deventer een leeraar, die zijn pink miste. Onder de jongens heette hij steeds *Pinkǫf* (Pink af).

Digitized by Google

waarin de Uml. vocaal oorspronkelijk in het Adjectief thuis behoorde. Merkwaardig genoeg heeft het Adj. echter zijn Uml. vocaal volkomen prijs gegeven en luidt steeds *vast(ə)*, waarschijnlijk onder invloed van het Adverbium. — Wisselwerking dus [1]).

§ 5. Wg. *ā*.

1) De Wg. *ā* welke in de landstaal tot op den huidigen dag onveranderd is gebleven en daar is saamgevallen met de rekking van *ă*

vgl. *wagen* (verbum) en *wagen* (nomen)

vertoont zich in het Dev. gerond als *ǭ*: [2])

mǭnə (maan), *schǭp*, *kwǭt*, *slǭpən*, *ǭvənt*, *lǭtən*, *wǭgən*, *stǭn*, *jǭr*, *gǭn*, *vrǭgən*, *rǭjən*, *zwǭr*, *nǭst*, *ǭsəm* (adem) *mǭl*, *ədǭn* (gedaan) enz.

Uitgezonderd 1) alle nomina op *ār* als *leugənār* [3]),
2) *angənām* [3]) *ǭpənbār* *zāləch* [4]) en *schālə* [5]) (schotel en weegschaal).

2) Ook in leenwoorden had vaak de ronding plaats:

plǭgən, *strǭtə*, *zǭtədach*, *Pǭsən* (Paschen), *tǭfəl*, *slǭ* (salade), *soldǭt*, ofschoon de laatste twee betrekkelijk laat werden opgenomen.

Uitz. zijn *plātə* (plaat), *schāsən* (schaatsen), *pār* (paar) waarschijnlijk ten gevolge van late ontleening.

3) Eveneens gerond zijn de vocalen in *ǭrənt* (arend), *gǭrən* (garen), *bǭ'ʳt* (baard) en *kǭrə* (kar) in welke de *ā* zóó vroeg door rekking vóór *rn*, *rt* was ontstaan uit *a*, dat deze *ā* de ronding nog mee kon maken, terwijl latere rekkingen als in de leenwoorden *taʳtə* (taart), *kāʳtə* (kaart) op *ā* bleven staan.

---

1) Zie Lasch § 394.
2) Schon für die mnd. Zeit is dunkle färbung anzusetzen. Lasch § 88.
3) In al deze waarschijnlijk onder de bijklem.
4) Onder kerkelijken invloed.
5) Waarsch. door *schālə* (schaal, schil) dat oorspr. *ă* had, gerekt tot *ā*. Zie v. Wijk, Etym. Wdb.

Digitized by Google

4) De *ā*, zoowel als de ronding *ǭ*, gevolgd door *r* + *t*, *s* onderging hetzelfde „fronting"-proces als *a*, *ǫ* (§ 4. 7). Ook hier verstomde *r*. De klank wordt weergegeven door *ā*^{r} *ǭ*^{r}:

kā^r*tə* (kaart), *bǭ*^{r}*t* (baard).

5) De *ā* door rekking uit *a* ontstaan blijft ongerond:

vādər, *wāgən* (subst.), *lātər*, *sāmən*, *mākən*, *hānə* (haan), *hāvər* enz.

Als eenige uitz. vermeld ik *gəwǭr* (Eng. aware) misschien onder invloed van *wǭr* (verus).

6) In Plur. Praet. van sterke verba der IV en V kl. zooals *nęmən*, *gēvən*, *ligən*, *sprękən*, *węzən* zou men *ǭ* verwacht hebben. De Dev. vormen *namən*, *gavən*, *lagən*, *sprakən*, *wazən* danken hun *a* aan het enkelvoud.

7) De ronding van *ā* is saamgevallen met de rekking van *ǫ*: (*bǭvən*, *ǭvər*).

8) De Uml. van *ā* was in 't Mnd. *ǣ* [1]) welke in Dev. verder tot *ē* werd:

kēzə (L. câseus) *lēgə* (laag. Wg. lâʒi(a) O.N. lâgr) *krēmər* (kramer Ohd. chrâmari), *schēpər* (schaapherder vgl. O.S. *skāp*).

Deze *ē* werd door volgende *r* naar boven gehaald tot *ì* in: *schìrə* (schaar. Naar het Neutr. Plur. vgl. Ohd. scâri) [2]), *vərì*^{r}*t* (vervaard. Mnd. vorvêren vgl. O.S. fâron).

Verbond zich deze Uml. *ē* met *j* (O.S. Ohd. â + j) dan was het resultaat *ei*: *weiən* (Mnl. waeyen) *zeiən* [3]) (Mnl. saeyen), *neiən* [4]) (Mnl. naeyen), *dreiən* [5]) (Mnl. draeyen), *meiən* (Mnl. maeyen), *kreiən* (Mnl. kraeyen), *kreiə* (Mnl. craye).

Aanm. In *brǭjən* (braden) ontstond de *j* uit *d* te laat voor

1) en was reeds „in den ältesten mittelniederdeutschen Texten, also seit dem 13. Jhd. durchgeführt". Zie Sarauw, pp. 144 en 274.

2) Sarauw, p. 147.

3) Naast *zǭt* (zaad). 4) Naast *nǭt* (naad).

5) Naast *drǭt* (draad). Draaier (Nomen Agentis zoowel als eigennaam) is *Dreiər*.

Digitized by Google

Umlaut. Echter in 3 Sing. Pr. Ind. (h)ì *bröt* (secundair, zie onder), waarnaast onder invloed van andere vormen, ook: *brǭjt.* In *lājen* ontstond de *ā* door rekking, werd dus niet gerond. Evenmin veroorzaakte *j* < *d* Umlaut.

In *pājən* hebben wij een laat opgenomen leenwoord < Fr. payer < Lat. pācāre. Vgl. Eng. to *pay.*

Ook *frāi* < Fr. vrai < vulg. Lat. vêrâcus is een laat opgenomen leenwoord.

hāi heeft volgens v. Wijk (Etym. Wdb.) een uitspraak, die in overeenstemming is met die van 't IJsl. waaraan 't woord is ontleend. 't Zelfde geldt waarschijnlijk van het Dev.

ājən (aaien). Omtrent dit woord tast men in 't duister.

9) De Umlaut onder 8) beschreven ontwikkelt zich vroeg, d. i. vóór de ronding van *ā* > *ǭ*. Doch na, en ten gevolge van dit rondingsproces, vertoont zich dan in Dev. (evenals in vele andere Mnd. dialecten) in plaats van den oorspronkelijken Umlaut (die alleen in bovenstaande woorden bewaard is gebleven) een nieuwe secundaire Umlaut *öö* naar het grondwoord [1]):

schööpkən (schaapje), *mööltjən* (maaltje), *ströötjən* (straatje), *soldöötjən* (soldaatje), *tööfəltjən* (tafeltje), *slööpkən* (slaapje), *dröötjən* (draadje), *nöötjən* (naadje), *öövəntjən* (avondje), *röötsəltjən* (raadseltje), *möötjən* (maatje azijn, melk).

10) Deze *öö* wordt in cons. groepen in 3 Sing. Pr. Ind. tot *ö* [2]) verkort:

(h)ì *blös* (blaast), *slöp* (slaapt), *löt* (laat), *vröch* (vraagt), *röt* (raadt) enz.

11) *snājən* zou, volgens v. Wijk een dial. bijvorm zijn van *snijen.* Het Dev. kent beide *snaiən* en *sneiən.*

tǭi (taai. O.S. tāhi) zonder Umlaut.

§ 6. Wg. *e* en Wg. *ë.*

1) In het Dev. zijn saamgevallen:

1) Sarauw is van deze meening: „der neue Umlaut lässt sich ganz einfach in der Weise erklären, dass das *ā* mit diesem oder jenem andern Vokal zusammenfiel, und sich dann dessen Umlaut für flexivische Zwecke aneignete". Sarauw, p. 275.

2) Voor wegval van *t* in 3 Sing. Pr. Ind. zie § 38.

Digitized by Google

32) *ǭi* zelfde geluid, met eerste component lang.

33) *ôi* als in Ned. *mooi*.

34) *oi* zelfde geluid met eerste component kort.

35) *ǫu* als in Ned. *mouw*.

36) *ui* *ő* (van *Köln*) + *ü* (van *nu*) als Ned. *huis* [1]).

37) *eüi* De *eü*-klank gevolgd door *i*.

§ 3. En eindelijk komt hierbij de neutrale vocaal

38) *ə* De klank gehoord in dialect evenals in 't Ned. in onbeklemde silben als *tantə*. Het geluid ligt op de grens van de *u*, slechts weinig verder naar achter. Inderdaad, wanneer er, zooals een enkel maal gebeurt, sterke nadruk op valt, is er tusschen *ə* en *u* geen verschil meer te hooren.

De West-Germaansche klanken in het Deventersch dialect.

Vocalen.

DE VOCALEN DER STAMSILBEN.

§ 4. West-Germ. *ă*

1) WG. *ă* en daarmee gelijkstaande *ă* in leenwoorden is in gesloten lettergrepen in het Dev. *a*.

dam *dak* *gat* *kan* *stal* *vlamə* (flamma).

2) Door rekking in open beklemde silben wordt de klank iets lager:

mākən *wātər* *bətālən* *jāgər* *kāmər* *hāvər* *hānə* (haan) *hā…* (haas) van *dāgə* *māgər* *nākənt* (nudus)

1) In mijn eigen uitspraak is het tweede element een besliste *ü*. Dit, naar aanleiding van J. W. Muller: Een en ander over den Nieuwned. tweeklank 'ö of 'ö ű. Tijdschr XL. 140.

Digitized by Google

3) Door Umlaut wordt *a* tot *ę*, welke in klank niet onderscheiden wordt van oorspr. germ. *ę̆*.

vlęmәkәn (vlammetje) *zękskәn* (zakje) *flękskәn* (flakje) [1]) *plęŋkskәn* (plankje) *męnәken* (mannetje) *hęntjәn* (handje) *ęŋәl* (engel) (h)ì *dręch* (draagt).

Aanm. 1. *mę̄kәn* (meisje) dankt zijn Uml. aan *i* in 3e silbe vgl. mndd. *megedeken* [2]).

Aanm. 2. (h)ì *völt* (valt) voor te verwachten **vęlt* is een Analogievorm. Zie Hoofdstuk Umlaut.

4) De gerekte *ā* wordt door Uml. tot *ę̄*: *kę̄mәkәn* (kamertje) *glę̄skәn* (glaasje).

Aanm. Ook in den onverkleinden vorm heeft *nagel* in Dev. reeds een Uml. *nę̄gәl*. Sarauw [3]) vat het woord als een *i*-stam op. Met het oog op O.S. *nagal*, denk ik liever aan wat Behaghel zegt [4]): „Der Uml. wird nach Abschwächung der Flexions- „endungen zu *e* als Hilfsmittel der Characteristik auch dahin „übertragen, wo er ursprünglich nicht bestanden hatte, wobei „alte *i*-stämme das unmittelbare vorbild abgaben". Dus creëerde men bij Sing. *nāgәl* een plur. *nę̄gәls*, en droeg *ę̄* later op het enk. over.

5) Werd *ă* gevolgd door *ld* of *lt*, dan werd *ă* > *ǫ*:

ǫlt (oud) *kǫlt* (koud) *zǫlt* (zout).

6) Door Uml. werd deze *ǫ* tot *ö* (secundair):

(h)ì *hölt* (houdt) ie *zölt* (zult).

Aanm. *grös* (gras) < *gräs*, met ronding vóór *s* die ook in andere dialecten voorkomt. Zie v. Wijk Etym. wdb. Den Uml. dankt het woord volgens Sarauw aan het meerv. [5]).

7) Werd de *ă* gevolgd door *r* + *t*, *s*, dan werd de *r* door

1) flakje = sneedje (brood, spek enz.).
2) Zie Lasch § 56.
3) Sarauw Vergleichende Lautlehre der niederd. Mundarten. Kopenhagen 1921, p. 269.
4) Grammatik der deutschen Sprache⁴, § 360.
5) Sarauw, p. 266.

Digitized by Google

de dentaal naar voren gebracht [1]). Tengevolge hiervan werd ook de *ă* naar voren verplaatst tot halverwege de „front" positie [2]). Daarna verstomde de *r*. De klank wordt weergegeven door *a*ʳ. Het proces heeft den vocaalklank helderder gemaakt, welke min of meer doet denken aan de low-front-wide van Eng. *hat*, *mat*. Zeer duidelijk is in Dev. het verschil tusschen:

ik *hat* (had) en *haʳt* (hard en hart) *matən* (matten) en *Maʳtən* (Maarten) *bastə* (bast) en *baʳstə* (barst) *mastə* (mast) en *maʳs* (marsch!).

Dat het verschijnsel gebonden is aan *r* + dentale *t*, *s*, wordt bewezen door woorden als:

karəmę̄lək (karnemelk) *karəkə* (kerk) *barəch* (berg)

waar de *r*, door geen dentaal gevolgd, de vocaal niet naar voren brengt.

8) Evenals zoovele andere vocalen werd *ă* verlengd tot *ā* voor *r* + *n*, *d*. Had deze verlenging zeer vroeg plaats, dan deelde de zóó ontstane *ā* nog in het rondingsproces dat *ā* onderging (zie hieronder § 5. 1) en werd *ǭ*. Vandaar:

gǭrən (garen) *bǭʳt* (baard) [3]).

Had de verlenging echter plaats na den overgang van *ā* > *ǭ*, dan bleef *ā* behouden, als in de laat opgenomen leenwoorden:

kāʳtə (kaart) *tāʳtə* (taart) [4]).

9) In *ǫf* (af) is de *ă* door de labiaal gerond in toonlooze positie, terwijl de ronding later op de beklemde positie werd overgedragen [5]).

10) Het Adv. *vast* is in 't Dev. *vaste* of *vęste*:

gǭtə mǭ v$^{e}_{a}$*stə hę̄n* (ga er maar vast heen)

1) Sweet, History of English Sounds, § 144 seq.

2) Sweet's low-mixed-wide-fronted.

3) Dus oorspronkelijk in 't midden van 't woord met zijn *rd* en vandaar overgedragen op het eind, waar *rd* tot *rt* geworden was.

4) Zie ook Lasch § 62. Holthausen, Die Soester Mundart, § 35.

5) In de dagen dat de Rotterdamsche bankier Pincoffs zooveel over zich deed spreken, was er aan de H.B.S. te Deventer een leeraar, die zijn pink miste. Onder de jongens heette hij steeds *Pinkǫf* (Pink af).

Digitized by Google

waarin de Uml. vocaal oorspronkelijk in het Adjectief thuis behoorde. Merkwaardig genoeg heeft het Adj. echter zijn Uml. vocaal volkomen prijs gegeven en luidt steeds *vast(ə)*, waarschijnlijk onder invloed van het Adverbium. — Wisselwerking dus [1]).

§ 5. Wg. *ā*.

1) De Wg. *ā* welke in de landstaal tot op den huidigen dag onveranderd is gebleven en daar is saamgevallen met de rekking van *ă*

vgl. *wagen* (verbum) en *wagen* (nomen)

vertoont zich in het Dev. gerond als *ǭ*: [2])

mǭnə (maan), *schǭp*, *kwǭt*, *slǭpən*, *ǭvənt*, *lǭtən*, *wǭgən*, *stǭn*, *jǭr*, *gǭn*, *vrǭgən*, *rǭjən*, *zwǭr*, *nǭst*, *ǭsəm* (adem) *mǭl*, *ədǭn* (gedaan) enz.

Uitgezonderd 1) alle nomina op *ār* als *leugənār* [3]),

2) *angənām* [3]) *ǭpənbār* *zāləch* [4]) en *schālə* [5]) (schotel en weegschaal).

2) Ook in leenwoorden had vaak de ronding plaats:

plǭgən, *strǭtə*, *zǭtədach*, *Pǭsən* (Paschen), *tǭfəl*, *slǭ* (salade), *soldǭt*, ofschoon de laatste twee betrekkelijk laat werden opgenomen.

Uitz. zijn *plātə* (plaat), *schāsən* (schaatsen), *pār* (paar) waarschijnlijk ten gevolge van late ontleening.

3) Eveneens gerond zijn de vocalen in *ǭrənt* (arend), *gǭrən* (garen), *bǭʳt* (baard) en *kǭrə* (kar) in welke de *ā* zóó vroeg door rekking vóór *rn*, *rt* was ontstaan uit *a*, dat deze *ā* de ronding nog mee kon maken, terwijl latere rekkingen als in de leenwoorden *taʳtə* (taart), *kāʳtə* (kaart) op *ā* bleven staan.

---

1) Zie Lasch § 394.
2) Schon für die mnd. Zeit is dunkle färbung anzusetzen. Lasch § 88.
3) In al deze waarschijnlijk onder de bijklem.
4) Onder kerkelijken invloed.
5) Waarsch. door *schālə* (schaal, schil) dat oorspr. *ā* had, gerekt tot *ā*. Zie v. Wijk, Etym. Wdb.

Digitized by Google

4) De *ā*, zoowel als de ronding *ǭ*, gevolgd door *r* + *t*, *s* onderging hetzelfde „fronting"-proces als *a*, *ǫ* (§ 4. 7). Ook hier verstomde *r*. De klank wordt weergegeven door *ā^r* *ǭ^r*:

kā^rtə (kaart), *bǭ^rt* (baard).

5) De *ā* door rekking uit *a* ontstaan blijft ongerond:

vādər, *wāgən* (subst.), *lātər*, *sāmən*, *mākən*, *hānə* (haan), *hāvər* enz.

Als eenige uitz. vermeld ik *gəwǭr* (Eng. aware) misschien onder invloed van *wǭr* (verus).

6) In Plur. Praet. van sterke verba der IV en V kl. zooals *nęmən*, *gēvən*, *ligən*, *sprękən*, *węzən* zou men *ǭ* verwacht hebben. De Dev. vormen *namən*, *gavən*, *lagən*, *sprakən*, *wazən* danken hun *a* aan het enkelvoud.

7) De ronding van *ā* is saamgevallen met de rekking van *ǫ*: (*bǭvən*, *ǭvər*).

8) De Uml. van *ā* was in 't Mnd. *ǣ* [1]) welke in Dev. verder tot *ē* werd:

kēzə (L. câseus) *lēgə* (laag. Wg. lâȝi(a) O.N. lâgr) *krēmər* (kramer Ohd. chrâmari), *schēpər* (schaapherder vgl. O.S. *skāp*).

Deze *ē* werd door volgende *r* naar boven gehaald tot *ī* in: *schīrə* (schaar. Naar het Neutr. Plur. vgl. Ohd. scâri) [2]), *vərī^rt* (vervaard. Mnd. vorvêren vgl. O.S. fâron).

Verbond zich deze Uml. *ē* met *j* (O.S. Ohd. â + j) dan was het resultaat *ei*: *weiən* (Mnl. waeyen) *zeiən* [3]) (Mnl. saeyen), *neiən* [4]) (Mnl. naeyen), *dreiən* [5]) (Mnl. draeyen), *meiən* (Mnl. maeyen), *kreiən* (Mnl. kraeyen), *kreiə* (Mnl. craye).

Aanm. In *brǭjən* (braden) ontstond de *j* uit *d* te laat voor

1) en was reeds „in den ältesten mittelniederdeutschen Texten, also seit dem 13. Jhd. durchgeführt". Zie Sarauw, pp. 144 en 274.

2) Sarauw, p. 147.

3) Naast *zǭt* (zaad). 4) Naast *nǭt* (naad).

5) Naast *drǭt* (draad). Draaier (Nomen Agentis zoowel als eigennaam) is *Dreiər*.

Digitized by Google

Umlaut. Echter in 3 Sing. Pr. Ind. (h)ì *bröt* (secundair, zie onder), waarnaast onder invloed van andere vormen, ook: *brǭjt*. In *lājen* ontstond de *ā* door rekking, werd dus niet gerond. Evenmin veroorzaakte *j* < *d* Umlaut.

In *pājən* hebben wij een laat opgenomen leenwoord < Fr. payer < Lat. pācāre. Vgl. Eng. to *pay*.

Ook *frāi* < Fr. vrai < vulg. Lat. vêrâcus is een laat opgenomen leenwoord.

hāi heeft volgens v. Wijk (Etym. Wdb.) een uitspraak, die in overeenstemming is met die van 't IJsl. waaraan 't woord is ontleend. 't Zelfde geldt waarschijnlijk van het Dev.

ājən (aaien). Omtrent dit woord tast men in 't duister.

9) De Umlaut onder 8) beschreven ontwikkelt zich vroeg, d. i. vóór de ronding van *ā* > *ǭ*. Doch na, en ten gevolge van dit rondingsproces, vertoont zich dan in Dev. (evenals in vele andere Mnd. dialecten) in plaats van den oorspronkelijken Umlaut (die alleen in bovenstaande woorden bewaard is gebleven) een nieuwe secundaire Umlaut *öö* naar het grondwoord [1]):

schööpkən (schaapje), *mööltjən* (maaltje), *strööṫjən* (straatje), *soldöötjən* (soldaatje), *tööfəltjən* (tafeltje), *slööpkən* (slaapje), *dröötjən* (draadje), *nöötjən* (naadje), *öövəntjən* (avondje), *röötsəltjən* (raadseltje), *mööṫjən* (maatje azijn, melk).

10) Deze *öö* wordt in cons. groepen in 3 Sing. Pr. Ind. tot *ö* [2]) verkort:

(h)ì *blös* (blaast), *slöp* (slaapt), *löt* (laat), *vröch* (vraagt), *röt* (raadt) enz.

11) *snājən* zou, volgens v. Wijk een dial. bijvorm zijn van *snijen*. Het Dev. kent beide *snaiən* en *sneiən*.

tǭi (taai. O.S. tāhi) zonder Umlaut.

§ 6. Wg. *e* en Wg. *ë*.

1) In het Dev. zijn saamgevallen:

1) Sarauw is van deze meening: „der neue Umlaut lässt sich ganz einfach in der Weise erklären, dass das *ā* mit diesem oder jenem andern Vokal zusammenfiel, und sich dann dessen Umlaut für flexivische Zwecke aneignete". Sarauw, p. 275.

2) Voor wegval van *t* in 3 Sing. Pr. Ind. zie § 38.

Digitized by Google

4) De *ā*, zoowel als de ronding *ǭ*, gevolgd door *r* + *t*, onderging hetzelfde „fronting”-proces als *a*, *ǫ* (§ 4. 7). Ook hier verstomde *r*. De klank wordt weergegeven door *ā*ʳ *ǭ*ʳ:

kāʳtə (kaart), *bǭʳt* (baard).

5) De *ā* door rekking uit *a* ontstaan blijft ongerond:

vādər, *wāgən* (subst.), *lātər*, *sāmən*, *mākən*, *hānə* (haan), *hāvər* enz.

Als eenige uitz. vermeld ik *gəwǭr* (Eng. aware) misschien onder invloed van *wǭr* (verus).

6) In Plur. Praet. van sterke verba der IV en V kl. zooals *nęmən*, *gēvən*, *ligən*, *sprēkən*, *wēzən* zou men *ǭ* verwacht hebben. De Dev. vormen *namən*, *gavən*, *lagən*, *sprakən*, *wazən* danken hun *a* aan het enkelvoud.

7) De ronding van *ā* is saamgevallen met de rekking van *ǫ*: (*bǭvən*, *ǭvər*).

8) De Uml. van *ā* was in 't Mnd. *ǣ* [1]) welke in Dev. verder tot *ē* werd:

kēzə (L. câseus) *lēgə* (laag. Wg. lâʒi(a) O.N. lâgr) *krēmər* (kramer Ohd. chrâmari), *schēpər* (schaapherder vgl. O.S. *skāp*).

Deze *ē* werd door volgende *r* naar boven gehaald tot *ì* in: *schìrə* (schaar. Naar het Neutr. Plur. vgl. Ohd. scâri) [2]), *vərìʳt* (vervaard. Mnd. vorvêren vgl. O.S. fâron).

Verbond zich deze Uml. *ē* met *j* (O.S. Ohd. â + j) dan was het resultaat *ei*: *weiən* (Mnl. waeyen) *zeiən* [3]) (Mnl. saeyen), *neiən* [4]) (Mnl. naeyen), *dreiən* [5]) (Mnl. draeyen), *meiən* (Mnl. maeyen), *kreiən* (Mnl. kraeyen), *kreiə* (Mnl. craye).

Aanm. In *brǭjən* (braden) ontstond de *j* uit *d* te laat voor

1) en was reeds „in den ältesten mittelniederdeutschen Texten, also seit dem 13. Jhd. durchgeführt”. Zie Sarauw, pp. 144 en 274.

2) Sarauw, p. 147.

3) Naast *zǭt* (zaad). 4) Naast *nǭt* (naad).

5) Naast *drǭt* (draad). Draaier (Nomen Agentis zoowel als eigennaam) *Dreiər*.

Digitized by Google

Jmlaut. Echter in 3 Sing. Pr. Ind. (h)ì *bröt* (secundair, zie nder), waarnaast onder invloed van andere vormen, ook: *rǫjt*. In *lājen* ontstond de *ā* door rekking, werd dus niet erond. Evenmin veroorzaakte *j* < *d* Umlaut.

In *pājən* hebben wij een laat opgenomen leenwoord < Fr. ayer < Lat. pācāre. Vgl. Eng. to *pay*.

Ook *frāi* < Fr. vrai < vulg. Lat. vêrâcus is een laat opgeomen leenwoord.

hāi heeft volgens v. Wijk (Etym. Wdb.) een uitspraak, die n overeenstemming is met die van 't IJsl. waaraan 't woord s ontleend. 't Zelfde geldt waarschijnlijk van het Dev.

ājən (aaien). Omtrent dit woord tast men in 't duister.

9) De Umlaut onder 8) beschreven ontwikkelt zich vroeg, l. i. vóór de ronding van *ā* > *ǭ*. Doch na, en ten gevolge van lit rondingsproces, vertoont zich dan in Dev. (evenals in vele ndere Mnd. dialecten) in plaats van den oorspronkelijken Umaut (die alleen in bovenstaande woorden bewaard is gebleven) en nieuwe secundaire Umlaut *öö* naar het grondwoord [1]):

schööpkən (schaapje), *mööltjən* (maaltje), *ströötjən* (straatje), *soldöötjən* (soldaatje), *tööfəltjən* (tafeltje), *slööpkən* (slaapje), *dröötjən* (draadje), *nöötjən* (naadje), *öövəntjən* (avondje), *röötsəltjən* (raadseltje), *möötjən* (maatje azijn, melk).

10) Deze *öö* wordt in cons. groepen in 3 Sing. Pr. Ind. tot [2]) verkort:

(h)ì *blös* (blaast), *slöp* (slaapt), *löt* (laat), *vröch* (vraagt), *röt* (raadt) enz.

11) *snājən* zou, volgens v. Wijk een dial. bijvorm zijn van *nijen*. Het Dev. kent beide *snaiən* en *sneiən*.

tǭi (taai. O.S. tāhi) zonder Umlaut.

§ 6. Wg. *e* en Wg. *ë*.

1) In het Dev. zijn saamgevallen:

1) Sarauw is van deze meening: „der neue Umlaut lässt sich ganz einfach in er Weise erklären, dass das *ā* mit diesem oder jenem andern Vokal zusammenel, und sich dann dessen Umlaut für flexivische Zwecke aneignete". Sarauw, p. 275.

2) Voor wegval van *t* in 3 Sing. Pr. Ind. zie § 38.

Digitized by Google

Wg. *e* door *i* Uml. uit *ă* ontstaan, en
Wg. *ë* uit oorspr. Germ. *ĕ*, en daarmee gelijkstaande leenwoorden.

Beide zijn in Dev. (als in 't Ned.) regelmatig tot *ę* geworden: *będə* (Got. badi) *dękən*, *dęnkən*, *ęlə*, *hęk*, *hęgə*, *hęmp* (hemd), *nęt*, *hęnə*, *snębə* (snavel), *schęlə* (schel, en schil, Got. skalja) *vręmt* (vreemd. Got. *framaþeis). *ęfən* (even), *gęstə* (gist), *hęləm* (helm), *hęləpən* (helpen), *hętə* [1]) (hitte), *knęch(t)* *lękən* (likken), *lęsə* (les), *ręch(t)* *slękə* (slak. Zie v. Wijk). *smęltən*, *spęk*, *stęmə*, *ręchtən*, *fęnkəl* (feniculum), *węlək* (welk), *zęldən*, *zęsə* (zes).

Aanm. 't ww. *kamən* dankt zijn niet-umgel. vocaal aan 't subst. *kamə* (kam).

2) Deze *ę* ontwikkelt zich verder naar omstandigheden in tweeërlei richting:

A. Door rekking.

α) Rekking maakte *ę* > *ę̄*:

bę̄tər, *kę̄tel*, *klę̄pəl*, *zę̄gən*, *schę̄pəl*, *brę̄kən*, *ę̄tən*, *gę̄l* (O. E. ʒeolu), *mę̄l* (O.E. meolu), *lę̄vər*, *lę̄vən*, *lę̄zən*, *nę̄və* (nepos), *pę̄pər*, *rę̄gən*, *sprę̄kən*, *stę̄kən*, *zwę̄vəl* (O.S. swëbal), *schę̄rən*, *pę̄re* (pirus).

β) In de landstaal rees de aldus ontstane *ę̄* in den loop der tijden tot *ē*, zoodat de rekking van *ę* en de rekking van *i* niet meer te onderscheiden zijn:

brēken, *rēgen*, *stēken* (rekkingen van *ę*)
smēden, *schēpen*, *lēden* (rekkingen van *i*).

Het Dev. dialect onderscheidt de beide rekkingen zonder uitzondering streng, aangezien de rekking van *ę* op *ę̄* bleef staan, dus

brę̄kən, *rę̄gən*, *stę̄kən*,

terwijl de rekking van *i* tot *ē* werd.

---

1) Zie v. Wijk, Etym. Wdb. i. v. *hitte*.

Digitized by Google

γ) Werd de gerekte ę̄ gevolgd door *r* dan ging de vocaal (waarschijnlijk onder invloed van 't Ned.) in ì over. Deze overgang is van recenten datum. Nog in mijn jeugd hoorde ik een dame zeggen: *zō męnəkən, lustoe ən pę̄re?* (Zoo mannetje, lust je een peer?) De ę̄-klank wordt tegenwoordig niet meer gehoord, of, zoo al, als „plat" gebraudmerkt; en reeds hierin speurt men invloed van landstaal.

B. Onder invloed van *r*:

α) Vóór *r* + stemhebbende dentaal werd de ę gerekt tot ę̄, den overeenkomstigen langen klank, gelijkwaardig aan de vocaal van 't Eng. *fare*, Sweet's low-front-narrow. Na afloop van 't proces werd *r* zelf tot een zeer vluchtige vocaal [1]):

vę̄ᵊdəch (vaardig), *pę̄ᵊt* [2]) (paard), *hę̄ᵊt* (haard), *wę̄ᵊt* (waard), *ę̄ᵊdə* (aarde), *gę̄ᵊnə* (gaarne).

De aldus ontstane klank is verder naar boven gehaald tot ì. Slechts in den mond van zeer oude menschen hoorde ik in mijn jeugd nog de vocaal van Eng. *fare*.

β) Vóór *r* + andere dan stemhebbende dentaal werd de *e* naar achter verplaatst tot *a* [3]); en nu bepaalde de consonant die op *r* volgde of de *a* al dan niet ongewijzigd bleef voortbestaan:

a) De *a* bleef vóór *r* + niet-homorgane cons., waartusschen zich dan een Svarabhakti-vocaal ontwikkelde [4]):

arəf (erf), *arəgəns* (ergens), *harəfstə* (herfst), *karəmən* (kermen), *varəkən* (varken), *arəftə* (erwt), *barəc̣h* (berg), *starəvən* (sterven), *warək* (werk).

b) De *a* werd tot a^r vóór *r* + stemlooze dentalis. Na afloop van het proces werd de *r* gevocaliseerd en verstomde daarna geheel:

---

1) Zie Lasch § 244.

2) In *pę̄ᵊt, hę̄ᵊt, wę̄ᵊt* is de rekking overgenomen uit de Obliqui met *rd*.

3) Lasch, § 76, denkt dat de verandering het vroegst plaats vond in de 14e eeuw, veelvuldiger voorkomend in de 15e: dus gelijktijdig met denzelfden overgang in het Middel-Engelsch.

4) Sweet H. E. S. § 159 seq.

Digitized by Google

va^rs (versch), *ba^rstən*, *dwa^rs*, *ga^rstə*, *ha^rtə*, *ha^rsəns* (hersens), *pa^rsən* (persen), *sta^rt* (staart).

3) Evenals *ă* werd ook *ĕ* vaak door *l* gerond. Vandaar Dev. *völə* [1]) (veel) en *spölən* [1]) (spelen), *lööḡ* (ledig, met ronding na rekking). Maar ook labialen en *s*-verbindingen schijnen ronding bevorderd te hebben [2]) vgl. *nöst* (nest).

Aanm. Onregelmatig met *ē* voor te verwachten *ę̄*: *fētər* (O.S. feter) *ēzəl* (O.S. esil), *mēnəch*) (menig).

§ 7. Wg. *ē*.

1) Wg. *ē* wordt in Dev. vertegenwoordigd door *ì* en *ie* (*īē*).

2) *ì* wordt gehoord:

a) in de praet. van oorspr. sterke ww. *vìl* (viel), *lìt* (liet) enz.

b) in de pronomina *hì* (hij), *dì* (die), *wì* (wie).

c) in *brìf* [3]) (brief), *spìgəl* (spiegel), *prìster* (priester), *rìm* [4]) (remus), *bìst* (beest). Alle leenwoorden. Evenzoo in *wìgə*.

3) *ie* (*īē*) wordt gehoord:

a) in het adv. (*h*)*īēr*.

b) in de volgende leenwoorden, die eigenlijk uit vormen met *ī* (niet *ē*) zijn ontstaan:

kriet (krijt), *pienə* (pijn), *ziejə* (zijde. L. sēta), *pries* (prijs), *prīēzən*, *Piet*.

Aanm. 1. Onbekend in Dev. is het woord *schier*.

Aanm. 2. Holthausen [5]) zegt: Dass die Pron. in V. P. C. öfters *ē* neben *ie* zeigen beruht wohl auf deren häufiger Unbetontheit". Dat in Dev. dezelfde pronomina (*hij*, *die*, *wie*)

---

1) Met verkorting vóór *l*, evenals ook in *mölə* (molen).

2) Es handelt sich dabei um keinen regelmässig durchgeführten Lautwandel, sondern um ein gelegentliches Einwirken der umgebenden Konsonanten, ... begünstigt durch unbetonte Satzstellung des Wortes, und die ganze Erscheinung scheint die Deutung zuzulassen, dass labialisierte Formen der nachlässigen Rede neben den ungerundeten der sorgfältigen Sprache hergingen (Sarauw p. 301. Zie ook v. Helten MnSpr. § 52.)

3) Volgens Sarauw, (Lautl. p. 189) naar het meerv.

4) Misschien onder invloed van *rìm* (gordel).

5) Altsächs. Elem. Buch § 92 A.

Digitized by Google

slechts tot ì en niet verder tot *ie* ontwikkeld zijn, is wellicht aan dezelfde oorzaak toe te schrijven.

Wat het verschil in klank tusschen de twee groepen leenwoorden betreft — kan hier vroegere of latere ontleening in 't spel zijn?

§ 8. Wg. ĭ.

1) Wg. ĭ bleef *i* in gesloten lettergrepen als in 't Ned.
ikə, *lipə*, *nichtə*, *slim*, *smit*, *vilen*, *viŋkə*, *ribe*, *blint* (caecus).

2) Deze *i* werd gerond tot *u* (evenals *a* en *ę* gerond werden):

α) Onder invloed van volgende nasaal in:
uməs (immers), *guntər* (ginds), *suntəklǭs*. Toonloosheid heeft wellicht de ronding bevorderd [1]).

β) Onder invloed van volgende *l* in:
spul en *zuləvər* (zilver).

3) Bij rekking, in open lettergrepen, werd *i* tot *ē*, als in 't Ned.:
grēpə (greep, landbouwwerktuig. Wg. gripi) *krēgəl* (Wg. krigil), *nēgənə* (O.S. nigun), *rētə* (reet, *riti), *slē* (slede), *snē* (snede), *schēpən* (enk. schip), *lējən* enk. lid), *smēstrǭte* (Smedenstraat), *əsnējən* (gesneden), *əsmētən* [2]) enz., *wētən*, *gēvən*, *zēkər* [3]).

Aanm. 1. Deze gerekte *ē* werd door volgende labiaal gerond [4]) tot *eu* in *zeuvənə* (zeven).

Aanm. 2. Werd de gerekte *ē* gevolgd door *r*, dan ging deze *ē* in ì over.
nìr (neer, O.S. niðar).

Aanm. 3. Uit Dev. (h)ì *gęf* (hij geeft) zou dus blijken, dat de verkorting vóór cons. groepen plaats had na de rekking; anders ware *hij geeft* in ons dialect geworden (h)ì **gif*. Mogelijk echter hebben vormen als (h)ì *ęt* (eet), *lęs* (leest) enz. den 3den pers. van Dev. gēvən tot *gęf* gemaakt.

1) Zie Lasch § 171.
2) Verder in alle Partic. van Kl. I, waar Wg. O.S. ĭ ten grondslag ligt.
3) O.S. *sikur*, dat volgens Tijdschr. 9, 144 seq. zijn *i* dankte aan volgende *u*.
4) Zie v. Helten, Mn. Spr. § 52 en Sarauw p. 301 en 303.

Digitized by Google

Aanm. 4. Onregelmatig in Dev. is *wę̄kə* (week) voor te verwachten **wēkə*.

Aanm. 5. In *zwę̄pə* (zweep, O.S. swipu) is de door rekking ontstane *ē* later weer verkort tot *ę*, misschien onder invloed van de labiaal [1]).

Aanm. 6. De *ĭ* is *ę̆* geworden in *schęlən* (aardappel-schillen. Ook als ww.).

§ 9. Wg. *ī*.

De Wg. *ī* heeft in het Dev. dialect geen verandering ondergaan, is dus op de high-front-narrow blijven staan. Voor stemhebbende spirant is de *ie* lang *(īe)*.

blie (blij), *gliejən* (glijden), *diek*, *wief*, *bieten*, *kiekən*, *beniejən* (benijden), *piepə* (pijp), *pienə*, *bielə*, *vieant*, *liem*, *wies*, *wien*, *schienən*, *vrie*, *blīevən*, *drīevən*, *krīegən*, *rīezən*, *īezər*, *īezən*, *schīevə*, *stīevən*.

Vergel. *(h)ì (h)ęf vief pìrən* (hij heeft 5 peren) met: *(h)ì hęf tər vīevə*.

Aanm. Het woord *zwijn* komt in Dev. niet voor, behalve als scheldwoord [2]) en in het comp. *zweinjak* (zwijnjak) beide met *ei*. Zoo ook, onder de laagste klassen *zeikən* (mingere) steeds, en *scheitən* (cacare) vaak, met *ei* [3]).

§ 10. Wg. *oᵘ* en Wg. *ǫ*.

1) De Urg. *ŭ* was reeds in Wg. in twee klanken uitééngegaan:

a) De zoogen. zachtkorte *o*, waarin de oorspr. hooge vocaal naar beneden was gehaald tot de grens van den middenklinker, Sweet's high-back-narrow-round lowered. Hier voorgesteld door *o*. De rekking dezer *o* is *ó*.

b) De zoogen. scherpkorte *o*, waarin de oorspr. hooge vocaal nog verder naar beneden was gebracht tot de grens van den

---

1) Of is Mndd. *swepe* een aanduiding dat hier een oorspr. korte vocaal gebleven is? Nog zou men kunnen vragen of de *ę* misschien een *é* vertegenwoordigt uit Wg. *ei* ontstaan.

2) *ən zwein van ən vęnt.* 3) vgl. *bangəscheitət.*

Digitized by Google

lagen klinker. Sweet's mid-back-wide-round lowered. Hier voorgesteld door *ǫ*. De rekking dezer *ǫ* is *ǭ*.

2) De zachtkorte *o* = *o* kwam voor:

a) Vóór nasaalverbindingen, „ook wanneer de onmiddellijk daarachter staande vocaal des uitgangs een klank was die anders *ǭ* te voorschijn zou hebben geroepen" [1]). Het Dev. heeft dezen klank tot op den huidigen dag zonder uitz. bewaard [2]):

dom (O.E. dumb), *stom* (O.E. stumm), *doŋkər*, *hont* (canis), *pompə*, *bons*, *boŋke*, *bont*.

b) Ook voor enkele nasaal, door geen tweede cons. gevolgd, werd *o* gevonden, zelfs al zou de volgklinker *ǫ* te voorschijn hebben geroepen. Ook hier heeft ons dialect den klank intact bewaard: *komən* (O.S. cuman).

Aanm. Ook de landstaal heeft zonder uitz. de zacht-korte voor nasalen behouden, maar den klank iets verder naar beneden laten gaan dan in het dialect; wel niet in die mate dat er een middenklinker van geworden is, maar voldoende om het zware, doffe (wat Sweet noemt „muffled") geluid er aan te ontnemen, dat den dialect-klinker eigen is. Deventernaren worden, wanneer zij Nederlandsch spreken, onmiddellijk herkend aan dit doffe geluid, dat zij in woorden als *dom*, *pomp* enz. uit hun dialect op de landstaal overdragen; een geluid, dat geen man, die niet is „to the manner born" er in legt [3]).

c) in gesloten silben vóór *ĭ* of *j*:

Als in 't Ned. is in Dev. de *o* door volgend *ĭ*, *j*, gewijzigd tot *u*:

brugə (brug, Ondd. bruggia, O.E. brycȝ), *busə* (bus, Nhd. Büchse), *drukən* (O.E. þryccean), *dunə* (Ondd. thunni), *putə* (Mnd. putte, O.E. pytt), *duŋkən* (O.S. thunkian), *kusən* (O.S. kussian, O.E. cyssan) enz.

d) in open silben vóór *i*.

1) v. Helten, Tijdschr. 27, 145. Ook P.B.B. 34, 101. Van Wijk, Tijdschr. 31, 291.

2) Als Dev. zegt *zwǫm* en niet *zwom*, dan is dit onder invloed van het Part.

3) Prof. Kern wijst mij er echter op, dat deze doffe *o*-klank ook in Limburgsche dialecten voorkomt.

Digitized by Google

De *o* werd in de open silbe gerekt tot *ō* (zie onder) en deze *ō* werd regelmatig gewijzigd tot *eu*.

beugəl (Germ. *bugila), *breukə* (Ondd. bruki, O.E. bryce), *jeukən* (O.E. ʒyccean), *scheut* (O.E. scyte).

Volgde een *r* dan ging *eu* verder over in *eü* *steürən* (storen, O.S. far-sturian), *deür* (door *thurich), *veür* (voor, O.S. furi), *beürən* (Ohd. burian), *beüərtə* (Ohd. giburida).

e) in gesloten silben vóór *u*.

In dit geval verplaatsten landstaal en dialect den klank gelijkelijk naar voren, zoodat hij samenviel met de *u*, door Umlaut ontstaan, en beschreven onder c.

lucht (Got. luftus), *lust* (Got. lustus), *vrucht* (vgl. L. fructus), *dubəlt* (vgl. L. duplus).

Vindt men, tegen verwachting in, *vol*, *woləf*, *schoft* enz. dan heeft men te denken aan invloed der omringende consonanten [1]). Zie beneden.

f) in open silben vóór *u*:

De *o* werd in de open silbe gerekt tot *ō*.

sunu, Ndl. zoon, *hnutu*, Ndl. noot.

Ons dialect liet deze *ō* door Uml. en verkorting overgaan in *ö* in *zönə, nötə*.

In de woorden:

vōgəl (O.S. fugal, O.E. fuʒol), *kōgəl* (Nhd. Kugel), *hōnəch* (O.S. huneg) en *gəwōn* (O.S. giwuno)

werd de open silbe door geen *u* gevolgd, en had men dus regelmatig *ǫ* mogen verwachten, gerekt, in ons dialect, tot *ǭ*; dus: **vǭgəl*, **kǭgəl* enz. Vindt men nu toch *ō* als rekking van *o*, dan „liegt einfluss durch formen mit gesetzlich entwickeltem *u* vor" [2]).

Bülbring [3]) meent, dat bij *vōgəl* en *gəwōn* de voorafgaande labiaal van invloed kan zijn geweest op den aard van de vocaal.

1) Schlüter. Zie Dieter, Altg. dial. § 72 A[1].
2) Dito.
3) Altenglisches Elementarbuch § 116.

Digitized by Google

3) Waar nu geen der juist behandelde omstandigheden aanwezig was, zou men steeds *ǫ* kunnen verwachten als product van *a*-Umlaut. Maar noch in dialect, noch in landstaal is dit regelmatig het geval.

Ten eerste toch heeft de aard der omringende consonanten niet weinig invloed op den klinker gehad [1]; en ten tweede „this law (*a*-Umlaut) in historic times has a great number of „exceptions, owing to the separate languages having levelled „out in various directions" [2].

Zoo vindt men in het O.E. naast elkaar *spura* en *spora*, *cnucian* en *cnocian*. „So ist zu erschliessen: **ufen* neben *ofen*, „**smuca*, *smucian* neben *smoca*, *smocian* (Rauch, rauchen), „**cuss* neben *coss*, **huȝian* neben *hoȝian* (denken), **flutorian* „(ne. flutter) neben *flotorian* (flattern), **murþor* (me. ne. mur- „der) neben *morþor* (Mord), **scufel* (ne. šɐvl) neben *scofel* „(Schaufel)" [3].

Maar wanneer men de woordenlijst nagaat, welke het Wdb. der N. T. X, 3, geeft, dan komt men tot de overtuiging, dat er ook nog andere, ons tot nog toe onbekende, factoren in 't spel moeten zijn geweest; factoren, die bovendien in landstaal en dialect niet dezelfde waren, zooals blijkt uit de zeer aanzienlijke verschillen die tusschen beide bestaan, en uit de oppervlakkig beschouwd groote grilligheid, waarmede *o* en *ǫ* afwisselen.

Wij moeten dus met de volgende opmerkingen volstaan:

a) Terwijl de landstaal vóór *r* beurtelings *o* en *ǫ* laat hooren, heerscht in het Dev. onveranderlijk *ǫ* [4])

dǫr, *snǫrə*, *lǫren* enz.

Slechts één enkele uitz. op dezen regel is mij bekend, nl.

ik *dost*, ik dorst.

Gebeurt het nu dat deze *ǫr* gevolgd wordt door een dentale

1) Zie van Helten, Tijdschr. 27, 149. Bülbring Elem. § 116.

2) Wright, Gram. of the Gothic lang. § 61. Luick, Hist. Gr. der englischen Sprache § 78.

3) Luick, Hist. Gr. § 78 A².

4) Zie Lasch § 61.

Digitized by Google

t, *d* of *s* dan verstomt de *r* en wordt de *ǫ* (evenals dit het geval was bij *a*) door de dentaal naar voren gebracht tot den middenklinker *ǫʳ*

schǫʳtə, *stǫʳtən*, *gǫʳtə*, *gǫʳdəl*, *kǫʳt*, *tǫʳtəl*, *dǫʳst*.

De *ǫ* wordt, om een oudere terminologie te gebruiken, welke in dit geval het wezen der zaak zeer juist weergeeft, helderder. Bij zuiver sprekende (niet onder invloed der landstaal staande) Deventernaren is het verschil tusschen de volgende paren opvallend duidelijk:

gǫʳtə *kǫʳt* *snǫʳt* *schǫʳt*
en *gǫt* (God) *kǫt* *snǫt* *schǫt*.

Dit „fronting"-proces wordt alleen door een voorafgaande labiaal verhinderd; dus:

wǫdən (worden), *wǫstələn* (worstelen), *wǫst* (worst), *wǫtəl* (wortel), *bǫsəl* (borstel), *bǫstə* (borst),

met de gewone, niet naar voren gebrachte, *ǫ*.

b) Vóór *l*, waar in de landstaal zoowel *o* als *ǫ* wordt gehoord, heeft het dialect overheerschend *ǫ*. In de deelwoorden der sterke ww. bijv. heerscht uitsluitend *ǫ*:

əhǫləpən, *əgǫldən*, *əsmǫltən*, *əzwǫləgən* enz.

en deze *ǫ* is door de Praet. vormen overgenomen,

wie *smǫltən*, *zwǫləgən* enz.

waar regelmatig *o* kon verwacht zijn [1]).

Overigens zijn de uitzonderingen van zóó grilligen aard, dat er voor ons dialect, evenmin als voor de landstaal, sprake kan zijn van een regel; bewijzen:

dol, *pols*, *schol* (visch en ijs), *vol*, *soldǭt*, *kǫləf*, *sǫldìrən* enz.

c) Evenals dit bijv. in het Engelsch het geval is, (vgl. *bull*, *pull*, *full* enz.) is in ons dialect de invloed van labialen, vooral van voorafgaande, op den aard van den klinker (*o* of *ǫ*) zeer sterk.

---

1) Juist het tegenovergestelde dus van wat in het Ned. is geschied, waar (volgens Wdb. der N. T. en van Helten T. 27, 150) het Part. steeds *o* heeft, overgenomen uit de vormen van het Praet.

Digitized by Google

Na *b* bijv. heerscht steeds *o*:

bobəl, *bochəl*, *bocht*, *bof*, *bok*, *bom*, *bon*, *bont*, *boŋkə*, *bos*, *bot* (Subst. Adj.), *bolə* (Eng. bull) enz.

Maar de invloed van volgende *r* is sterker dan die van voorafgaande *b*, vandaar met *ǫ*:

bǫʳstə (borst), *bǫʳt* (bord), *bǫrəch*.

Overigens ken ik enkel

bǫt [1]) (aanbod) en *bǫl* (Adj. en Subst.)

met *ǫ* na *b*.

Ook na de andere labialen *m*, *p*, *w* wordt overheerschend *o* gehoord, maar met vele, onder geen regel te brengen uitzonderingen; als daar zijn:

mǫləm, *mǫs*, *mǫlə*, *mǫpə*, *pǫkə*, *pǫlə*, *pǫlder*, *pǫst*, *wǫləkə* enz.

Nog grilliger gedraagt zich de vocaal vóór volgende labiaal:

ǫf, *lǫf*, *stǫf*, *grǫf*

maar *bof*, *dof*, *slofə*, *plof*

kǫp, *dǫpə*, *klǫpən*, *prǫpə*, *sǫp*,

maar *op*, *hop*, *popə*.

Slechts vóór *m* wordt onveranderlijk *o* gehoord:

dom, *krom*, *somə*, *gom* enz.

4) Bij de uit Germ. *ŭ* ontstane *o* sluit zich aan een tweetal van anderen oorsprong:

a) De verkorte Germ. *ū* in:

dofər (Germ. *ðûƀran. Mndd. duffer), *vocht* (O.E. fūht) en *ochənt* [2]) (ochtend. Got. ūhtwō).

b) Wg. *ō*, die zich in de landstaal tot *ū* ontwikkelde, maar in het Dev. dial. zooals wij zien zullen, halverwege in haar ontwikkeling bleef staan op *ô* als in *blômə* (bloem). Werd nu vóór cons.-groepen deze *ô* gekort, dan was het resultaat *o*:

blompǫt, *blomkōl*.

5) Bij de uit Germ. *ŭ* ontstane *ǫ* sluit zich aan een andere, ontstaan uit Wg. *ă* vóór *lt*:

ǫlt (oud), *kǫlt* (koud).

---

1) Maar *bot* (Eng. bone) met *o*.
2) In Dev. alleen gebruikelijk in het comp. *marəgən-ochənt* (morgen-ochtend).

Digitized by Google

Aanm. 4. [illegible]

Aanm. 5. [illegible]

Aanm. 6. [illegible]

§ 9. Wg. i.

De Wg. i heeft in het Dev. [illegible] geen verandering ondergaan, [illegible] op de high-front-narrow blijven staan. Voor stemhebbende spirant is de ie lang [illegible].

blie [illegible], *gliejn* [illegible], *diek*, *vief*, [illegible], *biekn*, *beniejn* [illegible], *piepe* [illegible], *piene*, *biele*, *riemt*, *liem*, *wiez*, *wien*, *schienen*, *vrie*, *blieven*, *drieven*, *kriegen*, *riezen*, *iezer*, *iezen*, *schieten*, *stieren*.

Vergel. *(hji (h)ef vief piren* (hij heeft 5 peren) met: *(hji hef ter twee*.

Aanm. Het woord *zwijn* komt in Dev. niet voor, behalve als scheldwoord [2]) en in het comp. *zweinjak* (zwijnjak) beide met *ei*. Zoo ook, onder de laagste klassen *zeikn* (mingere) steeds, en *scheitn* (cacare) vaak, met *ei* [3]).

§ 10. Wg. *o*ᵘ en Wg. *ǫ*.

1) De Urg. *ŭ* was reeds in Wg. in twee klanken uitéèngegaan:

a) De zoogen. zachtkorte *o*, waarin de oorspr. hooge vocaal naar beneden was gehaald tot de grens van den middenklinker, Sweet's high-back-narrow-round lowered. Hier voorgesteld door *o*. De rekking dezer *o* is *ô*.

b) De zoogen. scherpkorte *o*, waarin de oorspr. hooge vocaal nog verder naar beneden was gebracht tot de grens van den

1) Of is Mndd. *swepe* een aanduiding dat hier een oorspr. korte vocaal gebleven is? Nog zou men kunnen vragen of de *ę* misschien een *é* vertegenwoordigt uit Wg. *ei* ontstaan.

2) *en zwein van en vent*. 3) vgl. *bangescheitel*.

lagen klinker. Sweet's mid-back-wide-round lowered. Hier voorgesteld door *ǫ*. De rekking dezer *ǫ* is *ǭ*.

2) De zachtkorte *o* = *o* kwam voor:

a) Vóór nasaalverbindingen, „ook wanneer de onmiddellijk daarachter staande vocaal des uitgangs een klank was die anders *ǭ* te voorschijn zou hebben geroepen" [1]). Het Dev. heeft dezen klank tot op den huidigen dag zonder uitz. bewaard [2]):

dom (O.E. dumb), *stom* (O.E. stumm), *doŋkər*, *hont* (canis), *pompə*, *bons*, *boŋke*, *bont*.

b) Ook voor enkele nasaal, door geen tweede cons. gevolgd, werd *o* gevonden, zelfs al zou de volgklinker *ǫ* te voorschijn hebben geroepen. Ook hier heeft ons dialect den klank intact bewaard: *komən* (O.S. cuman).

Aanm. Ook de landstaal heeft zonder uitz. de zacht-korte voor nasalen behouden, maar den klank iets verder naar beneden laten gaan dan in het dialect; wel niet in die mate dat er een middenklinker van geworden is, maar voldoende om het zware, doffe (wat Sweet noemt „muffled") geluid er aan te ontnemen, dat den dialect-klinker eigen is. Deventernaren worden, wanneer zij Nederlandsch spreken, onmiddellijk herkend aan dit doffe geluid, dat zij in woorden als *dom*, *pomp* enz. uit hun dialect op de landstaal overdragen; een geluid, dat geen man, die niet is „to the manner born" er in legt [3]).

c) in gesloten silben vóór *ĭ* of *j*:

Als in 't Ned. is in Dev. de *o* door volgend *ĭ*, *j*, gewijzigd tot *u*:

brugə (brug, Ondd. bruggia, O.E. brycȝ), *busə* (bus, Nhd. Büchse), *drukən* (O.E. þryccean), *dunə* (Ondd. thunni), *putə* (Mnd. putte, O.E. pytt), *duŋkən* (O.S. thunkian), *kusən* (O.S. kussian, O.E. cyssan) enz.

d) in open silben vóór *i*.

---

1) v. Helten, Tijdschr. 27, 145. Ook P.B.B. 34, 101. Van Wijk, Tijdschr. 31, 291.

2) Als Dev. zegt *zwǫm* en niet *zwom*, dan is dit onder invloed van het Part.

3) Prof. Kern wijst mij er echter op, dat deze doffe *o*-klank ook in Limburgsche dialecten voorkomt.

Digitized by Google

De *o* werd in de open silbe gerekt tot *ō* (zie onder) en deze *ō* werd regelmatig gewijzigd tot *eu.*

beugəl (Germ. *bugila), *breukə* (Ondd. bruki, O.E. bryce), *jeukən* (O.E. ʒyccean), *scheut* (O.E. scyte).

Volgde een *r* dan ging *eu* verder over in *eǖ* *steǖrən* (storen, O.S. far-sturian), *deǖr* (door *thurich), *veǖr* (voor, O.S. furi), *beǖrən* (Ohd. burian), *beǖərtə* (Ohd. giburida).

e) in gesloten silben vóór *u.*

In dit geval verplaatsten landstaal en dialect den klank gelijkelijk naar voren, zoodat hij samenviel met de *u*, door Umlaut ontstaan, en beschreven onder c.

lucht (Got. luftus), *lust* (Got. lustus), *vrucht* (vgl. L. fructus), *dubəlt* (vgl. L. duplus).

Vindt men, tegen verwachting in, *vol*, *woləf*, *schoft* enz. dan heeft men te denken aan invloed der omringende consonanten [1]). Zie beneden.

f) in open silben vóór *u*:

De *o* werd in de open silbe gerekt tot *ō*.

sunu, Ndl. zoon, *hnutu*, Ndl. noot.

Ons dialect liet deze *ō* door Uml. en verkorting overgaan in *ö* in *zönə, nötə.*

In de woorden:

vōgəl (O.S. fugal, O.E. fuʒol), *kōgəl* (Nhd. Kugel), *hōnəch* (O.S. huneg) en *gəwōn* (O.S. giwuno)

werd de open silbe door geen *u* gevolgd, en had men dus regelmatig *ǫ* mogen verwachten, gerekt, in ons dialect, tot *ǭ*; dus: **vǭgəl*, **kǭgəl* enz. Vindt men nu toch *ō* als rekking van *o*, dan „liegt einfluss durch formen mit gesetzlich entwickeltem *u* vor" [2]).

Bülbring [3]) meent, dat bij *vōgəl* en *gəwōn* de voorafgaande labiaal van invloed kan zijn geweest op den aard van de vocaal.

1) Schlüter. Zie Dieter, Altg. dial. § 72 A¹.
2) Dito.
3) Altenglisches Elementarbuch § 116.

Digitized by Google

3) Waar nu geen der juist behandelde omstandigheden aanwezig was, zou men steeds *ǫ* kunnen verwachten als product van *a*-Umlaut. Maar noch in dialect, noch in landstaal is dit regelmatig het geval.

Ten eerste toch heeft de aard der omringende consonanten niet weinig invloed op den klinker gehad [1]); en ten tweede „this law (*a*-Umlaut) in historic times has a great number of „exceptions, owing to the separate languages having levelled „out in various directions" [2]).

Zoo vindt men in het O.E. naast elkaar *spura* en *spora*, *cnucian* en *cnocian*. „So ist zu erschliessen: **ufen* neben *ofen*, „**smuca*, *smucian* neben *smoca*, *smocian* (Rauch, rauchen), „**cuss* neben *coss*, **huȝian* neben *hoȝian* (denken), **flutorian* „(ne. flutter) neben *flotorian* (flattern), **murþor* (me. ne. mur- „der) neben *morþor* (Mord), **scufel* (ne. šuvl) neben *scofel* „(Schaufel)" [3]).

Maar wanneer men de woordenlijst nagaat, welke het Wdb. der N. T. X, 3, geeft, dan komt men tot de overtuiging, dat er ook nog andere, ons tot nog toe onbekende, factoren in 't spel moeten zijn geweest; factoren, die bovendien in landstaal en dialect niet dezelfde waren, zooals blijkt uit de zeer aanzienlijke verschillen die tusschen beide bestaan, en uit de oppervlakkig beschouwd groote grilligheid, waarmede *o* en *ǫ* afwisselen.

Wij moeten dus met de volgende opmerkingen volstaan:

a) Terwijl de landstaal vóór *r* beurtelings *o* en *ǫ* laat hooren, heerscht in het Dev. onveranderlijk *ǫ* [4])

dǫr, *snǫrə*, *lǫren* enz.

Slechts één enkele uitz. op dezen regel is mij bekend, nl.

ik *dost*, ik dorst.

Gebeurt het nu dat deze *ǫr* gevolgd wordt door een dentale

1) Zie van Helten, Tijdschr. 27, 149. Bülbring Elem. § 116.

2) Wright, Gram. of the Gothic lang. § 61. Luick, Hist. Gr. der englischen Sprache § 78.

3) Luick, Hist. Gr. § 78 A^2.

4) Zie Lasch § 61.

Digitized by Google

t, *d* of *s* dan verstomt de *r* en wordt de *ǫ* (evenals dit het geval was bij *a*) door de dentaal naar voren gebracht tot den middenklinker *ǫʳ*

schǫʳtə, *stǫʳtən*, *gǫʳtə*, *gǫʳdəl*, *kǫʳt*, *tǫʳtəl*, *dǫʳst*.

De *ǫ* wordt, om een oudere terminologie te gebruiken, welke in dit geval het wezen der zaak zeer juist weergeeft, helderder. Bij zuiver sprekende (niet onder invloed der landstaal staande) Deventernaren is het verschil tusschen de volgende paren opvallend duidelijk:

gǫʳtə *kǫʳt* *snǫʳt* *schǫʳt*
en *gǫt* (God) *kǫt* *snǫt* *schǫt*.

Dit „fronting"-proces wordt alleen door een voorafgaande labiaal verhinderd; dus:

wǫdən (worden), *wǫstələn* (worstelen), *wǫst* (worst), *wǫtəl* (wortel), *bǫsəl* (borstel), *bǫstə* (borst),

met de gewone, niet naar voren gebrachte, *ǫ*.

b) Vóór *l*, waar in de landstaal zoowel *o* als *ǫ* wordt gehoord, heeft het dialect overheerschend *ǫ*. In de deelwoorden der sterke ww. bijv. heerscht uitsluitend *ǫ*:

əhǫləpən, *əgǫldən*, *əsmǫltən*, *əzwǫləgən* enz.

en deze *ǫ* is door de Praet. vormen overgenomen,

wie *smǫltən*, *zwǫləgən* enz.

waar regelmatig *o* kon verwacht zijn [1]).

Overigens zijn de uitzonderingen van zóó grilligen aard. dat er voor ons dialect, evenmin als voor de landstaal, sprake kan zijn van een regel; bewijzen:

dol, *pols*, *schol* (visch en ijs), *vol*, *soldǭt*, *kǫləf*, *sǫldərən* enz.

c) Evenals dit bijv. in het Engelsch het geval is, (vgl. *bull*, *pull*, *full* enz.) is in ons dialect de invloed van labialen, vooral van voorafgaande, op den aard van den klinker (*o* of *ǫ*) zeer sterk.

1) Juist het tegenovergestelde dus van wat in het Ned. is geschied, waar (volgens Wdb. der N. T. en van Helten T. 27, 150) het Part. steeds *o* heeft, overgenomen uit de vormen van het Praet.

Digitized by Google

Na *b* bijv. heerscht steeds *o*:

bobəl, *bochəl*, *bocht*, *bof*, *bok*, *bom*, *bon*, *bont*, *boŋkə*, *bos*, *bot* (Subst. Adj.), *bolə* (Eng. bull) enz.

Maar de invloed van volgende *r* is sterker dan die van voorafgaande *b*, vandaar met *ǫ*:

bǫ^r^stə (borst), *bǫ^r^t* (bord), *bǫrəch*.

Overigens ken ik enkel

bǫt [1]) (aanbod) en *bǫl* (Adj. en Subst.)

met *ǫ* na *b*.

Ook na de andere labialen *m*, *p*, *w* wordt overheerschend *o* gehoord, maar met vele, onder geen regel te brengen uitzonderingen; als daar zijn:

mǫləm, *mǫs*, *mǫlə*, *mǫpə*, *pǫkə*, *pǫlə*, *pǫlder*, *pǫst*, *wǫləkə* enz.

Nog grilliger gedraagt zich de vocaal vóór volgende labiaal:

ǫf, *lǫf*, *stǫf*, *grǫf*

maar *bof*, *dof*, *slofə*, *plof*

kǫp, *dǫpə*, *klǫpən*, *prǫpə*, *sǫp*,

maar *op*, *hop*, *popə*.

Slechts vóór *m* wordt onveranderlijk *o* gehoord:

dom, *krom*, *somə*, *gom* enz.

4) Bij de uit Germ. *ŭ* ontstane *o* sluit zich aan een tweetal van anderen oorsprong:

a) De verkorte Germ. *ū* in:

dofər (Germ. *ðûbran. Mndd. duffer), *vocht* (O.E. fūht) en *ochənt* [2]) (ochtend. Got. ūhtwō).

b) Wg. *ō*, die zich in de landstaal tot *ū* ontwikkelde, maar in het Dev. dial. zooals wij zien zullen, halverwege in haar ontwikkeling bleef staan op *ô* als in *blômə* (bloem). Werd nu vóór cons.-groepen deze *ô* gekort, dan was het resultaat *o*:

blompǫt, *blomkōl*.

5) Bij de uit Germ. *ŭ* ontstane *ǫ* sluit zich aan een andere, ontstaan uit Wg. *ă* vóór *lt*:

ǫlt (oud), *kǫlt* (koud).

1) Maar *bot* (Eng. bone) met *o*.
2) In Dev. alleen gebruikelijk in het comp. *marəgən-ochənt* (morgen-ochtend).

Digitized by Google

t, *d* of *s* dan verstomt de *r* en wordt de *ǫ* (evenals dit het geval was bij *a*) door de dentaal naar voren gebracht tot den middenklinker *ǫʳ*

schǫʳtə, *stǫʳtən*, *gǫʳtə*, *gǫʳdəl*, *kǫʳt*, *tǫʳtəl*, *dǫʳst*.

De *ǫ* wordt, om een oudere terminologie te gebruiken, welke in dit geval het wezen der zaak zeer juist weergeeft, helderder. Bij zuiver sprekende (niet onder invloed der landstaal staande) Deventernaren is het verschil tusschen de volgende paren opvallend duidelijk:

gǫʳtə *kǫʳt* *snǫʳt* *schǫʳt*
en *gǫt* (God) *kǫt* *snǫt* *schǫt*.

Dit „fronting"-proces wordt alleen door een voorafgaande labiaal verhinderd; dus:

wǫdən (worden), *wǫstələn* (worstelen), *wǫst* (worst), *wǫtəl* (wortel), *bǫsəl* (borstel), *bǫstə* (borst),

met de gewone, niet naar voren gebrachte, *ǫ*.

b) Vóór *l*, waar in de landstaal zoowel *o* als *ǫ* wordt gehoord, heeft het dialect overheerschend *ǫ*. In de deelwoorden der sterke ww. bijv. heerscht uitsluitend *ǫ*:

əhǫləpən, *əgǫldən*, *əsmǫltən*, *əzwǫləgən* enz.

en deze *ǫ* is door de Praet. vormen overgenomen,

wie *smǫltən*, *zwǫləgən* enz.

waar regelmatig *o* kon verwacht zijn [1]).

Overigens zijn de uitzonderingen van zóó grilligen aard, dat er voor ons dialect, evenmin als voor de landstaal, sprake kan zijn van een regel; bewijzen:

dol, *pols*, *schol* (visch en ijs), *vol*, *soldǭt*, *kǫləf*, *sǫldìrən* enz.

c) Evenals dit bijv. in het Engelsch het geval is, (vgl. *bull*, *pull*, *full* enz.) is in ons dialect de invloed van labialen, vooral van voorafgaande, op den aard van den klinker (*o* of *ǫ*) zeer sterk.

---

1) Juist het tegenovergestelde dus van wat in het Ned. is geschied, waar (volgens Wdb. der N. T. en van Helten T. 27, 150) het Part. steeds *o* heeft, overgenomen uit de vormen van het Praet.

Digitized by Google

Na *b* bijv. heerscht steeds *o*:

bobəl, *bochəl*, *bocht*, *bof*, *bok*, *bom*, *bon*, *bont*, *boŋkə*, *bos*, *bot* (Subst. Adj.), *bolə* (Eng. bull) enz.

Maar de invloed van volgende *r* is sterker dan die van voorafgaande *b*, vandaar met *ǫ*:

bǫʳstə (borst), *bǫʳt* (bord), *bǫrəch*.

Overigens ken ik enkel

bǫt [1]) (aanbod) en *bǫl* (Adj. en Subst.)

met *ǫ* na *b*.

Ook na de andere labialen *m*, *p*, *w* wordt overheerschend *o* gehoord, maar met vele, onder geen regel te brengen uitzonderingen; als daar zijn:

mǫləm, *mǫs*, *mǫlə*, *mǫpə*, *pǫkə*, *pǫlə*, *pǫlder*, *pǫst*, *wǫləkə* enz.

Nog grilliger gedraagt zich de vocaal vóór volgende labiaal:

ǫf, *lǫf*, *stǫf*, *grǫf*

maar *bof*, *dof*, *slofə*, *plof*

kǫp, *dǫpə*, *klǫpən*, *prǫpə*, *sǫp*,

maar *op*, *hop*, *popə*.

Slechts vóór *m* wordt onveranderlijk *o* gehoord:

dom, *krom*, *somə*, *gom* enz.

4) Bij de uit Germ. *ŭ* ontstane *o* sluit zich aan een tweetal van anderen oorsprong:

a) De verkorte Germ. *ū* in:

dofər (Germ. *ðûbran. Mndd. duffer), *vocht* (O.E. fūht) en *ochənt* [2]) (ochtend. Got. ūhtwō).

b) Wg. *ō*, die zich in de landstaal tot *ū* ontwikkelde, maar in het Dev. dial. zooals wij zien zullen, halverwege in haar ontwikkeling bleef staan op *ô* als in *blômə* (bloem). Werd nu vóór cons.-groepen deze *ô* gekort, dan was het resultaat *o*:

blompǫt, *blomkōl*.

5) Bij de uit Germ. *ŭ* ontstane *ǫ* sluit zich aan een andere, ontstaan uit Wg. *ă* vóór *lt*:

ǫlt (oud), *kǫlt* (koud).

---

1) Maar *bot* (Eng. bone) met *o*.

2) In Dev. alleen gebruikelijk in het comp. *marəgən-ochənt* (morgen-ochtend).

Digitized by Google

6) Terwijl, zooals wij zagen, de rekking van *o* is *ō*, is de rekking van *ǫ* = *ǭ*.

ǭvən (oven, O.E. ofen), *kǭlen* (brandstof), *ǭvər*, *hǭpən* (O.E. hopian), *bǭvən* (O.S. bi-oban), *ənǫmən*, *əschǭtən*, *əvlǭgən*, *əbrǭkən*, *əstǭkən* enz.

De landstaal laat deze *ǭ* dan nog verder naar boven gaan tot *ō*, waardoor de rekkingen van *o* en *ǫ* samenvallen. Het Dev. dialect houdt beide rekkingen zeer sterk gescheiden.

Aanm. In Dev. *bōdə* (messenger) zou men *ǭ*, niet *ō* verwachten, vgl. O.S. *bodo*. Maar zooals reeds de *d* van 't woord bewijst (voor te verwachten *j*) moet dit woord als leenwoord worden opgevat [1]), evenals *rōzə* (roos).

7) Wordt de door rekking uit *ǫ* ontstane *ǭ* gevolgd door *r*, dan is de *ǭ* in de landstaal verder naar boven gehaald tot *ô*: *geboren*, *verkoren* enz.

In ons dialect heeft de *ǭ* zich zeer lang staande gehouden. Ik heb den klank in mijn jeugd nog vaak gehoord in den mond van oude menschen. Maar allengs heeft hij plaats gemaakt voor den hoogeren klank van het Ned., zij het ook met de doffer, Deventersche nuance. Het verschijnsel vertoont eenige overeenkomst met wat in § 6, 2 A gezegd werd over de gerekte *ę* vóór *r*.

8) Niet minder streng onderscheidt Dev. in hun Umlauten de *o* en *ǫ*, 't zij kort gebleven, of gerekt tot *ō* resp. *ǭ*:

A. Kort gebleven *o* en *ǫ*:

α) De Uml. van *o* is *u* [2]):
huntjən (hondje), *pupəkən* (popje), *kump* (komt).

β) De Uml. van *ǫ* is *ö*:
pötjən (potje), *vöskən*, *brökskən* (brokje), *köpkən*, *döpətjəs* (doperwtjes), *höltən* (houten, Stoff. adj.).

1) Zie van Wijk in Tijdschr. 31, 291 seq.

2) Het resultaat v. d. Uml. is dus precies hetzelfde als in Ned. *brug*, *dus*, *kudde* enz. met dit verschil dat Dev. den Uml. nog als levend taalverschijnsel heeft in 3 Sing. Pr. Ind. en alle Diminutiva.

Digitized by Google

In al deze is de (tot *ö* Umgel.) *ǫ* uit het grondwoord overgenomen.

B. Gerekte vocalen:

α) De Uml. van *ō* is *eu*:
veugəltjən (vogeltje), *keugəltjən*.

β) De Uml. van *ǭ* is *öö*:
kööpərən (koperen), *kööltjən* (kooltje), de grōtə *öövəstrǭtə* (de groote Overstraat) [1]).

Aanm. 1. Over de *a* van *marəgən* (morgen) zie v. Wijk, Tijdschr. 24, 9 en Kern, Tijdschr. 25, 307.

Aanm. 2. Korten klinker hebben in Dev. *komən* [2]), *zomər* en *bǫtər*. Volgens Kern [3]) en Lasch [4]) hebben alle drie eerst rekking ondergaan, en is de lange later door de cons. groep weer verkort. De nasaal is dan verantwoordelijk voor de *o*-klank in *komən* en *zomər*, terwijl in *bǭtər* de *o* verder ging tot *ǫ*.

9) Lübben [5]) vermeldt, dat sinds het begin der 15de eeuw, en misschien reeds vroeger, er zich in het Mnd. een toenemende neiging vertoont, om *ǫ* te ontronden tot *a*; hetzelfde verschijnsel dus, waarvan de woorden *egad*, *strap*, *gammer*, *gaffer*, *nap* getuigen in het Engelsch; om niet te spreken van het Amerikaansch-Engelsch, waar deze ontronde *ǫ* zeer gewoon is. In Dev. komt zij voor in *a-chat*, *a-chatə* (och god!) *chatəchat* (god, god!) en, in navolging van deze, ook protonisch in *gadami* en *gadari* (voor *godōmie* en *godôrie*). Al deze worden gebruikt om afkeer uit te drukken, veeleer dan als vloekwoorden.

Aanm. Voor een reeks van woorden met *o* of *ǫ* waar Dev. in tegenstelling met Ned. een Uml. heeft, zie onder Umlaut.

§ 11. Wg. *ō*.

1) Terwijl in Ned. de Wg. *ō* is gerezen tot de high-back, is het Dev. halverwege in de ontwikkeling blijven staan, tus-

---

1) Met Umlaut naar een ouden superlatief. Zie verder onder Umlaut.
2) Doch ook vaak in 't Ned. met *o*.
3) Tijdschr. 12, 92. 4) Lasch § 69.
5) Mnd. Grammatik § 15. Zie hierbij Franck Mnl. Grammatik² § 64, waar hij zegt dat vooral de gutturaal *ch* *a*-timbre had. En zie Lasch § 85.

Digitized by Google

schen den hoogen en den middenklinker. Holthausen [1]) beschrijft het geluid als hebbend „lipstand voor *o* verbonden met tongstand voor *u*". In werkelijkheid is de klank geen andere dan de *o*, maar lang, dus *ô*:

dôn (doen), *hôst* (hoest), *môdər*, *schô* (schoen), *vôt* (voet), *kô* (O.S. kô), *stôl* (O.S. stôl), *bôk*, *brôk*, *bôtə* (O.S. bôta), *blôt* (bloed), *bedrôft* (O.S. drôbi), *rôt* (O.S. hrôt), *rôpən* (O.S. hrôpan), *drôch* (droeg) enz.

Sommige tot deze klasse behoorende woorden worden gehoord met *ô* en met *oe*. Waarschijnlijk doet zich hier Ned. invloed gevoelen [2]):

goed = *gôt* en *goet*, moeder = *môdər* en *moedər*, loeder = *lôdər* en *loedər*, knoest = *knôstə* en *knoestə*; Woensdag = *Wônzədach* en *Woenzədach*,

terwijl *stoepə* uitsluitend *oe* heeft.

2) Werd de Germ. *ō* gevolgd door *r*, dan ging ook in Dev. zonder uitzondering de vocaal in *oe* over, zoodat dialect en landstaal samenvallen:

vlōērə (vloer, O.S. *flōr*), *rōēr* (O.E. rōðor), *vōēr* (Goth. fōdr), *mōēr* (O.S. mōdar), *vōērən* (bekleeden, O.N. fōðra).

3) Na de verhooging tot *ô* had door allerlei oorzaken verkorting plaats tot *o*. Zie onder Verkorting.:

blomə (bloem, Got. blōma), *gənoch(t)* (genoeg, Got. ganōhs), *vroch* (vroeg, Mn. vrô), *droch* (droeg), *joch* (joeg), *motən* (moeten, Got. gamōtan).

4) De Uml. van *ô* is *ēǖ*:

vlēǖkən (vloeken, O.S. flôkan), *zēǖtə* (zoet, O.S. swōti. O.E. swēte), *mēǖ* (moede, O.S. môði, O.E. mēðe), *grēǖn* (groen, O.S. grôni, O.E. ʒrēne) [3]), *zēǖkən* (zoeken, Got. sōkjan), *nēǖmən* (noemen, Mhd. benüemen), *wēǖlən* (woelen), *vēǖlən* (voelen, Nhd. fühlen), *rēǖrən* (roeren, rühren).

1) Soester Mundart § 18.

2) Hoewel ook „benachbarte Labiale u. Gutturale die lautliche Annäherung an *ū* begünstigen". Sarauw p. 202.

3) Zie Holthausen, Alts. Elem. § 151 A³.

Digitized by Google

reūmən (roemen, rühmen), *speūlen* (spoelen, spühlen), *heūtjən* (hoedje), *bleūmpkən* (bloempje), *steūltjən* (stoeltje), *Bleūmənk* (Dev. uitspr. v. eigennaam Bloemink), *bleūjən* bloeien), *bemeūjən* (bemoeien), *breūjən* (broeien), *leūjən* (loeien), *reūjən* (roeien), *gleūjən* (gloeien), *greūjən* (groeien) *meūjə* (petemoei), *breūr* (broer), *preūvən* (proeven).

5) Zonder Uml. komen voor:

a) *kôjən* (koeien) en *vôtən* (voeten) naar het enkelvoud.

b) de leenwoorden *plôi* (plooi), *prôi* (prooi), *fôi* (fooi) en *ǫktrôi*.

6) Wanneer de Uml. *eū* door cons. groepen verkort wordt, is het resultaat *u*:

(h)ì *dut* (hij doet, van *dôn*; sec. Uml.).

Aanm. *krōnə* (kroon) is leenwoord.

§ 12. Wg. *ū*.

1) In Ned. is de Wg. *ū* (en daarmee gelijkstaande *ū* in leenwoorden) eerst naar voren gehaald tot *ǖ* en daarna in de meeste gevallen in den tweeklank *ui* overgegaan. Dev. geeft *ū* in alle drie stadiën: *ū*, *ǖ* en *ui* weer.

De oude *oe*-klank heeft zich in tal van gevallen bewaard als *ōe* of *oe*. Een vaste regel laat zich niet opstellen, maar vooral is dit 't geval, wanneer een gutturale of labiale consonant den achterklinker voor „fronting" behoedde; echter, ook vaak vóór andere consonanten:

drōevən (druiven), *klōevən* (kluiven), *schōevən* (schuiven), *snōevən* (snuiven), *zōegən* (zuigen), *proemən* (pruimen), *zoepən* (zuipen), *boek* (buik), *roetə* (ruit), *kloetə* (kluit), *koelə* (kuil), *noe* (nu), *mōezən* (muizen), *zōer* (zuur), *schōerə* (Eng. shower), *lōerən* (Eng. lower), *stōers* (stuursch).

2) In tal van woorden echter, vooral wanneer een andere dan lab. of gutt. cons. volgde is *oe* naar voren gebracht tot *ǖ* (*ü*):

hǖs (huis), *brǖt* (bruid), *dǖzənt* (duizend), *krǖjən* (kruien), *rǖzi* (ruzie), *rǖjən* (ruien), *ǖt* (uit), *bǖtən* (buiten), *krǖt* kruid), *rǖm* (ruim), *gelǖt* (geluid), *schǖlən* (schuilen), *gəbrǖkən* (gebruiken), *bǖgən* (buigen).

Digitized by Google

Onder invloed van het Ned. is het „fronting"-proces nog steeds in vollen gang. Vele woorden behouden den ouden *oe*-klank nog in den mond eener oudere generatie, terwijl een jonger geslacht, een ietwat „deftiger" stand het geluid „plat" vindt en naar voren brengt. Treffend bleek mij dit eenige jaren geleden, toen ik een gesprek afluisterde tusschen grootmoeder en kleinzoon uit de lagere burgerklasse:

Kleinzoon *loquitur*: *Kę pien in 't lief*. ('k Heb buikpijn).

Grootmoeder: *Jǭ, męnəkən, ie ęp sēkər tə völə proemən əgę̄tən.* (Ja, mannetje, je hebt zeker te veel pruimen gegeten).

Kleinzoon: *Tə völə prǖmən? Kęp fan dāgə gien prüm əzìn.* (Te veel pruimen? 'k Heb van daag geen pruim gezien).

De oude vrouw bewaarde dus den ouden *oe*-klank, terwijl de jongen, die een halve eeuw jonger was, reeds *ü* sprak, ondanks volgende labiaal. Zijn kleinkinderen zullen een diphthong spreken, als in 't Ned.

3) De tweeklank *ui* wordt slechts in zeer weinig gevallen bereikt. Hij begint zich onder invloed van 't Nederl. te doen hooren in *tuin*, *spuitən* (waarvoor zie v. Wijk, Etym. Wdb.), *stuitən* (evenzoo), maar ook in deze hoort men nog *ü* [1]).

4) Op het eerste gezicht zou het kunnen schijnen, alsof de „fronting" meer voortgang had gemaakt vóór *r* dan in andere gevallen. Doch dit is slechts schijnbaar het geval: *kǖrən* (kuren), *dǖrən* en *schǖrən* zijn leenwoorden uit het Fransch met den vóórklinker overgenomen. — *hǖr*, *hǖrən* (O.S. huria, O.E. hȳr, N.E. hire), *bǖ'tə* (buurt, O.S. gibûrida), *zǖrəŋk* (zuring, O.E. syrinȝ), danken hun *ǖ* aan Umlaut. — *bǖr* (buurman, O.S. gibūr), heeft zijn vóórklinker wellicht ontleend aan het streven om het te onderscheiden van *boer*; of misschien ook aan invloed van 't Ned. — In *mǖrə* (muur) eindelijk, dat tot de oudste leenwoorden uit het Latijn behoort, en dus met *oe*-klank werd overgenomen, kan de *ǖ* misschien verklaard worden uit den

1) Vgl. hiermede wat J. W. Muller zegt over deze *ui*-klanken. Tijdschr. XL, p. 145 seq.

Digitized by Google

Nom. Plur. *muri* (O.Hd. mûri), dus ook door Umlaut ontstaan.

5) De Umlaut van *ōē* (*oe*) is *ǖ* (*ü*):

klütjən (kluitje), *müskən* (muisje), *dǖfkən* (duifje, met niet verklaarde lange vocaal), *kükən* (O.E. cycen), *srüfkən* (schroefje) enz.

Aanm. *mōēzən* is een nieuw meerv. bij *moes* (muis).

6) Werd de *ǖ* (*ü*) door een cons. groep verkort, dan was het resultaat *u*:

(h)i *schuf* (schuift), *zuch* (zuigt), *snuf* (snuift)[1], *krup* (kruipt), *zup* (zuipt), *krukə* (kruik, O.S. krûka).

§ 13. Wg. *au*.

1) Wg. *au* wordt in Dev. evenals in 't Ned. steeds *ō*:

ōmə (oom, O.E. ēām), *ōstən* (O.E. ēāstan), *bǭm* (O.S. bôm), *brōt* (brood), *dōf* (doof), *dōt* (Got. dauþs en dauþus), *drōm* (droom), *schōt* (Got. skauts), *lōpən* (Got. hlaupan), *ōk* (Got. auk. of Gr. *αὖγε*? Zie v. Wijk, Etym. Wdb.), *hōgə* (Got. hauhs), *lōn* (Got. launs), *strō* (stroo).

2) Deze *ō* werd verder tot *ô* in:

vlôjən (vlooien), *rôjə* (roode), *dôjə* (dooie = doode), onder invloed van *j*.

en in: *ôr* (Got. ausō) onder invloed van *r*.

Aanm. Het enk. *vlôi* (vloo) dankt beide vocalen aan het meervoud.

3. In plaats van te verwachten *ō* vindt men onveranderlijk *ǭ* in den Sing. Praet. van kl. II der sterke ww.:

ik *zǭch* (zoog), *vlǭch* (vloog), *zǭp*, *slǭt*, *stǭf*, *bǭt*, *gǭt* enz. In al deze nam de enk. vorm de *ǭ* over uit het meerv. van het Praet. welke de *ǭ* zelf aan het participium dankte.

4) De Uml. van *ō* is *eu*:

teunən (toonen, Mnl. tôghenen), *gəleuvən* (Got. galaubjan), *gəleuf* (geloof, naar 't ww.), *dreumən* (O.E. drȳman, Ohd. troumen), *dreum* (droom, naar 't ww.), *heuft* (O.S. hôbid, met i-Uml. uit de Obliqui), *deupən* (Got. daupjan), *sleu-*

1) Dus: iets opsnuiven; niet: snuif gebruiken.

Digitized by Google

pən (Got. afslaupjan, O.S. slôpian) *streupən* (stroopen, vgl. O.E. bestriēpan = berooven), *dreugə* (O.S. drôgi), *dreuchtə* (droogte), *neudich* (noodig, vgl. N.E. needy), *vreulək* (vroolijk, vgl. Hgd. fröhlich), *kreunən* (Ohd. chrônen, babbelen, met *ō* uit *au*, zie v. Wijk, Et. Wdb.), *treustən* (Hgd. trösten), *sneu* (O.N. snauþr), *bleu* (O.S. blođi), *heuchtə* (hoogte), *leups* (loopsch, met uitg.-*isc.*) *euchkəs* (oogjes), *beumpkən* (boompje), *breutjən* (broodje), *pǫtleutjən* (potloodje), *zeumən* (zoomen), *reukfleis* (rookvleesch).

5) Deze *eu* wordt door volgende *r* tot *ēü*:
hēürən (hooren, Got. hausjan).

6) Wg. *auw* (uit Germ. auu) werd *ǫu(w)*.
„Verband sich Germ. *au* mit einer *i*- oder *j*-Ableitung, „so ergab sich ein Wechsel von *awi* und *auj*; ebenso „wohl auch bei Verbindung von Germ. *auu* mit *i*, *j*. Dar- „aus erwächst im Mnl. lautgesetzlich Wechsel von *ouw* „und *ôj*, ausl. *ôi*, mit mannigfachen Ausgleichen" [1]).

Zeer duidelijk toont zich deze „Wechsel" in ons dialect, niet het minst in de zeer karakteristieke Umlauten:

α) Evenals in de landstaal hebben *ǫu(w)*, dat is dus *ǫ* + *oe*: *dǫu* (O.E. dēāw), *hǫuwən* (O.E. hēāwan), *vrouwə* (Ohd. frouwe), *mǫuwə* (Mhd. mouwe), *tǫu* (Germ. tauwa, O.S. tou, Eng. tow).

De Umlaut van dezen tweeklank verplaatste beide elementen naar voren: *ǫ* tot *ö* en *oe* tot *ü*. Resultaat *öü*, een tweeklank ook in de landstaal bekend en dien wij, evenals dáár, schrijven *ui*:
vruikən (vrouwtje), *tuikən* (touwtje), *muikən* (mouwtje).

β) Ons dialect heeft *ǫu(w)* waar de landstaal heeft *ooi* in: *kǫuwə* (kooi L. cavea), eveneens met Uml. *ui* *kuikən* (kooitje).

γ) Ons dialect heeft *ôi* evenals in 't Ned. in:
dôi (dooi, naast *dēüi*, naar 't ww.).

De regelmatige Uml. van deze *ôi* is weer *ēüi* (*ēüj*):

1) Franck, Mnl. Gr.² § 27. Zie ook van den zelfden schrijver Altfränk. Gr. § 71. Verder Lasch § 195 en Holthausen, Alts. Elem. § 167, 168.

deūjən (dooien), *heūjən* (hooien, waarnaar *heūi*), *streūjən* (strooien, O.S. strōian), *streūjən* (Stoff. adj. bij *strō*, hetwelk naar het adj. ook *streūi* wordt).

Aanm. 1. *gôjən* (gooien) en *môi* (mooi) danken hun klinker zonder Umlaut waarschijnlijk aan het Ned. In *vlôjən* (vlooien) is de *j*, zooals de afwezigheid van Umlaut bewijst, niet meer dan een overgangsklank tusschen *ô* en *ə*. Voor *vlôi* zie § 13. 2.

Aanm. 2. *knup* (knoop) beantwoordt aan Ned. *knop*, niet aan Ned. *knoop*.

§ 14. Wg. *ai*.

1) De Wg. *ai* wordt in den Deventer tongval in drie verschillende klanken weergegeven:

a) als *ē*
rē (ree), *wē*, *wēt* (weet), *mēst*, *alēnə* (alleen), *wēk* (adj.) *gəmēn*, *brēd*, *wēs* (orphanus), *lēk* (Eng. layman) [1] *hēl*, *vrēzə* (vrees), *bēt* (ik beet), *srēf* (schreef), *blēf* enz.

b) als *ì*
bìn (been), *ìnə* (unus), *hìtən* (Got. haitan), *stìn*, *twì*, *lìrən* (leeren), *zìr* (zeer, pijnlijk), *hìr* (dominus) enz.

c) als *ei*, den ook in het Ned. voorkomenden tweeklank:
meistər (meester), *teikən* (teeken), *heilən* (heelen), *deilən*, *vleis* (vleesch), *bleikən*, *bleikər*, *geitə*, *weidə*, *arəbeit* (arbeid) enz.

2) Het Nederlandsch heeft dezelfde drie klanken als representanten van den Wg. tweeklank, met dit verschil, dat de *ì* alleen voorkomt vóór *r* en *w*, terwijl in het dialect de *ì* aan geen consonant gebonden is.

3) Hoe hebben wij ons de splitsing van Germ. *ai* in deze drie klanken te denken? Het is een der moeilijkste problemen, die geleerden hebben bezig gehouden. Om Franck [2]) te citeeren: „Das Hd. verwandelt vor *h*, *w*, *r* und im Wortauslaut Germ.

---

1) Uit L. *laicus*.
2) Mn. Gr.² § 25. Zie ook v. Helten, Mn. Spr. § 59. Behaghel, Gesch. d. d. Spr.⁴ § 182.

Digitized by Google

„*ai* in *ê* . . . In anderen Stellungen bleiben die *ai* in Hd. Diph-„thong. Mundartlich werden auch sie Monophthongiert, jedoch „bleiben z. B. im mittelfränkischen und Deutschn.fränk. die „Vorgänge deutlich als zwei zeitlich von einander getrennte „prozesse geschieden . . . . Auch das nl. weist für *ai* in allen „Stellungen *e* auf, und es fragt sich, ob es grundsätzlich auf „Seiten des Hd. steht, oder aber des As. Fries. und Ags., wo „*ai* in allen Fällen gleichmässsig Monophthongiert ist . . . . Für „zwei deutlich verschiedene Prozesse scheint die Tatsache zu „sprechen, dasz dem Hd. *e* im Mnl. festes *ê*, dem Hd. *ei* aber „mit *ei* wechselndes *e* entspricht. Doch bleibt, solange dieser „Wechsel von *ê* und *ei* in seinen Gründen nicht völlig aufge-„klärt ist, die Möglichkeit bestehen, dasz das Nl. nach seinen „Mundarten wechselnd zum Teil auf Seiten des Hd., zum Teil „auf Seiten des Sächs-Friesischen gestanden habe”.

Waar onze voormannen nog in het duister tasten, moge een poging mijnerzijds, met grooten schroom ondernomen, om de verdeeling in drieën van Germ. *ai* in den Dev. tongval te verklaren, niet aan onbescheidenheid worden toegeschreven.

Herhaaldelijk hebben wij gelegenheid gehad waar te nemen, hoe gelijkstandige vocalen zich symmetrisch ontwikkelen: de twee middenvocalen *ĕ* en *ŏ*, de twee hooge *ĭ* en *ŭ*. Welnu, indien *i* zich gedraagt als *u*, is het slechts redelijk te verwachten dat *ai* zich zal gedragen als *au*. Wat er met Wg. *au* gebeurde was, kort samengevat, zooals wij zagen, het volgende:

au > *ǫu*. De eerste component werd door *u* gedeeltelijk aan zich geassimileerd (gerond).

Deze *ǫu* bleef, als daarop nog een *u* volgde:

dǫu, *vrǫuwə*.

Maar ontwikkelde zich in alle andere gevallen aldus:

ǫu > *ǫǫ* = *ǭ* > *ō*: *ōstən*, *bōm*, *dōf*.

Terwijl onder invloed van *r* deze *ō* > *ô* : *ôr* = oor.

Symmetrisch moeten wij dan aannemen, dat Wg. *ai* zich aldus ontwikkelde:

Digitized by Google

ai > *ei*: gedeeltelijke assim. van de eerste component aan de tweede (evenals *au* > *ou*). Deze *ei* bleef, als er *i*, *j* op volgde [1]), (zooals *ou* bleef vóór volgende *u*): *arəbeit* (verbogen — *beidi*; arbeid), *zeikən* (*saikjan), *weitə* (Got. hwaiteis), *meinən* (meenen, O.E. mǣnan), *bleikən* (bleeken, O.E. blǣcean), *vleis* (vleesch), nomina op *-heit* (verbogen: **heidi*).
In andere gevallen ontwikkelde zich deze *ei* > *ęę* = *ę̄* > *ē*:

zē (zee), *mēst*, *gəmēn*, *wē*,

evenals *ou* > *ǫǫ* = *ǭ* > *ō*.

En eindelijk werd, onder invloed van volgende *r*, deze *ē* nog verder vernauwd tot halverwege den hoogstand, dus tot *ì*, evenals *ō* door volgende *r* was gewijzigd tot *ô*:

bìr (beer), *mìr* (meer, Eng. more), *zìr* (zeer, pijnlijk).

Behalve echter vóór *r* treffen wij de vernauwing van *ē* tot *ì* nog in enkele andere woorden aan; te weten:

ìnə (één), *stìn* (steen), *bìn* (been), *tìn* (teen), *lìn* (leen), *lìnən* (leenen), *hìtən* (heeten), *twì* (twee).

Het zijn weer dezelfde woorden die door Franck [2]) en Van Helten [3]) vermeld worden als in Mnd. afwijkend van de regelmatige ontwikkeling, en door Boekenoogen [4]) in het Zaansch dialect verklaard als frisismen; een verklaring echter, waarbij Van Haeringen [5]) zich niet neer kan leggen. Of het Friesch van eenigen invloed is geweest, om in de Deventersche groep de *ē* in *ì* te veranderen, zou ik niet durven uitmaken [6]).

Let op de verkorting van *ē* in *ęns* (éénmaal) en *alęns* (hetzelfde) alvorens de *ē* > *ì* werd. Vergelijk verder de naast elkaar voorkomende *lęlək* en *lìlək* (= leelijk) met vroege, resp. latere verkorting van ē (*lēd* O.S. lēth, O.E. lāþ).

1) Zie v. Helten, Mnl. Spr. § 59 *c*.
2) Mnl. Gr.² § 73, 3.
3) Van Helten, Mnl. Spr. § 78 *c*.
4) Zaansche Volkstaal § 52.
5) Tijdschr. XL p. 273.
6) Let op dat Dev. Wg. *ai* en Wg. *eo* (zie § 15) in den regel gescheiden houdt als *ē* en *ì* (zie v. Haeringen, Tijdschr. XL p. 236 en volg.), maar de twee klanken laat samenvallen onder *ì* waar Wg. *ai* vóór *r* staat, en in de genoemde groep *ìnə* enz.

Digitized by Google

Aanm. 1. Ook *lędər* (ladder) heeft zijn *ē* onder invloed van de cons. groep verkort.

Aanm. 2. Wanneer dus een *a*-stam als *heet* (adj.) in het Dev. *heitə* luidt, dan heeft men te denken aan invloed van naburige dialecten; welke dialecten dit zouden kunnen zijn, — 't zij het Brabantsch, of het „Beiersch gekleurde Hollandsch" zooals Van Helten meent [1]), 't zij Westfalen [2]) acht ik mij niet bevoegd uit te maken. Evenmin of de door Franck vermelde factoren [3]) hierbij werkelijk van invloed zijn geweest [4]). Vermelding verdient, dat het bij *heitə* behoorende substantief luidt *hitə* en *hętə*.

Aanm. 3. Sarauw [5]) meent dat *ai* in alle gevallen in Mnd. tot *ē* is geworden, welke *ē* door volgend *i*, *j* een zeer „enge" *ē*-Laut werd, „dessen graphische Darstellung den Schreibern schwer wurde". Hij bedoelt wel onze *ì* (als in Ned. *pet*). Door diphthongeering zou deze *ì* dan *ei* geworden zijn. Die als „Vorstufe" van *ei* leidt hij af uit de schrijfwijze *i*, *e*, welke nog „einige Jahrhunderte lang" behouden bleef.

§ 15. Wg. *eo, io*.

1) Germ. *eu* werd onder invloed van *e*, *a*, *ǫ* der volgende silbe tot *eo*; dat is, de *o* van den tweeklank werd door de lagere volgvocaal naar beneden gehaald. Vervolgens werd deze *eo* geëffend [6]) tot *ē*.

2) De aldus ontstane *ē* ontwikkelde zich evenals de *ē* ontstaan uit:

α) O.S. *io*, *eo* in *knio* (knie, Got. kniu, Mndd. *knē*), *seola*, *siola* (ziel).

β) O.S. *eha* in *sehan* (zien, Mndd. sēn).

1) Mn. Spr. § 59 *d* en Aanm. 1. Zie ook de volgende §§.

2) Behaghel, Gesch. d. d. Spr.[4] § 182.

3) Aard van volgcons.; open of gesloten silbe; hoofdklem of bijklem. Zie Franck, Mn. Gr.[2] § 25.

4) Of zie nog Holthausen, Alts. Elem. § 31: „Im Vokalismus zeigt sich das Hochd. Element besonders in *ei* für A.S. *ē*". En ten slotte zie Lasch § 123.

5) Zie Vergl. Lautlehre p. 144, 154 en 166.

6) Sit venia verbo. Ik bedoel: smoothed, gemonophthongiseerd.

Digitized by Google

γ) *hē* (hij), *wē* (wie), *dē* (die), *sē*, waarin „Dehnung im Auslaut im Hochton" had plaats gevonden [1]).

δ) Wg. *ē* in de praeterita van Redupl. Verba als *laten*, *houden*, *vallen* enz.

ε) Wg. *ai* vóór *r* en zekere andere dentalen. (Zie § 14. 3).

Al deze *ē*-klanken dan, ontwikkelden zich op dezelfde wijze, en dat wel volkomen symmetrisch met de gelijkstandige *ō*, welke, zooals wij zagen in zijn opwaartsche beweging in ons dialect halverwege bleef staan op *ô*. Zoo komt ook in Dev. de *ē* niet verder dan *ì*:

dìpə (diep), *lìf* (lief, Got. liufs), *vlìgən* (O.E. flēoȝan), *vlìgə* (vlieg, O.S. fliega), *bədrìgən* (bedriegen, O.S. driogan), *dìf* (dief), *rìt* (riet), *lìt* (lied), *schìtən*, *vrìzən*, *vəlìzen* (verliezen), *zìk*, *knì* (knie), *zìn* (zien), *hì* (hij), *lìt* (hij liet), *rìp* (riep), *hìl* (hield), *vìl* (viel), *slìp* (sliep) enz.

En evenals in het Dev. de Wg. *ō* in één geval, nl. vóór *r*, den hoogstand bereikte, zoo ging ook *ì* vóór *r* verder tot *ie* omhoog:

stīēr (O.S. stior), *nīērə* (Ohd. nioro, Mndd. nēre, M.E. nēre), *bīēr* (O.S. bior), *dīēr* (O.S. dior), *vīērə* (O.S. fior) [2]).

Hoogstwaarschijnlijk heeft ook hier invloed van het Ned. medegewerkt. Het eenige geval, mij bekend, waarin vóór *r* de *ì* is bewaard is *dìᵊnə* (deern), en hier is *r* vocaal.

3) Wanneer naast *ì* in vele woorden *ie* wordt gehoord, als *kiezən*, (h)ì *sliep*, *riep*, *liet*, *diepə*, zì *sliepən*, *riepən* enz. dan zal m. i. de landstaal wel aan het verschijnsel ten grondslag liggen.

4) Germ. *eu* + *i*, *u* der volgsilbe werd over *iu* tot *üu* en ten slotte tot *ü*. Het eerste element van *iu* werd dus door het tweede gerond en de aldus ontstane *üu* verloor zijn tweede component, nadat deze door toonloosheid verzwakt was [3]).

1) Lasch, Mndd. Gr. § 110. Sarauw, p. 190.

2) Sarauw, p. 188: „Ich glaube dass ein nachträglich vor i zu stehen gekommenes io > ie > ê zu î verengt wurde ... Ist dies richtig, dann könnte das im Mnd. nicht ganz seltene vîr, neben vêr in den flektierten Formen entwickelt sein".

3) Zie Franck, Mn. Gr. § 41, 3.

Digitized by Google

bədüjən (beduiden, O.E. ʒeðiēdan, Germ. *þiuðianon) *lü* (O.S. liudi), *stūrən* (O.E. stīēran), *dūvəl* [1]) (O.S. diubal), *dūr* (O.S. diuri), *düts* (Duitsch, O.S. thiudisk), *düster* (O.S. thiustri).

5) Bij verkorting vóór cons. groepen wordt deze *ū* regelmatig tot *u*. Vandaar bij sterke ww. der II klasse:

(h)ì	*vəlus*	(verliest)	van	*vəlìzən.*
„	*vluch*	(vliegt)	„	*vlìgən.*
„	*but*	(biedt)	„	*bìjən.*
„	*luch*	(liegt)	„	*lìgən.*
ət	*frus*	(vriest)	„	*vrìzən.*

waar dus de wisseling tusschen de ww. vormen met *eo* en *iu* bewaard gebleven is.

En bij de Aor. praes.:

(h)ì	*slup*	(sluipt)	van	*sloepən.*
„	*zup*	(zuipt)	„	*zoepən.*
„	*zuch*	(zuigt)	„	*zōegən.*
„	*stuf*	(stuift)	„	*stōevən.*

HOOFDSTUK II.

REKKING.

§ 16. Rekking.

1) In beklemde open lettergrepen worden in het Dev. alle korte vocalen gerekt. Of bij deze rekkingen intermediair tweeklanken ontstonden, zooals Lasch en Holthausen (Soester Mundart) aannemen, valt voor ons dialect bij algeheele afwezigheid van documenten niet met zekerheid uit te maken. Ik neig tot de overtuiging, dat het niet het geval is geweest.

Schlüter [2]) stelt het rekkingsproces voor het Oud-Saksisch

1) Ook vaak met korte *ü* gehoord. Trouwens, de *ü* lang of kort, is opvallend, evenals de Ned. *ui*. Zie v. Wijk, Etym. Wdb.

2) Vocalismus des Altsächs. § 71. 4. A. in: Dieter, Altgermanische Dialekte.

Digitized by Google

in de 12de eeuw, iets vroeger dus dan in het middel-Engelsch, waar het in het eerste kwart der dertiende eeuw plaats vindt. Aldus:

ă > *ā* *hāmər*, *kāmər*, *lātər*, *wātər*, *hānə*, *zāgə*.

Terwijl het Ned. deze nieuwe *ā* met de oude laat samenvallen, zoodat er bijv. geen verschil is tusschen *wagen* (ww.) en *wagen* (subst.), onderscheidt Dev. deze woorden als *wǭgən* en *wāgən*. Het rondingsproces toch, dat Wg. *ā* in *ǭ* (in Dev. als in zoovele Mnd. dialecten) liet overgaan, was afgeloopen toen *ā* door rekking uit *a* ontstond.

ĕ > *ę̄* *stę̄lən*, *mę̄l*, *gę̄l*, *mę̄tən*, *ę̄tən*, *lę̄vər* (Ohd. lëbara), *lę̄vən* (O.S. lëbon), *wę̄ke* (Ohd. wëhha), *schę̄pəl* (O.S. skepil), *lę̄pəl*, *pę̄rə* (L. pirus).

De landstaal ontwikkelt deze *ę̄* verder tot *ē*, zoodat de klank samenvalt met de rekking van *ĭ* (zie onder). Ons dialect houdt de beide rekkingen streng gescheiden.

Vóór volgende *r* werd de door rekking ontstane *ę̄* naar boven gebracht tot *ì*

dus *pę̄rə* > *pìrə*.

ŏ > *ǭ* *ǭvər*, *bǭvən*, *ənǭmən*, *əslǭtən*, *əkǭzən*, *gəbǭrən*.

Ook hier ging de landstaal verder tot *ō*, en liet den klank samenvallen met de rekking van *ŭ* (zie onder). Maar ons dialect houdt weer beide rekkingen streng gescheiden.

Ook hier weer ging de door rekking ontstane vocaal vóór *r* naar boven tot *ô*

dus *gəbǭrən* > *gəbôrən*.

In kl. II der sterke ww. vinden wij in Dev.

schìtən, *schǭt*, *schǭtən*, *əschǭtən*; *būgən*, *bǭg*, *bǭgən*, *əbǭgən*,

waaruit blijkt dat het Praet. enk. en meerv. zijn vocaal dankt aan het deelwoord.

Daarentegen ontleenen de participia van kl. V

əstǭkən, *əwǭgən* enz.

hun *ǭ* aan kl. IV. Denzelfden invloed van klasse IV op kl. V zien wij in 't Middel-Engelsch, waar wij naast elkaar vinden de participia

Digitized by Google

wrẹken en *wrọken*, *spẹken* en *spọken*,
wẹven en *wọven* *-gẹten* en *-gọten*.

ĭ > ē *snē* (snede broods, wond in vinger) [1]), *smēstrọtə* (Smedenstraat, vgl. smid), *nēgənə* (O.E. niȝon), *schēpən* vgl. schip), *bēt* (beet, O.E. bite), *stēk* (steek, O.S. stiki), *rētə* (reet, < *hriti), *zēvə* (O.E. sife), *tēvə* (teef, O.E. tife), *vē* (vee, O.S. fihu), *wētən*, *hēməl*, *klēvən* (O.E. clifian), *zēdələk* (O.S. sidu), *zēkər* (O.S. sikor), *wēdüwə* (O.S. widuwa), *tēgəl* (O.E. tiȝele), *gēvən* [2]) (O.S. geban), *əsnējən* (gesneden), *əblēvən*, *esmētən*, *eschēnən*, *egrēpən* enz.

In een aantal woorden echter heeft ons dialect voor te verwachten ē een ẹ — dus rekking, niet van ĭ, maar van ĕ:
wẹkə (O.E. wicu, O.S. wica), *bẹkər* (O.S. bikeri), *pẹpər* O.E. pipor), *bẹvən*, (O.E. bifian, O.S. bibon), *vrẹ* (vrede, (O.S. frithu).

Dit wordt verklaard uit het feit, dat „in historic times this „law (a-Uml.) has a great number of exceptions, owing to the „separate languages having levelled out in various directions, „as O.E. *spec* (bacon) beside *spic*, O.H.G. *lebara* beside O.E. „*lifer* (liver), O.H.G. *leben*, beside O.E. *libban* etc. [3])"

Aanm. 1. Omgekeerd heeft Dev. *gənēzən* voor te verwachten **gənẹzən* (O.S. ginësan). Uit Ned.?

Aanm. 2. *nẹmən* heeft door invloed van de cons. groep een korte vocaal. Of de oorspr. korte vocaal kort bleef, dan wel na rekking weer verkort werd, zal later worden besproken. Zie § 16, 22.

Aanm. 3. *zìn* (zien, O.S. sehan) ontleent zijn ì aan contractie na uitval van *h*.

(*ŭ* >) *o* > ō *wōnən* (O.S. wunon, O.E. wunian), *hōnəch* (O.S. huneȝ).

1) Waarin **snidō* en *snidi* zijn saamgevallen.

2) Met *i* door invloed van *g*. (Kern, Tijdschr. 9, 144). Maar zie wat Luick zegt (Untersuchungen zur englischen Lautgeschichte § 582) over de analoge *i* in Eng. to *give*.

3) Wright, Grammar of the Goth. lang. § 61.

Digitized by Google

Aanm. 1. De participia van kl. II der sterke ww.

əbǭdən, *ətǭgən*, *əlǭgən*, *əgǭtən* enz.,

voor *geboden*, *getogen*, *gelogen*, *gegoten*, dragen hun *ǭ* over op den plur. praet. dus:

wie *bǭdən*, *tǭgən*, *lǭgən*, *gǭtən*

waar men anders regelmatig *ō* zou verwacht hebben.

Aanm. 2. Dat het rekkingsproces aan den klemtoon gebonden is, moge o. a. blijken uit woorden als *wēdüwə* (Got. widuwa), *zēnü(w)* (Ohd. sinuwa) enz., waarin de onbeklemde vocaal geen rekking ondergaat.

2) Wat de Chronologie van de rekking betreft, geldt het volgende:

a) Zij had plaats na de ronding van Wg. *ā* > *ǭ* (*lǭtən*, *slōpən*), anders ware de nieuwe *ā* (*mākən*) ook gerond geworden.

b) De 3 Sing. Pr. Ind. van *gēvən* luidt in Dev. hì *gęf*. Dit bewijst, dat de *ĭ* in Dev. eerst werd gerekt tot *ē* en daarna door de cons. groep verkort. Dus: rekking vóór syncopeering en vóór verkorting door cons. groepen. Ware dit niet het geval, dan zou de vorm luiden hì *gif* [1]). Mogelijk echter is, dat voor *gęf* invloed van andere praesensvormen moet worden aangenomen.

c) Het Diminutief *veugəltjən* (van *vōgəl*) bewijst dat rekking plaats had vóór den Umlaut.

3) Woorden wier tweede silbe eindigt op toonloozen klinker + *l*, *m*, *n*, *r* hebben soms langen, soms korten stamklinker:

a) met langen, regelmatig gerekten klinker:

kētəl, *bētər*, *ǭvər*, *ǭpən*, *vādər*, *zādəl*, *wātər*, *schākəl*, *hāmər*,

en zonder uitzondering, sterke participia:

əgētən, *əstǭlən*, *əgrēpən*, *əvārən* enz.

b) Enkele woorden komen in dubbelvormen met langen en met korten klinker voor:

O.S. *ëƀan*, Dev. *ēven* (met regelmatige rekking)

en Dev. *ęfn* (met vroege sync. terwijl *v* > *f* vóór *n*) [2]).

1) Zie Lasch §§ 40, 69, 418, die tot andere conclusies komt.

2) Of uit obliqui?

O.S. *netela* Dev. *nętəl* (regelmatig gerekt)
en Dev. *nętl* (met vroege sync.) [1]).
O.S. *bĕsmo* Dev. *bęzəm* (met vroege svarabhakti en rekking)
en Dev. *bęsm* (met kort gebleven vocaal) [2]).

c) Met korten klinker door invloed van *m*:
zomər, *komən*, *nęmən*, *blomə* [3]), *krumǝl* (kruimel).

d) Bij weer andere is de vocaal regelmatig gerekt, maar later, naar analogie van de obliqui weer verkort [4]). Hiertoe behooren:
bǫtər, *schötəl* (schotel), *kötəl* (keutel), *knŏkəl* (knokkel), *völən* (veulen), *mölə* (molen), *dröpəl* (druppel). Zie voor al deze woorden § 24.

Aanm. Bij *slępən* is de rekking achterwege gebleven, vermoedelijk onder invloed van de labiaal.

§ 17. Een andere rekking werd veroorzaakt door *r*, waarvoor zie § 6. 2 en § 50.

VERKORTING.

§ 18. De hooge vocalen *īe*, *ōe*, *ū* worden verkort, tenzij zij vóór stemhebbende spiranten (*v*, *z*, *g*, *r* [5])) staan:
Vergelijk *blīevən* (blijven), *rīegən* (rijgen), *krīegən* (krijgen), *hīer* (hier) met *kiekən* (kijken) en *Piet*.
Vgl. *schōevən* (schuiven), *mōezən* (muizen), *zōegən* (zuigen), *bōer* met *proemə* (pruim), *boek* (buik).
Vgl. *dūzənt* (duizend), *rūzie*, *dūr* met *müskən* (muisje), *hüs* (huis).

§ 19. Sporadisch worden lange vocalen verkort vóór één consonant:
gənoch(t) [6]) (genoeg), *vroch* [6]) (vroeg), *mot* [7]) (ik moet).

1) Of uit obliqui? 2) Uit obliqui.
3) Bij *blomə* hebben zich misschien de composita doen gelden. Zie § 20.
4) Lasch § 69. Sarauw (p. 83) denkt aan versneld tempo dat rekking tegenhield.
5) *r* is toch in den grond een stemhebbende spirant. Zie ook Sweet H. E. S. § 114.
6) Vergelijk hiermee de analoge verkorting vóór *h* in Eng. *enough*, *rough*, *tough*. (O.E. genōh, rūh, tōh). Zie Luick, H. Gr. § 407.
7) „dürfte an unbetonter Satzstelle entwickelt sein", Sarauw, p. 240.

Digitized by Google

§ 20. Vaker komt verkorting voor vóór cons. groep:
most (moest), *vrint* (vriend), *Rikmanstrǭte* (Rijkmanstraat), *stombōt* (stoomboot), *blompǫt* (bloempot), *blomkōl*, *Blomkǫlək* (Bloemkolk, eigennaam), *lilək* naast *lẹlək* (leelijk = leedlijk), *ẹns* [1]) (eens), *plas* [2]) (binnenplaats), *Smẹŋk* (Smeenk, eigennaam), *klikjəs* [3]) (kliekjes), *krukə* (vgl. O.E. crocca, naast O.S. krûka).

Aanm. Eigen aan alle neder-duitsche dialecten, en zeer oud, is de verkorting vóór de groepen *cht* en *ft*. Dev. *heuchtə* (hoogte) en *dreuchtə* (droogte) echter bewijzen, dat het verkortingsproces was afgeloopen, toen de syncope van *i* (*iþa*) plaats had.

§ 21. Regelmatig heeft de verkorting vóór cons. groep plaats in 3 Sing. Pr. Ind. van de meeste sterke en sommige zwakke ww. De *i*, na zóó mogelijk Uml. te hebben bewerkt, valt uit; de dan samenkomende consonanten verkorten den klinker en eindelijk valt *t* af. (Zie § 42. 5).

Kl. I. hì *bit* (bijt), *grip* (grijpt), *kik* (kijkt), *smit* (smijt), *strik* (strijkt), *stich* (stijgt), *wit* (wijt), *wis* (wijst).

Aanm. Vóór *nas.* of *liq.* + *t* wordt niet verkort en *t* blijft. (Zie § 42. 5).

hì *schient* (schijnt), *vədwient* (verdwijnt). Hier is de *ī̆e* pas later tot *ie* geworden, gelijk met die van *schienən*.

Kl. II. (Vocaal *ōē* (*oe*) waarvan Uml. *ṻ* (*ü*), waarvan verkorting *u*:

hì *slup* (sluipt), *krup* (kruipt), *buch* (buigt), *zup* (zuipt), *vluch* (vliegt), *luch* (liegt), *vəlus* (verliest), *schut* (schiet), *bədruch* (bedriegt).

Aanm. hî *snuf* (snuift, van woede enz.), maar *snuft* (gebruikt snuif).

Kl. IV. Aangezien *liq.* + *cons.* voorafg. klinker niet verkorten, hebben

---

1) Zwakbeklemd: *is*, *iz*. Də waz *iz* ən kōnəŋk (Er was eens een koning).
3) Maar: ieder op zijn eigen plaats: *plāsə*,
3) Misschien ook heeft het Dev. hier den ouden vorm *klik* bewaard. Zie v. Wijk, Etym. Wdb. i. v. *kliek*.

Digitized by Google

bədüjən (beduiden, O.E. ʒeðīēdan, Germ. *þiuðianon) *lü* (O.S. liudi), *stürən* (O.E. stīēran), *düvəl* [1]) (O.S. diubal), *dür* (O.S. diuri), *düts* (Duitsch, O.S. thiudisk), *düster* (O.S. thiustri).

5) Bij verkorting vóór cons. groepen wordt deze *ü* regelmatig tot *u*. Vandaar bij sterke ww. der II klasse:

(h)ì *vəlus* (verliest) van *vəlìzən*.
„ *vluch* (vliegt) „ *vlìgən*.
„ *but* (biedt) „ *bìjən*.
„ *luch* (liegt) „ *lìgən*.
ət *frus* (vriest) „ *vrìzən*.

waar dus de wisseling tusschen de ww. vormen met *eo* en *iu* bewaard gebleven is.

En bij de Aor. praes.:

(h)ì *slup* (sluipt) van *sloepən*.
„ *zup* (zuipt) „ *zoepən*.
„ *zuch* (zuigt) „ *zöegən*.
„ *stuf* (stuift) „ *stöevən*.

HOOFDSTUK II.

REKKING.

§ 16. **Rekking.**

1) In beklemde open lettergrepen worden in het Dev. alle korte vocalen gerekt. Of bij deze rekkingen intermediair tweeklanken ontstonden, zooals Lasch en Holthausen (Soester Mundart) aannemen, valt voor ons dialect bij algeheele afwezigheid van documenten niet met zekerheid uit te maken. Ik neig tot de overtuiging, dat het niet het geval is geweest.

Schlüter [2]) stelt het rekkingsproces voor het Oud-Saksisch

---

1) Ook vaak met korte *ü* gehoord. Trouwens, de *ü* lang of kort, is opvallend, evenals de Ned. *ui*. Zie v. Wijk, Etym. Wdb.

2) Vocalismus des Altsächs. § 71. 4. A. in: Dieter, Altgermanische Dialekte.

Digitized by Google

in de 12de eeuw, iets vroeger dus dan in het middel-Engelsch, waar het in het eerste kwart der dertiende eeuw plaats vindt. Aldus:

ă > *ā* *hāmər*, *kāmər*, *lātər*, *wātər*, *hānə*, *zāgə*.

Terwijl het Ned. deze nieuwe *ā* met de oude laat samenvallen, zoodat er bijv. geen verschil is tusschen *wagen* (ww.) en *wagen* (subst.), onderscheidt Dev. deze woorden als *wǭgən* en *wāgən*. Het rondingsproces toch, dat Wg. *ā* in *ǭ* (in Dev. als in zoovele Mnd. dialecten) liet overgaan, was afgeloopen toen *ā* door rekking uit *a* ontstond.

ĕ > *ę̄* *stę̄lən*, *mę̄l*, *gę̄l*, *mę̄tən*, *ę̄tən*, *lę̄vər* (Ohd. lëbara), *lę̄vən* (O.S. lëbon), *wę̄ke* (Ohd. wëhha), *schę̄pəl* (O.S. skepil), *lę̄pəl*, *pę̄rə* (L. pirus).

De landstaal ontwikkelt deze *ę̄* verder tot *ē*, zoodat de klank samenvalt met de rekking van *ĭ* (zie onder). Ons dialect houdt de beide rekkingen streng gescheiden.

Vóór volgende *r* werd de door rekking ontstane *ę̄* naar boven gebracht tot *ì*

dus *pę̄rə* > *pìrə*.

ŏ > *ǭ* *ǭvər*, *bǭvən*, *ənǭmən*, *əslǭtən*, *əkǭzən*, *gəbǭrən*.

Ook hier ging de landstaal verder tot *ō*, en liet den klank samenvallen met de rekking van *ŭ* (zie onder). Maar ons dialect houdt weer beide rekkingen streng gescheiden.

Ook hier weer ging de door rekking ontstane vocaal vóór *r* naar boven tot *ô*

dus *gəbǭrən* > *gəbôrən*.

In kl. II der sterke ww. vinden wij in Dev.

schìtən, *schǭt*, *schǭtən*, *əschǭtən*; *būgən*, *bǭg*, *bǭgən*, *əbǭgən*, waaruit blijkt dat het Praet. enk. en meerv. zijn vocaal dankt aan het deelwoord.

Daarentegen ontleenen de participia van kl. V

əstǭkən, *əwǭgən* enz.

hun *ǭ* aan kl. IV. Denzelfden invloed van klasse IV op kl. V zien wij in 't Middel-Engelsch, waar wij naast elkaar vinden de participia

Digitized by Google

wrẹken en *wrǫken*, *spẹken* en *spǫken*,
wẹven en *wǫven* -*gẹten* en -*gǫten*.

ĭ > ē *snē* (snede broods, wond in vinger) [1], *smēstrǫtə* (Smedenstraat, vgl. smid), *nēgənə* (O.E. niȝon), *schēpən* vgl. schip), *bēt* (beet, O.E. bite), *stēk* (steek, O.S. stiki). *rētə* (reet, < *hriti), *zēvə* (O.E. sife), *tēvə* (teef, O.E. tife), *vē* (vee, O.S. fihu), *wētən*, *hēməl*, *klēvən* (O.E. clifian), *zēdələk* (O.S. sidu), *zēkər* (O.S. sikor), *wēdüwə* (O.S. widuwa), *tēgəl* (O.E. tiȝele), *gēvən* [2] (O.S. gëban), *əsnējən* (gesneden), *əblēvən*, *esmētən*, *eschēnən*, *egrēpən* enz.

In een aantal woorden echter heeft ons dialect voor te verwachten ē een ẹ — dus rekking, niet van ĭ, maar van ĕ:

wẹkə (O.E. wicu, O.S. wica), *bẹkər* (O.S. bikeri), *pẹpər* O.E. pipor), *bẹvən*, (O.E. bifian, O.S. bibon), *vrẹ* (vrede. (O.S. frithu).

Dit wordt verklaard uit het feit, dat „in historic times the „law (a-Uml.) has a great number of exceptions, owing to the „separate languages having levelled out in various directions, „as O.E. *spec* (bacon) beside *spic*, O.H.G. *lebara* beside O.E. „*lifer* (liver), O.H.G. *leben*, beside O.E. *libban* etc. [3])"

Aanm. 1. Omgekeerd heeft Dev. *gənēzən* voor te verwachten **gənẹzən* (O.S. ginësan). Uit Ned.?

Aanm. 2. *nẹmən* heeft door invloed van de cons. groep een korte vocaal. Of de oorspr. korte vocaal kort bleef, dan wel na rekking weer verkort werd, zal later worden besproken. Zie § 16, 22.

Aanm. 3. *zìn* (zien, O.S. sehan) ontleent zijn ì aan contractie na uitval van *h*.

(ŭ >) o > ō *wōnən* (O.S. wunon, O.E. wunian), *hōnəχ* (O.S. huneȝ).

1) Waarin **snidō* en *snidi* zijn saamgevallen.

2) Met *i* door invloed van *g*. (Kern, Tijdschr. 9, 144). Maar zie wat Luick zegt (Untersuchungen zur englischen Lautgeschichte § 582) over de analoge *i* in Eng. to *give*.

3) Wright, Grammar of the Goth. lang. § 61.

Digitized by Google

Aanm. 1. De participia van kl. II der sterke ww.

əbǭdən, *ətǭgən*, *əlǭgən*, *əgǭtən* enz.,

voor *geboden*, *getogen*, *gelogen*, *gegoten*, dragen hun *ǭ* over op den plur. praet. dus:

wie *bǭdən*, *tǭgən*, *lǭgən*, *gǭtən*

waar men anders regelmatig *ō* zou verwacht hebben.

Aanm. 2. Dat het rekkingsproces aan den klemtoon gebonden is, moge o. a. blijken uit woorden als *wēdüwə* (Got. widuwa), *zēnü(w)* (Ohd. sinuwa) enz., waarin de onbeklemde vocaal geen rekking ondergaat.

2) Wat de Chronologie van de rekking betreft, geldt het volgende:

a) Zij had plaats na de ronding van Wg. *ā* > *ǭ* (*lǭtən*, *slōpən*), anders ware de nieuwe *ā* (*mākən*) ook gerond geworden.

b) De 3 Sing. Pr. Ind. van *gēvən* luidt in Dev. hì *gęf*. Dit bewijst, dat de *ĭ* in Dev. eerst werd gerekt tot *ē* en daarna door de cons. groep verkort. Dus: rekking vóór syncopeering en vóór verkorting door cons. groepen. Ware dit niet het geval, dan zou de vorm luiden hì *gif*[1]). Mogelijk echter is, dat voor *gęf* invloed van andere praesensvormen moet worden aangenomen.

c) Het Diminutief *veugəltjən* (van *vōgəl*) bewijst dat rekking plaats had vóór den Umlaut.

3) Woorden wier tweede silbe eindigt op toonloozen klinker + *l*, *m*, *n*, *r* hebben soms langen, soms korten stamklinker:

a) met langen, regelmatig gerekten klinker:

kętəl, *bętər*, *ǭvər*, *ǭpən*, *vādər*, *zādəl*, *wātər*, *schākəl*, *hāmər*,

en zonder uitzondering, sterke participia:

əgętən, *əstǭlən*, *əgrēpən*, *əvārən* enz.

b) Enkele woorden komen in dubbelvormen met langen en met korten klinker voor:

O.S. *ëban*, Dev. *ęven* (met regelmatige rekking)

en Dev. *ęfn* (met vroege sync. terwijl *v* > *f* vóór *n*)[2]).

---

1) Zie Lasch §§ 40, 69, 418, die tot andere conclusies komt.

2) Of uit obliqui?

Digitized by Google

O.S. *netela* Dev. *nętəl* (regelmatig gerekt)
en Dev. *nętl* (met vroege sync.) [1]).
O.S. *bësmo* Dev. *bęzəm* (met vroege svarabhakti en rekking)
en Dev. *bęsm* (met kort gebleven vocaal) [2]).

c) Met korten klinker door invloed van *m*:
zomər, *komən*, *nęmən*, *blomə* [3]), *kruməl* (kruimel).

d) Bij weer andere is de vocaal regelmatig gerekt, maar later, naar analogie van de obliqui weer verkort [4]). Hiertoe behooren:
bǫtər, *schötəl* (schotel), *kötəl* (keutel), *knökəl* (knokkel), *völən* (veulen), *mölə* (molen), *dröpəl* (druppel). Zie voor al deze woorden § 24.

Aanm. Bij *slępən* is de rekking achterwege gebleven, vermoedelijk onder invloed van de labiaal.

§ 17. Een andere rekking werd veroorzaakt door *r*, waarvoor zie § 6. 2 en § 50.

Verkorting.

§ 18. De hooge vocalen *īe*, *ōe*, *ū* worden verkort, tenzij zij vóór stemhebbende spiranten (*v*, *z*, *g*, *r* [5])) staan:
Vergelijk *blīevən* (blijven), *rīegən* (rijgen), *krīegən* (krijgen), *hīer* (hier) met *kiekən* (kijken) en *Piet*.
Vgl. *schōevən* (schuiven), *mōezən* (muizen), *zōegən* (zuigen), bij met *proemə* (pruim), *boek* (buik).
Vgl. *dūzənt* (duizend), *rūzie*, *dūr* met *mūskən* (muisje), *hūs* (huis).

§ 19. Sporadisch worden lange vocalen verkort vóór één consonant:
gənoch(t) [6]) (genoeg), *vroch* [6]) (vroeg), *mot* [7]) (ik moet).

---

1) Of uit obliqui? 2) Uit obliqui.
3) Bij *blomə* hebben zich misschien de composita doen gelden. Zie § 20.
4) Lasch § 69. Sarauw (p. 83) denkt aan versneld tempo dat rekking tegenhield.
5) *r* is toch in den grond een stemhebbende spirant. Zie ook Sweet H. E. S. § 11.
6) Vergelijk hiermee de analoge verkorting vóór *h* in Eng. *enough*, *rough*, *tough*. (O.E. genōh, rūh, tōh). Zie Luick, H. Gr. § 407.
7) „dürfte an unbetonter Satzstelle entwickelt sein", Sarauw, p. 240.

Digitized by Google

§ 20. Vaker komt verkorting voor vóór cons. groep:
most (moest), *vrint* (vriend), *Rikmanstrǭte* (Rijkmanstraat), *stombōt* (stoomboot), *blompǫt* (bloempot), *blomkōl*, *Blomkǫlək* (Bloemkolk, eigennaam), *lilək* naast *lęlək* (leelijk = leedlijk), *ęns* [1]) (eens), *plas* [2]) (binnenplaats), *Smęŋk* (Smeenk, eigennaam), *klikjəs* [3]) (kliekjes), *krukə* (vgl. O.E. crocca, naast O.S. krûka).

Aanm. Eigen aan alle neder-duitsche dialecten, en zeer oud, is de verkorting vóór de groepen *cht* en *ft*. Dev. *heuchtə* (hoogte) en *dreuchtə* (droogte) echter bewijzen, dat het verkortingsproces was afgeloopen, toen de syncope van *i* (*iþa*) plaats had.

§ 21. Regelmatig heeft de verkorting vóór cons. groep plaats in 3 Sing. Pr. Ind. van de meeste sterke en sommige zwakke ww. De *i*, na zóó mogelijk Uml. te hebben bewerkt, valt uit; de dan samenkomende consonanten verkorten den klinker en eindelijk valt *t* af. (Zie § 42. 5).

Kl. I. hì *bit* (bijt), *grip* (grijpt), *kik* (kijkt), *smit* (smijt), *strik* (strijkt), *stich* (stijgt), *wit* (wijt), *wis* (wijst).

Aanm. Vóór *nas.* of *liq.* + *t* wordt niet verkort en *t* blijft. (Zie § 42. 5).

hì *schient* (schijnt), *vədwient* (verdwijnt). Hier is de *īē* pas later tot *ie* geworden, gelijk met die van *schienən*.

Kl. II. (Vocaal *ōē* (*oe*) waarvan Uml. *ǖ* (*ü*), waarvan verkorting *u*:

hì *slup* (sluipt), *krup* (kruipt), *buch* (buigt), *zup* (zuipt), *vluch* (vliegt), *luch* (liegt), *vəlus* (verliest), *schut* (schiet), *bədruch* (bedriegt).

Aanm. hî *snuf* (snuift, van woede enz.), maar *snuft* (gebruikt snuif).

Kl. IV. Aangezien *liq.* + *cons.* vooraf*g.* klinker niet verkorten, hebben

---

1) Zwakbeklemd: *is*, *iz*. Də waz *iz* ən kōnəŋk (Er was eens een koning).

3) Maar: ieder op zijn eigen plaats: *plāsə*,

3) Misschien ook heeft het Dev. hier den ouden vorm *klik* bewaard. Zie v. Wijk, Etym. Wdb. i. v. *kliek*.

Digitized by Google

hì *stęlt* (steelt), *bəvęlt* (beveelt), *schìrt* (scheert) enz.
steeds langen klinker. Overigens: hì *bręk* breekt) en *nęmp* (neemt) en *kump* (komt) waarvoor zie §§ 16 en 42.

Kl. V. hì *lęs* (*leest*), *ęt* (eet), *męt* (meet), *vəgęt* (vergeet), *stęk* (steekt), *węch* (weegt), *gęf* (geeft).

Aanm. hì *zut* (ziet) is naar kl. II overgegaan.

Kl. VI. Voc. *a*, gerekt tot *ā* Uml. *ę̄*, welke verkort > *ę*:
hì *jęch* (jaagt), *dręch* (draagt).

De andere ww. dezer klasse hebben Uml. en verkorting opgegeven en nemen den klinker van den Inf. [1]) aan:
hì *mālt*, *schāft*, *lāit* (van laden),
maar: hì *slöt* is gevolg van Analogie. Zie § 22.

Redupl. Verba: hì *löp* (loopt, verkorting van *eu* < ō), *stöt* (stoot), *röp* (roept, met *ö* naar de twee vorige; voor te verwachten **rup* < *eü*, Uml. van *ô* = *rôpən*).

Evenzoo met anal. vocaal: hì *löt* (laat), *röt* (raadt), *slöp* (slaapt), *blös* (blaast) en *bröt* (braadt) [2])
en zonder verkorting: hì *hìt* (heet, van *hìtən*).

A-them. Verba. Alleen *dôn* (doen) toont de verkorting:
hì *dut* met secund. Uml. naar den Inf.

Zwakke ww.

Bij de zwakke ww. had sync. van *i* veel later plaats dan bij de sterke ww., zoodat, toen eindelijk de consonanten samen kwamen, geen verkorting van den klinker meer volgde [3]). Dus:
hì *lęft* (leeft), *gəleuft* (gelooft), *deupt* (doopt) enz.

De eenige uitz. zijn:
hì *zöch* (zoekt) en *köch* (koopt) met regelmatigen Uml. en
hì *pröt* (praat) naar analogie van *löt* (laat).

Aanm. De 2 Sing. Pr. Ind. ging in ons dialect verloren en werd vervangen door 2 Plur. Hier Umlaut noch verkorting:
ie *zeükt* [4]), *koopt*, *srieft* (schrijft), *vəlìst* (verliest) enz.

---

1) Evenals hì *lacht*, *bakt*, *stapt* enz., die trouwens zoo goed als geheel zwak zijn geworden; zij hebben alleen deelwoorden, als in Ned., op *ən*.

2) Waarnaast *bröit*, naar den Inf.

3) Lasch, §§ 217, 418.

4) Inf. zeükən.

HOOFDSTUK III.

UMLAUT.

§ 22. Alle „umlautsfähige" vocalen ondergaan in Dev. dialect Umlaut. Enkele dezer Umlauten zijn primair, de meeste echter secundair. Ik maak alleen melding van gevallen waarin Dev. van het Nederl. verschilt:

a > *ę* *zak*, *zękskən*. Zie § 4. 3.

ā > *ē* dat is de Wg. *ā* alvorens in Dev. gerond te worden: *kēzə*, *schēpər*. Zie § 5. 7.

> *ę̄* dat is, de gerekte Wg. *ă*: *kāmər*, *kę̄məkən*. Zie § 4. 4.

o > *u* *komən*, hì *kump*. Zie § 10. 8.

ô > *eü*. Zoowel onder *ô* als onder *eü* zijn twee klanken saamgevallen:

ô = Wg. *ō*: *blômə*, *bleümkən* (bloempje). Zie § 11. 4.

ôi = Wg. *auw*: *dôi*, *deüjən* (dooien). Zie § 13. 6.

ǫ > *ö* *kǭp*, *köpkən* (kopje). Zie § 10. 8.

ǭ > *öö*. Zoowel onder *ǭ* als onder *öö* zijn twee klanken saamgevallen [1]: *ǭ* = ronding van Wg. *ā*: *schǭp*, *schööpkən* (schaapje), en *ǭ* = rekking van *ǫ*: *kǭlə*, *kööltjən* (kooltje). Zie § 10, 8.

oe > *ü* *moes*, *müskən* (muisje), *dōevə*, *düfkən*. Zie § 12. 5.

ō > *eu*; zoowel onder *ō* als onder *eu* zijn twee klanken saamgevallen: *ō* = rekking van *o*: *vōgəl*, *veugəltjən* (vogeltje). Zie § 10. 8; en *ō* = Wg. *au*: *strō*, *streukən* (strootje). Zie § 13. 4.

ou(w) > *ui* *tou(w)*, *tuikən* (touwtje). Zie § 13. 6.

2) De Uml. komt voor:

a) In Diminutiva, secundair, en dat wel bijna zonder uit-

---

1) Tegenover Collitz, die meent dat de Umlaut van Wg. *ā* = *öö* reeds in „Mittelniederdeutscher Zeit" bestaan heeft, houdt Sarauw dezen Umlaut met Holthausen voor Analogie; en denkt dat „das â mit diesem oder jenem anderen „Vokal lautlich zusammenfiel und sich dann dessen Umlaut für flexivische Zwecke „zueignete", Sarauw, p. 275.

Digitized by Google

zondering. De uitgangen zijn *jən*, *tjən*, *kən*, *skən*, *əskən*, *əkən*, waarvan de laatste het meest voorkomt:

(t)jən: *kętjən* (katje), *huntjən* (hondje), *pötjən* (potje), *slötjən* (slotje), *heūtjən* (hoedje), *beūrtjen* (boordje), *deūrəntjən* (dorentje), *ströötjən* (straatje), *nöötjən* (naadje), *öörəntjən* (oventje en avondje), *peutjən* (pootje), *veugəltjən* (vogeltje), *kreuntjən* (kroontje), *klütjən* (kluitje), *snütjən* (snuitje).

Aanm. *tārtjən* (taartje), *kārtjən* en *schāltjən* (schaaltje), hebben oorspr. korte vocaal, die waarsch. na Uml. tijd gerekt werd.

(ə)kən }
(ə)skən } *zękskən* (zakje), *jęskən* (jasje), *plękskən* (plakje), *męnəkən* (mannetje), *trępkən* (trapje), *tęskən* (taschje), *mękən* (meisje), *kęməkən* (kamertje), *ręmkən* (raampje), *buskən* (boschje), *klumkən* (klompje), *pup(ə)kən* (popje), *beūkskən* (boekje), *keūkən* (koetje), *bleūmkən* (bloempje), *röskən* (vosje), *wöskən* (worstje), *hökskən* (hokje), *brökskən* (brokje), *dröpkən* (dropje), *schööpkən* (schaapje), *höörkən* (haartje), *müskən* (muisje), *püskən* (poesje), *küləkən* (kuiltje), *heupkən* (hoopje), *reuskən* (roosje), *beumkən* (boompje), *tuikən* (touwtje), *vruikən* (vrouwtje).

b) In den 3 Sing. Pr. Ind. van sterke ww.:

kl. II: hì *gut* (giet), *slup* (sluipt), *schuf* (schuift) enz. zonder één uitz.

kl. V: hì *zut*, als overlooper naar kl. II.

kl. VI: hì *jęch* (jaagt), *dręch* (draagt), *vrt* (vaart), *slöt* [1]).

Redupl. hì *hęwt* (hangt), *löp* (loopt), *stöt* (stoot), *röp* (roept, voor **rup* onder invloed der vorige). Evenzoo *völt* (valt, voor **velt* onder zelfden invloed). Verder met vocaal naar Anal. van den Inf.: *löt*, *röt*, *slöp*, *blös*, *bröt* [2]) en eindelijk *hölt*.

c) Evenzoo in 3 Sing. Pr. Ind. van de zwakke: hì *zöch* (zoekt), *köch* (koopt) en *pröt* [3]) (praat).

---

1) Naar *röt* (raadt) en *löt* (laat). Daarnevens ook *slöch*.
2) Zie voor al deze § 21.
3) Waarschijnlijk naar *röt* en *slöt*. Zoo ook hì *vröch* (vraagt), naast *vrich*.

Digitized by Google

d) In tal van Infinitieven, Substantiva en Adjectiva.

gəleuvən, *dreumən*, *streupən*, *reūmən*, *veūlən*, *weūlən*, *reūrən*, *vleūkən*, *zeūkən*, *speūlən*, *preūvən*, *greūjən*, *bleūjən*, *streūən*, *bəmeūjən*, *weijən*, *dreijən*, *kreijən*, *neijən*, *zeijən*, *zölən*, *könən*, *dörəvən*, *meugən* enz. enz.

heuft, *gəleuf*, *kööpər*, *köstər*, *umreūpər*, *Sröödər* (Schräder, eigennaam)[1], *meūitə*, *kükən*, *heuchte* (hoogte), *heūi*, *nötə* (noot), *nęgəl* (nagel), *breūr* (broer), *ööli* (oli), *zönə* (zoon) enz. enz.

dreugə, *vreulək*, *bleu*, *sneu*, *leups* (loopsch), *greūn* (groen), *köstələk* (kostelijk), *vęstə* (vast)[2].

e) Sporadisch, in de Superlatieven *heuchst* (hoogst) en *lęst* (laatst). Overigens uit alle Superl. en Comparat. verdwenen.

f) Sporadisch, in de stoffelijke Adj. *höltən* (secundair naar *hölt*), *kööpərən* (naar *kööpər*), *streūən* (bij *strō*).

g) Volkomen verdwenen is de Uml. uit de Plur. van alle Nomina.

§ 23. Wat de Chronologie van den Umlaut betreft, mag het volgende als vaststaand beschouwd worden:

a) De Umlaut had plaats vóór den overgang van mediale *d* > *j*. Vandaar: *brǭjən* (braden), *lājən* (laden), naast *zeijən* (zaaien) en *greūjən* (groeien).

b) De Umlaut had plaats na den overgang van Wg. *ō* > *ô*, als bewezen door *beūkskən* (boekje, van *bôk*), dat in 't andere geval **beukskən* had gehad.

c) De Umlaut had plaats vóór de ronding van Wg. *ā* > *ǭ* als bewezen door woorden als *kēzə*. Zie § 5, 8) en 9).

d) Secundair had Umlaut plaats *na* de ronding van Wg. *ā* > *ǭ* als bewezen door *schööpkən* enz. (zie § 5, 9) en eveneens *na* de ronding van *a* vóór *l*, als in *hölt* (houdt), *völt* (valt), (Zie § 4, 3), welke secundaire Umlautsvormen de oorspr. Umlautsvocalen *ē*, resp. *ę*, verdrongen.

1) Let ook op de eigennamen *Męchtəlt* (Machteld) en *Bleūməŋk* (Bloemink), *Dreijər* (Draaier).

2) *vęstə*, oorspr. adj. is thans adverbium geworden in Dev.

e) Voor het Dev. kan niet aangenomen worden wat Lasch [1] zegt voor Mnd.: „die mnd. Zerdehnung ist wahrscheinlich „jünger als der Uml. und als die Synkopierung in der 2. 3. „Sg. präs. starker Verben".

Wat de chron. verhouding betreft tusschen Rekking en Sync. in 2. 3. Sing. zagen wij boven reeds dat in Dev. vormen als hì *gęf* bewijzen dat rekking plaats had vóór Sync. met begeleidende verkorting.

Dat in Dev. rekking vóór Uml. kwam, wordt bewezen door vormen als *kötəl* (keutel), *schötəl* (schotel), *knökəl* (knokkel), *völən* (veulen), *dröpəl* (droppel), *mölə* (molen), *ööli* (olie). Deze vormen toch zijn alleen denkbaar, als men aanneemt, dat de Chronologie der feiten is geweest als volgt:

1) Splitsing van Germ. *u* in *o* en *ǫ*.

2) Rekking, waardoor *o* > *ō* en *ǫ* > *ǭ*.

3) Umlaut, waardoor *ǫ* > *ö*, *o* > *u*, *ǭ* > *öö*, *ō* > *eu*, welken vóór *r* > *eü*.

4) Syncopeering.

5) Verkorting, waardoor *öö* > *ö*, *eu* > *ö* [2]).

Hieruit volgt, dat wanneer Schlüter's bewering [3]) juist is. volgens welke de rekking van *u* in de 12de eeuw plaats greep. de Uml. in ons dialect na dien tijd moet gewerkt hebben.

§ 24. Het woord *kötəl* ontwikkelde zich derhalve als volgt:

**kutila* > *o* (open silbe vóór *i*; dus niet gezakt tot *ǫ*)
o > *ō* (rekking)
ō > *eu* (Umlaut)
eu > *ö* [2]) (verkorting voor *-el*).

Ware de Uml. aan de rekking voorafgegaan, dan zou het resultaat geweest zijn **kutəl*.

Evenals *kötəl* laten zich verklaren *schötəl* (uit **scutila*).

---

1) Mnd. Gr. § 40. Zie ook Schlüter in Dieter I, § 71, 4 A.

2) Korte vocalen (dus ook kort gewordene) vertoonen een neiging „to be lowered and widened". Zie Sweet H. E. S. § 55 en § 117.

3) Zie Schlüter in Dieter I, § 71, 5.

Digitized by Google

knökəl (O.N. *knykill*, vgl. N.E. *knuckle*), *mölə* [1]) (O.E. *myln*), *völən* (Ohd. *fulīn*, veulen), *dröpəl* (O.E. *drypel*).

§ 25. Het woord *zunə* (zon) ontwikkelde zich aldus:

O.S. *sunna* > *o* (*o* bleef door volgende nasaal op *o* staan).

o > *u* (Umlaut) [2]).

Als *zune* laten zich verklaren: *schupən* (schoppen ww. en subst. met Uml. van *o*, welke bewaard was door de labiaal. Voor den Uml. vgl. Mhd. *Schüpfen*); *zundə* (zonde, **sundiô*, van Wijk, vgl. O.E. synn [3]); *um umə* (om, O.S. umbi, O.E. ymb) [4]).

§ 26. Het woord *wörəm* laat zich verklaren aldus:

o > *ǫ* door volgende *r* naar beneden gehaald.

ǫ > *ö* regelmatige Uml. van den *i*-stam, Germ. *wurmi, vgl. O.E. wyrm.

Als *wörəm* laten zich verklaren:

wörəp (worp), O.E. wyrp), *körəkə* (kurk), *wörəgən* (wurgen, O.S. wurgian, O.E. wyrȝan, vgl. Nhd. *würgen*), *slörəpən* (slurpen, vgl. Nhd. *schlürfen*), *snörəkən* (snurken), *börəgər* (burger. Nomen Agentis op *-ere*, vgl. Nhd. *bürger*).

§ 27. Het woord *zönə* (filius) laat zich verklaren aldus:

sunu > *o* waarin de nasaal den overgang *o* > *ǫ* verhinderde.

o > *ō* = rekking.

ō > *eu* door Umlaut.

eu > *ö* door verkorting. Zie noot 2) bij § 23.

Wat den Umlaut betreft, denkt Behaghel [5]) dat deze, evenals bij de Praet. Praesentia is ontstaan uit „den nachgestellten

1) Voor den afval van *n*, vgl. Eng. *mill*; evenzoo Eng. *kiln*, waarin *n* stom is, schoon nog geschreven.

2) Om dezen Uml. te verklaren, verwijs ik naar Feist, Wörterb. der Got. Spr. i. v. *sunno*, waar hij vermeldt, dat onder invloed van *sauil* een onz. *sunnō* moet bestaan hebben, getuige het tweemaal in 't Got. voorkomend *at sunnin urrinnandin*. De Uml. in Dev. *zunə* (zon) moet derhalve in de obliqui binnengedrongen zijn.

3) Vgl. v. Helten, Mn. Spr., § 36, Opm. 2: sonde, waar de eertijds volgende *i* of *j* werkeloos was gebleven.

4) De Dev. vormen *um* en *umə* zijn alleen syntactisch onderscheiden.

5) Gesch. d. d. Spr.[4], § 157.

Digitized by Google

Pronomina"; dus uit *sunu mîn.* Dit lijkt mij al heel onwaarschijnlijk, met het oog op *nötə* (noot, O.E. hnutu) dat wel evenals *zönə* verklaard moet worden en toch bezwaarlijk uit *hnutu mîn* kan ontstaan zijn. Beide *u*-stammen hebben zich waarschijnlijk [1]) eerst in den Pluralis met de *i*-stammen vermengd en daarna den Umlaut op den Sing. overgedragen.

Aanm. Bij *vörəkə* (vork), *zörəgə* (zorg), *törəf* (turf), *wörəm* enz. zou men den Uml. misschien mogen toeschrijven aan den palatalen invloed van *r* op voorafgaande *ǫ*.

§ 28. Het woord *ste̅ü̅rən* ontwikkelde zich als volgt:

O.S. *far-sturian* *u* > ō door rekking
ō > e̅ü̅ door Uml.
e̅ü̅ > e̅ü̅ door *r*.

Als *ste̅ü̅rən* laten zich verklaren *de̅ü̅r* (door, uit *thurich* [2])) en *ve̅ü̅r* (voor, uit *furi* [3])).

§ 29. Onregelmatig volgens de boven ontwikkelde regels zijn:

göötə (goot, Germ. *ʒuti, O.E. ʒyte). Verwacht ware **geutə* [4]).

köökər (koker, Ml. cucurum, vgl. Nhd. Köcher). Ook hier ware *eu* verwacht.

kööpərən (koperen, ook van het Adj. op het Subst. overgedragen, uit Rom. *cupru, vgl. O.E. copor). Verwacht ware weer *eu* [4]).

ööli (olie, Lat. oleum). Hier zou men kunnen aannemen, dat de *ǫ* in de open silbe gerekt werd tot *ǭ* en dan door umlaut tot *öö* werd.

Voor de drie eerste dezer woorden dringt zich de vraag op, of de gutturaal waarmee zij aanvangen, de oorzaak der onregelmatigheid kan zijn. Dan zou de *o* vóór rekking naar

---

1) Zie Lasch, §§ 370, 378. Kern, Taalgids, 8, 125. v. Helten, Mn. Spr., § 269. Sarauw, p. 284. Bij *nötə* kan ook aan de obliqui gedacht worden. Sarauw, p. 283, 4.

2) Zie Lasch, § 156. Ook Schlüter, in Dieter § 72. Franck, Mn. Gr.², § 37. Minder waarschijnlijk lijkt mij Behaghels stelling, volgens welke het woord „etwa „auf *durh mi*" teruggaat.

3) Terwijl het Ned. zijn vorm afleidde uit *fora*, *fura* = *voor*.

4) Zooals men inderdaad op de Veluwe (Harderwijk) zegt.

Digitized by Google

7

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

---

v. 42

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

Vierde Aflevering.

n. 4

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1924.

Digitized by Google

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Digitized by Google

beneden zijn gehaald tot *ǫ*, die zich dan regelmatig over *ǭ* tot *öö* ontwikkeld kon hebben.

§ 30. Eindelijk zijn nog te behandelen de ww.:

zölən (zullen). Volgens Behaghel [1]) is de Uml. veroorzaakt door een volgend pronomen. Meer waarschijnlijk komt mij de onderstelling voor van Lasch [2]) dat de Uml. die regelmatig in den Optatief voorkwam, vandaar in den 2 Sing. Pl. Pr. Ind. drong en uit deze vormen in den Inf. werd overgenomen. Hetzelfde geldt voor:

könən (kunnen)

dörəvən (durven) en

meugən (mogen, O.S. mugan) nadat de *o* eerst was gerekt tot *ō*.

Aanm. Zonder te verwachten Uml. komt voor *bǫsəl* (borstel, O.S. *brustil, O.E. brystl).

HOOFDSTUK IV.

DE NEUTRALE VOCAAL.

§ 31. De neutrale vocaal — de klinker die voorkomt in onbeklemde silben, en welke wij steeds door *ə* hebben aangeduid — verschilt in het Dev. niet in klank van de landstaal.

Komt deze neutrale vocaal in sterkbeklemde silben te staan, dan wordt zij bijna tot *u*-klank:

Hij is *de* man: *Hì iz du man.*
Dat is *het* boek: *Dadìz ut bôk.*

§ 32. In de uitgangen *əl*, *əm*, *ən*, *ər* valt de vocaal dikwijls uit, zoodat men beurtelings hoort:

kötəl en *kötl*

1) Gesch. d. d. S.[4], § 344. 2) Lasch, §§ 422, 442.

Digitized by Google

lōpən en *lōpm* [1])
schǭpən en *schǭpm* [1])
bakən en *bakŋ* [2])
stę̄lən en *stę̄ln.*

§ 33. Afwijkend van het Ned. wordt de *ə* in Dev. gevonden:

a) In den 1 Sing. Pr. Ind. van sterke ww. waar de Germ. uitgangsvocaal als *ə* is bewaard:

ik *vālə* (val), *bində*, enz.

Aanm. 1. Bij *zìn* (zien) is de uitgangs-vocaal door den langen stamklinker geabsorbeerd: ik *zì*.

Aanm. 2. Terwijl de Praet. Praes. *könən*, *zölən*, *motən* en *meugən* regelmatig in den 1sten pers. zonder *ə* zijn:

ik *kan*, *zal*, *mot*, *mach*, wijl modale hulpww.,

hebben *dörəvən* (durven), *deugən*, *gunən* en *wētən* hun karakter afgelegd en naar analogie der andere verba *ə* aangenomen:

ik *dörəvə*, *deugə*, *gunə*, *wētə*.

Aanm. 3. De oorspr. mi-verba *dôn* en *gǭn* hebben geen *ə* aangenomen; evenmin *stǭn* (staan):

ik *dô*, *gǭ*, *stǭ*,

terwijl *wilən* voorkomt met en zonder *ə*:

'k wil nì sęgən ('k wil niet zeggen), *umdak ət nì wilə* (omdat ik 't niet wil) [3]).

b) De absolute vormen van hoofdtelwoorden hebben hun *ə* bewaard:

vīerə, *achtə*, *tienə*, *vieftienə* en andere, tegenover *vīer*, *acht*, enz. met volgend substantief.

c) De Personalia van den 1sten en 2den pers. *ik* en *ie* hebben een (later ontwikkelden) vorm op *ə* wanneer ze absoluut gebruikt worden: *ikə*, *ie-ə*.

d) Enkele éénsilbige adverbia eindigen op *ə*:

laŋə (lang), *vęste* (vast, vocaal naar 't Adj.), *stręŋə* (streng).

---

1) Met assimilatie v. d. nasaal aan de labiaal.
2) Met assimilatie v. d. nasaal aan de gutturaal.
3) Kan hier rhythme in het spel zijn?

Digitized by Google

e) Vele Adjectiva eindigen op *ə*:

hōgə, *diepə*, *dikə*, *dunə*, *riekə* (rijk), *stilə*, *vęrə*, *riepə*, *dreugə*, *zeütə* (zoet), *zachtə* enz.

Oorspr. komt deze *ə* enkel aan *-ja* stammen toe, en aan de woorden die daarmee in flexie samengevallen waren [1]). Maar de analogie heeft zóó sterk in verschillende richtingen gewerkt, dat er van een regel, welke Adj. wèl en welke niet *ə* krijgen, in Dev. geen sprake meer is. De Adj. met *ə* leggen den uitgang af vóór een onz. Substantief:

ən *hōch* hüs, ən *zeüt* kint.

f) Tal van Nomina hebben *ə*, waaronder ook, die niet tot de *n*-, *i*-, *o*- of *ja*-klasse behooren:

-*n*: *hānə* (haan), *mǫnə* (maan), *blômə* (bloem), *nęvə* (neef), *ǫsə*, *hāzə*, *toŋə* (tong), *ōgə* enz.

-*ō*: *zìlə* (ziel), *nǫlde* (naald), *katə*, *zörəgə* (zorg), *pienə*, *ìrə* (eer).

-*i*: *heupə*, *gręftə*, *baŋkə*, *rǫgə*, *staŋə*.

-*ja*: *ęndə*, *weitə*.

Aangezien verreweg de meeste Feminina op *ə* uitgaan, is bij den Deventernaar zeer sterk ontwikkeld het gevoel dat elk woord op *ə* vrouwelijk is. Van Helten vindt hierin de oorzaak (want het verschijnsel is niet tot Dev. beperkt) waarom zooveel Masc. en Neutra op *ə* vrouwelijk zijn geworden [2]). Maar ook hieraan is toe te schrijven, dat vele Feminina, die wettelijk geen *ə* hadden, dezen uitgang aannamen, wat des te gemakkelijker ging bij woorden, die hun *ə* uit de Obliqui konden overdragen. Dat echter ook andere factoren in 't spel waren, bewijzen de oorspr. langsilbige Feminina *brüt* (bruid), *tiet* (tijd), *dǫt* (daad) enz., die geen *ə* aannamen, en de Masculina *nęvə* (neef) en *ōmə* (oom), die wel *ə* kregen. Of bij deze beide laatste rhythme een rol heeft gespeeld, zou ik niet voor zeker durven beweren, aangezien men niet alleen *ōmə Jan*, maar ook *Wiləm ōmə* (Willem-oom) en *mien ōmə* zegt.

1) Franck, Mn. Gr.² § 196. 2) Mn. Spr. § 285.

Digitized by Google

HOOFDSTUK V.

DE MEDEKLINKERS.

§ 34. Het Dev. dialect kenmerkt zich door zijn weinig energieke artikulatie. Veelvuldig worden dan ook intervocale consonanten uitgestooten, en wanneer door afleiding, samenstelling, buiging of vervoeging consonant-groepen ontstaan, die ook maar de minste moeite veroorzaken (groepen dus van consonanten op verschillende plaatsen gevormd) ontdoet het dialect zich onmiddellijk van zulke groepen, en dat wel op verschillende wijzen:

§ 35. I. Door Svarabhakti. Tusschen twee consonanten, die op verschillende plaatsen van den mond worden gevormd, ontstaat wat in Duitsche terminologie heet een vluchtige „Sprossvokal":

a) tusschen *r* en *gutturaal*:
marəch (merg), *barəch* (berg), *arəch* (erg), *Burəch* (van den Burg, eigennaam), *marəgən* (morgen), *zörəgən* (zorgen), *varəkən* (varken), *karəkə* (kerk), *körəkə* (kurk).

b) tusschen *r* en *labiaal*:
arəftə (erwt), *stierəf* (stierf), *arəm* (arm), *wörəm* (worm), *arəbeit* (arbeid), *scharəp* (scherp), *bədarəvən* (bederven).

c) tusschen *l* en *gutturaal*:
wiləgə (wilg), *vǫləgən* (volgen), *balək* (balk), *kaləm* (kalk), *mę̨lək* (melk), *ę̨lək* (elk), *kǫlək* (kolk), *galəgə* (galg).

d) tusschen *l* en *labiaal*:
gəwę̨ləf (gewelf), *Dǫləf* (Dolf), *waləm* (walm), *zaləm* (zalm), *schę̨ləm* (schelm), *hę̨ləp* (help), *ę̨ləf* (elf), *twāləf* (twaalf).

§ 36. II. Door Assimilatie in het woord:
Nôrəmbarəch (Noordenberg), *tuiman* (tuinman), *Dümpôʳtə* (Duinpoort), *tampienə* (tandpijn), *stambēlt* (standbeeld), *ombietən* (ontbijten), *stiesəl* (stijfsel), *vrīefas* (wrijf-was,

Digitized by Google

boenwas), *ütschelən*[1]) (uitschelden), *hǫlən* (holden = houden), *hielən* (hielden, en daarnaar *hiel* = hield), *stonən* (stonden en daarnaar *ston* = stond), *vonən* (vonden en daarnaar *von* = vond), *konən* (konden).

Aanm. Analogie naar 't grondwoord belet Assim. in woorden als *gǫldən* (gouden), *ǫldər* (ouder), *vęldən*, terwijl in *vildər* de uitgang *dər* duidelijk als uitgang v. e. Nomen Agens wordt gevoeld. Trouwens, de *d* van dezen uitgang wordt nooit geassimileerd, vgl. *muldər*, *schildər* enz.

§ 37. III. Door Sandhi. (Assimilatie in het zinsverband): A. *Progressief.*

De stemlooze explosieven[2]) *p* en *t*, staande aan 't eind van een woord of woordlid, worden stemhebbend, zoodra zij in den zin vóór een klinker of stemhebbenden medeklinker komen te staan. Dus: gedeeltelijke assimilatie:

*hì a*d *ə*d *bro*d *op* — hij at het brood op,

*hì ston o*b *ən stôl* — hij stond op een stoel.

Deze assim. heeft niet plaats, wanneer *p* of *t* door apocope aan 't eind is komen te staan:

de lamp = *də lampə*,

maar: ik steek de lamp op: *ik stēkə də lam*p *op*. Hier ging de *ə* van *lampə* voor volgende vocaal verloren en *p* bleef stemloos.

Kenschetsend voor den inboorling van Deventer is nu het feit, dat wanneer hij Nederlandsch tracht te spreken, hij onbewust ditzelfde beginsel toepast. Wil hij dus zeggen: *Ik steek de lamp op*, dan heet het in zijn dialect: *Ik stēkə de lam*p *op*. Maar, Nederlandsch sprekend, zegt hij: *de lam*b *op*. Het Nederl. woord *lamp* eindigt niet op *pə* als in het dialect, maar op *p*, en deze wordt vóór volgende vocaal stemhebbend.

Aanm. 1. Het pers. vnw. *hij* is in 't Dev. *(h)ì*, zwakbeklemd

---

1) Am allgemeinsten ist die Assim. des *d* an vorhergehendes *l*, *n*, *r* die heute auf dem ganzen Gebiet durchgedrungen ist und deren Anfänge schon früh (13. Jhd.) zu spüren sind. Sarauw, p. 398/9.

2) De stemlooze spiranten gedragen zich als in 't Ned.

Digitized by Google

ə. Volgt dit zwakbeklemde pronomen den ww.-vorm als in: *dan loopt hij*, *koopt hij*, *gaat hij*, *doet hij*, *denkt hij*, dan werpen in Dev. al deze ww.-vormen, als gewoonlijk, hun *t* af, maar in de aldus ontstane groepen *dan lōp-ə*, *kōch-ə*, *gīt-ə*, *dut-ə*, *dēch-ə* wordt de *p*, *ch*, *t*, ofschoon intervocaal geworden, niet stemhebbend, omdat oorspronkelijk nog een cons. volgde.

Aanm. 2. In den regel neemt de derde explosief *k* geen deel aan dit Sandhi-proces. *Hij heeft geen zak in zijn jas*, luidt dus: *Hi hef chien zak in zien jas*. Maar zoo nu en dan meen ik toch de assim. te hooren bij toonlooze woordjes als *ik*: *Toen was ik in de kerk*: *was igg*[1]) *in de karəkə*; *daar ben ik al geweest*: *dār bigg al west*.

B. *Regressief*.

De beginconsonanten *d*, *g*, *r*, *z* worden stemloos, wanneer ze in den zin, of in composita na een stemlooze komen te staan: *d*: *op tum Brink* (op den Brink), *op tut* [illegible] (op de [illegible]), *wi* [illegible] *tat* (wie vroeg dat), *wi is tār* (wie is daar?). *g*: [illegible] (dat is gauw opgegeven), *afchān* (afgaan). *r*: [illegible] (je kunt geen hand voor oogen zien), [illegible] (dat varken heeft het gezegd). *z*: [illegible] (Ik zie, ik zie wat jij niet ziet), [illegible] (bij gaat zeker).

Komen de beginconsonanten *d*, *g*, *r*, *z* na een *t* te staan, dan gaat de *t*, na de volgende stemloos te hebben gemaakt, zelf verloren:

dat [illegible] (dat geef ik je), [illegible] (het is licht genoeg), [illegible] (niet veel), [illegible] (wat beloof je), [illegible] (wat zegt gij), [illegible]

Uitgezonderd hiervan zijn de volgende twee gevallen, waarin dus de *t* gespaard blijft:

---

[1]) [illegible] stemhebbende gutturale explosief door *g* [illegible]

1) In den Plur. Pr. Ind. van alle werkwoorden:
zə lękt chien eiər (ze leggen geen eieren).

2) In den Sing. Pr. Ind. van die ww. welke hun *t* onder alle omstandigheden bewaren (zwakke enz. Zie § 41 en 42):
ət (h)ālt chien zīer üt (het haalt geen zier uit).
(h)ì trouwt sien nichjən (hij trouwt zijn nichtje).
(h)ì (h)akt fan marəgən hǫlt (hij hakt van morgen hout).

§ 38. IV. Door afwerping van één der consonanten.

„Consonants are more freely dropped than vowels as being „less sonorous.... Final consonants are very easily dropped, „being uttered with less force than initial ones.... Many „consonant-droppings are no doubt due to the principle of „economy of distinction. The audibility of final stops depends „mainly on the off-glide, and if this is suppressed, they become „almost inaudible, and this was probably the beginning of „that wholesale dropping of final consonants which we see in „French" [1]).

Deze aanhaling geeft den sleutel voor vele der nu volgende verschijnselen. In moeilijk uit te spreken groepen toch, gaat vaak één der consonanten, 't zij in 't midden, 't zij aan 't eind, verloren:

k steeds in den groep *skr*:
srīevən (schrijven) [2]), *srap* (schrap).
zoo ook in *ęspręs* (expres) en *zadôk* (zakdoek) [3]).

t gaat verloren:
α) in de woorden *ì^r^s* (eerst), *bǫ^r^səl* [4]) borstel), *(h)euf* (= *(h)euft* = hoofd, vgl. *(h)eufstuk* en *(h)eufkēzə* hoofdkaas).
β) vóór *s* in *schāsən* (schaatsen), *grōs* (grootsch), *kô^r^sə* (koorts), waarbij misschien aan assim. te denken valt.

---

1) Sweet, H. E. S. § 107.
2) *skrievən* wordt nu nog gehoord in den mond van onbeschaafden, vooral kinderen, die ook van *skônən* (schoenen), *skandə* (schande) en *dreiskütə* (draaischuit) praten.
3) Misschien is hier aan assim. te denken.
4) Vergel. hiermee Eng. *castle*.

Digitized by Google

γ) steeds na *ch* [1]): *kǫch* (kocht), *zǫch* (zocht), *tǫch*, *moch* (en als gevolg daarvan *mogən* = mochten), *dach* (dacht), *brach*, *nach*, *jach*, *luch*, *ręch*, *Ütręch*, *Māstrich*, *anręch* (aanrechtbank). Begint het volgende woord met een klinker, dan behouden alle hun *t*.

δ) Als uitg. van den 3 Sing. Pr. Ind. van de meeste sterke en van sommige zwakke ww.:

na *f*: *srif* (schrijft), *snuf* (snuift), *gęf* (geeft).

" *ch*: *stich* (stijgt), *vluch* (vliegt), *węch* (weegt), *dręch* (draagt), *vrēch* (vraagt).

" *p*: *grip* (grijpt), *zup* (zuipt), *slēp* (slaapt), *hęləp* (helpt).

" *s*: *lęs* (leest), *blēs* (blaast), *vəlus* (verliest).

" *k*: *strik* (strijkt), *bręk* (breekt), *spręk* (spreekt).

" *m*: *kump* [2]) (komt), *nemp* [2]) (neemt).

Geen afwerping heeft plaats na *l*, *n*, *m*, *r*, en dan evenmin verkorting:

ət *schint* (schijnt), hi *stēlt* (steelt), *schērt* (scheert), *drin* (dringt en drinkt), *stint* (stinkt), *klint* (klinkt).

Dit is volkomen begrijpelijk, als men bedenkt dat *l*, *n*, *r* dentalen zijn, die op dezelfde plaats gevormd worden als de *t* van den uitgang. De tong is dus bij *l*, *n*, *r* reeds geheel of zoo goed als in de *t*-positie, en louter het verbreken van de sluiting is voldoende om de explosie (dat is *t*) te bewerkstelligen.

Geheel hiermede in overeenstemming is de Dev. gewoonte om paragogische *t* te hechten aan woorden, die op een klinker, [illegible] uitgaan:

[illegible]

[illegible]

En hetzelfde phonetische proces leidde in vormen als hij *komt*, *neemt* enz. nadat sync. had plaats gehad, tot de ontwikkeling van een *p* [1]) bij den overgang van *m* tot *t*, zoodat men kreeg *kumpt*, *nęmpt*. Toen werd de *t* afgeworpen en bleven de vormen: *kump*, *nęmp*.

Dit verschijnsel vindt nader bevestiging in woorden als *hęmp* (= *hęmpt* = hemd) en verder in den Imper. van *komən* en *nęmən*, die regelmatig luidt: *kom*, *nęm*:

kom ōmə (kom oom!) *kom Jan!*

Zoodra echter op den Imp. vorm een dentaal volgt, ontwikkelt zich weer als overgangsgeluid een *p*. Oom Stastoks: „Kom daar nou 'reis om", luidt in Dev.: *Komp tǭ noe iz umə.*

Aanm. Ook in dit geval wordt *p* stemhebbend wanneer een vocaal volgt:

hij komt in de stad: *hì kumb in də stat.*
hij neemt een koekje: *hì nęmb ən keŭkskən.*

De zwakke ww. die *t* afwerpen zijn *köch* (koopt), *zöch* (zoekt), *hęf* (heeft) en *zęch* (zegt).

In *koopt* is *pt* vroeg in *ft* overgegaan, en *ft*, na verkorting van de Uml. vocaal, tot *cht* geworden. Daarna viel *t* af.

In *zoekt* is eveneens zeer vroeg *kt* > *cht* en, na Uml., sync. en verkorting van de vocaal, de *t* afgeworpen.

De vraag dringt zich op, waarom de overige zw. ww. geen *t* afwerpen:

(h)ì wandelt, *lęft*, *gəleuft*, *deupt*,

evenmin als de oorspr. sterke, die zwak geworden zijn:

(h)ì mālt, *lacht*, *bakt*, *grāft*, *schāft* enz.

Het antwoord schijnt mij te zijn, dat bij de sterke ww. de *t* overbodig werd volgens Sweet's „principle of economy of distinction", aangezien zij in den Uml. reeds een duidelijk onderscheidingsteeken voor den 3 Sing. hadden [2]). Bij de zwakke

1) Lasch, § 277. Durch *p* wird die Losung des labialen Verschlusses vom *m* zu *t*, *d*, *n* angedeutet. Zie ook § 308.

2) Behalve in kl. I, waar *t* dan ook bewaard blijft.

Digitized by Google

was *t*, als eenige aanduiding van den 3 Sing. onmisbaar. Alleen *köch* en *zöch* hadden Umlaut en konden *t* ontberen. Maar zelfs als zij geen Uml. hadden gehad, zouden zij *t* hebben afgeworpen, evenals *zęch* en *hęf*, omdat de slotcons. den vorm voldoende kenmerkt; een cons. die in geen anderen vorm van het ww. voorkomt:

ik *(h)ębə*, *zęgə*, *kōpə*, *zeūkə*
ie *(h)ępt*, *zękt*, *kōpt*, *zeūkt*
hì *(h)ęf*, *zęch*, *köch*, *zöch*
meerv. *(h)ępt*, *zękt*, *kōpt*, *zeūkt*.

Zeer instructief is in dit verband het verschil dat Dev. maakt in de behandeling der sterke ww. *komən* en *nęmən* en de zwakke *dęmpən*, *dampən*, *pompən* enz. Bij de sterke met Uml. in 3 Sing. kon van de groep *mpt* de *t* worden afgeworpen: *kumpt* > *kump*. Hetzelfde geschiedde bij het verl. deelw. van ww. als *schāmən*, *vədomən*: *əschāmp*, *vədomp*.

Maar in 3 Sing. van zwakke ww. was *t* als eenig kenmerk onmisbaar. Om nu toch de moeilijke groep *mpt* te verlichten. liet men *p* vallen, zoodat hij *dampt* > *damt*, *pompt* > *pomt*, *dęmpt* > *dęmt*; vormen die, voor zoover het de slotcons. betreft [1]), volkomen gelijkluidend zijn met hij *damt* (van *dammen*), *vədomt* (verdomt), *glimt* (glimmen), *tęmt* (temmen).

Reeds eerder is gezegd, dat in Dev. de 2 Plur. Ind. den 2 Sing. heeft verdrongen. Wanneer nu de *t* van dezen uitgang is gespaard:

ie *zìt*, *zeūkt*, *lōpt*, *brękt*, *wandəlt*,

dan is de verklaring dezelfde als te voren: *t* was als eenig characteristicum onmisbaar.

Nochtans verliest ook deze meervoudsvorm zijn *t*, als het pronomen van 3 Plur. volgt en als gevolg daarvan drie consonanten samenkomen: *dan trekken ze*, *loopen ze*, *koopen ze*, is in Dev.: *dan tręk sə*, *lōp sə*, *kōp sə*.

1) 't Zelfde geldt bijv. van het sterke ww. *krimpən*, dat bij afwezigheid van Uml. in 3 Sing. geen *t* kon afwerpen, en nu de moeilijke groep *mpt* door uitwerping van *p* verlichtte: hij krimpt = hì *krimt*.

Digitized by Google

Dat werkelijk de moeilijke cons.-groep 't verlies van *t* veroorzaakt blijkt uit *dan dôt sə* (doen ze), *slǭt sə* (slaan ze), *gǭt sə* (gaan ze) met bewaarde *t*.

§ 38a. Bij tal van werkwoordelijke vormen gaat een consonant verloren. Om deze te begrijpen, dient men te weten:

1) Dat Dev. als zuiver Saks. dialect in alle drie meervoudsvormen van den Ind. een *t* heeft:

wie, ie, zì *lōpt*, *mākt* enz.

2) Dat in Dev. de 2 Sing. door 2 Plur. verdrongen is:

ie *handəlt*: agis en agitis.

3) Wanneer in 1. 2 Pl. Ind. het pronomen volgt, heeft het Dev. ww. zijn *ə* bewaard [1]), welke echter in den 2den pers. gesyncopeerd wordt vóór de vocaal van het pronomen:

lōpə-wie, *ę̄tə-wie*, *zeüːkə-wie*
lōp-üilie, *ę̄t-üilie*, *zeüːk-üilie*.

De stemlooze *p*, *t* in deze laatste vormen verraadt de syncopeering van de *ə*.

De werkwoordsvormen dan, die een consonant uitstooten, zijn:

1) Met volgend *ik*:

zal ik > *zak*; *zol ik* (= zoude ik) > *zok*, *wil ik* > *wik*; *wǭl ik* (= wilde ik) > *wǫk*; *hęb ik* > *hęk*; *mot ik* > *mok*; *lǭtə ik* > *lǭk*.

Aanm. 1. Ook: *krieg ik* (krijg ik) > *kriek*, en *mag ik* > *mak*. Maar bij deze heeft men aan assimilatie, veeleer dan aan uitstooting te denken.

Aanm. 2. Bij deze groep sluiten zich aan: *dad ik* (dat ik) > *dak*, en *az ik* (als ik) > *ak* [2]).

2) Met volgend *wie* (wij), dat onbeklemd > *wə*.

hębə wie (hebben wij) > *(h)ęwə*, *zölə wie* (zullen we) > *zöwə* [3]); *zolə wie* (zouden we) > *zowə*; *wilə wie* > *wiwe*; *wǫlə wie* (wilden we > *wǫwə*; *könə wie* (kunnen we) >

---

1) Zie voor dit laatste § 51.
2) *az* door klemloosheid uit *als* (verg. Eng. *as* en *also*) evenals *iz* naast *ęns* (eens).
3) Ik wijk af van Draaijer, die *zouwe* zegt.

ə. Volgt dit zwakbeklemde pronomen den ww.-vorm als in: *dan loopt hij*, *koopt hij*, *gaat hij*, *doet hij*, *denkt hij*, dan werpen in Dev. al deze ww.-vormen, als gewoonlijk, hun *t* af, maar in de aldus ontstane groepen *dan lōp-ə*, *köch-ə*, *gìt-ə*, *dut-ə*, *dęch-ə* wordt de *p*, *ch*, *t*, ofschoon intervocaal geworden, niet stemhebbend, omdat oorspronkelijk nog een cons. volgde.

Aanm. 2. In den regel neemt de derde explosief *k* geen deel aan dit Sandhi-proces. *Hij heeft geen zak in zijn jas*, luidt dus: *Hì hęf chien zak in zien jas.* Maar zoo nu en dan meen ik toch de assim. te hooren bij toonlooze woordjes als *ik*: *Toen was ik in de kerk: waz igg* [1]) *in də karəkə; daar ben ik al geweest: dǭr bigg al əwest.*

B. *Regressief.*

De beginconsonanten *d*, *g*, *v*, *z* worden stemloos, wanneer ze in den zin, of in composita na een stemlooze komen te staan:

d: *op təm Briŋk* (op den Brink), *op tat ōgənblik* (op dat o.), *wì vroch tat* (wie vroeg dat), *wì is tǭr* (wie is daar?).

g: *das choet* (dat is goed), *opchēvən* (opgeven), *ǫfchǭn* (afgaan).

v: *ie könt chien hant feür ōgən zìn* (je kunt geen hand voor oogen zien), *da farəkən ęft ezęcht* (dat varken heeft het gezegd).

z: *ik sì*, *ik sì wad ie nì(t) sìt* (ik zie, ik zie wat jij niet ziet), *hì gìt sēkər* (hij gaat zeker).

Komen de beginconsonenten *d*, *g*, *v*, *z* na een *t* te staan, dan gaat de *t*, na de volgcons. stemloos te hebben gemaakt, zelf verloren:

dat gun ik je: *da chun ik oe*; 't is licht genoeg: *tis lich chənoch*; niet veel: *nì fölə*; wat bedoel je: *wa pədoel ie*; wat zegt gij: *wa sęg ie?*

Uitgezonderd hiervan zijn de volgende twee gevallen, waarin dus de *t* gespaard blijft:

---

1) Als ik voor dezen éénen keer de stemhebbende gutturale explosief door *gg* mag aanduiden.

Digitized by Google

1) In den Plur. Pr. Ind. van alle werkwoorden:
zə lękt chien eiər (ze leggen geen eieren).

2) In den Sing. Pr. Ind. van die ww. welke hun *t* onder alle omstandigheden bewaren (zwakke enz. Zie § 41 en 42):
ət (h)ālt chien zīēr ūt (het haalt geen zier uit).
(h)ì trouwt sien nichjən (hij trouwt zijn nichtje).
(h)ì (h)akt fan marəgən hǫlt (hij hakt van morgen hout).

§ 38. IV. Door afwerping van één der consonanten.

„Consonants are more freely dropped than vowels as being „less sonorous.... Final consonants are very easily dropped, „being uttered with less force than initial ones.... Many „consonant-droppings are no doubt due to the principle of „economy of distinction. The audibility of final stops depends „mainly on the off-glide, and if this is suppressed, they become „almost inaudible, and this was probably the beginning of „that wholesale dropping of final consonants which we see in „French" [1]).

Deze aanhaling geeft den sleutel voor vele der nu volgende verschijnselen. In moeilijk uit te spreken groepen toch, gaat vaak één der consonanten, 't zij in 't midden, 't zij aan 't eind, verloren:

k steeds in den groep *skr*:
srīēvən (schrijven) [2]), *srap* (schrap).
zoo ook in *ęspręs* (expres) en *zadôk* (zakdoek) [3]).

t gaat verloren:
α) in de woorden *ì^r s* (eerst), *bǫ^r səl* [4]) borstel), *(h)euf* (= *(h)euft* = hoofd, vgl. *(h)eufstuk* en *(h)eufkēzə* hoofdkaas).
β) vóór *s* in *schāsən* (schaatsen), *grōs* (grootsch), *kô^r sə* (koorts), waarbij misschien aan assim. te denken valt.

---

1) Sweet, H. E. S. § 107.

2) *skrīēvən* wordt nu nog gehoord in den mond van onbeschaafden, vooral kinderen, die ook van *skônən* (schoenen), *skandə* (schande) en *dreiskütə* (draaischuit) praten.

3) Misschien is hier aan assim. te denken.

4) Vergel. hiermee Eng. *castle*.

Digitized by Google

γ) steeds na *ch* [1]): *kǫch* (kocht), *zǫch* (zocht), *tǫch*, *moch* (en als gevolg daarvan *mogən* = mochten), *dach* (dacht), *brach*, *nach*, *jach*, *luch*, *ręch*, *Ütręch*, *Māstrich*, *anręch* (aanrechtbank). Begint het volgende woord met een klinker, dan behouden alle hun *t*.

δ) Als uitg. van den 3 Sing. Pr. Ind. van de meeste sterke, en van sommige zwakke ww.:

na *f*: *srif* (schrijft), *snuf* (snuift), *gęf* (geeft).

„ *ch*: *stich* (stijgt), *vluch* (vliegt), *węch* (weegt), *dręch* (draagt), *vröch* (vraagt).

„ *p*: *grip* (grijpt), *zup* (zuipt), *slöp* (slaapt), *hęləp* (helpt).

„ *s*: *lęs* (leest), *blös* (blaast), *vəlus* (verliest).

„ *k*: *strik* (strijkt), *bręk* (breekt), *spręk* (spreekt).

„ *m*: *kump* [2]) (komt), *nęmp* [2]) (neemt).

Geen afwerping heeft plaats na *l*, *ŋ*, *n*, *r*, en dan evenmin verkorting:

ət *schient* (schijnt), hì *stęlt* steelt), *schìrt* (scheert), *driŋt* (dringt en drinkt), *stiŋt* (stinkt), *kliŋt* (klinkt).

Dit is volkomen begrijpelijk, als men bedenkt dat *l*, *n*, *r* dentalen zijn, die op dezelfde plaats gevormd worden als de *t* van den uitgang. De tong is dus bij *l*, *n*, *r* reeds geheel, of zoo goed als, in de *t*-positie, en louter het verbreken van de sluiting is voldoende om de explosie (dat is *t*) te bewerkstelligen.

Geheel hiermede in overeenstemming is de Dev. gewoonte om paragogische *t* te hechten aan woorden, die op onbeklemde *el*, *er*, *en* uitgaan:

dubəlt, *Iesəlt* (IJsel), *Zutfənt*, *ìnənt* (éénen), *andərənt*, *mienənt* (de mijne), *zienənt*, *oewənt* (uwe), *dronkənt*, *kanjət* (kanjer), *rakət* (rakker), *stumpət* (stumper) [3]).

---

1) Als gevolg van de „suppression of the off-glide", als in Fransch met verstomde slot-*t*.

2) Over deze *p* zie onder.

3) Bij de laatste drie hebben woorden als *zoepət* (zuiper), *stinkət* (stinker), *smiestət* (oorspr. onrein mensch, vgl. Got. *smeitan*, thans scheldwoord met vage beteekenis), *snóp ərt* (snoeper) met suffix *-erd* *-aard*, misschien ingewerkt.

Digitized by Google

En hetzelfde phonetische proces leidde in vormen als hij *komt*, *neemt* enz. nadat sync. had plaats gehad, tot de ontwikkeling van een *p* [1]) bij den overgang van *m* tot *t*, zoodat men kreeg *kumpt*, *nęmpt*. Toen werd de *t* afgeworpen en bleven de vormen: *kump*, *nęmp*.

Dit verschijnsel vindt nader bevestiging in woorden als *hęmp* (= *hęmpt* = hemd) en verder in den Imper. van *komən* en *nęmən*, die regelmatig luidt: *kom*, *nęm*:

kom ōmə (kom oom!) *kom Jan!*

Zoodra echter op den Imp. vorm een dentaal volgt, ontwikkelt zich weer als overgangsgeluid een *p*. Oom Stastoks: „Kom daar nou 'reis om", luidt in Dev.: *Komp tǭ noe iz umə.*

Aanm. Ook in dit geval wordt *p* stemhebbend wanneer een vocaal volgt:

hij komt in de stad: *hì kumb in də stat.*
hij neemt een koekje: *hì nęmb ən keǖkskən.*

De zwakke ww. die *t* afwerpen zijn *köch* (koopt), *zöch* (zoekt), *hęf* (heeft) en *zęch* (zegt).

In *koopt* is *pt* vroeg in *ft* overgegaan, en *ft*, na verkorting van de Uml. vocaal, tot *cht* geworden. Daarna viel *t* af.

In *zoekt* is eveneens zeer vroeg *kt* > *cht* en, na Uml., sync. en verkorting van de vocaal, de *t* afgeworpen.

De vraag dringt zich op, waarom de overige zw. ww. geen *t* afwerpen:

(h)ì wandelt, *lęft*, *gəleuft*, *deupt*,

evenmin als de oorspr. sterke, die zwak geworden zijn:

(h)ì mālt, *lacht*, *bakt*, *grāft*, *schāft* enz.

Het antwoord schijnt mij te zijn, dat bij de sterke ww. de *t* overbodig werd volgens Sweet's „principle of economy of distinction", aangezien zij in den Uml. reeds een duidelijk onderscheidingsteeken voor den 3 Sing. hadden [2]). Bij de zwakke

1) Lasch, § 277. Durch *p* wird die Losung des labialen Verschlusses vom *m* zu *t*, *d*, *n* angedeutet. Zie ook § 308.

2) Behalve in kl. I, waar *t* dan ook bewaard blijft.

Digitized by Google

was *t*, als eenige aanduiding van den 3 Sing. onmisbaar. Alleen *köch* en *zöch* hadden Umlaut en konden *t* ontberen. Maar zelfs als zij geen Uml. hadden gehad, zouden zij *t* hebben afgeworpen, evenals *zęch* en *hęf*, omdat de slotcons. den vorm voldoende kenmerkt; een cons. die in geen anderen vorm van het ww. voorkomt:

ik *(h)ębə*, *zęgə*, *kōpə*, *zeūkə*
ie *(h)ępt*, *zękt*, *kōpt*, *zeūkt*
hì *(h)ęf*, *zęch*, *köch*, *zöch*
meerv. *(h)ępt*, *zękt*, *kōpt*, *zeūkt*.

Zeer instructief is in dit verband het verschil dat Dev. maakt in de behandeling der sterke ww. *komən* en *nęmən* en de zwakke *dęmpən*, *dampən*, *pompən* enz. Bij de sterke met Uml. in 3 Sing. kon van de groep *mpt* de *t* worden afgeworpen: *kumpt* > *kump*. Hetzelfde geschiedde bij het verl. deelw. van ww. als *schāmən*, *vədomən*: *əschāmp*, *vədomp*.

Maar in 3 Sing. van zwakke ww. was *t* als eenig kenmerk onmisbaar. Om nu toch de moeilijke groep *mpt* te verlichten, liet men *p* vallen, zoodat hij *dampt* > *damt*, *pompt* > *pomt*, *dęmpt* > *dęmt*; vormen die, voor zoover het de slotcons. betreft [1]), volkomen gelijkluidend zijn met hij *damt* (van *dammen*), *vədomt* (verdomt), *glimt* (glimmen), *tęmt* (temmen).

Reeds eerder is gezegd, dat in Dev. de 2 Plur. Ind. den 2 Sing. heeft verdrongen. Wanneer nu de *t* van dezen uitgang is gespaard:

ie *zit*, *zeūkt*, *lōpt*, *brękt*, *wandəlt*,

dan is de verklaring dezelfde als te voren: *t* was als eenig characteristicum onmisbaar.

Nochtans verliest ook deze meervoudsvorm zijn *t*, als het pronomen van 3 Plur. volgt en als gevolg daarvan drie consonanten samenkomen: *dan trekken ze*, *loopen ze*, *koopen ze*, is in Dev.: *dan tręk sə*, *lōp sə*, *kōp sə*.

1) 't Zelfde geldt bijv. van het sterke ww. *krimpen*, dat bij afwezigheid van Uml. in 3 Sing. geen *t* kon afwerpen, en nu de moeilijke groep *mpt* door afwerping van *p* verlichtte: hij krimpt = hì *krimt*.

Digitized by Google

Dat werkelijk de moeilijke cons.-groep 't verlies van *t* veroorzaakt blijkt uit *dan dôt sə* (doen ze), *slǭt sə* (slaan ze), *gǭt sə* (gaan ze) met bewaarde *t*.

§ 38a. Bij tal van werkwoordelijke vormen gaat een consonant verloren. Om deze te begrijpen, dient men te weten:

1) Dat Dev. als zuiver Saks. dialect in alle drie meervoudsvormen van den Ind. een *t* heeft:

wie, ie, zì *lōpt*, *mākt* enz.

2) Dat in Dev. de 2 Sing. door 2 Plur. verdrongen is:

ie *handəlt*: agis en agitis.

3) Wanneer in 1. 2 Pl. Ind. het pronomen volgt, heeft het Dev. ww. zijn *ə* bewaard [1]), welke echter in den 2den pers. gesyncopeerd wordt vóór de vocaal van het pronomen:

lōpə-wie, *ę̄tə-wie*, *zeūkə-wie*
lōp-ülie, *ę̄t-ülie*, *zeūk-ülie.*

De stemlooze *p*, *t* in deze laatste vormen verraadt de syncopeering van de *ə*.

De werkwoordsvormen dan, die een consonant uitstooten, zijn:

1) Met volgend *ik*:

zal ik > *zak*; *zol ik* (= zoude ik) > *zok*, *wil ik* > *wik*; *wǭl ik* (= wilde ik) > *wǫk*; *hęb ik* > *hęk*; *mot ik* > *mok*; *lǭtə ik* > *lǭk*.

Aanm. 1. Ook: *krieg ik* (krijg ik) > *kriek*, en *mag ik* > *mak*. Maar bij deze heeft men aan assimilatie, veeleer dan aan uitstooting te denken.

Aanm. 2. Bij deze groep sluiten zich aan: *dad ik* (dat ik) > *dak*, en *az ik* (als ik) > *ak* [2]).

2) Met volgend *wie* (wij), dat onbeklemd > *wə*.

hębə wie (hebben wij) > *(h)ęwə*, *zölə wie* (zullen we) > *zöwə* [3]); *zolə wie* (zouden we) > *zowə*; *wilə wie* > *wiwe*; *wǫlə wie* (wilden we > *wǫwə*; *könə wie* (kunnen we) >

1) Zie voor dit laatste § 51.
2) *az* door klemloosheid uit *als* (verg. Eng. *as* en *also*) evenals *iz* naast *ęns* (eens).
3) Ik wijk af van Draaijer, die *zouwe* zegt.

Digitized by Google

köwə [1]); *konə wie* (konden we) > *kowə*; *motə wie* (moeten wij) > *mowə*; *mostən wie* (moesten wij) blijft onveranderd; *lǭtə wie* (laten we) > *lǭwə*; *binə wie* (zijn we) > *biwə*; *krīegə wie* > *kriewə*.

Aanm. Hierbij sluit zich aan *azə wie* (als wij) dat nog sterker gereduceerd > *awə*; *ǫv wie* (of wij) > *ǫwə*, en *dad wie* (dat wij) > *dawə*.

3) Met volgend *ie* (= gij):

bin ie (ben je) > *bie*; *heb ie* > *hei*; *had ie* > *hai*; *zöl ie* (zul je) > *zui*; *zol ie* (zou je) > *zoi*; *wil ie* > *wie*; *wǫl ie* (wilde ze) > *wǫi*; *kön ie* > *kui*; *kon ie* > *koi*; *mot ie* > *moi*; *lǭt ie* > *lǭi*; *krīeg ie* (krijg je) > *krīej* [2]).

Aanm. 1. Hierbij sluiten zich aan: *dad ie* (dat gij > *dai*; *ǫv ie* (of gij) > *ǫi* en *az ie* (als gij) > *ai*.

Aanm. 2. Let op dat na uitwerping van de cons. de samenkomende vocalen verder geen verandering ondergaan, en zich tot tweeklanken verbinden.

Het voorgaande samenvattend, zien wij dus dat *Sandhi progressief* werkt op stemhebbende spiranten als beginletters, en *regressief* op stemlooze spiranten en explosieven (*k* uitgezonderd), zoodat woorden als *gęlt*, *gənoch*, *vęlt*, *züt* (zuid) niet minder dan vier uitspraken hebben: *gęlt*, *gęld*, *chęlt*, *chęld* enz.

Na deze algemeene beschouwingen, blijven slechts de volgende punten, waarin dialect en landstaal verschillen, te behandelen.

Dentalen.

d.

§ 39. *d* wordt ingelascht in den Comparatief van alle Adjectiva op *n*, *r*, *l*:

schöndər, *kleindər*, *nārdər*, *rārdər*, *kāldər*, *schęldər*.

1) Draaijer zegt *kouwe*.

2) Misschien ook heeft men in dit laatste geval weder aan assimilatie te denken.

Digitized by Google

§ 40. *d* tusschen twee vocalen ging veelvuldig in *j* over: het verschijnsel lijkt mij niet anders dan gedeeltelijke assimilatie; maar ik ben mij er van bewust, dat het ook anders verklaard wordt [1]).

Leijən, *poejər*, *lüjen* (luiden), *züjən*, *rôjə* (roode), *lę̄jən* (leden, lichaamsdeelen), *breijən*, *bôjən* (dienstboden), *dôjən* (dooden), *zôjən* (zoden), *bôjəm* (bodem), *trę̄jən* (treden), *slē̄jən* (sleden), *goejən* (goeden), *brôjən* (brooden), *blôjən* (bloeden), *breüjən* (broeden), *bājən* (baden), *blājən* (bladen en bladeren), *lājən* (laden), *nǭjən* (naden), *bìjən* (bieden), *beniejən* (benijden), *riejən* (rijden), *striejən* (strijden), *wiejən* (wijden), *neüjən* (noodigen tot eten of drinken), *brējər* (breeder), *brǭjən* (braden).

Hetzelfde verschijnsel dus als in 't Ned., maar verder gaand en, evenals dáár, met tal van uitzonderingen, die zich niet altijd laten verklaren.

Soms ging *d* spoorloos verloren:

boel < boedel, *bül* < buidel, *breür* < broeder, *zāl* < zadel, *vār* < vader, *möer* < moeder.

Dan weer bleef *d* intact, deels omdat men in den uitgang -*dər* een Nomen Agentis voelde:

dǭdər (dader), *rēder*,

deels omdat analogie naar het enk. de *d* in het meerv. staande hield [2]):

jōdən, *gōdən*, *meidən*,

of uit een gevoel dat de uitg. *dər* den comparatief kenmerkte:

nǭdər,

of eindelijk, omdat *vār* en *möer* steeds minachtende bijbeteekenis hadden in

vādər en *môdər*.

Aanm.: *poedəl* en *knoedəl* zijn aan 't Hgd. ontleend [3]).

---

1) d. i. als algeheele uitval van *d*, waarna *j* opkomt als overgangsklank tusschen de beide vocalen.
2) Jespersen's Preservative Analogy.
3) v. Wijk, Etym. Wdb.

Digitized by Google

r

§ 41. Aangezien, zooals reeds gezegd is, in Dev. steeds svarabhakti intreedt tusschen *r* en gutturaal en eveneens tusschen *r* en labiaal, kent het Dev. de *r* slechts in de volgende 3 posities:

1) vóór vocaal, als wanneer *r* een consonant is, evenals

2) tusschen vocalen; terwijl

3) vóór de dentale consonanten *t*, *d*, *s*, de *r*, na in vele gevallen den voorafgaanden klinker te hebben gewijzigd, soms consonant bleef, soms vocaal werd, en in dit laatste geval vaak daarna verstomde.

Deze overgang van consonant tot vocaal, deze tweeslachtigheid dus, heeft het Dev. met alle moderne Nederduitsche dialecten [1]), en trouwens ook tot op zekere hoogte met het hedendaagsche Engelsch, gemeen. Zij is toe te schrijven aan de zeer zwakke tong-vibratie waarmede de cons. wordt voortgebracht, welke vibratie geheel ophoudt, zoodra (doordat) een andere consonant volgt. In woorden als *bord*, *borst*, *baard*, is dus de *r* eerst gevocaliseerd en daarna verstomd: *bǫʳt*, *bǫʳstə*, *bǭt*. Vergelijk hiermede de Engelsche woorden court = *kǭt*, gorse = *gǭs* enz.

§ 42. Laten wij ons door Lasch [2]) inlichten, hoe in de Nederd. dialecten de cons. *r* gevormd wordt, dan lezen wij dat „*r* war im mnd. ein dentaler (richtiger: alveolarer) sonor„laut... durch vibration der Zungenspitze gebildet". Dit is dus de gewone hedendaagsche Engelsche *r* als in *ring*, *round*; de *r* die dezelfde tongpositie eischt als *d* en van deze verschilt, door de trilling, welke *d* vreemd is, en de „lockere Verschluss". Geen wonder dan ook, dat de twee consonanten *d* en *r* dikwijls in elkaar overgaan. De Mecklenburger uitspraak van *friede* is *frär* [3]), terwijl men „in Westfalen hört *berre* = *bedde*, *korre* = *kodde* u. a" [4]).

1) Lasch § 244.
2) Lasch § 243, 244.
3) Lasch § 248.
4) Lübben § 33.

Digitized by Google

Reeds vroeger heb ik er op gewezen [1]) hoe de Eng. *d* ten gevolge van slappe articulatie in *r* overgaat, als in den mond van den beschonkene. Dus:

nobody > *noborry*, *get out* > *ger out*, *theater* > *thearrer*.

§ 43. Deze alveolare *r* met haar vibreerende, ietwat opgeheven tongpunt moet ook in het Dev. eenmaal algemeen geweest zijn, en wordt heden ten dage nog wel gehoord, maar enkel in onbeschaafden mond. In de beschaafde uitspraak is zij verdrongen door de *r*, welke een volkomen in rust zijnde, naar beneden gerichte tongpunt eischt en gevormd wordt door de ietwat omhoog geheven vóórtong. Een zóó gevormde *r* heeft dan ook weinig aanrakingspunten met *d*; in geen enkel woord gaan in ons dialect de twee consonanten in elkaar over. Deze bewering wordt niet ontzenuwd door het feit, dat *borel* in Dev. wordt gesproken als *bodəl* met overgang van *r* in *d*. Het is de uitspraak der lagere klassen, met de *r*, beschreven in § 42, die makkelijk in *d* kon overgaan.

§ 44. Evenals in 't hedendaagsch Engelsch heeft *r* grooten invloed op voorafg. klinker, qualitatief zoowel als quantitatief.

Qualitatief: *e* > *a*, waarvoor zie § 6, 2.

a, *ā*, *ǫ*, *ǭ* worden naar voren gehaald. Zie §§ 4, 7; 5, 3a; 10, 3; 5, 3a.

Quantitatief: Rekking van vocaal had vaak plaats vóór *r* + enkele dentaal, (dus ook *rr*) of vóór *r* + vocaal, of vóór enkele *r*. De rekking is afhankelijk van de plaats van het woord in het zinsverband, alsook van de snelheid waarmee gesproken wordt. Rekking heeft plaats in pausa en bij langzaam tempo. Hierdoor ontstaan vaak doubletten [2]). Chronologisch is de rekking zóó vroeg, dat de aldus gerekte *ā* nog de ronding tot *ǭ* meemaakt:

gǭrən (garen), *ǭrənt* (arend), *bǭt* (baard), *vîrə* (ver), *kǭrə* (kar), waarnaast als doublet *karə*), *vî*ʳ*tə* (verte, naast *vętə* verte).

1) Drunkard's English. Englische Studien 34. 3, pag. 363.
2) Sarauw p. 125.

Digitized by Google

§ 45. Na lange vocaal wordt de mediale *r* zelf tot vocaal, die geheel verstomt na *ā* en *ǭ* (tenzij er een klinker op volgt), maar in andere gevallen vluchtig gehoord wordt, zeer vluchtig vooral vóór dentalen:

kô'sə (koorts), *vā'dəch* (vaardig), *bü'tə* (buurt).

Aan 't eind van een woord hoort men beurtelings deze vluchtige vocaal en de cons.:

Kom hier = *kom ie'* of *ier*. De druiven zijn zuur: *soe'* of *soer*.

Volgt een woord dat met een klinker begint, dan wordt uitsluitend de cons. gehoord.

§ 46. Na korte vocaal, beklemd als onbeklemd, bleef *r* aan 't eind als zwakke cons. bewaard:

dǫr, *lǫr*, *bar*, *hur*, *bākər*, *jāgər*.

§ 47. *r* ging volkomen verloren:

1) in de groep *rt*, *rd*, *rs* na de lange vocalen *ā* en *ǭ*:

kā'tə (kaart), *pǭs* (paars).

2) In dezelfde groepen na korte vocaal (chronologisch later)[1]:

dostən (dorsten), *vętə* (verte), *gǫ'tə* (gort).

3) In onbeklemde prefixen vóór alle consonanten:

vəstǭn (verstaan), *pədoes* (pardoes).

4) In den zin, wanneer *r* aan 't eind van een woord gevolgd wordt door een woord dat met cons. begint (Sandhi-regel):

waar zijn ze?: *wǭ bint sə?*

De jager schoot een haas: *De jāgə schǫd ən (h)āzə*.

5) In den eigennaam *Gerrit*, welke in 't Dev. luidt *Garit*, maar onbeklemd als in *Gerrit Jan* (˘ ˘ ⊥) wordt *Geit Jan* (˘ –).

n

§ 48. Paragoge van *n* had plaats:

1) Bij als nomina gebruikte adjectiva:

vgl.: hij is oud, dood, rijk: *hì iz ǫlt*, *dot*, *rīkə*

met: 't is een dooie, saaie (vent): *tiz ən döjən*, *sajən*;

daar loopt de schele: *dǭ löp tən schęlən*;

jij bent een beste: *ie bind ən bęstən*.

1) Zie ook van Helten, Mn. Spr. § 217.

Digitized by Google

Misschien echter heeft men hierin oude Accus. vormen te zien.

2) Bij alle personen van het Praeteritum van zwakke en zwak geworden ww. [1]):

ik *wōndən*, *wandəldən*, *baktən.*

Volgens Weinhold [2]) zou dit zijn „eine späte Nasalirung der Endung der 3 Sing.", welke dan later op den 1sten pers. werd overgedragen. Lucus a non lucendo. Want wat veroorzaakte die „Nasalirung"?

3) Bij de Obliqui van het mannel. pers. vnw. Nederl. *mij*, Dev. *mien* [3]).

Hij gaf het mij: *(H)ì gav əd mien.*
Hij zag mij: *(H)ì zag mien.*

§ 49. Onder de bezwaren die vele Deventernaren gevoelen tegen de nieuwe spelling neemt de *n*-looze Accus. een eerste plaats in. Zij meenen, dat de Acc. uitgang in hun dialect nog wel degelijk bestaat. Want wil men zeggen: Daar heb je den dokter, dan luidt dit in Dev.: *Dǭr (h)ei dən doktər* met duidelijk gesproken *n* van *dən.* Maar ook in „Daar is de dokter" hoort men 't zelfde: *Dę̄r is tən doktər.* Het verschijnsel komt bij Masculina, nimmer bij Feminina, voor. De casus-uitgang is uit den Acc. op den Nom. overgedragen en is als euphonische cons. bewaard. Tot op zekere hoogte is dus de casus-uitgang geslachts-aanduider geworden. Maar ook slechts tot op zekere hoogte, want de aanwezigheid van de *n* hangt in groote mate af van den aard van den volgenden klank. Aldus:

den heelen avond	*dən ēlən ǭvənt*
de oude Willem is dood	*dən ǫldən Wiləm iz dōt.*
hij is in den hof	*(h)ìz in dən ǫf.*
't is vandaag de eerste	*tis fan dāgə dən ìʳstən.*
't is vandaag de vierde	*tis fan dagə də vieᵊdən.*
daar is de vent, kerel, slager, bakker, schobbejak, aap	*də vęnt*, *də kìrəl*, *slāgər*, *bakər*, *schobəjak*, maar: *dən* *aap.*

1) Zie ook v. Helten, Mn. Spr. § 217. 2) Mnd. Gr. § 385.
3) Zie v. Helten, Mn. Spr. § 329.

Digitized by Google

dat is voor den man	*das feü də man.*
hij is in den tuin	*(h)iz in də tuin.*
ga jij eens naar den bakker	*gǭ ie iz nǭ də bakər.*
hij woont op den Brink	*(h)i wōnd op tə(m) Brink.*
hij stond op de Poot	*(h)i stond op tə(m) Pōt.*
voor den donder niet	*veü də(n) dondər nit!*
loop naar den duivel	*lōp nǭ də(n) düvəl.*

Een factor van groot belang is het tempo van spreken. Hoe langzamer dat is, hoe duidelijker zich de *n* laat hooren. Bij snel spreken is het *lōp nǭ də düvəl*, *dǭr is tə doktər*, maar wanneer men, om meer nadruk te geven, een kleine pauze tusschen elke twee woorden laat intreden, wordt het *lōp-nǭr-dən-düvəl*, *veür-dən-dondər-nit.*

Wij mogen dan zeggen, dat *n* gevonden wordt:

1) Geregeld vóór klinker en stomme *n*.

2) Bij matig of langzaam tempo, of vóór pausa, als 't volgend woord met *d* begint.

3) Onder dezelfde omstandigheden, als 't volgend woord met labiaal begint. In dit geval wordt de *n* tot *m* geassimileerd.

4) De vermelde verschijnselen doen zich enkel voor bij Masculina.

§ 50. Nog dient vermeld een oude Acc. *n*, die bewaard is gebleven, en ook op den Nom. is overgedragen: *dęn* = die(n). Men zegt: Dien heb ik gezien: *Dęn (h)ęk əzin,*
en ook: Die zal 't zeggen: *Dęn zalt sęgən.*

Aanm. 1. Het Adv. *toen* heeft in Dev. den Wg. vorm zonder *n* bewaard en luidt *toe.*

Aanm. 2. *Neen* heeft in Dev. zijn *n* verloren en luidt *nē*. Behaghel [1]) constateert het feit voor verschillende Duitsche dialecten [2]) en meent dat de *n* het eerst is verdwenen in de verdubbeling *nein nein!*

1) Gesch. d. d. Spr.[4] § 267.
2) Trouwens, ook in de Ned. spreektaal *nē* naast *neen*

Digitized by Google

§ 51. Wanneer het pron. volgde, eindigde in O.S. en Mnd. de 1. 2 pl. Ind. op *e*, oorspr. een conjunctief-vorm op *-en* [1]) welke, op den Ind. overgedragen, zijn *n* verloor vóór volgenden klinker. Ook in Dev. geregeld:

hę̄bə wie, *lōpə wie*, *zeǖkə wie*,

terwijl vóór het pron. v. d. 2den pers. ook de *ə* verloren ging, geabsorbeerd door *ie* en *ülie*:

hę̄b-ie, *lōp-ie*, *zeǖk-ie.*

§ 52. „Soms”, zegt Lasch [2]), „tritt ein homorganer Laut „für den andern ein. Besonders häufig ist das der Fall für „*kl* : *kn* mit leichter Veränderung der Zungenstellung”. Een voorbeeld geeft Dev.

klipkǫuwə voor *knipkooi.*

§ 53. De *Engestraat* (= nauwe straat) heet in het Dev. de *Eŋəlstrǭtə*, met invoeging van *l* om het woord voor het volksverstand duidelijk te maken. Een adj. **ęŋ* toch, komt in Dev. vocabulair niet voor.

G u t t u r a l e n.

g (De stemhebbende spirans).

§ 54. *g* valt weg in het prefix *gə* van participia:

əzīn (gezien), *əbôʳt* (geboord), *obəpast* (opgepast).

Als eenige uitz. geldt *gəbôrən.*

A a n m. 1. Geen wegval heeft plaats bij verba, die het prefix *gə* ook in Inf. en andere vormen hebben: *gənǭtən* (genoten).

A a n m. 2. Sarauw (p. 326) vindt in sommige Mnd. dialecten een Sandhi-regel: „wonach *ge* hinter vokalisch auslautendem Worte schwindet, während es hinter Konsonanz nie fehlt”. Van zulk een regel is in 't huidige Dev. geen spoor te vinden.

A a n m. 3. Dev. onderscheidt nog duidelijk in beteekenis de vormen *əbrǭkən* en *təbrǭkən.* Bij het laatste denkt men in

---

1) Oorspr. v. d. 3 Plur. welke op 1 en 2 was overgedragen. Zie Wright O. E. Gr. § 288 en § 477.

2) Lasch § 258.

Digitized by Google

overeenstemming met de oorspr. beteekenis van het prefix aan breken in tal van stukken.

§ 55. Wordt zulk een participium als Adjectief gebruikt, dan blijft de *g* gespaard:

gebakken aardappels: *gəbakən ìrapəls.*
hij was bij jong en oud geliefd: *bie joŋ en ǫlt chəlìft.*
uitgebreide zaken: *ütchəbreidə zākən.*
een ongeverfde plank: *ən ǫŋgəvarəvdə plaŋkə.*
hij was wat gejaagd: *(h)ì waz wa chəjācht.*

Evenals bij Adverbiaal gebruik:

Hij hield veel van haar, maar niet *omgekeerd*, zij van hem: *umgəkìʾt.*

Ook bij Substantiva:

gəbrük, *gəleuf*, *gəvǭr*, *gəmak*, *gəlēgənheit.*

En bij Infinitieven:

gəleuvən, *gəbrükən.*

§ 56. In Mnd. was *g* na nasaal (*ŋ*) een stemhebbende explosief [1]), welke later, mediaal, aan de voorafgaande *ŋ* geassimileerd werd (*brēŋən*) maar aan het eind in Dev. bewaard bleef en stemloos werd:

kōnəŋk (koning), *joŋk* (jong), *laŋk* (lang).

§ 57. Hetzelfde had plaats vóór de *t* van den 2. 3. Plur. Praes. Ind. der ww. *zēgən*, *lēgən*, *ligən*:

ie (*zî*) *zēkt*, *lēkt*, *likt.*

Als de vogeltjes eieren leggen: *as tə veugəltjəz eiər lēkt.*

Bij deze zelfde ww. gaat in den 3 Sing. Pr. Ind. de *t* vroeg verloren, en de stemhebbende explosief wordt stemlooze spirans:

hì *zēch*, *lēch*, *lich.*

Begint het volgende woord met een klinker dan blijft de spirans zijn stem behouden: hij zegt altijd ja: *hì zēg altiet jā.*

§ 58. De 3 Sing. Pr. Ind. van de ww. *brēŋən*, *dēŋkən*,

1) Zie Sarauw p. 405.

Digitized by Google

duŋkən, *zeūkən* luidt in Dev. hì *bręch*, *dęch*, mien *duch*, hì *zöch*.

Bij *bręŋən* kwam tusschen *ŋ* en *t* van den 3den pers. (*bręŋt*) een overgangsgeluid *k* en het resulteerende *bręŋkt* > **bręŋcht* > **brēcht* > **bręcht* > *bręch*. Evenzoo bij *dęŋkən* en *duŋkən*.

§ 59. Bij deze ww. werd de 3 Sing. Pr. Ind. voldoende aangeduid door de *ch*. Volgens Sweets economy of distinction kon *t* gemist worden en viel af.

Ook in het Praet. werd reeds in O.G. *kt* > *cht* en terwijl er geen Uml. plaats had, werd het Praet. reeds voldoende door zijn vocaal van het Praesens onderscheiden, zoodat ook hier de *t* na *ch* kon afvallen:

hî *dach*, *brach*, *zǫch*, mien *dǫch*.

Anders met de overige ww. met stamcons *nk* = *ŋk*, zooals *bliŋkən*, *ziŋkən*, *daŋkən*, *kręŋkən* enz. Hier ging de *k* in 3 Sing. niet in de verwante spirans over, en in de groep *ŋkt* was *t* als éénige persoonsaanduiding onmisbaar. Hier nu werd, ten einde de moeilijk uitspreekbare groep te verlichten de *k* uitgestooten (evenals *p* uit de groep *mpt*) en *ŋ* bleef over, zoodat:

hij zinkt, blinkt, dankt, krenkt, wenkt, luiden:
(h)ì *ziŋt*, *bliŋt*, *daŋt*, *kręŋt*, *węŋt*

en de uitgang dus absoluut dezelfde is als van:

hij zingt, dringt, hangt, mengt,
(h)ì *ziŋt*, *driŋt*, *haŋt*, *męŋt*.

§ 60. Terwijl dus *kt* > *cht* in 3 Sing. Pr. Ind. bij *bręŋən*, *dęŋkən* enz., (zie vorige §§) is dit niet het geval:

a) in 3 Sing. Pr. Ind. van *sprę̄kən* en *brę̄kən*: (h)ì *spręk*, *bręk*. Met het oog op de vormen *bricht*, *sprecht*, die volgens Lasch [1]) in oudere Mnd. teksten aangetroffen worden, zal men Dev. *spręk* en *bręk* wel moeten toeschrijven aan Analogie naar andere vormen met *k*;

b) in 2. 3. Plur. Pr. Ind. van *zęgən*, *lęgən*, *ligən*: (zì)ie *zękt*, *lękt*, *likt*, waar *k* en *t* waarschijnlijk te laat samenkwamen om in *cht* over te gaan.

1) Lasch § 337.

Digitized by Google

Aanm. 1. *sk* werd *sch* reeds in de 13de eeuw [1]); maar in den Dev. volksmond is de oorspr. groep nog vaak bewaard. Zie noot 2, pag. 247.

Aanm. 2. *ch* na pal. vocaal werd zelf palataal en later in Mnd. *nich(te)s* door Dissimilatie tot *niks* [2]).

Labialen.

w (in Dev. labio-dentale spirans).

§ 61. *w* vóór *r* aan 't begin van een woord gaat in *v* over: *vratə* (wrat), *vreūtən* (wroeten), *vroŋə* (wrong) [3]), *vriŋən* (wringen), *vrak* (wrak), *vraŋ* (wrang), *vriemələn* (wriemelen), *vrīevən* (wrijven), *vərachtəch* (waarachtig).

In veler mond wordt de *v* verder stemloos. Of dit een ouden Sandhi-regel weerspiegelt, zooals Sarauw meent [4]), zou ik niet durven zeggen.

§ 62. Na een lange vocaal viel de *u* (waarin auslautend de *w* der *w*-stammen was overgegaan) reeds vroeg in het Mnd. af [5]). Vandaar Dev. *snē* tegenover *sneeuw*, dat Ned. door Analogie uit de Obliqui krijgt.

§ 63. Tegenover Ned. *nieuw* (< niwi) [6]) staat Dev. *nie* uit Gen. niujis.

§ 64. Tegenover de onregelm. later opgekomen Ned. *spuwen* en *sneeuwen* heeft Dev. de regelm. *spiejən* en *sniejən* (Mnl. spîen, snîen).

p

§ 65. Waar *p* door vroege syncope vóór *t* kwam te staan, ging deze in de verwante spirans over: *pt* > *ft*. Deze overgang had vaak reeds in 't Oud-Germ. plaats, „aber in gewissen Fällen scheint *ft* erst im Altniederdeutschen aus zusammen-

1) Sarauw p. 416.
2) Volgens Sarauw p. 384.
3) *'t choet sit noŋ in də wroŋə* (het waschgoed zit nog in de wrong, d. i. in gewrongen toestand).
4) Sarauw p. 346.
5) Lasch § 302.
6) Franck, Mn. Gr.² § 62.

Digitized by Google

gerückten *p-t* entstanden zu sein" [1]). Vervolgens ging, na korte vocaal, de *ft* in *cht* [2]) over; vandaar hij koopt: *köft* > *kocht* > *köch*.

Ook in het Praet. had reeds in Wg. dezelfde overgang plaats, eveneens met eindelijken wegval van *t*: kocht = *koch*.

Gaat een lange vocaal vooraf, of komt *f* later vóór *t* te staan, dan blijft de overgang *ft* > *cht* achterwege:

hij geeft = (h)ì *gȩf*, zij geven: zì *gēft.*
hij leeft = (h)ì *lȩ̄ft*, zij leven: zì *lȩ̄ft.*

h

§ 66. *h* aan 't begin van een woord — de Hauchlaut dus — valt veelal weg, vooral bij toonloosheid:

hij krabt zich 't hoofd: *ì krap sich 't euf.*
op 't kerkhof: *op 't karəkǫf.*
de Volle Hand [3]): *De vol ant* (×⊥).

Maar in den mond der beschaafden kan men de *h* vaak hooren.

HOOFDSTUK VI.

Vrije vertaling van Hildebrand's Veerschipper.

„Ie zöld ǭz ədǭn ȩbən, schipər!" zei ən jufrǫu, dì int roefjən ondər ār brilə zad ütəkiekən, tēgən onzə Rìtheuvəl, nǭdat zə ob aləlei manīērən vəgēvz əprōbì'd at, um ən mənìr, dì int heūkskən zat, ant prǭtən tə krīēgən. „Ie zöld ǭz ədǭn ȩbən".

„ədǭn, jəfrǫu? Wa bədoel ie?" vroech tə kaptein.

„Wȩl, mȩ dì spô'wȩ̄gən".

„Spô'wȩ̄gən, jəfrǫu? Dad ȩv niks um 't lief. Dǭ zöwə gien „snē brōd mindər um ȩ̄tən. Dì ȩb ǭz ədǭn. Mǭ dat niejə!"

1) Sarauw p. 366.
2) „Die Bewegung setzt auf fränkischem Boden (Mittelfranken, Niederfranken) schon im (9) 10 jh. ein. Sie schreitet, schwächer werdend, nach Osten und Norden vor". Lasch § 296. Zie ook § 68 aldaar, en vergelijk Sarauw p. 366.
3) In oude dagen een welbekende uitspanning in de omstreken van Deventer.

Digitized by Google

Də jufrǫu ad nôid əheü't, datər nǫg wat niejər was as m spô'węch, ęn zə zolən dər ār ōk nìd opkriegən.

„Ja mǭ", zei də schipər, „in dat niejə gǭi węl. Ie ęp toch „węl elęzən van dən ondərì'tsən schìtblǭzbaləkə?"

„Oe neüm ie da diŋk?" zei də jufrǫu, nǭdat se ì's tə bril van də neuz ad ǫvəzęt.

„Də ondərì'tsə schìtblǭzbaləkə", rìp də schipər zō a'd as mę sien schǫrə stęmə kon. „Môi, eür! Də bint piepən ęn kanāləs ęn buizən, aləmǭlə ondər də gront, zì? Lǫk mǭ zęgən van Amstədam nǭ Rǫtədam ęn wìrumə. Da bin tə grōstən. Mǭ də bind ōk nǫch kleindərən veür Ārləm en Leijən en zō wab mìr. Noe, da bəgriep ie węl!"

Də jufrǫu lüstədən męd wied ǭpen ōgən ęn mont.

„Bęst; ie komb in 't kəntôr, en dǭ zìj ən ōp lükskəs in də „floērə, męt chrōtə lętəs tərob əvarəft. Da bintə plāsən wǭr ie „ęn könt. En dan aŋtər ōk ən grōtə schālə męd ən knęch in „livərei də biə, nętjəs sō ast eü't. Wǭ moi noe biereübęld ęn, „jəfrǫu? Zęk mǭr is wat?"

Hīer wachtən də schipər ęfəntjəs ob antwô't. Mǭ də jufrǫu wiz nìt wat sə zęgən zol ęn was baŋə da tə schipər mǭ wat sei um ār int sunəkən tə zętən.

„Noe, goet! ai tan mǭ wēt. Lǫwə mǭ zęgən dai in Rǫtədam „mot węzən. Ie kriecht ən kā'tjən ęn stapt op tə schālə".

„Ikə op tə schālə, schipər?" rìp tə jufrǫu üt, ęn ār ōgən wīerən van kwǭdheit sō grōd as soebo'dən. „Wǭrumə mod ik „op tə schālə?"

„Dat sui eürən. Ie mod əwǭgən wǫ'den. Ie bind nǫg al „dikə: Zōvöl pont — zōvölə kracht op tə blǭzbaləkə. Gǭd mę „op tat lükskən stǭn, astoeblìf. Pof! ie zakt in də gront. Rrrt! „dǭ gǭi ęn, eür. Ie zìd niks, chien ant feür ōgən; 't ôr ōk „nìt. Nǭ ən mənüd of tienə eürie də vìrən wìr knapən ęn ie „stǭd wìr in ən kəntôr. Ie dęŋk tai int sęldə bind as strakjəs. „Miz, eür! Ie bind in Rǫtədam. Ist wôr ov nì, Piet?"

Pied is tə knęch fan də motəgən. (H)ì zęch niks, mǭ schet alēnə męt sien euft ęn stęk ən fliŋkə proem in də mont.

„Piet kum bie də wẹchschālə tə stǭn", zẹch te schipər wìr. „Bie mien an üs kui dər də tēkəniɒk fan zìn. 't Sol al laɒ „inəvōē't wẹ̄zən, mǭ 't moz wachtən tutə wiejə mǫuwən ụ̈tə mōdə „wazen. Piet, 't wöt kǫlt, juɒəskən! Ie bind ōk nì sō joɒk „mìr. Wẹ̄s noe nìd nufəch, umdatər ən jufrǫu in də schütə zit. „Trẹk oe schanslōpər an ẹn gēf mien mien züdwẹstər iz an, wandət bəgintə rẹ̄gənən".

„Jǭ", zẹch tə jufrǫu, „ülie meug wẹl veür oelü gəzontheit „sörəgən. Ik bəgriəpə nǫg nìt oe ülie ət üdǫlt".

„Üdǫlən?" zẹch tə schipər. „Ie mod wēten, jəfrǫu, datər gien „mẹnsə ǫldər wöd az ən schipər ẹn ən schôlmeistər. Də schôl- „meistər van dən onschuldəgən ǭsəm van də kindər, ẹn də schipər „van wìr ẹn wint.

SPOREN VAN FRIES BUITEN FRIESLAND II. [1]

1. Frisismen met *ie*.

Tijdschr. XL, 278 vlgg. heb ik in het kort gehandeld over enige woorden met friese *ie* in het algemeen Nederlands, welke *ie* dan de voortzetting kan zijn o. a. van owfri. *ê* < wgerm. *â*. (Andere mogelikheden van oorsprong dezer owfri. *ê* laat ik voorlopig terzijde). Nu kent het Noordhollands nog verschillende woorden, die *ê* uit wgerm. *â* hebben en daarom terecht als friese resten gelden: zo noemt Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal* § 28 o. a. *deer* „daar", *eel* „aal", *skeep* „schaap", *zeed* „zaad".

Wanneer nu een alg. nedl. woord als *schriel*, met *ie* < ofri. *ê* < wgerm. *â* ook in het Zaans deze vorm blijkt te hebben, dan moet dit een woord zijn, dat onafhankelik van oude friese tradities in het Zaans is geïntroduceerd. Zo kwam ik ertoe (*Tijdschr.* XL, 279) te vermoeden, dat het woord *schriel* niet een oud fries residu zou zijn, maar in het Hollands zou ontleend zijn in latere tijd uit het Fries van Friesland, want ook daar zijn in de laatste eeuwen *ê*'s van allerlei oorsprong tot *î*-achtige phonemen vernauwd. Wellicht was het dan later als hollands, of wil men algemeen-nederlands woord in het Zaans gekomen.

Tegen deze redenering is nu weinig in te brengen, waar het het woord *schriel* betreft, dat eerst laat overgeleverd is. Sommige van deze woorden zijn echter al zo lang in het Hollands bekend, dat wij voor de tijd van ontlening in het Oudfries bezwaarlik iets anders kunnen aannemen dan *ê*. B. v. zulke vormen als mnl. *mielen* „schilderen", *mielre* „schilder", *lieke* „bloedzuiger" naast *leke* en *lake*. (Franck, *Mnl. gr.*[2] §

1) Zie *Tijdschr.* XL, 269—300.

Digitized by Google

75, 1.). Van Helten, *Mnl. Spraakk.*, p. 116 vermoedt, dat deze *ie* afkomstig is uit West-Friesland, waar de oudfriese *ê* dan vroeger in de richting van *î* vernauwd zou zijn dan in het Fries van Friesland. Dit is evenwel moeilik te geloven wegens de *ê*, die nu nog in het Zaans en waarschijnlik in het algemeen in Noord-Holland heerst. Het ligt toch het meest voor de hand, dat deze *ê* de regelrechte voortzetting is van de oudfriese *ê*, en niet afgebroken door éerst een vernauwing tot *î*, en later weer verwijding.

De verklaring van *ie* in zulke oude frisismen ligt, dunkt mij, niet heel ver. Enige bladzijden vóor de juist aangehaalde opmerking over *schriel* had ik het over de *ie* < wgerm. *ai*, die sedert de ME. in het dialect van Holland is geconstateerd, en ook uit de 17e eeuw bekend is in het Amsterdams. Het is hoogstwaarschijnlik (de aarzeling *Tijdschr.* XL, 274 schijnt mij nu overdreven voorzichtig toe), dat de *ie* < *ai*, welke in het tegenwoordige Zaans te zien is, het resultaat voorstelt van diezelfde heel oude, a a n h e t h o l l a n d s d i a l e c t e i g e n vernauwing. Dat dit met friese invloed niets te maken heeft, meen ik *Tijdschr.* XL, 269 vlgg., bewezen te hebben. Maar dat met deze hollandse klankontwikkeling de *ie* < *ê* in frisismen, juist in de oudste frisismen, zeer eenvoudig te verklaren is, zag ik toen over het hoofd.

Ik stel mij de zaak aldus voor: De friese *ê* in woorden, die in de vroege ME. uit Noord-Holland zuidwaarts raakten, resp. als fries residu in het Zuiden achterbleven [1]), viel daar samen met de *ê*, die uit *ai* was ontstaan en werd later, samen met die *ê*, vernauwd tot *î*-achtige phonemen, waarvan de juiste klankwaarde in verschillende plaatsen en tijden niet nauwkeurig is vast te stellen, maar die graphies met *ie* worden afgebeeld.

Precies het gebied af te bakenen, waar de overgang plaats-

1) Over relatieve ouderdom van frisismen in het Hollands, over residuën en inkomelingen vgl. *N. T.* XVII, 7 vlg.

Digitized by Google

vond, is niet mogelik. De verbreiding der *ie*-representatie van *ê* < *ai* in de ME. en later tijd wijst naar het Zuiderkwartier. Dat is ook de streek, waar men allereerst het uitgangspunt voor verbreiding van frisismen verwacht. Ik geef opzettelik slechts een vage aanduiding van het gebied en wil vooral geen poging doen om de zuidgrens van de overgang *ê* > *ie* te trekken. Tegenwoordig wordt ook zuideliker, nl. op Goeree, wgerm. *ai* voortgezet door een soort diphthong, waarin ī domineert; v. Weel stelt die klank in zijn *Dial. v. West-Voorne* (§§ 93, 96) voor door het teken *īᵉ*. Het is mogelik, doch niet uit te maken, dat dit gebied met het zoëven vermoede vroeger heeft samengehangen. Maar de juiste begrenzing doet in dit verband minder ter zake. Hoofdzaak is, dat door deze beschouwing de geschiedenis van oude woorden met *ie* uit friese *ê* in grote trekken duidelik wordt. [1])

Andere *ie*'s uit *ê* van friese oorsprong kunnen een dergelijke ontwikkeling gehad hebben. Ik bedoel die, welke in het Fries door *i*-mutatie uit *ô*, *â* en *au* (fri. *â*) waren ontstaan. *T. a. p.* 279 heb ik in het Noordhollands twee van deze vocalen gevonden: de zekerste die uit *i*-umlaut van *au* in *bêken*, „seinvuur", minder ontwijfelachtig de ander uit umlaut van *ô* in *(ə)dên* „gedaan". Daarnaast echter komen in het Zaans duidelike gevallen voor, waarin de umlaut van *ô* en *au* als *ie* verschijnt (vermeld *ald.* p. 280, noot). Behalve de bij Boekenoogen genoemde zullen in het Zaans ook wel voorkomen woorden, die deze *ie* in het algem. Nederlands vertonen, maar in *De Zaansche Volkstaal* weggelaten zijn, omdat er niets biezonders bij te vermelden was. In de hier volgende opsomming geef ik zowel zaanse als niet-speciaal zaanse woorden [2]):

Met friese umlaut van *ô*:

1) Eén van de bezwaren, die Van Wijk *Et. Wdb.* s. v. krieken heeft, om het mnl. *griekinghe* (Velthem) als een frisisme te beschouwen, is b. v. hiermee vervallen, nl. de „fri. *ie* < *ê*" voor zo'n oude periode. Blijft weliswaar bevreemdend, dat het woord juist bij Velthem voorkomt.

2) De meeste ervan zijn vermeld en in hun phonologiese vorm toegelicht bij te Winkel, *Gesch. d. niederl. Spr.*[2] 805 vlg.

Digitized by Google

vliering; 17e eeuws *ondief(t)*; *hiel* (onzeker, zie Franck-v. Wijk i. v.); *kiem* „schimmel" naast *kaam* (friese umlaut van *ô* die uit *â* in de positie vóór nasaal was ontstaan); *opdiemen* „opdoemen" (Boekenoogen, Aanhangsel).

Met friese umlaut van *û*: *kies*.

Met friese umlaut van *au*: *stiemə*: „walmen". Boekenoogen § 52 [1]).

Indien wij mogen aannemen, dat de *ê*'s van deze soort in het oorspronkelike Fries van Noord-Holland, evenals in Friesland, samengevallen zijn met de *ê* uit *â*, dan is dus *ê* de oude Noordhollandse vocaal in deze woorden en zijn *(ə)deen* en *bêken* in al hun geisoleerdheid juist antieke vormen. Bij *(ə)deen* kan de veelvuldig voorkomende tegenstelling: noordholl. *ê* tegenover zuideliker en beschaafd *â* de *ê*-vocaal gesteund hebben.

De verdere ontwikkeling van zulke woorden, als zij naar het Zuiden kwamen, kan dan dezelfde geweest zijn als die ik zoëven voor die met *ê* < wgerm. *â* veronderstelde: *ê* valt samen met *ê* < *ai* en wordt tot *ie* vernauwd. Zo kunnen ook dergelijke woorden zeer oude frisismen zijn.

Wanneer een woord uit het Mnl. niet is opgetekend, zoals dat met *vliering* het geval is, kàn het een betrekkelik jonge ontlening zijn, maar het is om de *ie* allerminst noodzakelik. In de mnl. literatuur toch komt de hollandse volkstaal weinig tot uiting, zodat een woord heel goed in Zuid-Holland gangbaar kan zijn geweest zonder dat het tot de dialecten der mnl. schrijvers hoorde [2]). Wat nu in het biezonder het woord *vliering* betreft, zijn er ook andere omstandigheden, die er tegen pleiten, dat het in later tijd uit het Fries zou zijn ontleend: 1. de *v* van het begin (vgl. *N. Taalg.* XVII, 10 vlgg., over *vliering* 11 vlg.); 2. het feit, dat in het nieuwere Fries geen woord

1) Aldaar wordt ook *tiemə* „het hooi met den tiempaal op hoopen schuiven" twijfelend hierbij gerekend en ik heb dit *Tijdschr.* XL, 280 noot overgenomen. Sedert heeft echter W. de Vries, *Tijdschr.* XLI, 191 gewezen op groningse en drentse vormen, alsmede Kampens *tēmṇ*, die het bezwaarlik maken, in dit woord een oude *au* aan te nemen.

2) Natuurlijk kan het ontbreken van *vliering* in het Mnl. ook heel goed toeval zijn.

Digitized by Google

bekend is, dat in het Holl. en Nederl. zou kunnen zijn overgegaan (wel *flier* „vloer", maar niet de afleiding met *-ing*).

Is deze opvatting juist, dan hebben Zaanse woorden met *ie* en niet *ê*, als *kiem*, *opdiemen*, *stiemə* niet meer de autochthone friese vocaal, maar zijn dat vormen, die de hollandse vernauwing *ê* > *ie* hebben meegemaakt. Zij zijn met het veldwinnende Hollands naar het Noorden opgedrongen en hun *ie* is daar evenmin een teken van hun friese oorsprong als de *ie* < *ai*, die in het tegenwoordige hollandse dialect van de Zaan ook nog bewaard is. Van een dezer woorden kunnen wij altans een verwant uit zuideliker gebied aanwijzen met *ie*-vocalisme, nl. het westvoornse substantief *dī'm* „wasem": v. Weel § 149 [1]).

Een voorbeeld, dat *ê* juist in plaats van *ie* een teken is van jonge ontlening uit het Noordhollands, geeft *breeuwen*. Dit woord is, waarschijnlijk in de 17e eeuw (Muller, *Tijdschr.* IX, 230), uit Noord-Holland gekomen, nadat de neiging tot vernauwing van *ê* in zuideliker streken had opgehouden. Westvoorns *brī'wə* (v. Weel § 47) is een hiervan onafhankelike, d. w. z. reeds vroeger in het Zuiden aanwezige, vorm met umlaut van *â*. (*Breeuwen* kan ook wel umlaut hebben, maar in N.-H. is geen verschil tussen de voortzetting resp. van wgerm. *â* en de umlaut daarvan te zien).

Een friese *ie* heeft volgens de gangbare en zeer waarschijnlike opvatting ook de plaatsnaam *Krommenie* (*-ê* = „water" [2]). Naar de boven gegeven uiteenzetting zou dus de zuivere

---

1) In alle drie deze zaanse woorden volgde op de representant van de *ê* een *m*, zodat men ook aan een speciale vernauwing vóór *m* zou kunnen denken. Zulk een invloed van *m* is phoneties niet onmiddellik helder en ik zou de gedachte aan een „klankregel", op zo weinig voorbeelden gebaseerd, dan ook in het geheel niet uitgesproken hebben, wanneer er niet meer voorbeelden waren, waarin een *ê*-klank (van andere oorsprong) te verwachten was, en *ie* voorkomt vóór *m*, als: *Biemster*, *hiemd* (umlauts-*e* en die gerekt): Boekenoogen § 52; *triem* „sport, dwarshout", *ziemel* „zemel" *wiemelə* „heen en weer bewegen"', alle drie met gerekte *i*: Boekenoogen § 40. Bij het laatste woord kunnen klanksymboliese factoren meegewerkt hebben. Vgl. over deze woorden met *i* ook *Tijdschr.* XL, 292.

2) Dit friese *ê*, owfri. *Ee* is wellicht niet geheel identies met het nedl. *ê*, *ee* in dezelfde betekenis ook uit nomina geographica bekend is. Naast os. ohd. *â* is fries *ê* te verwachten (Siebs, *Gesch. d. fries Spr.*[2] § 18), dat ook inderdaad

autochthone vorm *-ê* moeten hebben, en inderdaad geeft Boekenoogen, *Idioticon* onder Krommenie uit middeleeuwse oorkonden op: *Crummene* (1292), *Crommene* (1344), *Crommenee* (1343). *Krommenie* moet dan ongeveer de geschiedenis doorgemaakt hebben, die wij boven voor andere hollands-friese *ie*-woorden construeerden. Dat is op zich zelf niets biezonders; het komt in Noord-Holland zelfs wel voor, dat friese namen „vertaald" worden in een frankiese vorm: zo heet het vroegere *Ekerslato* tans *Akersloot* (Boekenoogen, p. V) naast de friese *Kaag*'s komen ook verschillende *Koog*'s voor (zie de betreffende artikels in Boekenoogen's *Idioticon*). — Enigszins bevreemdend is het echter, dat blijkens de tegenwoordig ter plaatse gebruikelike uitspraak (*de*) *Krommenije* (naast *de Krommenie*) de *ie* < *ê* gediphthongeerd is zoals de oude *î*, hetzelfde dus wat men ook in (het) *IJ* wil zien (zie *Ned. Wdb.* i. v.). *Krommenije* zal dan, evenals *IJ*, een hyperhollandse vorm moeten zijn, niettegenstaande deze uitspraak juist te Kr. gangbaar is. Juist geographiese namen, waarvoor een „officiële" vorm wenselik was, kwamen voor zulk een overgang in aanmerking. Is de *-ie* van *Krommenie* en *IJ* al vroeg monophthong geweest en van de oude *î* niet meer onderscheiden, dan is de tegenwoordige *ij* gemakkelik te verklaren uit de zo vaak voorkomende tegenstelling: holl. *ij* = dial. *ie*. — Wanneer die *ie* echter nog lang iets diphthongies' behouden heeft, zou het samenvallen met oude *î*, dat niet gewoon is, een aparte verklaring vragen. Wellicht ware te denken aan de locativiese datief op *-e*, die zeker veel voorkwam, b. v. *inder Crummenye* bij Boekenoogen uit 1397, *ter halver IJe* in het *Ndl. Wdb.* s. v. uit 1782. Het is mogelik, dat de, op zich zelf staand

voorkomt; *ḗ* daarentegen kan een umlautsvorm zijn, die bij een oorspr. consonantiese stam hoort. In het Oudengels komen consonantiese vormen van het met fri. *ā́* corresponderende woord *éa* hoofdzakelik alleen in de dat. sing. voor: *íe*. In het Fries schijnen de *ē*-vormen zich ook over de andere casus te hebben uitgebreid. Zie de uiteenzetting bij Van Helten, *Zur Lexicologie des Altostfriesischen* s. v. *ē*, en voor de ags. vormen Sievers, *Ags. gr.*[3] § 284, Anm. 4; Bülbring, *Aengl. Elb.* § 219 (beide door v. Helten geciteerd).

Digitized by Google

nog min of meer diphthongiese, *ie* met die volgende *-e* samen opleverde een tweesyllabiese verbinding, waarvan de eerste syllabe een monophthongiese *ī* bevatte. Het geheel zou dan b. v. voor te stellen zijn als *īјə*. Bij een dergelijke uitspraak kan men zich de verhollandsing tot *ij* begrijpen. Misschien wijst ook de zeer veel en al vroeg voorkomende spelling *Crommenye* en Kiliaan *Ye* naast *Ie* in die richting.

2. Sporen van Fries in westnederlandse dialecten.

In een voordracht op het Xe Nederlandse Philologen-congres heb ik gesproken over enige verschijnselen in Westnederlandse dialecten, die op het eerste gezicht kunnen schijnen, en ten dele ook wel gehouden zijn voor het resultaat van een friese klankontwikkeling. (Vgl. het overzicht in de *Handelingen* van dat Congres, p. 68—71). Daar in die voordracht zelf uiteraard détails vermeden zijn, en bovendien de omvang van het overzicht beperkt was, heb ik enkele malen een mening geuit zonder eigenlike argumenten te geven. Daar nu gehoor en lezers niet onmiddellik van de juistheid dier meningen of beweringen overtuigd zullen zijn, komt het mij niet overbodig voor, tans die punten — met enkele andere — wat uitvoeriger te behandelen.

Wanneer ik zal trachten, de vraag te beantwoorden, inhoeverre de besproken verschijnselen kunnen gelden als sporen van vroeger Fries, komen vanzelf sommige interne aangelegenheden uit de betrokken dialecten ter sprake, die mogelik de belangstelling kunnen wekken van een lezer, die de kwestie van de friese „inslag'' met de beschikbare gegevens onoplosbaar mocht achten.

Mijn eigen mening omtrent het gebruik en de waarde van taalkundige gegevens bij de kwestie van de vroegere verbreiding der Friezen heb ik uiteengezet *N. Taalg.*, XVII, 1 vlgg. Voor sommige principiële beschouwingen moge ik daarheen verwijzen. Ik herinner hier alleen aan het daar gemaakte onderscheid tussen losse, geisoleerde frisismen en zulke, die

Digitized by Google

groepsgewijze voorkomen in zo groot aantal, dat men aan regelmaat kan denken. Deze laatste, waaraan de sterkste argumenten kunnen worden ontleend voor een vroeger fries dialect in deze streken, zullen hier aan kritiek worden onderworpen.

α. *ǣ* < wgerm. *â*; ronding vóór nasaal.

Ik begin met een eigenaardigheid van de dialecten der zuidhollandse en zeeuwse eilanden, die sterk aan friese klanktoestanden doet denken. In het Westvoorns en in het Noordbevelands treedt, behoudens welomschreven uitzonderingen, wgerm. *â* (of *ǣ*) regelmatig op als *ǣ*. Over die uitzonderingen straks.

B. v. uit het Westvoorns *ǣvənd*, *blǣzə*, *lǣtə* (v. Weel § 44) en dezelfde woorden, gelijk gespeld uit het Noordbevelands bij Verschuur § 115.

In open syllabe verlengde *a* verschijnt ook als *ǣ*: v. Weel § 37: *dǣgən*, *wǣtər*; Verschuur § 89: *klǣhə* „klagen”, *mǣhə* „maag”, *ǣlə* „halen”.

In het Oudbeierlands, het derde eiland-dialect, waarover wij een beschrijving bezitten, nl. van de hand van Opprel, is de toestand minder regelmatig; blijkbaar heeft dit dialect sterkere invloed van het Beschaafd ondervonden, of is het een overgangsgebied tot noordeliker dialecten, die hier velare vocalen hebben. De biezonderheden van dit dialect kunnen hier terzijde blijven.

Het is bekend, dat in het Fries de wgerm. *â* ook in 't algemeen wordt voortgezet door een palatale klank, die reeds de oudste bronnen met het teken *e* aanduiden. En Prof. te Winkel, *Nnedl. tongv.* 67 houdt inderdaad de *ae* (schrijfwijze van Te W.) „voor eene verscheidenheid van de oudfriesche *ê*.” En hij handhaaft deze opvatting *Hand. en Meded. v. d. Maatsch. d. Ned. Lettk.* 1904/05, p. 44.

Een andere hypothese betreffende de *ae* van de eilanden is verdedigd door Van Wijk, *Tijdschr.* XXX, 161 vlgg.: de

Digitized by Google

ae zou niet *â* als praecedent hebben gehad, maar de rechtstreekse voortzetting zijn van de oergermaanse *ǣ*.

Van Wijk voert voor deze mening inderdaad goede gronden aan. Men zou alleen ertegen kunnen opmerken, dat de oorspr. korte *a* in open syllabe in de eilanddialecten ook *ae* heeft opgeleverd, zodat de eenvoudigste voorstelling deze zou zijn: beide lange *a*-klanken, zowel de oude als de door rekking ontstane, zijn in palatale richting verschoven, hetzij gelijktijdig, hetzij in verschillende perioden, zodat ook de tegenwoordige *ǣ*, die aan wgerm. *â* beantwoordt, wel degelik een *a*-klank zal zijn geweest. Het valt niet te ontkennen, dat deze simpele beschouwing minstens even sterk staat als de scherpzinnige combinaties, waarmee v. Wijk *ald.*, 177 vlgg., gelijke ontwikkeling van *â* en *ā* in bepaalde dialecten ten voordele van zijn *ǣ*-hypothese uitlegt. Ook veronderstelt de ontwikkeling van *â* tot *ō* in bepaalde posities in elk geval een *ā* als voorgaand stadium. (Vgl. Van Wijk zelf hierover *Tijdschr.* XXVII, 162).

Bestrijding van Van Wijks artikel is mijn doel allerminst. Ik wil alleen vaststellen, dat de strekking ervan meebrengt, dat de *ǣ* van de eilanden niet fries is: *Tijdschr.* XXX, 182 vlgg. Zelf wilde ik een andere kant van dezelfde zaak bekijken, waarover trouwens Van Wijk in het aangehaalde artikel *Tijdschr.* XXVII het ook al gehad heeft, alleen niet met het oog op mogelike friese invloed.

Onafscheidelik van de friese representatie van wgerm. *â* door *ê* is de ronding tot *ô* van dit phoneem, wanneer een nasaal volgde, b. v. ofri. *môna* „maan", *sôn*, vgl. eng. *soon*, mnl. *saen*. Wellicht is deze ronding chronologies te scheiden van een oudere, anglofriese, die plaatsvond, wanneer op de nasaal weer spirant volgde, zoals in ags. *ôđer*, ofri. *ôther* „ander", ags. *tôđ*, ofri. *tôth*, „tand", en waar oorspr. korte *a* aanwezig was. Men mag verwachten, dat in een dialect waar *ǣ* de regelmatige voortzetting is van wgerm. *â*, en deze *ǣ* te beschouwen is een verscheidenheid van de oudfriese *ê*, ook de

Digitized by Google

typies-friese uitzondering op de regel te zien zal zijn, terwijl men ook kan zoeken naar sporen van de andere, eveneens typies-friese ronding, die in elk geval het gevolg is van een nauw verwant phoneties proces.

Van Wijk, *Tijdschr.* XXX, 174, 1ste noot, betwijfelt of die uitzondering wel voor 't hele oude ē-gebied (d. i. het oude friese taalgebied) geldt. Hij denkt vermoedelik aan de gevallen, die Te Winkel, *Nnedl. tongv.*, 56 vlgg., behandelt, en waar hij ā, resp. in Friesland ēa in bepaalde woorden vóór nasaal vaststelt. Dit zullen echter wel ontleningen zijn uit het Hollands, of ze eisen een biezondere verklaring: zie *Tijdschr.* XL, 278.

Met deze woorden zal het evenzo gesteld zijn als met die vrij talrijke, die in het historiese Fries â hebben, waar we ê zouden verwachten. Het feit, dat zulke woorden in het Oud- (d. i. middeleeuws) fries voorkomen, is nog geen waarborg, dat het oude friese woorden zijn. Ik sprak *t. a. p.*, 276 het vermoeden uit, dat het „Stadfries", dat uiteraard in de officiële stukken tot uiting komt, reeds in de middeleeuwen onfriese elementen zou bevat hebben. Sedert vernam ik uit een schrijven van wijlen Buitenrust Hettema, dat deze mijn opvatting deelde. Dr. B. H. schreef mij nl., n. a. v. het geciteerde artikel, op 16 Jan. 1922: „.... Invloed op 't Landfries ook in de ME. had het Stadfries....: m. i. zijn de Stadfriezen in origine weinig fries. Nederduitse (ook holl.) kooplui zijn wel de ondste stichters (in 't algemeen); uit marktgelegenheden hebben ze zich ontwikkeld.... De sekretarissen, die de offic. stukken schreven, zijn (XVIe eeuw) soms geen Friezen: en veel is in kopie over, dus gewijzigd; in friese stukken komen zo „barbarismes" voor (= holland. enz.)". [Spatiëringen van Dr. B. H.]

Ook de vormen met uit â voortgekomen ô in het Noordfries van Sylt, die Te Winkel, *Nnedl. tongv.*, 58 citeert (*dōd, gōf, jō, wōr*), behoren waarschijnlik niet tot het vanouds friese taalmateriaal, maar zijn eerder als betrekkelik jonge deense en nederduitse ontleningen te beschouwen. Vgl. hierover het recente werk van Selmer, *Sylterfriesische Studien* (*Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse*, 1921, No. 1. Kristiania 1921), p. 90.

Digitized by Google

Het is niet gemakkelik, over de kwestie van de representatie van wgerm. *â* vóor nasaal in de eilanddialecten met stelligheid te spreken, daar de voorbeelden zeer weinig in getal zijn. Het woord voor „maan" luídt èn in het Westvoorns èn in het Noordbevelands *mǣnə*. Maar praeteritum-vormen als *kwǣmə*, *nǣmə* (ofri. *kômon*, *nômon*) bewijzen niet heel veel, daar zij naar het voorbeeld van andere praet. plur. kunnen veranderd zijn. En van *tǣmələk* (v. Weel § 44a; Verschuur § 115) zou men kunnen betwijfelen, of het in de tegenwoordig gangbare betekenis op de eilanden wel als autochthoon kan gelden. Wanneer dus iemand de laatste drie voorbeelden niet als bewijzend wilde erkennen, zou ik hem niet durven tegenspreken. Blijft weliswaar *mǣnə*, een woord, waarvan men wegens de betekenis niet in de eerste plaats verwacht, dat het zijn *ǣ* voor een vroegere *ō*-klank zou gekregen hebben door invloed van het beschaafde Nederlands.

De ontwijfelachtige gevallen, waar wij *ǣ* aantreffen, terwijl volgens friese klankregels een *ō*-klank te wachten was, zijn dus schaars. Aan de andere kant zijn er verschijnselen in de eilanddialecten waar te nemen, die wel degelik op een ronding als de friese wijzen. Zo spreekt Prof. te Winkel, *Nnl. tongv.*, 67, over het vocalisme van de woorden „gaan" en „staan" in het dialect van Ouddorp, en ziet hierin mee een bewijs voor de verwantschap der friese taal met die van de Zuidhollandse eilanden.

In Van Weel's grammatica vinden we de phonologiese vorm van deze woorden bevestigd, maar tevens geeft dit werk gelegenheid, de *ō*-vocaal beter in zijn histories verband te plaatsen.

Er is een serie woorden, waaruit men zou kunnen afleiden, dat regelmatig wgerm. *â* vóor *n* in dit dialect als *ṑ'* optreedt, nl. die van Van Weel § 45, *gṑ'* „gaan", *stṑ'* „staan", *kṑ'n* „kaan", *spṑ'n* „spaan". Ook in het Noordbevelands *kṑ'nə*, *spṑ'nə* (Verschuur § 149 Opm.), maar *hǣ* „gaan" (§ 115).

Van Wijk, *Tijdschr.* XXVII, 160 vlgg. plaatst deze overgang reeds in een ruimer verband en beschouwt hem als

Digitized by Google

betrekkelik jong, dus niet als voortzetting van de oude friese ronding. Hieraan kan men toevoegen, dat het woord voor „gaan” in het Oudfries steeds *â* heeft, zover het voorkomt: *gân* naast het veel gebruikeliker (*g*)*unga* [1]), dus op zijn minst pleit voor een aparte, latere ontwikkeling in het Westvoorns. Dat doet ook het woord voor „teen”: *tȍ'n* (v. Weel § 99d. Opm.). Dit woord zal wel, zooals Van Wijk, *ald.* aanneemt, in het Westvoorns gekomen zijn met de friese *â* uit *ai*. Deze *â* nu is in het Fries opgekomen nadat de ronding vóor nasaal had uitgewerkt, en is zodoende intact gebleven. In het Westvoorns is dus in later tijd deze *â* vóor nasaal overgegaan in *ȍ'*. Geheel onafhankelik van en veel later dan de analoge friese klankontwikkeling. Naar de opvatting van Van Wijk hebben we hier zelfs niet eens een geval van ronding speciaal vóor *n*, maar een algemene overgang *â* > *ô*, die alle *â*'s trof, die nog niet in *ǣ* waren overgegaan [2]). En deze overgang zou eerst in de latere Middeleeuwen ongeveer hebben plaats gevonden.

Een andere groep van rondingen vóor nasaal in het Westvoorns verdient in dit verband ook bespreking, juist omdat er hieronder zijn, die aanleiding kunnen geven tot gewichtige conclusies omtrent anglofriese eigenaardigheden in dit dialect.

Dat zijn in de eerste plaats de woorden *ȍr* „ander” en *ȍrs* „anders”, genoemd bij Van Weel § 35. „Evenals in 't ags.”, luidt het in Opm. 1 bij die § 9, „waar een volgende nasaal de Germ. *ā* maakte tot *ō* (cf. ags. *ōþar*), liet de nasaal hier zijn invloed gelden”. Uit deze eigenaardige formulering kan men desnoods enkel een voorzichtige vergelijking met de ags. overgang lezen. Maar dat Van Weel inderdaad in de vocaal

1) Vgl. over *gân* ook reeds *Tijdschr.* XL, 278.

2) Deze formulering past niet meer bij de latere opvatting van Van Wijk omtrent de oorspronkelikheid van de *ǣ*. In het boven geciteerde artikel in *Tijdschr.* XXX, waar v. Wijk zijn hypothese over het *ǣ*-dialect verdedigt, komt hij op deze biezonderheden niet uitdrukkelik terug. Men mag echter uit p. 177 vlgg. afleiden, dat hij in de in de tekst besproken gevallen zich voorstelt; eerst een overgang van de *ǣ* onder bepaalde condities tot *ā*. Daarna *ā* > *ō*.

Digitized by Google

van *ǒr* de regelrechte voortzetting ziet van de zeer oude *ō*, vóor nasaal + spirant ontstaan, blijkt dunkt mij uit § 35 Opm. 3: „Ook *tǒi* taai (ohd. *zāhi*, germ. **tanhu*; ...) behoort onder dezen regel" [1]).

Dat echter *ǒr* en *ǒrs* niet zulke belangrijke antiquiteiten zijn, tonen enige andere woorden, die v. Weel terecht met deze twee in dezelfde paragraaf noemt, nl. *bǒn* „banden", *hǒn* „handen", *mǒn* „manden", *rǒn* „randen", *tǒn* „tanden". Wanneer we met deze pluralisvormen vergelijken de enkelv. *bα'nd*, *hα'nd*, *rα'nd* en *tα'nd*, die natuurlik *t* aan het woordeinde hebben (v. Weel's spelling is niet phoneties, gelijk hij zelf in § 29 zegt), terwijl in de meervoudsvormen de *d* midden in woord stond en *d* bleef, dan wordt het waarschijnlik, dat we hier een verlenging gehad hebben van *a* alleen vóór *nd* [2]). Terwijl het er niets toe deed, of die *d* eenmaal spirant geweest is of niet. En de *ā*-klank, die op die manier ontstond is dan later gerond, misschien onder invloed van de volgende *n*, misschien — naar Van Wijk — zonder die invloed, maar in samenhang met de overgang *ā* > *ō*, die al de oorspronkelike lange *â*'s, waar die nog voorhanden waren, hebben doorgemaakt.

Tegen deze laatste mogelikheid pleit weliswaar, dat in *hǒn*, *bǒn* een ander phoneem resulteert als in *gǒ'* en *kǒ'n*. Over het verschil tussen *ǒ* en *ǒ'* zie Van Weel §§ 19 en 20. Wij behoeven ons hier niet op te houden met de vraag, of de tegenstelling *hǒn* naast *bǒn* wijst op tijdsverschil, dan wel alleen berust op verschillende phonetiese invloed in het woord zelf. (Hierbij zou men dan kunnen denken aan de positie van *ǒ'* aan het woordeinde resp. in een monosyllabum, tegenover *ǒ* in oorspronkelik meersyllabige woorden. Voor een enigermate vergelijkbare variatie zie Van Weel § 99a en § 100 over ... resp. *ō* als representanten van wgerm. *au*). Wat ons hier voor-

1) Een andere verklaring van het vocalisme van *tǒi* volgt straks.
2) Over deze conditie voor vocaalverlenging zie *Tijdschr.* XLI, 275 vlg.

Digitized by Google

namelijk interesseert is, dat het woord *ṑr* zeker dezelfde vocaalverandering heeft als *bṑn*, *hṑn* enz. En deze verandering — het is aan verschillende condities ervoor te zien — is veel jonger dan en heeft niets te maken met de oude friese klankontwikkeling *anþ* > *ōþ*.

Wanneer we in het Noordbevelands zoeken naar woorden, die dezelfde overgang vertonen, vinden we bij Verschuur § 87, 2 alleen als voorbeeld het woord *ṑr* „ander". Daar de woorden „banden, handen" e. d. nergens vermeld staan, zover ik zie, mogen we veronderstellen, dat die niets opmerkeliks vertonen. Zo kon Dr. Verschuur er te eerder toe komen als conditie voor de ontwikkeling der *a* in „ander" op te geven: „vóor nasaal + spirant" (ik spatiëer) en ags. ofri. *ōther* rechtstreeks te vergelijken [1]). Gelet echter op het verband, waarin *ṑr* voorkomt in het Westvoorns, dat zoveel phonologiese eigenaardigheden met het Noordbevelands gemeen heeft (b. v. om bij de overgang *â* > *ô* te blijven, die vóor *i* of *j*; zie de noot bij de voorgaande zin), is het waarschijnlik, dat ook nbevl. *ṑr* niets anders vertoont dan verlenging van *a* vóor *nd* en daarop gevolgde ronding tot *ṑ*. En het behoeft niet zeer te bevreemden, dat in meervoudsvormen als „banden, landen" e. d. van dit klankverloop niets te zien is, daar deze immers steeds de singularis naast zich hadden, waar de *d* aan het woordeinde *t* werd en dus de overgang niet plaats vond. Een zo opmerkelike tegenstelling tussen het vocalisme van singularis en pluralis als het Westvoorns vertoont, zou men haast van te voren een kort leven durven voorspellen.

1) Verschuur geeft nog een voorbeeld, nl. *tṑi* „taai", waarachter hij ter verklaring plaatst: germ. **tanhu*, evenals Van Weel § 35 Opm. 3. Deze stervorm kan dienen om het ontstaan van *á* in het Oergermaans te verklaren, maar achter de *ṑ* in het Westvoorns en Noordbevelands behoeven we niet meer zo'n ver verschiet te zien. Deze *ṑ* zal wel te beschouwen zijn als de *ṑ*, die uit wgerm. *á* (< oergerm. *ǣ*) vóor *j* voortgekomen is: Van Weel § 46, Verschuur § 106. Ik citeer enige voorbeelden naar Van Weel, die met enigszins andere spelling ook bij Verschuur vermeld staan: *drṑjə* „draaien", *mṑjə* „maaien", *krṑjə* „kraaien", *zṑjə* „zaaien".

Digitized by Google

Met bovenstaande uiteenzetting van het niet zeer rijke en vaak moeilik te beoordelen materiaal, hoop ik toch te hebben aangetoond, dat de speciaal friese ontwikkeling van wgerm. *â* vóor nasaal in de eilanddialecten niet te zien is. En dat wat daarop lijkt of daaraan herinnert, stellig iets aparts, uit latere tijd, van die dialecten zelf is.

Dit maakt het te waarschijnliker, dat ook de *ǣ* (< *â*) in die dialecten niet als een verscheidenheid van de friese *ē* op te vatten is.

Ook het woord voor „ander" zal niet de typies-friese ontwikkeling *anþ* < *ôþ* vertonen, maar dankt zijn vocaal aan een biezonder klankverloop van een veel latere periode.

Hoogstens zou men dus kunnen zeggen, op grond van het voorhanden materiaal, dat op de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden zich een neiging heeft geopenbaard om *a*-vocalen vóor nasaal te ronden, welke neiging we ook in het Fries zien. Maar 1° zien we de resultaten van die neiging op de eilanden in een zó beperkt aantal gevallen, en 2° is het verschijnsel zo verbreid en phoneties verklaarbaar, dat men daarin niet de uiting hoeft te zien van een oude tendentie, die ten gevolge van het friese „substraat" in de latere taal van de eilanden zich weer vertoonde [1]).

Uitweiding: *elkaar.*

Bij de bespreking van het Westvoornse *ǒr* heb ik over het wegvallen van de *nd* in dit woord niet gesproken. Het verdwijnen van de *d* in *bǒn*, *hǒn* e. d., zal wel uit **bǒndn̥* > **bǒnn̥* of dergelijke vormen te verklaren zijn. Hiermee staat een **ǒndr* nog niet geheel op éen lijn. In een woord als dit echter hoeft een on-„klankwettige", aparte ontwikkeling in 't geheel niet te bevreemden.

Ik spreek er hier afzonderlik over, om zoodoende te komen tot het algemeen-nederlandse woord *elkaar.* Volgens de gangbare mening is het nodig om voor de verklaring van *-aar*

1) Zie ook al *N. Taalg.* XVII, 15 vlg.

Digitized by Google

aan friese invloed te denken. Het is echter ook lang niet onmogelik, dat dit druk gebruikte pronominale woord, ten gevolge van de behoefte aan een kortere vorm, een enigszins sterkere syncope ondergaan heeft dan regelmatig was. Niemand poogt toch ook voor *mək-* in *mekaar* een klankregel op te stellen, om de ontwikkeling uit mnl. *manlijc* te verklaren. Tegenwoordig is dat *mək* een weinig geaccentueerde syllabe. Maar uit de voorbeeiden in het *Mnl. Wdb.* onder m a n l ij c *b*) zien we duidelik, dat *manlijc* wel heel degelik geaccentueerd voor kon komen [1]). In elk geval mag het betrekkelik geringe accent niet alleen voor deze ontwikkeling verantwoordelik gesteld worden.

Wie bij Horn, *Sprachkörper und Sprachfunktion*², 55 vlgg. de ettelike bladzijden doorgelezen heeft, die hij wijdt aan sterke afslijtingen en verkortingen van pronomina [2]), die zal niet aarzelen om ook voor *elkaar* spontane ontwikkeling zonder friese invloed mogelik te achten.

Wil men echter *elkaar* als een frisisme blijven beschouwen, dan is er toch bij op te merken, dat het waarschijnlik niet eenvoudig een fries woord is, dat later aan de hollandse klankontwikkeling deel heeft gehad. Immers men construeert (b. v. v. Wijk *Et. Wdb.* s. v. a n d e r): friese syncope van *n* vóor *þ* met verlenging van de *a* (**anþar* > **âþar*), daarna hollandse syncope van de intervocaliese *d* < *þ* (**âþar* > *-aar*). De overgang echter van deze friese *â*, of wellicht juister *ą́*, in *ô* zal wel heel oud zijn, wel dateren uit de eerste tijd van de friese taalgeschiedenis, zodat we voor de tijd van aanraking tussen Fries en Frankies, waar we hier mee te maken hebben, toch wel al een fries *ôþar* of minstens **âþar* moeten aannemen. En was deze vorm in het Hollands gekomen, dan

1) Overtuigend blijkt dit in de niet zeldzame gevallen, waar *manlijc* door het werkwoord van *ander* gescheiden is, als; *Manlijc gaf anderen trouwe; Manlijc en velde anderen niet*, en meer voorbb. in het geciteerde artikel van het *Mnl. Wdb.*

2) Over de geschiedenis van het juist genoemde *manlijc*, *malc* spreekt Horn op p. 59.

Digitized by Google

zou er wel iets als **-oor* uit voortgekomen zijn. Daarom schijnt het mij toe, dat *-aar*, wanneer er dan friese invloed bij in het spel is, niet een gewoon frisisme, maar een fries-hollandse compromisvorm moet zijn.

β. docht, brocht c. s.

Een ander geval van ronding, dat op friese „inslag" kan wijzen, sluit zich vanzelf bij het voorgaande aan. In de *o* van mnl. *brochte*, *dochte* „dacht", ziet men wel de verkorting van op echt anglo-friese manier in de verbinding *aŋχ* ontstane *ō*. Het verschil met de vorige is, dat hier de verdwijning van de nasale consonant en verlenging (aanvankelijk stellig ook nasalering) van de *a* oergermaans zijn, zodat die syncope en verlenging op zich zelf geen aanwijzing van friese invloed is.

In de tegenwoordige dialecten vinden we de voortzetting van hetzelfde vocalisme als in het Mnl. Zo b. v. aan de Zaan. waar *brocht* en *docht* de enige vormen zijn; Boekenoogen § 30 Opm.; Westvoorns *bròcht*, *dòcht*: v. Weel § 34; Noordbevelands *broχt*, *doχt*: Verschuur § 86.

Met deze woorden staat zo ongeveer op één lijn het woord voor „zacht" = mnl. *sochte* naast *sachte*, Westvoorns *zòchtə*, N.-B. *zoχtə*, Zaans evenwel *zaft*, *saft* naast het gewone *zacht*: Boekenoogen, § 100 en *Idioticon* s. v. zacht. Het onderscheid met de beide vorige woorden is, dat de oergermaanse spirant hier niet *χ*, maar *f* was, die dan in de verbinding *ft* tot *ch* is geworden. Dat op de eilanden, in tegenstelling met de Zaanstreek, *ft* niet meer voorkomt, hoeft tegen de friese oorsprong van de *o* niet te pleiten: het woord kan met *o* (*ō*) en *ft* in de frankiese diall. zijn gekomen [1]) en daarna de overgang *ft* > *cht* aldaar hebben meegemaakt. — Ook is het geen

1) P. Sipma, *De ban fening van het Fries*, 6 vlg. (vlg. ook zijn *Phonology and Grammar of Modern West Frisian* § 113) gelooft, dat de overgang *ft* > *cht* ook in fries gebied zonder invloed van buiten voorkomt. Ik vrees echter, dat hij de hollandse invloed, die vanouds in het Westfries zeer sterk geweest is (zie o. a. de boven aangehaalde mening van Buitenrust Hettema) onderschat.

Digitized by Google

bezwaar, dat de tegenwoordige friese vorm *sêft* op umlaut wijst (vgl. oofri. *seftechhed*, „sanftmütigkeit": v. Helten, *Z. aofri. Lexic.* s. v.). Men kan bij Van Wijk, *Et. Wdb.* onder zacht nazien, hoe bijwoordelike vormen zonder naast adjectiviese mèt umlaut in verschill. germ. dialecten voorkomen. Ook is het mogelik, dat het woord met *ô* reeds vóor de umlautsperiode in het Frankies gekomen is, en daar, waar lange vocalen niet gemuteerd werden, zijn *ô* gehouden heeft.

Nu is de *o* van *docht* en *brocht* zeer goed te verklaren zonder friese invloed aan te nemen. Bij *denken* — *dacht* kan men verwarring met *dunken* — *docht* vermoeden. En ook een zo vreemd paradigma als *brengen* — *brachte*, een zwak werkwoord met vocaalverandering in het praeteritum als in sterke werkwoorden, kon gemakkelik vervormd worden. Zo heeft Dr. W. de Vries, *Tijdschr.* XXXVIII, 293 vlg. gedacht aan een analogies ontstaan paradigma **brang* — **brongen* (met parallel in het Ohd.) of *brachte* — **brongen*, waarmee dan de *o* in *brochte* zou te verklaren zijn. Het bezwaar van deze opvatting blijft, dat geen enkele vorm van dat sterke *brengen*-paradigma in het Nederlands overgeleverd is. Het ligt meer voor de hand te denken — wanneer men in deze richting de verklaring van *brochte* zoeken wil — aan invloed van die niet zeldzame zwakke werkwoorden, die evenals *brengen* in het praeteritum en participium *cht* hadden, zonder dat *ch* in de praesensvormen voorkwam. Toevallig hadden veel van die werkwoorden *o* in praet. en participium, als b.v. *dunken*, *soeken*, *roeken* e. a. zie Franck, *Mnl. Gr.*², § 155.

Met dat al is echter mnl. *sochte* niet verklaard. De Vries, *t. a. p.*, 294 wil deze *o* toeschrijven aan „localen overgang van *à* tot *ò*". Hij stelt deze overgang dan gelijk met die in *ambocht*. De talrijkheid van de voorbeelden met *o*, die het Mnl. Wdb. onder sachte geeft, wijst er echter op, dat de ontwikkeling tot *o* hier niet mag vergeleken worden met een enkele overgang *a* > *o* vóor *cht* in minder geaccentueerde syllabe gelijk in *ambocht*. Evenzo de verbreiding der *o*-vormen

Digitized by Google

van „zacht” in tegenwoordige dialecten. Nu zou het al te toevallig zijn, als het woord „zacht” met een oorspr. $\bar{ą}$ vóór χ juist die „verdoffing” zou hebben ondergaan, terwijl andere woorden met oude *ā* in dezelfde conditie, als *macht*, *kracht*, *nacht* in het Mnl. en later geen spoor ervan vertonen. Zodoende valt het moeilik, het verband tussen die vroegere nasaal en de latere *o* te ontkennen. En is eenmaal dit verband voor *socht(e)* erkend, dan wordt de kans, dat hetzelfde verband ook in *brochte* en *dochte* bestaat, ook groter.

De vraag is nu maar, of men deze ontwikkeling als specifiek fries wenst te beschouwen. Een krasse uiting is die van Behaghel, *Gesch. d. deu. Spr.* [4] § 169: „Urdeutsch *â* (aus an vor *h*) ist auf niederfränkischem Gebiet seit den frühesten Zeiten zu *o* geworden . . . ; daneben finden sich auch Formen mit *a*”. Hij denkt blijkbaar in ’t geheel niet aan mogelike friese invloed.

Er valt dadelik bij op te merken, dat het Oudoostnederfrankies van de psalmen hiervan niets vertoont: *thâhton* „cogitaverunt”: Borgeld, *Oonfr. ps.* § 9. Evenmin de Limburgse Sermoenen: *bragte*, *dagte* (waarnaast *dogte* „visum est”), *gedagt* (part.), *sagte* „mite”: Kern, *Klankleer v. d. Limb. Serm.* § 15b.

Uit de bestaande dialectgrammatica’s kunnen we de volgende gebieden vinden, waar *o*-vormen van *brocht* enz. voorkomen buiten het eigenlike friese of het juist besproken hollands-zeeuwse gebied:

Groningse Veenkoloniën: *brocht* en *docht*, maar *zaacht*: Schuringa, *Dial. d. Veenkol.* § 103.

Noordhorns: *bra°gt*, *da°gt*, maar *zagt*: De Vries § 102. De vocalen in deze woorden zijn niet kort; in *zagt* hebben we naar De Vries’ mededeling jongere rekking [1]).

1) Naast de *a°*-vormen voor „(gij, hij) dacht”, „gedacht” komen de woorden „verdacht”, „gedachte(nis)”, „aandacht(ig)”, „indachtig” voor met de gewone beschaafde korte *a*. De Vries *t. a. p.* verklaart ze uit een inheemse ontwikkeling. De meeste ervan zijn echter geen volkswoorden, zodat de gedachte aan ontlening uit het Beschaafd voor de hand ligt.

Digitized by Google

N.-W.-Veluws: *broχt*, *doχt*, maar *zaχt*: V. Schothorst § 51.

Bommelerwaards: *bracht*, *brocht*; *dacht*, *docht*, *dăcht*; *zacht*, *zoft*, *zăcht*: V. d. Water § 25, 4.

Verder alleen nog het

Maastrichts: *broch*, *doch*; meerv. *brochtə*, *dochtə*; *gəbroch*, *gədoch*, naast vormen met *a*. — Verder schijnen de *o*-vormen in Nederlands Limburg zeer beperkt van gebied te zijn. Heerlen heeft *brach(t)*, *gebrach(t)* en *dach*, *gedach(t)* volgens Jongeneel, *Woordenboek*, geciteerd bij Frings-V. Ginneken, *Zs. f. deu. Maa.* 1919, 170. Sittard volgens Winkler bij Van Ginneken, Handb. I, 185: *(deur)gebrach*. Roermond: *brach*, *gebrach(t)*; *dach*, *gedach(t)* (Simons, p. 52).

In Zuid-Nederland kunnen we de toestand, wat de vorm voor „gebracht" betreft, overzien uit Frings-Vandenheuvel, *Die südniederländischen Mundarten* I, helaas nog niet op kaarten. Ik heb van al de 36 plaatsen, waarvan hier Wenker's zinnen opgetekend staan, de vorm van „gebracht" (zin 37) nagegaan, en steeds ter vergelijking, en om jongere ontwikkeling te kunnen onderscheiden, ook op het vocalisme der woorden „nacht", „achter" en „wachten" gelet [1]).

Zoodoende kwam ik tot het volgende resultaat:

Het gebied van *gebrocht* beslaat bijna [2]) geheel de provinciën Oost- en West-Vlaanderen (ook Frans-Vlaanderen) en het Vlaamse deel van Brabant, terwijl een noordelike strook van de provincie Antwerpen en het Noordoostelike deel van België, zijnde een flink deel van de provincie Limburg, erbuiten valt.

---

1) Ik hoop daardoor tevens, altans voor een deel, de gevaren vermeden te hebben, die Frings' wijze van noteren voor de gebruiker van zijn boek meebrengt. Zie de gegronde bezwaren hiertegen van Kloeke, *N. Taalg.* XV, 197 vlgg.

2) Er zijn in het *gebrocht*-gebied een paar opvallende plaatsen met *gebracht*. Nl. in Oost-Vlaanderen: Geeraerdsbergen, Bruggenhout (bij Dendermonde). Verder hebben Erwetegem, Smethlede en Beveren (Waas) *o*-achtige vocaal zowel in „gebracht" als in „nacht", „achter" en „wachten". Een dergelijke toestand vertoont Meenen in West-Vlaanderen. Hoeveel aan die schijnbare of ware uitzonderingen te hechten is, in hoeverre Frings' opnamen hier te vertrouwen zijn (een zo bevoegd beoordelaar als Dr. Grootaers maande op het Philologencongres te Brugge in 1922 tot voorzichtigheid in dezen), wil ik niet trachten uit te maken. Vgl. ook de volgende noot.

Digitized by Google

Een ruwe grens geeft de volgende lijn aan, waarbij zoveel mogelik alleen grotere plaatsen zijn genoemd:

gebracht hebben: St. Leenaerts (tussen Turnhout en Antwerpen, ongeveer op dezelfde breedte als Turnhout en ten N.O. van Antwerpen), Turnhout—Tongeren;

gebrocht hebben: Antwerpen—Herenthals—Diest—Hasselt—St. Truiden.

Tussen deze twee reeksen van plaatsen zal dus de scheidingslijn, ergens ten N. van Antwerpen bij de nederlandse grens beginnend, eerst ongeveer West-Oost, dan met een tamelik scherpe bocht naar het Zuiden tot de taalgrens lopen. Ik laat daarbij dan Maastricht, dat de indruk maakt van een *brocht*- en *docht*-eiland te zijn, buiten beschouwing.

Construeren we nu uit deze gegevens een *brocht*-gebied, dan komen we ongeveer tot het volgende: de provincies Groningen, Friesland in het Noorden en verder het deel van Nederland ten Westen van een lijn ongeveer Apeldoorn—Tiel—Rozendaal of Breda. Deze laatste afbakening is natuurlik zeer willekeurig en zal allicht grove fouten hebben. Dit westelike stuk Noord-Nederland verbreedt zich dan in Zuid-Nederland tot voorbij Hasselt.

In Nederduitsland schijnt deze ronding niet verbreid te zijn. Tenminste Sarauw, *Niederd. Forschungen* I, 302 vermeldt alleen voor Oostfalen en Noordsaksen *brocht(e)*-vormen, die hij echter met het oog op het daarnaast staande *dacht* uit jonge invloed van *br*- verklaart [1]).

Zo schijnt dan inderdaad Behaghel's formulering niet zo overdreven te zijn: blijkbaar heeft de overgang plaats gehad — behalve in het eigenlike Fries — in het gehele Westnederfrankies, en dit laatste niet te eng opgevat. En de geografie ervan maakt het niet onmogelik, dat de ronding zich van het Fries over het aangrenzende Frankies heeft uitgebreid. Ik kan

1) Deze toestand kon ook wel eens hier en daar in België voorkomen; en uit, dat Frings' materiaal, waarbij *dacht* niet voorkomt, geen volkomen bruikbare maatstaf geeft.

Digitized by Google

juist deze formulering, omdat het verbreidingsgebied toch te groot is, dan dat men aan voormalige friese taal over dat hele gebied zou kunnen denken.

Moeten we dit nu friese invloed noemen? Verband tussen de ronding in het Fries en die in het aangrenzende en verderaf liggende Frankies zal allicht bestaan, maar het is niet doenlik dit nauwkeurig te omschrijven. Vgl. reeds *N. Taalg.* XVII, 14 vlg.

Stel, dat inderdaad de ronding in zuiver fries gebied begonnen is en vandaar zich over frankies gebied heeft verbreid, dan is het nog in 't geheel niet nodig aan eenvoudige overneming van friese vormen te denken, d. w. z. aan vervanging van een frankies *brachte* door een fries *brochte*. Eerder zal het zo zijn, dat de genasaleerde vocaal, die ook in het Frankies aanwezig was, gerond werd evenals in het Fries.

Om nu de grote verbreiding en standvastigheid van *brocht* en *docht* tegenover *zocht* te begrijpen, moet men bedenken, dat de nasalering in de vormen van *brengen* en *denken* langer, en over een uitgestrekter gebied, gehandhaafd zal zijn door het verband, dat de sprekers bleven voelen met de praesensvormen, die nasale consonant behielden. In de tweede plaats kan dan de eigenaardige positie van de werkwoorden meegewerkt hebben op een of meer van de boven besproken wijzen, zodat hier en daar ook wel eens een *bracht* tot *brocht* kan geworden zijn zonder enige invloed van de vroegere genasaleerde lange vocaal.

In het woord *zacht* daarentegen, dat geen duidelike verwanten met nasale consonant had, zal, met verschil in plaats en tijd, de nasalering over het algemeen eerder opgegeven zijn, zodat de lange vocaal in dat woord voor ronding, toen de neiging daartoe begon op te komen, niet meer in aanmerking kwam. En voor analogiese invloed, die we bij werkwoorden, welke immers voor het taalgevoel streng geclassificeerd zijn, konden verwachten, was bij een woord als „zacht" geen geschikt uitgangspunt.

Digitized by Google

Leggen we bij het verdwijnen der nasalering de nadruk op het verschil in plaats en tijd, dan zou het niet te verwonderen zijn, als het *zocht*-gebied niet eens geographies aaneenliggend bleek, gelijk het schaarse materiaal kan doen vermoeden.

γ. Ontrondingsverschijnselen.

In het Oudfries vinden we de umlaut van alle ronde vocalen, lang of kort, dus van *ŭ* en *ō*, verder ook van *au*, voorgesteld door het teken *e*, in bepaalde gevallen *i*. Een enkel voorbeeld van elk slechts, met aanduiding van lengte: *kedd* „kudde", *kêtha*, vgl. dui. *verkünden* (*ŭ* vóor nasaal + spirant verlengd), *bêta* „boeten", *hêra* „horen". Daar wij als eerste stadium stellig geronde vóorvocalen moeten aannemen, *y̆* en *ǿ*, heeft er dus na de umlautsperiode „ontronding" plaats gehad, altans daar waar de oude vocaal *ō* of *ŭ* was [1]). Een karakteristieke trek van het Oudfries, die zich ook in het nauw verwante Oudengels, in het ene dialect vroeger, in het ander later, vertoont. Daar de hele umlaut hoogstwaarschijnlik eerst is begonnen nadat de Angelen en Saksen naar Britannië waren overgetrokken, hebben we hier een aardig voorbeeld van parallelle ontwikkeling tussen geografies gescheiden, maar verwante dialecten.

Is het verschijnsel als zodanig interessant, toch moet niet uit het oog worden verloren, dat deze geronde vóórvocalen in het algemeen labiel zijn: ook in duitse dialecten zijn vormen als *schēn* „schön", *grīszen* „grüszen", *missen* „müssen" bekend genoeg.

Nu zien we in Holland en Zeeland, ja tot in Vlaanderen toe, iets soortgelijks. In dezelfde kuststrook dus, die hier al meer ter sprake is geweest, zodat de gedachte aan friese invloed ook in dezen kan opkomen. Het betreft de umlaut van *ū*.

---

1) Bij de *i*-mutatie van wgerm, *au* bestaat nl. de mogelikheid, dat tijdens de umlautsperiode reeds de *á* bestond, die in het historiese Fries wgerm. *au* voortzet, deze *á* kan dan rechtstreeks tot *é* gemuteerd zijn.

Voor de mutatie-vocaal van *ū* zouden we eerder *ī* verwachten. Er heeft daar dus tevens verwijding plaats gehad, 't zij vóor, 't zij na de ontronding.

Digitized by Google

In het Zaans treffen we woorden aan als *breg* „brug", *reg* „rug", *pet* „put"; verder met *i* naast *e*: *krik* en *krek* „kruk", *mig* naast *mug* (Boekenoogen § 58 Opm. en § 44). Dr. Boekenoogen wijst mij op oude voorbeelden van *bregge* uit Leiden en Rotterdam bij Verdam; verder op het gehucht *Ter Bregge* bij Hillegersberg en de Zholl. geslachtsnaam *Van der Breggen*. In het Oudbeierlands b. v. (Opprel § 14 b): *hippələ* „huppelen", *klippəl(hout)*, *krik*, *pit*, *rik* „rug", *stik* „stuk". In het Noordbevelands (Verschuur § 113) *rĭk*, *stĭk*, *klĭpəl*, *krĭkə*, *pĭt*. Hier schijnt deze representatie in gesloten syllaben regel te zijn, ten minste Verschuur vermeldt *bruhə* „brug" als een uitzondering. Ook Van Weel § 88 beschouwt blijkbaar voor het Westvoorns *briggə*, *dinnə* „dun" enz., als de normale umlautsvormen in gesloten lettergreep, terwijl hij daar waar *u* in zijn dialect optreedt, aan de bewijskracht van de voorbeelden twijfelt (§ 87).

Willen we de verbreiding van deze ontronding in Vlaams-België nagaan, dan bieden Wenkers zinnen alleen het woord *stukje* (zin 32). Met alle voorbehoud, dat ik ook boven n. a. v. *brocht* maakte bij het gebruik van Frings-Vandenheuvel, waarbij hier nog komt de mogelikheid van aparte ontwikkeling in dit verkleinwoord, deel ik dan mede, dat in de provincie West-Vlaanderen alle plaatsen op een na (Meenen, no. 50) *e*-achtige vocaal in dit woord hebben, terwijl ook een het woord „brokje" gebruikt. In Frans-Vlaanderen staat meestal „beetje". In Oost-Vlaanderen staan geronde en ontronde vocalen ongeveer gelijk, terwijl in Brabant-Antwerpen de geronde vocaal het gewone is: alleen 14 Leuven en 22 Willebroeck hebben *i*. In Limburg is de verhouding: gerond 7, ontrond 3 (Hasselt, Bree, Niel). Het blijkt duidelik, dat het eigenlike gebied van de ontronding in het Westen ligt. Wanneer dus het Mnl. reeds *brigge*, *dinne*, *pitte* e. d. laat zien, dan zullen die vormen wel in het Zeeuws of Vlaams tuishoren.

Ook in Noord-Nederland zien we de oostelikste uitlopers niet verder dan in het Bommelerwaards (v. d. Water § 21), dat reeds als normaal geronde vocaal heeft.

Digitized by Google

Of nu deze zeer duidelike ontrondingsverschijnselen aan friese invloed mogen toegeschreven worden? In de eerste plaats zij opgemerkt, dat het hele verloop der *i*-mutatie in de gebieden, die we hier bespreken, bepaaldelik niet-fries is. Met regelmaat treffen we alleen aan umlaut van *ŭ* en van *ŏ*, terwijl in het Fries ook b. v. lange vocalen gemuteerd zijn. Wanneer de toestand van nu terugwees op een fries verleden, dan zou het alvast bevreemdend zijn, dat de umlaut van *û*, *ô* en *au* niet dan in enkele verdwaalde woorden te zien was. Daarom kan de ontronding in westnederlandse dialecten, als zij op enige wijze met analoge verschijnselen van het Fries in verband staat, in geen geval worden aangevoerd als een overeenkomst ten aanzien van de voor alle germaanse dialecten zo belangrijke en ingrijpende *i*-mutatie. Hoogstens kan men de ontronding zien als een tendentie, die zich — nà de umlautsperiode — van het Fries in het noorden uit verbreidde over de zuideliker frankiese dialecten, en daar dan uiteraard alleen trof de vocalen, die ervoor in aanmerking kwamen.

Maar dan blijft eigenaardig de kennelike voorkeur voor gesloten syllaben: in open syllabe blijft meestal de geronde vocaal, die de gangbare spelling met *eu* voorstelt. Alleen een paar woorden als *evel* en *krepel*, die ook in het Mnl. al om de regelmatigheid van de *e* de aandacht trekken, hebben ontronding in open lettergreep. In het Fries zijn alle vocalen ontrond. Dit wijst op een onafhankelike hollands-frankiese ontwikkeling. Zo konden ook de zaanse vormen *breg*, *pet* e. d., die Boekenoogen voor friese residu's houdt, en ikzelf vroeger ook (*Tijdschr.* XL, 269 vlg.), wel eenvoudig voorbeelden zijn van deze hollandse eigenaardigheid. Want ook in het Zaans is de voorkeur voor gesloten syllabe duidelik.

Zolang zoveel biezonderheden in verspreiding en voortgang van klankveranderingen duister blijven, kan men niet botweg alle samenhang tussen de hollands-zeeuws-vlaamse en de friese ontrondingen loochenen. Zeker is evenwel, dat ze niet als friese residu's kunnen gelden.

Digitized by Google

En hiermee is, geloof ik, wel alles besproken, wat op resten van regelmatige friese klankontwikkeling [1]) in het West-Nederlands zou kunnen wijzen. Het is geen zeer aangename taak, aan het eind van dit overzicht de samenvatting te geven, die de lezer wegens de uitvoerigheid ervan met recht verlangen kan. Het „resultaat" is slechts negatief. Wie tegenover de „zo vaak beweerde, maar zo zelden overtuigend bewezen" (Kloeke, *N. Taalg.* XV, 35) friese invloeden van te voren al scepties stond, zal in zijn scepsis versterkt zijn. En wie wèl, mee onder invloed van gezaghebbende nederlandse handboeken, aan een sterke friese „inslag" geloofde, zal wellicht het een na het ander hebben moeten loslaten, evenals schrijver dezes, waar hij verwachtte te kunnen voortbouwen en uitwerken, zo vaak door de nadere toetsing van het materiaal kwam tot ondermijnen en afbreken.

Waar er in de beschouwde gebieden overeenkomst is met friese klankgeschiedenis, daar blijkt soms een duidelik verschil in tijd en condities, zodat men aan achtergebleven sporen van voormalig fries in geen geval denken kan. Hoogstens kan wie voor romantiek in de wetenschap voelt, oude friese tendenties in later eeuwen opnieuw aan het werk zien. En waar tijdsverschil niet aan te wijzen is, zooals bij *brocht* en *docht*, daar is het heel goed mogelik en zelfs waarschijnlik, dat de isoglosse èn het Fries èn het daaraan grenzende West-nederfrankies omvat, zonder dat het Fries-sprekenden geweest zijn, die de grens zo ver naar het Zuiden hebben gebracht.

Den Haag. C. B. VAN HAERINGEN.

1) Daarnaast is in Westnederlandse dialecten ook wel wat te vinden, dat zou kunnen behoren tot de „losse frisismen", waarvan er *N. Taalg.* XVII, 8 vlgg. enige voor het algemeen-beschaafd besproken zijn. Het zal wel haast ondoenlik zijn, met de huidige sporadiese gegevens de waarde en betekenis hiervan te beoordelen, en onafhankelike evenwijdigheid in ontwikkeling van historiese samenhang te onderkennen, vooral waar het feiten van morphologie en woordgebruik betreft. En juist op dat terrein is men veelal geredelik geneigd om friese invloed op te merken: vgl. b.v. Sipma, *De beoefening van het Fries*, p. 10 vlg. Zonder betrouwbare kaarten, die de geographie ervan laten zien, zal men zich bij de beschouwing van die biezonderheden op nog onzekerder terrein begeven dan ik in het bovenstaande gewaagd heb te betreden.

Digitized by Google

FLORENTIJN EN DE HERTOG VAN BRUYSWYC UIT DEN GLORIANT.

In mijn artikel over de bronnen van den Gloriant [1]), mij aansluitend bij Prof. Te Winkel's opmerking; dat de namen Gloriant, Rodelioen van Abelant, Esmoreit behalve in de twee abele spelen van Gloriant en Esmoreit ook voorkomen in den kruisvaartroman Baudouin de Sebourg, wees ik er op, hoe de episode van Esmeré en Elienor uit laatstgenoemd werk identiek is met de Schotsche ballade van Shusy Pye. Verder merkte ik op, hoe deze geschiedenis weer varianten heeft, waarin een droomgezicht voorkomt, dat waarschuwt, hoe in 't verre land de geliefde op 't punt is ontrouw te worden. Liebrecht heeft gewezen op het sprookje van Abulfaouris als prototype dezer verschijning, en opgemerkt dat dezelfde wonderbaarlijke waarschuwing voorkomt in de geschiedenis van Heinrich der Löwe en verwante sagen. Deze Hendrik de Leeuw wordt von Braunschweig, Dietsch van Bronswijk, Deensch af Brunsvig genoemd. Daardoor werd hij gelijknamig met Gloriant, die eveneens hertog van Bruyswyc heet, en een „verre geliefde" heeft, die in verwante verhalen een droomgeliefde is. Ik trok de conclusie, dat voornamelijk de droomgezichten een contact tusschen elkaar oorspronkelijk vreemde sagen bewerkte, waardoor de namen vermengd werden. De naam van Gloriants geliefde, Florentijn, was niet aan een roman ontleend, maar werd gedragen door de heldin van een variant der „verre geliefde", voorkomend in de Gesta Romanorum. Hieraan kan ik nu nog het volgende toevoegen:

Dat inderdaad een vermenging van het motief „de verre geliefde" met dat van „de verhoede ontrouw" plaats greep

1) Tijdschrift v. Ned. Taal- en Letterkunde XLI, 1922.

Digitized by Google

bewijst de roman van Apollonius van Tyrus, en wel de Middelgriekseche versie uit de 13e eeuw, waarvan in Dunlop—Liebrecht de inhoud te vinden is [1]). Hiervan luidt het begin:

Antiochus, koning van Syrië, heeft een zondige liefde voor zijn dochter en om haar bij zich te behouden, geeft hij aan degenen, die aanzoek om haar doen, een raadsel op. Alleen hij die het raadt, zal haar tot vrouw krijgen. Apollonius van Tyrus, die door wat hij van haar schoonheid hoorde, zonder haar ooit gezien te hebben op haar verlieft, lost het raadsel op. De vader tracht nu Apollonius in het verderf te storten; maar deze ontkomt, en geraakt na veel avonturen door een storm in het land van een vorst, wiens dochter op den schipbreukeling verliefd wordt.

Apollonius wordt haar leermeester, en vergeet de Syrische prinses in 't verre land. Zij huwen en 't huwelijk wordt hier niet verhinderd, daar het hemelsche gerecht den Syrischen vorst en zijn dochter door den bliksem doodt.

Hier zijn dus duidelijk de genoemde motieven vereenigd, afgezien van de bijmenging, die een anderen afloop veroorzaken, en van de verdere lotgevallen, die het deel van het jonge paar zijn. Daarvan is er één nog merkwaardig n.l. dat Apollonius, wanneer hij van zijn vrouw door omstandigheden en avonturen gescheiden wordt, door een droomgezicht, een hemelsche verschijning, naar de plaats geleid wordt, waar hij haar terugvindt — een motief dus uit „de wonderbaarlijk verhoede ontrouw". De constitueerende elementen van dit laatste motief zijn uit elkaar gevallen en in lossen samenhang ingevoegd. Hoogst waarschijnlijk komt de vermenging van „verre geliefde" en „verhoede ontrouw" alleen voor in den Middelgriekschen roman van Apollonius, althans ontbreekt ze in al het materiaal dat mij ten dienste stond, d. i. in de Lat. versie van op zijn laatst de 7e eeuw, die chronologisch het verloren origineel, misschien in

1) Geschichte der Prosadichtung p. 35.

Digitized by Google

't Grieksch geschreven, 't meest nabij komt [1]); in verschillende versies der Gesta Romanorum [2]) en het Ned. Volksboek, dat identiek is met de Gesta-redacties [3]). Daarentegen komt „het waarschuwend droomgezicht'' in al deze verhalen voor. Het Fransche fragment uit de 12e eeuw bevat de heele episode niet, geeft dus geen uitsluitsel. In de latere Fransche prozaversies door Ch. Lewis uitgegeven ontbreekt het vermengde motief eveneens, maar wordt ook het droomgezicht aangetroffen. Dat de Middelgrieksche versie niet uit het oorspronkelijke Grieksche werk is voortgekomen, maar een terugvertaling is, neemt iedereen aan [4]). Rhode [5]) meent, dat zij naar een Fransche redactie bewerkt is. Zeker is, dat de kruistochten een aanraking tusschen Oost en West brachten, de Byzantijnsche kunst weer van 't Westen uit verfrischt werd, en dat een Westersche redactie van den Apollonius-roman weer in Grieksch gewaad gestoken werd te dien tijde.

In 't algemeen zijn de verdere avonturen in den Apolloniusroman, n.l. die van Tharsia, 's konings dochter, gelijk aan die van de vrouw, die onschuldig belasterd en veroordeeld wordt, aan alle kanten belaagd, maar toch haar kuischheid weet te bewaren. Dit is de geschiedenis von Florence de Rome, die in 't Latijn, Fransch, Engelsch en Spaansch in de middeleeuwen verteld werd [6]). In de 13e eeuw bestond deze roman zeer zeker al [7]). Ontbreekt de naam Florence-Florentina in alle versies der

1) Ed. A. Riese p. 5. Prof. Hesseling was zoo vriendelijk mij mee te deelen, dat Klebs het Latijnsche verhaal voor 't oorspronkelijke houdt, maar dat daaromtrent niets met zekerheid valt vast te stellen. Evenmin is met zekerheid te constateeren, of het Middelgrieksch gedicht uit het Fransch, Latijn of Italiaansch vertaald is.

2) Lat. Gesta, ed. Oesterley c. 153; Fransch, Le Violier des histoires romaines c. 125; Engelsche vert. van Ch. Swan c. 73.

3) Penon, Bijdragen t. d. Gesch. d. Ned. Letterk. p. 79 e. v.

4) Penon, t. a. p. p. 89.

5) Der griechische Roman und seine Vorläufer p. 568.

6) In de Tharsia-sage ontbreekt het belaagd worden door den zwager. Het kloosterleven van Florence wordt geleid door Tharsia's moeder.

7) Freymond, Literaturblatt f. germ. u. rom. Phil. p. 266.

Digitized by Google

Apollonius-sage [1]), niet alleen wordt ze door de heldin der Florence-sage gedragen [2]), maar ook wordt deze als gemaal gegeven een Esmeré. Zoo heette „de verre geliefde" van Elienor uit den Baudouin de Sebourg, terwijl de Esmeré-Elienor episode geen ander motief is dan dat van de „verhoede ontrouw". Bovendien in een der jongere Fransche hss. „n.l. dat van 1456, komt Florence als „verre geliefde" voor:

Garsile, Koning van Griekenland heeft over Florence's schoonheid gehoord en ontbrandt in liefde, zendt twee boden naar haar vader, Otto van Rome, maar zij krijgen een weigerend antwoord. Florence had men Garsile als oud en leelijk geschilderd, en zij slaat daarom het aanzoek af. Een oorlog tusschen Rome en Griekenland is het gevolg. Hiervan hooren twee broers, Esmeré en Milon, die eveneens getroffen worden door de schildering van Florence's schoonheid. Om harentwil begeven zij zich in den strijd. Esmeré wordt de uitverkorene. Verder volgt de geschiedenis der kuische en belaagde vrouw [3]).

Voor Esmeré uit „de verhoede ontrouw" is in een anderen Oosterschen roman n.l. in den Lion de Bourges een persoon in de plaats getreden, wiens vader historisch aan te wijzen valt n.l. Eudes Harpin, vicomte de Bourges, een kruisvaarder uit de 11e eeuw [4]). De hem toegedichte zoon Lion wint met bijstand van een dankbaren doode Florentine, dochter van den koning van Sicilië, in een toernooi. Daarin verslaat hij o. a. le roy de Tarse (in hs. A 14e eeuw [5]). Hij mag zich echter niet in haar bezit verheugen, want zij wordt ontvoerd door den verrader Garnier van Calabrië en op het slot Rege gebracht, waar zij onder de hoede gesteld wordt

1) Zie voor de namen Hermann Hagen, Der Roman von König Apollonius v. Tyrus, en Penon t. a. p.

2) In de verkorte Lat. versies van Vincentius Bellovacensis en Etienne de Bourbon is enkel sprake van een Keizerin van Rome.

3) Analyse by R. Wenzel, Die Fassungen der Sage von Florence de Rome.

4) H. Wilhelmi, Studien über die Chanson de Lion de Bourges, p. 6.

5) ib. p. 19.

Digitized by Google

van Garnier's zuster Clarisse. Zij vertelt Clarisse van Lion's schoonheid en deugd en deze vat liefde voor den onbekende op. Lion dringt als pelgrim verkleed in het slot door. Clarisse beproeft haar verleidingskunsten op hem en verzacht zijn gevangenschap. Lion denkt Florentine en zich zelf alleen te bevrijden door aan Clarisse toe te geven. Hij vlucht met haar, maar wordt door roovers van haar gescheiden. De dankbare doode verschijnt en verwijt hem trouwbreuk. Florentine en Lion worden toch ten slotte vereenigd. Wilhelmi heeft terecht gewezen op een overeenstemmende plaats in den Huon de Bordeaux, die veel zuiverder het motief van „de verhoede ontrouw" bewaarde, omdat Auberon niet als de dankbare doode te laat komt [1]). Echter zijn in den Huon alle namen verschillend van die in den Lion de Bourges.

Wijst de „roy de Tarse" al naar den Apollonius-roman, immers Apollonius komt tot viermaal toe te Tarsus, Florentine, Lion's geliefde, vlucht evenals Apollonius' vrouw in een klooster. Lion wordt echter niet door een verschijning, maar door een eenvoudig bericht van Florentine's verblijf verwittigd.

De geschiedenis van Lion de Bourges is ook in Duitschland bekend in 15e eeuwsche hss., en de Duitsche gedrukte prozaversie van 1514 gaat nauwkeurig op bovengenoemd Fransch handschrift terug [2]).

Dunlop—Liebrecht [3]) noemt nog een Oudengelsch gedicht Emaré. Hier is dit de naam van een vrouw, die, als de prinses uit den Apollonius-roman, de zondige liefde van haar vader te weerstaan heeft, daarom in een boot aan de golven prijs gegeven wordt. Zij wordt aan de kust van Wales gedreven, trouwt daar met den koning (Tharsia-motief). De schoonmoeder beticht haar van misgeboorte en brengt een vervalscht bevel van den koning over, dat de moeder en beide kinderen gedood moeten worden. De dienaar laat haar ontkomen.

1) ib. p. 10. 2) ib. p. 5. 3) p. 265.

Digitized by Google

Alle deze sagen tezamen met de Braunschweig-sage en de Florentina-versie uit de Gesta Romanorum [1]) vormen een ineengeslingerde sagenketen.

De Baudouin de Sebourg, die weer een zinspeling bevat op Harpin de Bourges, en de Lion de Bourges zijn kruisvaartromans uit de 14e eeuw. De Apollonius-roman is wat de lotgevallen van Apollonius zelf betreft van Griekschen oorsprong. De Florence de Rome, dus ook het deel van den Apollonius-roman, dat de geschiedenis van Tharsia bevat, is oud en van Oosterschen oorsprong [2]), terwijl de Middelgrieksche Apolloniusroman ten gevolge van de kruistochten ontstond. De Florentina uit de Gesta is eveneens een oeroud Oostersch verhaal.

Ik meen dus de conclusie te mogen trekken, dat ten tijde der kruistochten de sagen- en namenmenging ontstond en zij verbreid werd over Zuid-Europa naar 't Westen tot in Engeland, gedeeltelijk in Midden-Europa.

De Apollonius-roman, de Lion de Bourges, en de Florentina uit de Gesta Romanorum, waren ook bekend in Duitschland.

Bedenken we, dat de korte vertelling der verre geliefde uit de Gesta Romanorum in de volkssprookjes algemeen verbreid is, dat zoowel Apollonius en Florence als volkssprookjes in Griekenland [3]) leven, dan kunnen we veilig aannemen, dat de mondelinge overlevering een groote rol in de verbreiding speelde, ook al is b. v. het Apollonius-sprookje neerslag van den roman, wat voor de Florence al zeer twijfelachtig is. Nog pleit voor mondelinge verbreiding het feit, dat in al de bovengenoemde verhalen „de verre geliefde" en „de verhoede ontrouw" wel schering en inslag zijn, maar telkens een ander weefsel toonen in ieder verschillende versie.

Bewegen we ons met al de opgesomde vertellingen hoofdzakelijk in een Fransch-Oostersche sfeer, de bovengenoemde

1) Zie mijn artikel over de Bronnen van den Gloriant.
2) Rohde, p. 568 en 569 noot.
3) Von Hahn, Griechische Märchen. n⁰ 16.

Digitized by Google

Braunschweig-sage uit de Duitsche liederen op Heinrich der Löwe en Der edle Möringer is aan de Franschen vreemd; al hebben zij dan ook blijkens den Huon van Bordeaux en den Lion de Bourges het motief der verhoede ontrouw gekend.

Nu komt de naam Herzog von Brunenczwich ook voor in een episch Duitsch gedicht van een zekeren Augustijn, dat alweer al de kenteekenen der Oostersche romans draagt en naar een 15e-eeuwsch handschrift uitgegeven werd door R. Priebsch [1]).

Het episch gedicht heeft den volgenden inhoud:

De jonge hertog von Brunenczwich vraagt zijn vader naar Spanje te mogen gaan om den Koning daar bij te staan tegen den soudaen van Babylonië. Hij overwint, blijft een jaar aan 't hof; wordt ziek van liefde voor de Spaansche Koningin, een heidensche, die zich doopen liet vóór haar huwelijk. De genegenheid wordt beantwoord, maar de jongeling wil geen verraad aan den koning plegen en vertrekt naar het land der heidenen. Nu wordt de koningin ziek van liefde en de hertog van Brunenczwich keert terug. Zij beweegt hem samen te vluchten. Hij wendt voor, dat zijn vader gestorven is, maar begeeft zich naar St. Jacob. Daarheen volgt hem de koningin onder voorwendsel van een bedevaart. Zij verlaat haar gevolg, dat meent haar dood te moeten betreuren. De gelieven zijn eerst in St. Jacob, dan een jaar in Venetië. De koningin verlaat den man als hij slaapt aan het zeestrand, omdat ze het beter voor hem vindt en vaart met een koopman naar Bagdad. De hertog rijdt landwaarts, verneemt den dood van zijn vader, komt in 't bezit van zijn land, maar zoekt de verdwenen geliefde. Hij wordt nogmaals naar Spanje geroepen na den dood van den koning, waar hij weer zegeviert. Terwijl leidt de koopman, waar de koningin vertoefde, schipbreuk op de Spaansche kust. De hertog schenkt hem een nieuw schip.

1) Deutsche Handschriften in England p. 197 e. v.

Digitized by Google

Teruggekeerd naar zijn land, wil hij een passend geschenk aan zijn weldoener geven. Zijn gast, de koningin, werkt zes tapijten, ieder stelt een scène uit haar leven met den geliefde voor. De hertog ziet dit spiegelbeeld van zijn leven, gaat met den koopman mee, kleedt zich in schippersgewaad en wordt bij 't maal naast de koningin gezet. Hij trekt bij het handenwasschen een ring uit, de koningin herkent die en valt in onmacht. De koopman verkondigt luide wie zij zijn.

Het motief der ziekte door liefde is een motief uit de Amici, waarin de geliefde Florentina heet, en dat in de volkssprookjes verbonden met „de verre geliefde" voorkomt [1]).

Het werken van de tapijten is identiek met een scène uit de Esmeré—Elienor-episode van den Baudouin de Sebourg. Het slot is als de herkenningsscène uit het lied van den hertog von Braunschweig. De eenige herinnering aan het abele spel van Gloriant is de naam von Brunenczwig, waarvan nog gemeld werd, dat hij evenals Gloriant over Avernen heerschte. Een Fransche bron voor dit Duitsche verhaal, valt niet aan te wijzen. Zuiver middelhoogduitsch is de taal niet, wat met één oogopslag te constateeren valt. Een nauwgezet onderzoek zou moeten uitmaken, of Priebsch' hypothese, dat het epos oorspronkelijk in 't middelnederlandsch geschreven is, waarheid bevat [2]).

Eén ding is bizonder treffend bij het ontleden der bovengenoemde sagen: dat onze mnl. Gloriant zoo onafhankelijk van al deze epische gedichten staat, behalve wat de namen betreft. Ons abel spel blijft een zeldzaam zuivere versie der „verre geliefde", die al uit de eerste eeuwen na Christus dateert. Daarnaast staat het eenvoudige onomkleede verhaal der „verre geliefde" o. a. in den Franschen Dolopathos en het gecontamineerde uit de Latijnsche Gesta, in welke laatst-

1) Zie De Bronnen van den Gloriant.

2) Dit zou een aanwinst zijn voor onze middeleeuwsche literatuur, de roman is zuiver, echt, en vol bekoorlijke tafereelen.

Digitized by Google

genoemde versie de naam Florentina voorkomt. De verre geliefde draagt de wereld over zooveel verschillende namen, dat die van Florentina wel later aangehangen zal zijn en 't ligt voor de hand aan invloed van de Amici te denken.

Gesteld, dat de Middelgrieksche Apolloniusroman uit het Fransch vertaald is, dat de Fransche redactie al een „verre geliefde"-motief bevatte, dan was dit te onuitgewerkt, een zóó klein onderdeel van het verhaal in zijn geheel, dat daaruit onmogelijk iemand kan geput hebben om een heel tooneelstuk te componeeren. Bovendien verschillen alle namen.

Voor de Florence de Rome geldt hetzelfde, en deze verre geliefde komt pas in een jonger handschrift voor; alleen de naam komt overeen, wat al heel weinig bewijst voor overneming van een motief, dat zoo dikwijls en overal opduikt.

In de Lion de Bourges is een verschuiving van namen en motieven, die als we ze recht trekken het motief der „verhoede ontrouw" opleveren en niet „de verre geliefde". Zoo is ook in den Baudouin de Esmeré—Elienor-episode die der „verhoede ontrouw" met een loszwevend motief „verlieven op hooren zeggen". De epische hertog von Brunenczwig is een mozaïek zonder „verre geliefde."

Uit geen dezer epische gedichten kan de Gloriant geput zijn. Zoolang er niet een versroman of volksboek gevonden wordt met het ongeschonden geraamte van de „verre geliefde" moeten we besluiten, dat het abele spel op een van de vele in omloop zijnde korte verhalen van „de verre geliefde" teruggaat, en dat het zijn namen ontleende aan de Oostersche epische gedichten. Nu rijst echter de groote vraag: welke epische gedichten? Fransche, Duitsche, Dietsche?

In 't Fransch komen de meeste namen voor: Esmeré, Gloriant, Rougelion in den Baudouin; Esmeré en Florence in Florence de Rome; Florence in Lion de Bourges; Florentine in de Fransche Gesta. Vanzelf sprekend is het, dat de naam Braunschweig nergens voorkomt.

In 't Duitsch komen voor Von Braunschweig in het epische

Digitized by Google

en in het strophische lied (in het laatste is de naam oorspronkelijk); Florentina komt voor in den Herpin en in de Gesta.

In 't Dietsch kunnen in den vertaalden Boudewijn van Seeborch alle namen van het Fransche origineel voorgekomen zijn. De Braunschweig-sage was hier bekend, maar 't is niet zeker, of dit al zoo was vóór 't ontstaan van het abele spel, al pleit de oudheid van de Braunschweig-sage in 't algemeen er voor. Zelfs al is het epische gedicht over den hertog von Brunenczwig oorspronkelijk Nederlandsch, dan kan nog in de Duitsche vertaling een andere naam ingevoegd zijn. Daarentegen is er geen spoor van bewijs, dat de Baudouin in Duitschland bekend was.

De vraag waar het abele spel ontstaan is wordt door bovenstaande beschouwing niet opgelost. Wel, dat het putten uit de Fransche epische poëzie voor een tooneelspel een hoe langer hoe onwaarschijnlijker hypothese wordt, voor zoover het den Gloriant betreft.

We zullen bovendien rekening moeten houden met de mogelijkheid, dat een Dietsch pelgrim in Zuid- of Zuidoost-Europa een sagencomplex leerde kennen, waarvan hij een dramatiseering gaf.

Nog geloof ik een conclusie te mogen trekken: n.l. dat de Gloriant en de Esmoreit van denzelfden dichter zijn. Het is zeker waarschijnlijker, dat één mensch, uit een sagencomplex de namen neemt en die over twee tooneelstukken verdeelt, dan dat twee verschillende schrijvers één namenconstellatie gebruiken zonder dezelfde te nemen.

Giessen. MARIE RAMONDT.

Digitized by Google

Naschrift.

Eerst voor kort viel mij Lotte Zade's dissertatie over Jaufre Rudel und das Motiv der Fernliebe in der Weltliteratur, in handen. Zij geeft nog eenige Fransche romans aan, waarin de „verre geliefde" als loszwevend motief voorkomt, maar geen draagt den naam Florentine-Florence behalve de heldin en den in 1493 in druk verschenen Artus de la Bretagne. Florence verschijnt Arthur in den droom. Deze plaats wijst op een traditie, waarin de droomgeliefde Florence heet. Maar we kunnen hier slechts een traditie vaststellen, die lang na het ontstaan van den Gloriant bestond. Van veel grooter belang is een verwijzing van Prof. Muller naar de voorgeschiedenis van de Kunera-legende. Daar wordt het volgende verhaald: De koning van een „onlant ende van ghenen kersten bekent" had een zoon Aurelius, die naar het heilige land voer en in Babylonië gevangen raakte. De soudaen had „eyn suverlike dochter", die Florencia heette. Deze bezoekt den gevangen christenridder, verzacht zijn gevangenschap en verlost hem ten slotte, waarop zij beiden naar Aurelius' land trekken, waar na den doop van Florencia het huwelijk plaats heeft. Kunera wordt uit dit huwelijk geboren [1]).

Men vindt hier dus het motief van de verzachte gevangenschap zonder dat van de verhoede ontrouw (Esmeré-Elienor-motief). De geschiedenis eindigt eenvoudig met een huwelijk, zooals in „de verre geliefde" eveneens gebeurt, en bovendien is hier de naam Florencia aanwezig. 't Geheel is van 't wereldlijke ontdaan, daar op den doop van Florencia den meesten nadruk gelegd wordt. Niet alle versies der Kunera-legende bevatten de Genealogia; vaak vindt men haar verkort, terwijl het oorspronkelijke Latijn de geschiedenis van Kunera's ouders niet gehad heeft [2]). De berijmde Mnl. legende

1) E. Emonds. De Legende van Sinte Kunera in den Middeleeuwen, p. 84.
2) id. p 23 e.v. 3) id. p. 84, 85 en p. 2.

Digitized by Google

heeft het Florencia-motief, evenals het Lat. Renensche hs., dat niet teruggevonden is, maar waarvan de inhoud vrij zeker vast te stellen is [3]). Het Lat. Renensche hs. is niet geschreven vóór 1415, en 't gedicht, dat waarschijnlijk eveneens te Renen geschreven is door een lid der Duitsche orde, die sinds de 13e eeuw de kerk aldaar bediende, dateert dus ook van na 1415 [1]).

Wat kan den samensteller der Lat. legende bewogen hebben een aan de stof vreemde historie voor te voegen? Zeer waarschijnlijk het streven een bekend wereldlijk verhaal te verchristelijken. We kunnen vrij zeker aannemen, dat in 't begin van de 15e eeuw er in Renen bekend was de geschiedenis der liefde van een heidensche prinses Florencia en een gevangen christenridder. Hoe wijd de kring der bekendheid was is niet na te gaan, evenmin of hier misschien van Duitschen invloed sprake is, die in 't algemeen op de Renensche Duitsche Orde gewerkt heeft. Daar het hs., dat den Gloriant bevat, gedateerd wordt op ± 1405, mogen wij besluiten, dat alle gegevens pleiten tegen het ontstaan van den Gloriant uit de Fransche epische poëzie, maar dat tot nu toe onaangetast blijft de mogelijkheid, dat een Dietsch dichter een der in omloop zijnde verhalen van „de verre geliefde" en wel een, waarin alle namen ontbraken, dramatiseerde; dat hij den personen namen gaf ontleend aan verwante sagen als de Florencia uit de Kuneralegende, de Florentina uit de Gesta Romanorum, de Braunschweig-sage, en ten slotte nog uit den Dietschen roman Boudewijn van Seeborch. Het feit, dat de Florencia-sage juist in een Duitsch-gekleurden kring bekend was, maant echter tot voorzichtigheid. Men kan de mogelijkheid van een Duitschen oorsprong, althans invloed, niet wegcijferen.

1) id. p. 69.

Digitized by Google

MAERLANT'S MARTIJN.

Wie is Martijn, die in de drie vermaarde strophische gedichten van Jacob van Maerlant als diens wederpartij of althans interlocutor optreedt, en aan wien deze gedichten hunnen lateren titel danken? Die vraag is op verschillende wijze beantwoord.

Verwijs, die in zijne eerste uitgave, als vanzelfsprekend aannemende dat Martijn een werkelijk bestaand persoon is geweest, op grond van WM. II 14—6 („Jacop, du woens in den Dam Ende ic tUtrecht; dies ben ic gram, Dat wi dus sijn verscheeden") giste dat deze aanvankelijk, tijdens de vervaardiging van den 1sten Martijn, ook, evenals Jacob, te Maerlant zou hebben gewoond, maar later naar Utrecht verhuisd zijn [1]), schijnt later voornemens te zijn geweest in de Inleiding zijner tweede uitgave (na zijn dood, onvoltooid, door Verdam ter perse gelegd) een hoofdstuk te wijden aan „de persoon van Martijn en zijne betrekking tot het Sticht" [2]); of, en zoo ja welke bouwstoffen hij hiervoor en welke meening hij toen over het vraagstuk had, is aan Franck en Verdam onbekend gebleven [3]).

Veelal heeft men, op grond vooral van de boven aangehaalde verzen (waarvan de laatste woorden ook door Bukelare vertaald zijn met „et moror Trajecti [4])), ook later in Martijn een historisch, toen levend persoon, vriend of bekende van Maerlant, gezien. Aldus b.v. Serrure en Te Winkel [5]). En men

1) Maerlant, Wapene Martijn, ed. Verwijs (1857) XIX—XX.
2) Maerlant, Stroph. Ged., ed. Verwijs (1879) XV.
3) Maerlant, Stroph. Ged., ed. Franck en Verdam (1898), XLVIII, noot.
4) Ed. Serrure, in Vad. Museum I (1855) 120, 166.
5) Gesch. d. Ned. Letterk. I 316—7; Ontwikkelingsg.[2] I 448. Bij Jonckbloet noch Kalff vind ik het vraagstuk aangeroerd.

Digitized by Google

heeft dan ook, doch zonder vrucht, gezocht onder de in de tweede helft der 13de eeuw te Utrecht wonende en in oorkonden enz. vermelde Martijns, die eenigszins in aanmerking schenen te komen [1]).

Anderen daarentegen hielden dien te Utrecht wonenden Martijn voor een zuiver fictieven persoon, een door Maerlant verdichten blooten naam voor zijn samenspreker, te vergelijken met de gewaande zegslieden, zoo dikwijls verzonnen door middeleeuwsche dichters, die meer behoefte gevoelden aan gezag dan prijs stelden op oorspronkelijkheid; men denke aan het bekende vraagstuk of de door Wolfram von Eschenbach als zegsman genoemde Kyôt al dan niet werkelijk bestaan heeft en vergelijke de door mij in Tschr. XXXI 259—64 bijeengebrachte voorbeelden.

Ook Franck en Verdam twijfelden in hunne derde uitgave der Strophische Gedichten blijkbaar reeds aan het bestaan van een werkelijken Martijn; zij verwezen (t. a. p.) alleen „voor de volledigheid" naar een (ander) opstel van Serrure [2]), waarin deze het vermoeden had uitgesproken, dat Martijn misschien slechts een „pseudoniem" was geweest voor den Utrechtschen bisschop. Ja, zij beschouwden den geheelen in WM. II geschilderden toestand als een fictie, en verklaarden dat het hen niet verwonderen zou, „als er te eeniger tijd eene Latijnsche samenspraak werd gevonden, waarin op dezelfde wijze als in de Martijns twee vrienden op verschillende woonplaatsen met elkaar een gesprek hielden, en hieruit zou blijken, dat de geheele persoon van Martijn een gewrocht is van M.'s dichterlijke verbeelding".

Doch later heeft Frantzen, door mij opmerkzaam gemaakt op Serrure's bovengenoemde opstellen, in aansluiting daaraan opnieuw de gissing geopperd [3]), dat met Martijn niemand

1) Gallée in De Gids 1881, III 333; Muller in Taal en Lett. X 488, 528, en in Tschr. XXVIII 287, noot 1, 289.
2) Vad. Museum II (1858) 129—31.
3) Tschr. XXXV 95—103.

Digitized by Google

anders bedoeld zou zijn dan de toenmalige bisschop van Utrecht, hetzij Jan van Nassau (1267—96), hetzij Willem Berthout (1296—1301); en dit op grond van 1° het Chronicon Egmondanum, waar in het grafschrift op laatstgenoemden bisschop deze als „nobilis Martine" aangesproken wordt [1]; 2° het slot van Bukelare's (uitbreidende, dus niet steeds aan bepaalde Mnl. woorden beantwoordende) vertaling van WM. III, str. 4 met: „Hoc quid sit dictu, Presul sanctissime, dic tu" [2] (te vergelijken met eene andere plaats uit bovengenoemd Chronicon — a. w. 553 —, waar de „nobilis Martinus" van het grafschrift „Praesul nobilis" wordt genoemd); 3° WM. IV 514—8, waar *Merten* een onderdaan van Jan II van Brabant genoemd wordt [3], hetgeen toepasselijk is op Willem Berthout, uit het bekende Brabantsche adellijke geslacht [4]. Frantzen besluit hieruit dat 1° de poëtische fictie, waarbij de „in der tijd wezende" bisschop van Utrecht, de titularis van de Utrechtsche Sint-Maartenskerk, met den patroon van die hoofdkerk en van het geheele bisdom [5]) vereenzelvigd en *Martinus* geheeten wordt, aan de toenmalige Duutsche en Dietsche clerici niet vreemd was; eene fictie, wellicht berustende op eene oude Utrechtsche traditie, en te vergelijken met den naam *Petrus* voor diens opvolgers als bisschop van Rome, de Pausen [6]; 2° zoowel de Latijnsche vertaler (Bukelare) als de Dietsche navolger der Martijnzangen (de dichter van WM. IV) eveneens onder *Martinus* en *Merten* den bisschop van Utrecht hebben verstaan, derhalve ook gemeend of geweten moeten hebben dat dit Maerlant's bedoeling was geweest.

Frantzen was zelf van een geheel anderen kant reeds vroeger op dezelfde gedachte gekomen, toen hij in het verhaal van

1) Vet. aevi Anal., ed. Matthaeus II 554.
2) Vad. Museum I 180.
3) Vad. Museum IV (1861) 78.
4) Zou 't echter aangaan, vraagt men vanzelf, den Brabantschen hertog den „lantshere" te noemen van den Utrechtschen bisschop, die als zoodanig immers zelf een „lantshere" was?
5) Zie ben., blz. 309—10.
6) Verg. o. a. de antiphoon: „Tu es Petrus etc." (ontleend aan Matth. XVI 18), waarmede de Paus in de St.-Pieterskerk begroet wordt.

Digitized by Google

een door St. Martinus van Tours bewerkt mirakel, waardoor een aanval der Noormannen op deze stad in 875 was afgeslagen, getroffen werd door den aanhef van de smeekbede der clerici van Tours tot hunnen patroon: „Sancte Dei Martine, quare tam graviter obdormisti? Cur at pressuram nostram tibi evigilare non placet?"; welke aanhef hem aanstonds herinnerde aan dien van WM. II: „Martijn slaepstu? slaept dijn sin?" en van Oversee: „Kersten man, wats di gheschiet? Slaepstu? hoe ne dienstu niet Jhesum Christum dinen here?" (verg. ook het vervolg van laatstgenoemde strophe met het vervolg der weeklacht in den straks te noemen sermo). Dit verhaal, uit de Gesta consulum Andegavensium (begin der 12de eeuw), bleek in die kroniek ingeschoven, afkomstig uit een veel ouderen „sermo" ter eere der te Tours bewaarde reliquieën van St. Martinus, door St. Radbod — bisschop van Utrecht (899—917), en zelf in 900 genoodzaakt geweest zijn zetel uit de eveneens door de Noormannen veroverde en verwoeste hoofdstad naar Deventer te verplaatsen — in 903, bij gelegenheid van een soortgelijken rooftocht der Noormannen gehouden ter bemoediging zijner Stichtenaars; in welk sermoen van de wonderdadige hulp van den patroon aan zijne stad Tours in 875 gewaagd werd. Deze sermo over den beschermheilige ook van Utrecht, niet het minst de smeekbede tot St. Maarten zelf, zou, vooral in en om de dioecese Utrecht, gedurende de middeleeuwen bekend gebleven zijn. En zoo ware 't begrijpelijk dat wij eene herinnering er aan terugvinden zoowel in den aanhef van WM. II en Oversee als in dien van het bovengenoemde grafschrift van den Utrechtschen bisschop Willem Berthout († 1301): „O pastor egregie, nobilis Martine, | dic cur dormis hodie, cum minus divinae | gentes ... [1]) et ... perfidae columpnam cortinae | destruunt ecclesiae" [1]). Deze overeenkomst, van den aanroep van St. Maarten met het grafschrift op den Utrechtschen bisschop en met Maerlant's Martijn, schijnt

1) Moet hier niet, maatshalve, na of vóór *et*, een éénlettergrepig woord (b.v. *iam* of *nunc*?) aangevuld worden?

Digitized by Google

de vereenzelviging dezer drie namen en personen in waarschijnlijkheid te doen winnen.

Die dus herhaaldelijk voorkomende uitroep: „cur dormis (obdormisti)?" = „slaepstu" werd door Frantzen eerst ontleend geacht aan den roep des wachters: „Dormis? Surge! Vigila!" in de geestelijke en wereldlijke lyriek der middeleeuwen, die een vast bestanddeel is in de oude dageliederen. Doch later leidde hij, zeker te recht, dien uitroep af uit de in de Psalmen herhaaldelijk voorkomende formule: „Exsurge, Domine!", vooral uit Ps. 43, 23: „Exsurge, quare obdormis, Domine?" (elders: „quare me dereliquisti", of: „quare oblitus es mei"?).

Van dit alles vindt men nu echter in de jongste uitgave der Strophische Gedichten door Verdam en Leendertz (1918) geenerlei ander gewag dan één zinnetje, met een noot, op blz. XCIV der Inleiding, waarin niet alleen de pogingen om een werkelijk bestaanden Martijn op te sporen kortweg afgewezen, maar ook Frantzen's opstel slechts heel even genoemd, zijne gissing niet eens vermeld, veelmin weerlegd wordt. En de dan toch, minst genomen, opmerkelijke overeenstemming van den aanhef van WM. II en Oversee met dien der Latijnsche teksten wordt in de Aanteekeningen op de genoemde plaatsen (blz. 177, 233) zelfs met geen enkel woord vermeld! Blijkbaar heeft Leendertz — wien Verdam de bewerking van Inleiding en Aanteekeningen zoogoed als geheel heeft overgelaten — het eerste punt geen bestrijding, het tweede zelfs geenerlei vermelding waard geacht. Hetgeen m. i. te betreuren valt als een werkelijk, en gansch onnoodig, gemis in de nieuwe uitgave. Immers hoe men ook over het eene vraagstuk, dat van Martijn's persoon, denke, de (van dit vraagstuk geheel onafhankelijke) overeenstemming van den aanhef der beide Dietsche gedichten met den Latijnschen uitroep is toch zeker niet bloot toevallig, en dan stellig niet onbelangrijk, omdat een dergelijke achtergrond wellicht eenig literair-historisch perspectief opent.

Digitized by Google

Hoe dit zij, over beide vraagstukken — hier juist wegens dit doodzwijgen en tot recht verstand van hetgeen hier volgt wat breeder opgehaald en uiteengezet — wensch ik, ter aanvulling en verbetering, enkele opmerkingen te maken.

Wat dan vooreerst den uitroep: „cur obdormisti etc." betreft, deze komt ook in latere eeuwen in hetzelfde verband en met dezelfde strekking als in Oversee nog wel voor, t. w. als wapenkreet, opwekkende tot een kruistocht tegen de ongeloovigen. Fra Bartolommeo di Genova schrijft nog in de 15de eeuw een dergelijke „aanklacht tegen de vorsten, die zich in onderlingen strijd verzwakken, zonder te letten op het gevaar dat het geloof bedreigt: „O! princes chrestiens; que faites-vous? pourquoy dormez-vous? pourquoy derompez-vous et froissiez l'ung contre l'autre vos armures et vous consumez en vous-mesmes etc."" [1]): geheel dezelfde taal als in Oversee (zie str. 1, 10, 15—8).

Dit werpt toch wel een ander licht op het „Kersten man, wats di gheschiet? Slaepstu enz."; in zooverre nl. Maerlant wellicht niet juist de woorden uit den sermo van St. Radbod in 't hoofd heeft gehad (zooals Frantzen, a. w. 99, meende), of, indien dit al 't geval mocht zijn, die woorden door hem, althans in den aanhef van Oversee, gebezigd zijn als een reeds te zijnen tijde, evenals nog twee eeuwen later, min of meer vaste, traditioneele formule om tot een kruistocht op te wekken. Trouwens, het een behoeft het ander niet geheel uit te sluiten. Hetzij bij 't verweer tegen de rooftochten der Noormannen op de kusten van West-Europa, hetzij in de kruistochten tegen de Saracenen in Palaestina of tegen de Mooren of ook andere ketters (de Albigenzen) in Spanje en Zuid-Frankrijk: overal en altijd gold het den heiligen strijd der Christenheid, tot schuts der Kerk [2]), tegen de ongeloovigen [3]).

1) Hintzen, De Kruistochtplannen van Philips den Goede 35.

2) Verg. ook Stroph. Ged.³ LXXVII, noot.

3) Bekend is 't hoe de strijd der reeds bekeerde Franken tegen de Mooren, maar ook wel min of meer die tegen de Sassen en andere ongedoopte „heidenen"

Digitized by Google

Eene uitdrukking als de hier bedoelde, vroeger in het eene geval gebruikt, kon dus zonder eenig bezwaar later op het andere worden toegepast; hetzij men zich de tweede maal die ontleening aan het oudere gebruik bewust was, of ze ook nu weer rechtstreeks aan de Psalmen ontleende. Immers de in de Psalmen verheerlijkte uitredding van het volk Israël uit de handen der ongeloovige heidenen is door de Christenen vroeger en later als troostrijke heugenis in de verdrukking, maar ook als opwekking tot den strijd gebruikt: zoowel in de middeleeuwen, tijdens de invallen der Noormannen en tijdens de kruistochten, als later, in de 16de en 17de eeuw door Marnix, Vondel en zoovele andere Protestanten hier te lande, in Frankrijk en elders, ook in Zuid-Afrika, waar „de strijdpsalm" (Ps. 68: „De Heer zal opstaan tot den strijd") menigmaal vóór een gevecht weerklonken heeft.

In allen gevalle is de Latijnsche, bijbelsche herkomst der Dietsche uitdrukking tevens weer een nieuw blijk, hoe zeer de middeleeuwsche poëzie in de landstalen telkens hare gedachten en uitdrukkingen ontleent aan de Latijnsche poëzie der clerici, die steeds gevuld en gevoed was met bijbelspreuken.

Wat echter 't andere vraagstuk aangaat, tegen de vereenzelviging van Maerlant's Martijn met den toenmaligen Utrechtschen bisschop, hetzij Jan van Nassau of diens opvolger Willem Berthout, en tegen de daaraan door Frantzen vastgeknoopte dagteekening van den eersten Martijnzang bestaat inderdaad meer dan één bezwaar. Eene gemeenzaamheid tusschen den bisschop van Utrecht [1]) en den nederigen clerc (dien wij in Maerlant toch wel zullen mogen zien), als door den geheelen toon dezer tweespraken wordt ondersteld, schijnt reeds in 't algemeen vreemd. Nog vreemder dat in den 3den Martijn,

in de latere eeuwen, die der kruistochten, beschouwd en bezongen zijn als die kruistochten zelven; zie b.v. A. Jolles, Nieuws over het Roelandslied, in De Gids 1923, III 246—73.

1) Ik weet niet op welken grond Te Winkel's bewering, dat Damme in diens dioecese lag (Maerlant's Werken² 67), steunt; zie verder ben., blz. 313, noot 1.

Digitized by Google

eene theologische verhandeling over de Heilige Drievuldigheid, de rol van leermeester niet — gelijk in den 1sten Martijn, al dan niet toevallig, wèl het geval is (zie Taal en Lett. X 488, noot 3) — aan Martijn (den bisschop?), maar aan Jacob schijnt toebedeeld. En eindelijk zouden wij nu althans het thema van den 2den Martijn zeker niet aan een bisschop ter behandeling opdragen. Frantzen heeft (a. w. 100—102) deze bedenkingen zoo goed mogelijk trachten te weerleggen, maar ze toch kwalijk geheel kunnen wegredeneeren.

Hierbij komt nu nog dat, zooals Te Winkel, Ontwikkelingsg.[2] I 448, noot 2, opmerkt, Maerlant voor Jan van Nassau groote minachting moet hebben gevoeld [1]), terwijl van Wouter Berthout, die pas in 1296 bisschop werd, althans in den 1sten Martijn zeker nog geen sprake kan zijn. Altegader zeker gewichtige bezwaren!

Toch schijnt mij daarmede de vereenzelviging van Maerlant's Martijn met den Utrechtschen bisschop nog niet geheel van de baan. Het zou toch mogelijk zijn dat Maerlant met dien naam van den patroon van het Sticht, den heiligen Martinus, niet één bepaald historisch persoon, zekeren bisschop, „toen ter tijd wezende", maar veeleer d e n (a. h. w. idealen, abstracten) bisschop van het Sticht Utrecht heeft willen aanduiden. Heeten niet op dergelijke wijze in de middeleeuwen, en ook later nog, schenkingen aan kerken en kloosters of ook aan orden of andere broeder- of genootschappen veelal gedaan aan den patroonheilige dier gestichten of genootschappen? Aldus b.v. op twee plaatsen uit Quedam Narracio de Groninghe (ed. Pijnacker Hordijk), cap. 2 en 22 (p. 3 en 36), waar beide keeren goederen worden overgedragen „beato" of „sancto Martino", waarmede waarschijnlijk het bisdom, niet de (Groningsche) St.-Maartenskerk bedoeld is [2]). Waarschijnlijk; want het is niet altijd gemakkelijk het geheele bisdom en zijn hoofdkerk,

1) Zie b.v. de Aant. op Oversee 123; Te Winkel, Maerlant[2] 209 vlgg.; maar ook S. Muller Fz., De Elect Jan van Nassau, in „Je Maintiendrai", 31—59.

2) Zie ook Tenhaeff, Diplomat. Studiën ov. Utr. oork. der Xe tot XIIe eeuw, 71.

Digitized by Google

die beide St. Maarten tot patroon hadden, uiteen te houden, Zie hiervoor S. Muller Hz., De Trechtsche Kathedraalkwestie 10 [1]), die met instemming Tenhaeff's „volkomen juiste opmerking" aanhaalt: „Sint Maarten is dan inderdaad toch niets anders dan de verpersoonlijking van het bisdom" [2]), en die dan voortgaat: „Zoo is het, maar niet alleen in deze oorkonde. Wij weten uit die van 17 Juli 944, dat het bisdom St. Martinus tot patroon had („famulatui Salvatoris nostri et beatissimi confessoris ejus Martini, in cujus etiam honore prefate presulatus urbis habetur dedicatus"). Van daar dat in 753 de termen „aecclesia S. Martini", „ipsa casa Dei" en „illo episcopatu" als volkomen gelijkwaardig door elkander worden gebruikt". Zie verder t. a. p., maar ook Tenhaeff in a. w. II 332—64, inz. 359, waaruit wel blijkt hoe licht hoofdkerk en bisdom vereenzelvigd werden en hoe moeilijk zij soms te onderscheiden zijn.

Op dezelfde wijze worden voorts met de „dienstmannen" of „dienstlieden" van St. Maarten die van het Sticht bedoeld [3]); evenals die van het Keulsche bisdom in het Kölner Dienstrecht „ministeriales S. Petri" genoemd worden [4]). Daarentegen schijnt de titel „persona van St. Maarten" voor den vertegenwoordiger van den Utrechtschen bisschop te Groningen (het *personaat* was een voornaam kerkelijk ambt, de naam van welks drager nog voortleeft in eng. *parson*) zijn ontstaan te danken te hebben en, oorspronkelijk althans, ook bepaaldelijk verbonden geweest te zijn aan de St.-Martinikerk en het daarbij behoorend kerspel [5]) der stad Groningen.

1) Bijdr. v. Vaderl. Gesch., 5de Reeks II (1915) 1—26.

2) Tenhaeff t. a. p.

3) Zie eene oorkonde van 1351 (Regesten v. h. arch. d. bissch. van Utrecht, no. 865) en eene (trouwens valsche) van 1021 (Oorkondenb. v. h. Sticht Utrecht, no. 374).

4) W. Altmann, Ausgew. Urkunden (1904) no. 83. Deze gegevens ben ik verschuldigd aan de vriendelijke hulpvaardigheid van den Utrechtschen gemeente-archivaris, Mr. W. C. Schuylenburg.

5) Zie W. Zuidema, Wilhelmus Frederici, persona van St. Maarten te Groningen (1888), en Meilink, De persona van Groningen in het kerspel van St. Maarten, in Bijdr. v. Vaderl. Gesch., 5de Reeks I (1913) 333—49.

Digitized by Google

Bij dit alles dient verder niet vergeten dat 1° althans de Vier Ambachten van (nu Zeeuwsch-)Vlaanderen vanouds tot de dioecese Utrecht behoorden [1]; 2° Maerlant in Voorne gewoond en tot verschillende personen in Zeeland, Holland en Utrecht in betrekking gestaan heeft [2]; 3° St. Maarten toen zeker, als patroon van het bisdom Utrecht, hier te lande niet minder populair was dan, als patroon van het bisdom Tours, vanouds in Frankrijk, blijkens de talrijke kerken en kapellen ook in de Nederlanden aan hem gewijd, maar ook en vooral blijkens zijn voortleven, zelfs na de Hervorming en in de Protestantsche streken, in tal van liedjes, volksgebruiken enz. (het St.-Maartensvuur, de St.-Maartensvogel, de St.-Maartensgans enz.). Zijn naam komt dan ook in onze middeleeuwsche literatuur herhaaldelijk voor [3]: zoo b.v. in den Vierden Martijn (eene literaire navolging van Maerlant's Martijnzangen) en in den Rinclus, str. 103—7.

Evenwel, al moge ten gunste dezer opvatting dus vrij wat aan te voeren zijn, en al moge daarbij dan het door Te Winkel aangevoerde bezwaar (tegen de toepassing op een der beide toenmalige historische personen) vervallen, Jacobs houding tegenover Martijn in de drie dialogen en des laatsten „rol" in den 2den en 3den blijven kwalijk strooken met den rang en de waardigheid, ook (of zelfs nog minder) van d e n „idealen" bisschop van Utrecht.

Wellicht is daarom eene gansch andere verklaring van den naam *Martijn* toch verkieselijk, zeker althans aantrekkelijk en overwegenswaard.

In een opstel over den naam *Martiko*, met dubbel, Ger-

---

1) Zie b.v. de kaart van het bisdom Utrecht in 1550 (vóór de oprichting der nieuwe bisdommen) door Mr. S. Muller Hz., behoorende bij de uitgave der Bronnen voor de gesch. d. kerkel. rechtspraak in het bisdom Utrecht in de ME.; zie ook a. w. 1ste Afd. II 47—9. Doch Damme lag buiten de dioecese Utrecht.

2) Zie o. a. Tschr. XXVIII 287—7.

3) Veelal in den voor vele gewesten (zie Van Wijk in Tschr. XXX 81—114) klankwettigen vorm *Merten* of *Meerten* (b.v. in den Rinclus en de beide hss. *b* en *c* van Reinaert II).

Digitized by Google

maansch en Romaansch, diminutief-suffix afgeleid van *Martin*, als naam voor den aap [1]), haalt Frings ten slotte het volgende aan uit Bertoni, L'elemento germanico nella lingua italiana 238: „Non pochi nomi tipici (come Cajo, Sempronio, Tizio) sono giunti alle parlate romanze con un' accezione che derivò loro [significazione?] dell' uso che ebbero in certe opere di giure. Così e avvenuto di Pietro e di Martino, che nei formularj sono stati preferiti agli altri nomi (p. es. Petre, te appellat Martinus) e che sono stati scelti altresì dai trattatisti medievali di grammatica nei loro esempi".

Inderdaad is mij, door vriendelijke voorlichting van mijn ambtgenoot Meyers op dit voor mij duistere pad, gebleken dat de Italiaansche en Fransche juristen in hunne middeleeuwsche formulierboeken, „summae dictandi" [2]) enz. — naar het voorbeeld der oude Romeinsche rechtsgeleerden, die in hunne „formulae" voor civiele processen de namen *Cajus*, *Sempronius* enz. gebruiken voor een willekeurigen persoon — de personen in een gefingeerd proces plegen aan te duiden hetzij met *talis* (verg. ofr. *tel*), hetzij met toen gewone namen, en wel 't meest met *Titius*, maar daarnaast toch ook zéér vaak met *Martinus*, veelal — een bewijs, hoe gewoon die namen waren — afgekort tot *T.*, *M.* enz., doch ook vaak voluit; een gebruik, te vergelijken met ons hedendaagsch gewag van *A*, *B*, *C* of *X*, *Y* of wel *N. N.* [3]) In hoeverre bij de keus van den

1) Zeitschr. f. deutsche Mundarten XVIII 119—22. In onze literatuur wordt *Martijn* als eigennaam voor den aap o. a. gevonden Rein. II 4411, 4536, 4544; Tschr. XXI 104 *(Merten)*; Polit. Ball., Refer. enz., ed. Blommaert 28 *(Marteco)*; Vondel, War. d. Dieren LXXX *(Marten)*, Rommelpot 1, 199—203 *(Marten)*, en ook nog heden in het bekende kinderboek van „*Martijn* de aap en Bonte Mietje" (de poes); zie ook Voretzsch in Beil. z. Allgem. Zeit. 1897, 294*b* en verg. ook russ. *martyška*, aap. Zie over deze en dergelijke namen in 't algemeen ook mijn opstel over *Wouterlood* in Tschr. XIX 183—94.

2) Zie b.v. Tschr. XXIX 220, en verder Rockinger, Ueb. Formelbücher vom 13. bis zum 16. Jahrh. (München 1855); Id., Ueb. Briefsteller u. Formelbücher in Deutschland während des MA. (Vortr. in d. bayer. Akad. d. Wiss. 26 Maart 1861); Id., Briefsteller u. Formelbücher d. 11. bis 14. Jahrh., in Quellen u. Erörter. z. bayer. u. deutschen Gesch. 1863, IX 1.

3) Eigenlijk eveneens van juridischen huize, t. w. *N(umerius) N(igidius)*, als naam voor den verweerder, tegenover *A(ulus) A(gerius)*, als naam voor den eischer.

Digitized by Google

naam *Martinus* de althans in Frankrijk (ook in Italië?) zoo populaire heilige van Tours in 't spel is geweest, blijve hier buiten besprek [1]). Zie hieronder eenige voorbeelden [2]).

Op grond nu der verzekering van coll. Meyers, dat Vlaamsche schepenklerken in de tweede helft der 13de eeuw stellig bekend geweest zijn met Fransche, Parijsche rechtsgebruiken en rechtsformules [3]), durf ik de gissing opperen, dat Maerlant, naar luid der (trouwens jonge, onzekere) overlevering schepenklerk der Vlaamsche havenstad Damme [4]), deze gewoonte om aan een der partijen in een proces den naam *Martinus* te geven gekend en uit de formulierboeken en processtukken der juristen — misschien ook uit de academische „disputacien"? — overgebracht heeft in de „disputacien" of „débats", die zijne strophische gedichten toch eigenlijk — een enkele maal ook in den titel — zijn. Immers de literaire vorm van den dialoog, ook gedurende de 16de en 17de eeuw in onze literatuur nog zoo geliefd (Erasmus' Colloquia, Coornhert's Gespraken, de Tweespraack der Amsterdamsche Oude Kamer enz. enz.), staat

---

1) Zie voorshands Frings, a. w. 121—2.

2) Mag. Arnulphus (in Frankrijk, c. 1250), Summa minorum (in Quellen z. Gesch. d. röm.-kan. Processes im MA. I², hrsg. v. L. Wahrmund, Innsbrück 1905) XXIX (s. 28): „Dies talis est assignata tali contra talem ad interloquendum etc. Die adveniente, quae est assignata ad interloquendum, interloquitur iudex et sic potest ferre interlocutionem: Anno domini etc. Dies Veneris ante Laetare Jerusalem assignata est Titio contra Martinum ad interloquendum super exceptionibus et replicationibus utriusque partis nobis traditis. Partibus in nostra praesentia constitutis interloquendo pronuntiamus *etc.*" A. w. XXXVI (s. 36): „Ponit talis contra M., quod (M.) debitor suus est, quia mutuavit ei centum ex aliqua causa" (in de varr.: *Titius* en *Martinus*). A. w. XXXVIII (s. 37): „.... fuerunt duo testes producti, quorum nomina sunt H. et M." (zie nog a. w. XXVIII (s. 28). — Martinus de Fano (in Italië, 2de helft der 13de eeuw), Formularium (in a. w. I⁸) CXXXII (s. 56): „Ego P. peto ab Mar(tino) centum libras *etc.*" — Roffredus Beneventanus, Sollennis atque aureus tractatus libellorum (Argentini 1502). Prima pars, f. IX *b* (bovenaan): „Libellus. Vobis domi(n)o Aretina potestate co(n)que(ror) e(go) Rofredus Beneventan(us) de Mar(tino) qui iniusto detinet domu(m) qua(n)da(m) posita(m) in ciuitate aretina: in porta s. andree *etc.*" A. w. XIIIJ *b*: „quod interfuit ticius M. et R. et Seius. et sempronius. et Meuius."

3) Inderdaad vind ik in de middeleeuwsche dingtalen naast *A, B, C* enz. ook wel namen gebruikt; zie b.v. Rechtsbronnen der stad Aardenburg, uitg. d. Vorsterman v. Oyen 231—88 (o. a. toevallig een „*Maer*ten f. Jac*op*" 242).

4) Zie Te Winkel, Maerlant² 57, noot 2.

Digitized by Google

toch zeker wel in historisch verband eenerzijds met de „tensons”, „jeux partis”, „débats” enz. der Oudfransche literatuur, en met de Latijnsche „disputationes” der Parijsche, in 't algemeen der middeleeuwsche universiteit, anderzijds met de Latijnsche dialogen van Cicero, Seneca, Minucius Felix, Augustinus, de Grieksche van Plato, Lucianus enz. [1])

Mocht deze gissing juist blijken, dan zou Maerlant dus wel zijn *slaepstu* enz. in WM. II en Oversee hetzij aan het Latijnsche *cur dormis* van St. Radbods sermo, hetzij aan den reeds traditioneelen wapenkreet, hetzij rechtstreeks aan de Psalmen ontleend hebben; maar zou zijn Martijn inderdaad een geheel verdicht personage zijn, een „interlocutor” (ditmaal niet in juridischen maar in literairen zin), geschapen ter wille van het dispuut, bij gelijkenis met een proces. Eene vervulling, in zekeren zin, der boven blz. 305, genoemde verwachting van Franck en Verdam; zij 't ook wellicht langs anderen weg dan zij hebben gemeend, in zooverre Maerlant zijn voorbeeld niet in de literatuur, maar in de rechtspraktijk gevonden zou hebben.

Dat hij dezen denkbeeldigen Martijn te Utrecht laat wonen zou dan een bloote, bijkomstige aardigheid zijn, op zijn best een verre toespeling wellicht op den naam van den aldaar vereerden en geliefden patroon van het Sticht, wellicht ook in eenig verband met zijne (M.'s) bekendheid met en in die stad. En Bukelare's „moror Trajecti” en „presul sanctissime” ware niets meer dan een misverstand van M.'s bedoeling; terwijl daarentegen de „praesul nobilis” in het Chronicon Egmondanum natuurlijk inderdaad de toenmalige Utrechtsche bisschop van Utrecht, Willem Berthout, is en blijft.

De naam *Martijn* was en is, zooveel ik weet, althans in de Zuidelijke Nederlanden, gewoon genoeg — vooral in den

1) Of, en zoo ja, welk historisch verband of aanraking er ook op andere punten bestaat tusschen onze latere Rhetorijkers of hunne voorgangers, de Fransche Rhétoriciens, en de tweede der 7 artes liberales, de Rhetorica, is, zoover ik weet, althans bij ons, voor onze literatuur, nog niet onderzocht, maar zou wellicht een dankbaar onderwerp van studie zijn.

Digitized by Google

verdietschten vorm *Merten*, verg. ook den aldaar niet ongewonen geslachtsnaam *Me(e)rtens* [1]) — om een dergelijk gebruik ook in een Dietsch gedicht te verklaren. Trouwens, al ware dit niet het geval, in min of meer „geleerde" kunstpoëzie (waartoe de Martijnzangen toch zeker behooren) zou een zoodanige „klerkelijke" navolging van een Fransch juristengebruik toch wel begrijpelijk en verklaarbaar zijn. En werpt dit dan niet een eigenaardig licht op het nauwe verband tusschen den „clerc" en den „dichtere" in Maerlant; gunt het ons niet even een blik op zijn leven en werken?

Of ten slotte Jan de Weert in zijn naar Maerlant's voorbeeld geschreven strophisch gedicht Wapene Rogier met dezen laatsten naam eveneens slechts een denkbeeldig persoon met een willekeurigen naam dan wel een bepaald historisch persoon [2]) bedoeld heeft, die vraag stel ik alleen, zonder een antwoord te beproeven [3]).

1) Zie boven, blz. 313 en Winkler, Geslachtsn. 131, 416.

2) Waarbij men dan misschien zou kunnen denken aan dien Rogier van der Woestinen, die eene veete had met Pieter de Weert, broeder van (dezen?) Jan de Weert wegens „eenige leelichede", die Jan de Weert Rogiers zuster had aangedaan (Te Winkel, Ontwikkelingsg.[2] II 32, noot 2).

3) Bijtijds door Dr. Boekenoogen gewaarschuwd, wil ik zelf anderen waarschuwen niet temet eenig verband te zoeken tusschen het hier besproken gebruik van den naam *Martijn* en het oogenschijnlijk daarmede overeenkomende in de curieuse macaronische rijmen van den Axelschen pastoor Ant. Stalin (c. 1500), uitgegeven door De Pauw in zijne Mnl. Ged. en Fragm. II 322—3: „O Martine, mi vicine, Mildelic scynct mi den wijn, Lava lotum repentine, Spoelt den pot ende loopt om wijn(.) Nichil erit de Martino (?), Daer goede ghesellekens sijn *enz.*" Zie over deze verrassende — met de pas verloopen Wijnmaand in verband staande? — hoedanigheid van den populairen heilige b.v. Volkskunde X 126 (verg. ook IV 25) en de prent naar P. Brueghel's schilderij voor het St.-Maartensfeest (no. 214 van R. Bastelaer, Les estampes de Peter Bruegel l'ancien (Brux. 1908): La Fête de la Saint-Martin).

J. W. MULLER.

Leiden, St.-Maartensavond 1923.

Digitized by Google

MOORTMISSE.

Dit woord, dat ik in geen enkel woordenboek heb kunnen vinden, is mij slechts éénmaal onder de oogen gekomen, nl. in de hier aangehaalde plaats, waar de beteekenis duidelijk genoeg blijkt. Zij is te vinden Mart. Del Rio, Disquisitiones Magicae, III, lib. 5, sect. 16; in de uitgave van 1600 te Mainz in het 3e deel, bl. 152.

Sacerdotes qui causâ vindictae seu doloris aras spoliant, aut luminaria consueta exstinguunt, vel quid simile faciunt nocendi gratiâ iis, quorum quasi in funus hoc impendunt officii, honore et dignitate privantur, et infames efficiuntur [1]): si vero ex inimicitiâ missas defunctorum pro viventibus celebrarint (Belgae dicunt, *een moortmisse*) ut is pro quo sacrificium offerunt celerius moriatur, vel incurrat mortis periculum; proprii ordinis gradu deiiciuntur, et in exilium perpetuum unâ cum eo qui sacerdotem consuluit, vel hoc fieri mandavit, eiiciuntur [2]): nisi tamen sponte de praemissis coram Episcopo vel Metropolitano se culpabiles detulerint, et de ipsis condignam peregerint poenitentiam, ut bene Grilland. ex d. c. quicumque; fallitur tamen Grilland. dum putat [3]) haec sortilegia non sapere haeresim: omnino enim sapiunt, quia est haeresis putare haec habere effectum huiusmodi, ideo haec pertinere censeo ad haereticalia: sicut et imaginum Crucis, B. Mariae; vel Sanctorum conculcationem et deiectionem factam dolo vel iracundiâ: nam quod Grilland. ait non sapere haec haeresim, falsum id esse sciunt, quotquot iconoclastarum furores norunt et execrantur.

Voor hen, die niet gewend zijn oudere juridische werken te lezen, herhaal ik hier de noten iets uitvoeriger.

1) c. quicunque 26, q. 5.
2) Diaz. pract. crim. Canon. ca. 35. Menoch. s n. 15. Gril. q. 10, nu. 12 et q. 11. nu. 17.
3) d. nu. 12 et seqq.

Digitized by Google

1) Corpus Juris Canonici, Decreti pars secunda, Causa 26, Quaestio 5, caput *Quicunque* [d. i. cap. 13].

2) J. B. Diaz de Luco, Practica Criminalis Canonica, cap. 35. [In de uitg. Antwerpen, 1568, p. 100].

J. Menochius. [Deze aanhaling kan ik niet aanvullen; het is mij zelfs niet duidelijk, welk der vele geschriften van dezen schrijver hier bedoeld wordt].

P. Grillandus, Tractatus de Sortilegiis, in quaestione 10a, numero 12° et quaestione 11a, numero 17°.

3) dicto numero 12° et sequentibus.

Nog slechts enkele opmerkingen.

In de vroege middeleeuwen kwam het meermalen voor, dat in tijden van algemeenen of bijzonderen, ook wel van kerkelijken rouw (b.v. op Goeden Vrijdag) de altaren van hun pronk ontdaan werden. Daarop doelt de in den aanvang genoemde *dolor*.

De woorden „nisi tamen .... poenitentiam" heeft Del Rio letterlijk overgenomen uit q. 11, nu. 20 van Grillandus, die zich daar beroept op c. quicunque en op zijne beurt de woorden hieruit vrij nauwkeurig overneemt.

De aanhaling uit Gril. in 2) en 3) is niet geheel juist: *nu. 12* moet zijn *nu. 11*, ten minsten volgens de uitgave van 1547 te Lyon. N° 12 behandelt hetgeen in den laatsten zin der aanhaling besproken wordt. N° 11 past echter alleen in 3); hier toch wordt besproken, of de bedoelde priester zich aan ketterij schuldig maakt. Over de straf spreekt Grillandus in qu. 14, nu. 2.

De aanhaling van q. 11, nu. 17, is hier in het geheel niet op hare plaats, omdat daar gesproken wordt over hen, die door tooverij bepaalde ledematen krachteloos maken.

Over deze moordmissen vind ik het eerst gesproken op het 17e Concilie van Toledo in 732 [1]). Daar werd geklaagd over het veelvuldig voorkomen hiervan: „Plerique ... sacerdotum ...

1) Toch zijn zij zonder twijfel veel ouder. Zij zullen wel eene voortzetting zijn van de tooverformulieren en bezweringen, waarmede men in den vóór-Christelijken tijd door de hulp der daemonen zijn vijand trachtte te vernietigen.

Digitized by Google

missam ... student celebrare" etc., en werd de straf daarvoor bepaald. Ik vind daarvoor echter geen afzonderlijk Latijnsch woord. Dat de Nederlanders er in de 16e eeuw een eigen woord voor hadden, wekt het vermoeden, dat het door de kerk terecht met de zwaarste straffen bedreigde misbruik hier te lande toen nog al voorkwam.

Het is zeker een sterk staaltje van de wonderlijke vormen, die het bijgeloof in vroegeren tijd zelfs onder de ontwikkelden nog had.

P. LEENDERTZ Jr.

Misschien zal het de heer Leendertz interesseren dat het door hem besproken bijgeloof nog heden ten dage in Griekenland wordt aangetroffen. In een novelle van K. Palamas (De Dood v. d. Pallikaar, vertaald door Mevr. Lambert-van der Kolf) leest men dat een meisje wraak neemt op de jonge man die haar versmaad heeft en zich met een ander heeft verloofd; zij doet dat als volgt: „Op de dag dat Mitros zich verloofde liet ze hem opschrijven onder de doden en zij liet een volle mis voor hem opdragen; bij zijn leven liet zij zijn naam onder de gestorvenen noemen de derde dag, de negende dag en de veertigste dag, na drie maanden, na een halfjaar, na een jaar. ... Zulke tovermiddelen zijn onfeilbaar; op wie men ze toepast, die is verloren".

D. C. H.

Digitized by Google

INHOUD.

P. FIJN VAN DRAAT, Klankleer van den tongval der stad Deventer *(Vervolg)* 241

Hoofdstuk IV. De neutrale vocaal. . . . 241

Hoofdstuk V. De medeklinkers 244

Hoofdstuk VI. Vrije vertaling van Hildebrand's Veerschipper. 263

C. B. VAN HAERINGEN, Sporen van Fries buiten Friesland II. 266

1. Frisismen met *ie*. 266

2. Sporen van Fries in westnederlandse dialecten 272

MARIE RAMONDT, Florentijn en de hertog van Bruyswijc uit den Gloriant 292

Naschrift. 302

J. W. MULLER, Maerlant's Martijn. 304

P. LEENDERTZ Jr., *Moortmisse* 318

Digitized by Google

Bij den uitgever dezes zijn vanwege de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden
de volgende werken uitgegeven.

(Voor de gewone leden der Maatschappij gelden verminderde prijzen).

Seghelijn van Jherusalem. Uitg. door J. Verdam . . . . *f* 4.50
Die Rose. Een wedergevonden fragment der tweede bewerking. Uitg. door J. Verdam. Toevoegsel op de uitgave van *Die Rose* door E. Verwijs. „ 1.10
Leven van Sinte Lutgart. II^de^ en III^de^ boek. Uitg. door F. van Veerdeghem „ 5.—
Die Spiegel der Sonden. Uitg. d. J. Verdam. 2 dln. . . . . . . „ 7.25
Middelnederl. Marialegenden. Uitg. d. C. G. N. de Vooys. 2 dln. „ 9.—
De Reis van Jan van Mandeville. Uitg. d. N. A. Cramer . . . „ 3.85
Cornelis Everaert, Spelen. Uitg. d. J. W. Muller en L. Scharpé . „ 11.—
Veelderhande geneuchlycke dichten, tafelspelen ende refereynen. Opnieuw uitgegeven . . . . „ 1.75
Nederlandsche Volksboeken.
I. Den droefliken strijt van Roncevale. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 1.20
II. Floris ende Blancefleur. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . „ 1.20
IV. Historie vanden Reus Gilias. Uitg. d. G. J. Boekenoogen. . . . „ 0.45
V. „ van Malegijs. Uitg. d. E. T. Kuiper . . . . „ 3.50
VI. » » Jan van Beverley. Uitg. d. G. J. Boekenoogen. . . „ 1.—
VIII. » » Turias ende Floreta. Uitg. d. C. Lecoutere en W. L. de Vreese. „ 1.35
IX. Exempel van een Soudaensdochter. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 0.85
X. Vanden Jongen Jacke. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . . „ 1.20
XI. Historie v. d. verloren Sone. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . „ 1.—
XII. » v. Christoffel Wagenaer. Uitg. d. J. Fritz . . . . . . „ 3.—
Enqueste ende Informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den Schiltaelen over Hollant en Vrieslant, in 1494. Uitg. d. R. Fruin. „ 6.—
C. Droste, Overblyfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen, in het leeven van — enz. 3de druk. Met aanteekeningen uitg. d. R. Fruin. 2 dln. „ 9.—
Brieven van en aan Maria van Reigersberch. Uitg. d. H. C. Rogge. „ 3.50
Leven en werken van Jacobus Bellamy, door J. Aleida Nijland „ 15.—
Repertorium der verhandelingen en bijdragen, betreffende de geschiedenis des vaderlands, in mengelwerken en tijdschriften tot op 1910 verschenen. Bewerkt door L. D. Petit 2 dln. . . . . *f* 21.60 *Geb.* „ 23.75
Register van academische dissertatiën en oratiën betreffende de geschiedenis des vaderlands (tot op 1865) . . . . „ 1.20
Supplement (tot op 1880) . . . . „ 0.40
Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde. 38 Deelen (Jaargangen). Deel 1—6 en 8—32 per deel *f* 4.—. Deel 33—38 per deel *f* 5.—. Deel 39 e. v. per deel „ 7.50
Register op Deel I—XXV. . . . . „ 2.70
K. Stallaert, Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden e. a. uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. Afl. 1—12 (*A—Overdrach*). Per afl. . . . . „ 1.50
G. van der Schueren, Teuthonista of Duytschlender, in eene nieuwe bewerking uitg. door J. Verdam . . . . „ 8.50
D. C. Hesseling, Het Afrikaansch. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche taal in Zuid-Afrika . . . . „ 1.80
E. Wrangel, De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap. Vert. d. Mevr. Beets-Damsté *f* 4.70 *Geb.* „ 5.50
C. H. den Hertog, Onvrede in taal- en letterwereld . . . . . . „ 0.35
F. Pijper, Erasmus en de Nederlandsche Reformatie . . . . . . „ 0.50
Is. van Dijk, Stijl . . . . „ 0.75
J. Verdam, Redevoering ter herdenking van het 150-jarig bestaan der Maatschappij (met drie bijlagen) . . . . „ 1.90

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google